

בס"ד

אז יבנה

מזבח יהושע בן נון - הר עיבל

~~

~ לעילוי נשמת ~

מו"ר רבי זאב חיים בן רבי אליעזר זיידעל ליפשיץ ע"ה

נלב"ע בש"ק חוה"מ סוכות כ' תשרי ה' תשע"ג

~~

יעקב משה שורקין

מודיעין עילית

אייר תשפ"א

yamoshuki@gmail.com

7.....	תקימו
7.....	תורת כותים
8.....	ברית אלה
12.....	דם בתולים - דם ברית
13.....	דברי הברית
15.....	בברית ובאלה
16.....	ברית עיבל
16.....	ברית מלח
17.....	כי אם ליראה
22.....	רבינו יונה
25.....	אור ישראל
25.....	מהר"ל
26.....	צדיק מושל יראת אלהים
28.....	אצל אלוני מרה
29.....	מורא מקדש
32.....	מזבח בצפון
37.....	זיוף כותים
38.....	הכול קרב בבמה
41.....	אם תעירו - ואם תעוררו
45.....	קודש קדשים
45.....	מושבע ועומד מהר סיני
47.....	יום טבוח
48.....	תשבע כל לשון
50.....	כנגד מלאכה מלאכתו ומלאכת שבתורה - ארבעים חסר אחת
56.....	ללבב ~ ~
58.....	מאה מצוות

62.....	שלא ברכו בתורה תחילה
68.....	וי"ו העירבון
74.....	מודה אני
79.....	לפניך
81.....	ליבא בעי
82.....	לב אחד
83.....	בלבך
84.....	חלק ליבם
85.....	כי ידעתיו
86.....	בעלי מחלוקת
96.....	את והב
99.....	אמרת ה' צרופה
100.....	לאהבה
105.....	מגן אברהם
106.....	בתורה ובגמילות חסדים
107.....	גוי אחד בארץ - שה פזורה
108.....	משנת רבי אליעזר
116.....	קורונה וניכור הורי
124.....	~~ וְכָל בְּנֵיךָ ~~
126.....	שבע ביום
126.....	פותח את ידיך
129.....	שמע ישראל
131.....	לכן נשבעתי
132.....	מזוקק שבעתיים
133.....	עבד א-לוהים
134.....	אשר נשבע השם
135.....	שפת אמת

136.....	חטיבה אחת
137.....	ברית שבועה ועדות
137.....	אבות
142.....	היגיון ההלכה
142.....	בשכבך ובקומך
143.....	ייאוש שלא מדעת
143.....	עד זומם
144.....	לחי העומד מאליו
144.....	קידושין שאין מסורין לביאה
145.....	גילוי דעתא בגיטא
145.....	מומר אוכל נבילות להכעיס
146.....	יום ולילה
149.....	פסיכולוגיה - הפילוסופיה החדשה
149.....	חזקה אין אדם
151.....	עצות מרחוק
152.....	חיי עולם
157.....	דבר בשם אומרו
159.....	אמיתה של תורה
161.....	שומע ומוסיף
165.....	האוצר
166.....	אמונה
167.....	חריצות
168.....	יסודות
168.....	יסודיות
170.....	מעשה
170.....	פשטות
172.....	קיצור

174.....	כסאי בעילים
182.....	כי על כל כבוד חפה
185.....	עמודי הבתים
189.....	וכל נתיבותיה
190.....	אמת ושלום
193.....	למען דעת
194.....	כי עתה ידעתי
196.....	מכבשוננו של עולם

תקינו

יהושע פרק ח פסוק ל: **אֶז יִבְנֶה יְהוֹשֻׁעַ מִזְבֵּחַ לַיהוָה יִשְׂרָאֵל בְּהַר עֵיבָל**: וגו', ובסנהדרין¹: תניא, אמר רבי מאיר: מניין לתחיית המתים מן התורה שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה', שר לא נאמר, אלא ישיר - מכאן לתחיית המתים מן התורה. כיוצא בדבר אתה אומר: **אז יבנה יהושע מזבח לה', בנה לא נאמר, אלא יבנה - מכאן לתחיית המתים מן התורה.**

חדושי אגדות [ספרי המהר"ל]: [שר] לא נאמר וכו'. כבר בארנו, כי אין הפי' שהכתוב בא לומר שתהיה השירה הזאת לעתיד לבא, רק ר"ל שהשירה הזאת אינ' עתה בלבד, רק לעתיד ג"כ לתחיות המתים. ורמז דבר זה דוקא בשירה הזאת, כי ראוי מצד השירה בפרט שתהיה לעתיד לבא כמו שיתבאר בסמוך. כי השירה היא כאשר היה בעולם שלימות, והיו נותנין שירה והודאה לש"י, וכל אדם שהוא משורר הוא [בשלימות] כאשר לבו בשמחה. ומתוך השמחה שהיא שלימות לאדם, בא האדם לידי שירה. ומפני שאין עתה העולם בשלימות, לכך אמר אז ישיר, כי השירה שהיא בשלימות היא לעולם הבא, שאז יהיה העולם בשלימות, לא בעולם הזה, ולכך רמז בזה דבר זה במקום הזה אצל אז ישיר, וכן מה שנאמר אז יבנה יהושע, שזה המזבח הוא לתת הודאה ושבח להקב"ה, והוא המזבח הראשון שנבנה בארץ, וכדכתיב ויעלו עולת ויזבחו שלמים. וע"ז נאמר אז יבנה, כי עיקר הודאה ושבח להקב"ה לעתיד, לא עתה. ואצל שניהם נאמר מלת אז, אז ישיר - אז יבנה יהושע, כי מלה זאת של אז מורה על מעלה עליונה, כמו שהתבאר בחבור גבורת ה', ולכך אמר אצל זה ישיר לעתיד, כי מגיע השירה למעלה עד עולם הבא.

אף בספר דברים (פרשת כי תבוא) פרק כ"ז פסוק ד': **וְהָיָה בְּעֶבְרְכֶם אֶת הַיַּרְדֵּן תִּקְיֶמוּ אֶת הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנִי מַצֵּה אֶתְכֶם הַיּוֹם בְּהַר עֵיבָל וְשָׁדַת אֹתָם בְּשִׁיד**: וגו' מלבי"ם: ההקמה הזאת היא הקמה קימת לדורות.

תורת כותבים

מקצת ממחקרי ימינו, הינם תמהים על נוסח המסורה, המופיע לפנינו בפרשת כי תבוא, ספר דברים כ"ז ד': **וְהָיָה בְּעֶבְרְכֶם אֶת הַיַּרְדֵּן תִּקְיֶמוּ אֶת הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנִי מַצֵּה אֶתְכֶם הַיּוֹם בְּהַר עֵיבָל** וגו' וכיו"ב ביהושע ח' ל': **אֶז יִבְנֶה יְהוֹשֻׁעַ מִזְבֵּחַ לַיהוָה יִשְׂרָאֵל בְּהַר עֵיבָל**: שלכאורה, הרי הגיוני יותר למקם את המזבח בר גריזים "הר הברכה", ולא בהר עיבל "הר הקללה", ומכאן מנסים להוכיח כי הנוסח השומרוני, שלפיו אכן הצטוו והקימו המזבח בהר גריזים, אותנטי יותר.

אחד מהגורמים אצלם לשינוי התפיסה המסורתית, שהשומרונים הם אשר שינו וזייפו ספר תורתם², מקורו בגילוי שהתפרסם לפני מספר שנים, שבקטע אחד ממגילות קומראן, נמצא מפורש ע"ד השומרונים, אלא שלפי הנראה הינו זיוף גמור.³

¹ צ"א, ב'.

² ראה הספרי - פרשת ראה פסקא נ"ו: אצל אלוני מורה, ולהלן הוא אומר ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה, מה אלון מורה האמור להלן שכם אף אלון מורה האמור כאן שכם, אמר רבי אלעזר ברבי יוסי אמרתי להם לסופרי כותיים זייפתם את התורה ולא ההניתם בה כלום שכתבתם אצל אלוני מורה שכם אף אנו למדים שזה הוא הר גריזים והר עיבל שבין הכותיים שנאמר הלא המה בעבר הירדן וגו' אצל אלוני מורה ולהלן הוא אומר ויעבר אברהם בארץ מה אלון מורה האמור להלן שכם אף אלון מורה האמור כאן שכם וכו'

³ https://www.academia.edu/45594617/Mount_Ebal_more_than_meets_the_eye

<https://lyingpen.com/2021/02/18/post-2002-dead-sea-scrolls-like-fragments-online-a-really->

מ"מ, יש להדגיש שבעצם מדובר, בתפיסה נוצרית מוטעית, ובהשלכת מחשבת תרבות מערבית מאוחרת, על עולם המקרא העתיק, כאשר באמת מיקום המזבח ב"הר הקללה", הינו דווקא מתבקש;

שים לב שבאותה הפרשה של הברכה והקללה, הרי מפורש בפשוטו (בדברים כ"ז יד) וְעָנוּ הָלוֹאִים וְאָמְרוּ אֶל כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל קוֹל רָם: ס (טו) אָרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶסֶל וּמַסֵּכָה תוֹעֵבַת יְיָ מַעֲשֵׂה יָדַי חֶרֶשׁ וְשֵׁם בִּסְתֵר וְעָנוּ כָּל הָעָם וְאָמְרוּ אָמֵן: ס (טז) אָרוּר מְקַלֵּה אָבִיו וְאָמוֹ וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן: ס (יז) אָרוּר מְסִיג גְּבוּל רֵעֵהוּ וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן: ס (יח) אָרוּר מְשַׁגֵּה עוֹר בְּדֶרֶךְ וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן: ס (יט) אָרוּר מְטֵה מִשְׁפָּט גֵּר יְתוֹם וְאַלְמָנָה וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן: ס (כ) אָרוּר שֹׁכֵב עִם אִשְׁתּוֹ אָבִיו כִּי גֵלָה כְּנָף אָבִיו וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן: ס (כא) אָרוּר שֹׁכֵב עִם כָּל בְּהֵמָה וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן: ס (כב) אָרוּר שֹׁכֵב עִם אֲחֵתוֹ בֵּת אָבִיו אוֹ בֵּת אָמוֹ וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן: ס (כג) אָרוּר שֹׁכֵב עִם חֲתָנְתּוֹ וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן: ס (כד) אָרוּר מְכַה רֵעֵהוּ בִּסְתֵר וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן: ס (כה) אָרוּר לֹקֵחַ שֹׁחַד לְהַכּוֹת נַפְשׁ דָּם נָקִי וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן: ס (כו) אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן:

פ

רק ארורים, ולא אפילו ברכה אחת.

הטעם ברור, מפני שקיום ברית ושבועת מחויבות, מתבטאת דווקא בקללה, ולכן האריכה התורה בקללות תמיד יותר ויותר מן הברכות, שהלא על הברכה יכול אדם לומר אני מוותר על ברכה ועל המחויבות הכרוכה בה. הקללות מאידך, לא מותירים ברירה, ובהם שיעבוד מוחלט לקיים רצון ה'.

ברית אלה

הרי כל האלות והבריתות כרותות שבמקרא, באופן הזה הם⁴. לדוגמא;

1. בראשית (פרשת נח) פרק ט (ח) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ וְאֶל בָּנָיו אֲתוֹ לֵאמֹר: (ט) וְאֲנִי הִנְנִי מְקִים אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת זִרְעֵכֶם אַחֲרֵיכֶם: (י) וְאֵת כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם בְּעוֹף בְּהֵמָה וּבְכָל חַיַּת הָאָרֶץ אִתְּכֶם מִכָּל יֹצְאֵי הַתְּבָה לְכָל חַיַּת הָאָרֶץ: (יא) וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא יִכָּרֵת כָּל בָּשָׂר עוֹד מִמִּי הַמִּבּוּל וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מִבּוּל לְשַׁחַת הָאָרֶץ: (יב) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים זֹאת אוֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם לְדֹרֹת עוֹלָם: (יג) אֶת קִשְׁתִּי נֹתַתִּי בְּעָנָן וְהִיְתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ: (יד) וְהָיָה בְּעָנְנִי עָנָן עַל הָאָרֶץ וְנֹרְאָתָה הַקֶּשֶׁת בְּעָנָן: (טו) וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל בָּשָׂר וְלֹא יִהְיֶה עוֹד הַמִּים לְמִבּוּל לְשַׁחַת כָּל בָּשָׂר: (טז) וְהִיְתָה הַקֶּשֶׁת בְּעָנָן וְרֵאִיתִיהָ לְזָכַר בְּרִית עוֹלָם בֵּין אֱלֹהִים וּבֵין כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ: (יז) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל נֹחַ זֹאת אוֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר הִקְמַתִּי בֵּינִי וּבֵין כָּל בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל הָאָרֶץ: פ

<https://www.jstor.org/stable/26606696?seq=1>, https://brill.com/view/journals/dsd/28/1/article-p20_2.xml, <https://brill.com/view/book/edcoll/9789004413733/BP000018.xml>, <https://lyingpen.com/2021/01/05/a-list->, <https://marginalia.lareviewofbooks.org/fragments-for-sale-of-70-unprovenanced-post-2002-dead-sea-scrolls-like-fragments/>, <https://www.nationalgeographic.com/history/article/museum-of-the-bible-dead-sea-scrolls-forgeries>

⁴ ראה המליץ, 13 מרץ 1889, עמוד 3, שם, 27 אוגוסט 1889 עמוד 7.

ישעיהו פרק נד: (ט) כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבר מי נח עוד על הארץ כן נשבעתי מקצף עליך ומגער בך: (י) כי החרים ימושו והגבעות תמוטנה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך יי: ס

רמב"ן: ואמרו בטעם האות הזה, כי הקשת לא עשאו שיהיו רגליו למעלה שיראה כאלו מן השמים מורים בו, וישלח חציו ויפיצם בארץ, אבל עשאו בהפך מזה, להראות שלא יורו בו מן השמים, וכן דרך הנלחמים להפוך אותו בידם ככה כאשר יקראו לשלום למי שכנגדם. ועוד שאין לקשת יתר לכוון חצים עליו:

בדרך פשט יש לבאר, כביכול מכוונת קשת כלפי שמים, מאחר שברית שבועת מעלה היא, אשר נשבעתי מעבר מי נח עוד על הארץ.

2. בראשית (פרשת לך לך) פרק יז פסוק יד: ועל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונקרתה הנפש ההוא מעמיה את בריתי הפר:

סנהדרין⁵: ואמר רבי אלעזר: כל המסתכל בערוה - קשתו ננערת, שנאמר עריה תעור קשתך. 3. שם פרשת תולדות פרק כו (כח) ויאמרו ראו ראינו כי ה' יי עמך ונאמר תהי נא אלה בינותינו בינינו ובינך ונקרתה ברית עמך: (כט) אם תעשה עמנו רעה כאשר לא נגענוך וכאשר עשינו עמך רק טוב ונשלחך בשלום אתה עתה ברוך יי: (ל) ויעש להם משתה ויאכלו וישתו: (לא) וישכמו בבקר וישבעו איש לאחיו וישלחם יצחק וילכו מאתו בשלום: (לב) ויהי ביום ההוא ויבאו עבדי יצחק ויגדו לו על אדות הבאר אשר חפרו ויאמרו לו מצאנו מים: (לג) ויקרא אתה שבעה על כן שם העיר באר שבע עד היום הזה: ס

4. שם פרשת ויצא לא (מד) ועתה לכה נקרתה ברית אני ואתה והיה לעד ביני ובינך: (מח) ויאמר לכן הגל הזה עד ביני ובינך היום על כן קרא שמו גלעד: (מט) והמצפה אשר אמר יצחק יי ביני ובינך כי נסתר איש מרעהו: (נ) אם תענה את בנתי ואם תקח נשים על בנתי אין איש עמנו ראה אלהים עד ביני ובינך: (נא) ויאמר לכן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי ביני ובינך: (נב) עד הגל הזה ועדה המצבה אם אני לא אעבר אליך את הגל הזה ואם אתה לא תעבר אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה: (נג) אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו ואלהי אביהם וישבע יעקב בפחד אביו יצחק:

רמב"ן: והיה לעד - הקדוש ברוך הוא, לשון רש"י. ואינו כמשמעו. אבל יאמר והיה הברית לעד בינותינו, כי העובר עליו יקולל בכל אלות הברית, כטעם והיו בך לאות ולמופת.

הדר זקנים: עד הגל הזה. ה"ר שלמה מטרוויי"ש הוה כייל כלליה ואומר כל מקום שנאמר עד על כריתות ברית העובר על הברית נפרעין ממנו על ידי העד. וכן מצינו שישראל כרתו ברית לבלתי עזוב את ה' דכתיב הנה האבן הזאת תהיה לנו לעדה והעובד ע"ז בסקילה. וכן מצינו גבי חולדה ובור בבחור שקדש בחורה אחת וישבע לה שלא יקח אחרת ולא היה שם אנשים להיות עדים בדבר. מה עשה מסר לה בעדות חולדה ובור לימים נשא אשה אחרת וילדה לו שני בנים האחד גרר חולדה והאחד נפל לבור כמו כן לקה בעדיו לקיים מה שנאמר יד העדים תהיה בו בראשונה. וקשה דאמרי' הוא לבן הוא כושן רשעתים הוא בלעם ובלעם הלך לקלל את ישראל והיכן מצינו שנפרעו ממנו מכריתות ברית שביניהם. י"ל מצינו שנלחץ רגל בלעם בקיר והקיר הוא היה עד בכריתות ברית והוא הגל המפורש כאן. ובחרב שנעץ בו נהרג דאיתא במדרש שנעצו חרב בגל גם הוא לעדות ובו נהרג שנאמר ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב מדקאמר בחרב ש"מ חרב הידוע והוא חרב שנעצו בגל לעדות הברית: דעת זקנים מבעלי התוספות. פענח רזא. ספר ג"ן.

⁵ צ"ב, א'.

5. ספר שמות (פרשת משפטים) פרק כד (ג) וַיֵּבֹא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לָעָם אֶת כָּל דְּבָרֵי יְיָ וְאֵת כָּל הַמִּשְׁפָּטִים וַיַּעַן כָּל הָעָם קוֹל אֶחָד וַיֹּאמְרוּ כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר יְיָ נַעֲשֶׂה: (ד) וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת כָּל דְּבָרֵי יְיָ וַיִּשְׁכַּם בְּבֹקֶר וַיָּבִין מִזֶּבֶחַ תַּחַת הָהָר וּשְׁתֵּים עָשָׂר מִצֵּבָה לְשָׁנִים עָשָׂר שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל: (ה) וַיִּשְׁלַח אֶת נָעֲרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַיהוָה פָּרִים: (ו) וַיִּקַּח מֹשֶׁה חֲצִי הַדָּם וַיִּשֹׁם בְּאֶגְנוֹת וְחֲצִי הַדָּם זָרַק עַל הַמִּזְבֵּחַ: (ז) וַיִּקַּח סֶפֶר הַבְּרִית וַיִּקְרָא בְּאָזְנוֹ הָעָם וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר יְיָ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע: (ח) וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת הַדָּם וַיִּזְרֹק עַל הָעָם וַיֹּאמֶר הִנֵּה דַם הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת יְיָ עִמָּכֶם עַל כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

רבינו בחיי: ויקח משה את הדם ויזרוק על העם. **הזה הדם עליהם כדי שיכנסו בברית עם הקדוש ברוך הוא בדם**, ואותו כתם הדם שעל בגדיהם קרא הכתוב "עדי" לפי שהיה עדי להם וכבוד גדול, והיה להם עדות ואות שנכנסו בבריתו של הקדוש ברוך הוא, ועל כן כשחטאו בעגל ועברו על הברית אמר להם: "הורד עדיך מעליך". כלומר שיסירו מעליהם אותם הבגדים שהיו עדי להם, וזהו שאמר: "ויתנצלו בני ישראל את עדים", אותם הבגדים שנזרק עליהם דם הברית שהיה עדות ואות בין הקדוש ברוך הוא וביניהם, ולמה כרת הקדוש ברוך הוא עמהם ברית בדם, רמז להם, **אם אתם מקיימים את התורה מוטב, ואם לאו, הריני מתיר דמכם לכרת ולמיתה**, זה כתב רבינו חננאל ז"ל.

בכור שור: ומה שלא כרת כאן בין בתרי בהמה כמו במקום אחר, **להראות להם: שאם לא יקיימו הברית יפרע מהם בדם, לכך כרת בדם**. וכן הוא אומר "והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית", וכן מפרש בהגדה⁶, ולכך נאמר "נעשה ונשמע". נעשה: מה שמצוה עלינו, ונשמע: נקבל הברית, כמו "אם שמוע תשמעו", דמתרגמין: אם קבלא תקבלון. הוסיף בהדר זקנים: וראיה גדולה למה שפירשנו בשם ה"ר שלמה גבי עד הגל הזה שע"י העד עצמו נפרעים מן העובר על הברית וכו' ספר ג"ן. ר' חיים פלטיאל, חזקוני. התורה השלמה.

וביחזקאל פרק טז (ו) וַאֲעֹבֵר עָלֶיךָ וְאָרָאךָ מִתְּבוֹסֶסֶת בְּדַמֶּיךָ - וְאָמַר לְךָ בְּדַמֶּיךָ חַיִּי וְאָמַר לְךָ בְּדַמֶּיךָ חַיִּי: (ז) רִבְבָה כְּצֶמַח הַשָּׂדֶה נִתְתִּיךָ וְנִתְרַבִּי וְנִתְגַּדְלִי וְנִתְבָּאִי בְּעַדֵּי עַדִּיִּים שְׂדִים נָכְנוּ וַיִּשְׁעֶרְךָ צֶמַח וְאֶת עֵרֶם וְעָרִי: (ח) וַאֲעֹבֵר עָלֶיךָ וְאָרָאךָ וְהִנֵּה עֵתָךְ עֵת דָּדִים וְאֶפְרַשׁ כְּנָפֵי עָלֶיךָ וְאֶכְסֶה עֲרוֹתַי וְאֶשְׁבַּע לְךָ וְאֶבֹּא בְּבְרִית אֵתָךְ נָא אֲדֹנִי יְיָ וְתֵהִי לִי: וגו' תרגום יונתן: ועל דָּכָרָן קָיָם אֲבֵהֶתְכוֹן קָדְמִי אֲתִגְלִיתִי לְמַפְרָקְכוֹן אֲרִי גְלִי קָדְמִי אֲרִי אֲתִתִּן מַעַנִּן בְּשִׁעְבוֹדְכוֹן וְאֶמְרִית לְכוֹן בְּדָמָא דְמַהוּלְתָּא אַחוּס עָלִיכוֹן וְאֶמְרִית לְכוֹן בְּדָם פְּסָחָא אֶפְרוֹק יִתְכוֹן:

זכריה פרק ט פסוק יא: **גם את בדם בריתך** שלחתי אֲסִירֶיךָ מִבּוֹר אֵין מִים בּוֹ:

6. במדבר פרשת נשא פרק ה (יט) וְהִשְׁבִּיעַ אֹתָהּ הַכֹּהֵן וַאֲמַר אֶל הָאִשָּׁה אִם לֹא שָׁכַב אִישׁ אִתָּךְ וְאִם לֹא שְׁטִית טִמְאָה תַּחַת אִישׁ הַנָּקִי מִמִּי הַמְּרִים הַמֵּאָרְרִים הָאֵלֶּה: (כ) וְאֵת כִּי שְׁטִית תַּחַת אִישׁ וְכִי נִטְמַאת וַיִּתֵּן אִישׁ בֶּךָ אֶת שְׁכָבְתוֹ מִבְּלַעַדִּי אִישׁ: (כא) וְהִשְׁבִּיעַ הַכֹּהֵן אֶת הָאִשָּׁה בְּשִׁבְעַת הָאֵלֶּה וַאֲמַר הַכֹּהֵן לָאִשָּׁה יִתֵּן יְיָ אוֹתָךְ לָאֵלֶּה וְלִשְׁבַּעַת בְּתוֹךְ עַמֶּךָ בְּתֵת יְיָ אֶת יִרְכָּךְ נִפְלֹת וְאֵת בְּטָנְךָ צָבָה: (כב) וּבָאוּ הַמַּיִם הַמֵּאָרְרִים הָאֵלֶּה בְּמַעֲיָךְ לְצִבּוֹת בֶּטֶן וְלִנְפֹל יֶרֶךְ וַאֲמַרְהָ הָאִשָּׁה אָמֵן אָמֵן: (כג) וְכָתַב אֶת הָאֵלֶּת הַכֹּהֵן בְּסֶפֶר וּמָחָה אֶל מֵי הַמְּרִים: (כד) וְהִשְׁקָה אֶת הָאִשָּׁה אֶת מֵי הַמְּרִים הַמֵּאָרְרִים וּבָאוּ בָּהּ הַמַּיִם הַמֵּאָרְרִים לְמָרִים: (כז) וְהִשְׁקָה אֶת הַמַּיִם וְהִיְתָה אִם נִטְמְאָה וְתִמְעַל מֵעַל בְּאִשָּׁה וּבָאוּ בָּהּ הַמַּיִם הַמֵּאָרְרִים לְמָרִים וְצִבְתָּה בְּטָנָה וְנִפְלָה יֶרֶכָה וְהִיְתָה הָאִשָּׁה לָאֵלֶּה בְּקֶרֶב עַמָּה: (כח) וְאִם לֹא נִטְמְאָה הָאִשָּׁה וְטָהְרָה הוּא וְנִקְתָּה וְנִזְרָעָה זָרַע:

⁶ לא ברור באיזה הגדה ומדרש.

7. ירמיהו פרק לד (ח) הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת יי אחרי כרת המלך צדקיהו ברית את כל העם אשר בירושלם לקרא להם דרור: (ט) לשלח איש את עבדו ואיש את שפחתו העברי והעבריה חפשים לבלתי עבד בם ביהודי אחיהו איש: (י) וישמעו כל השרים וכל העם אשר באו בברית לשלח איש את עבדו ואיש את שפחתו חפשים לבלתי עבד בם עוד וישמעו וישלחו: (יא) וישבו אחרי כן וישבו את העבדים ואת השפחות אשר שלחו חפשים וכבישום ויכבשום לעבדים ולשפחות: ס (יב) ויהי דבר יי אל ירמיהו מאת יי לאמר: (יג) כה אמר יי אלהי ישראל אנכי כרתי ברית את אבותיכם ביום הוצאי אותם מארץ מצרים מבית עבדים לאמר: (יד) מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי אשר ימכר לך ועבדך שש שנים ושלחתו חפשי מעמך ולא שמעו אבותיכם אלי ולא הטו את אזנם: (טו) ותשבו אתם היום ותעשו את הישר בעיני לקרא דרור איש לרעהו ותכרתו ברית לפני בבית אשר נקרא שמי עליו: (טז) ותשבו ותחללו את שמי ותשבו איש את עבדו ואיש את שפחתו אשר שלחתם חפשים לנפשם ותכבשו אתם להיות לכם לעבדים ולשפחות: ס (יז) לכן כה אמר יי אתם לא שמעתם אלי לקרא דרור איש לאחיו ואיש לרעהו הנני קרא לכם דרור נאם יי אל החרב אל הדבר ואל הרעב ונתתי אתכם לזועה לזעוה לכל ממלכות הארץ: (יח) ונתתי את האנשים העברים את ברתי אשר לא הקימו את דברי הברית אשר כרתו לפני העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו: (יט) שרי יהודה ושרי ירושלם הסרסים והכהנים וכל עם הארץ העברים בין בתרי העגל: (כ) ונתתי אותם ביד איביהם וביד מבקשי נפשם והיתה נבלתם למאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ: (כא) ואת צדקיהו מלך יהודה ואת שריו אתן ביד איביהם וביד מבקשי נפשם וביד חיל מלך בבל העלים מעליכם: (כב) הנני מצוה נאם יי והשבתים אל העיר הזאת ונלחמו עליה ולכדוה ושרפה באש ואת ערי יהודה אתן שממה מאין ישוב: פ

רש"י: העגל אשר כרתו לשנים - כשחזרו וכבשום, כרתו כולם ברית למרוד במקום, וכרתו עגל לשנים ועברו בין בתריו, למרוד בו. והיא היתה ברית חזקה וגמורה, לאמר: ככה יבחר ויחלק העובר עליה. הר' יוסף קרא, ר' מנחם בן שמעון, רי"ד.

מן העניין, המפורש בשכל טוב - בראשית (פרשת לך לך) פרק טו פסוק יח: רוב [בריתות] שבמקרא שנאמר בהם כריתה, אינו אלא ע"י חלוקת דבר, כרת ה' את אברהם ברית, בין הבתרים, כשכרת ברית עם אבימלך, ע"י הצבת שבע כבשות לבד, ה' אלהים כרת עמנו ברית בחורב, ע"י דם ברית אשר חילק ושם חצין באגנות וחצין זרק על המזבח, ועתה לכה ונכרתה ברית אני ואתה, ע"י הגל והמצבה אשר ירה ביניהם, ובימי ירמיה כשכרתו ברית של העבדים, ע"י העגל אשר בתרו לשנים. ישמע חכם ויוסף לקח: שם (פרשת ויצא) פרק לא פסוק נא: ואשר יריתי ביני ובינך. א"ר יצחק כזה שמורה את החנית, וזה שכבר דרשין שרוב בריתות אינן נכרתין אלא ע"י דבר מופלג, כמו ברית של בין הבתרים, וברית זה שע"י הגל ומצבה, וברית חורב ע"י החציית הדם, וברית התורה שעל שתי הלוחות, וברית יהודע ע"י החציית הדם, וברית ירמיה ע"י בתרי העגל:

8. בישעיהו פרק כד: (ה) והארץ חנפה תחת ישיביה כי עברו תורת חלפו חק הפרו ברית עולם: (ו) על כן אלה אכלה ארץ ויאשמו ישיבי בה על כן חרו ישיבי ארץ ונשאר אנוש מזער:

9. יחזקאל פרק טז (נט) כי כה אמר אדני יי ועשית ועשיתי אותך כאשר עשית אשר בזית אלה - להפר ברית: וגו'

10. שם פרק יז (יא) ויהי דבר יי אלי לאמר: (יב) אמר נא לבית המרי הלא ידעתם מה אלה אמר הנה בא מלך בבל ירושלם ויקח את מלכה ואת שריה ויבא אותם אליו בבבלה: (יג) ויקח מזרע המלוכה ויכרת אתו ברית ויבא אתו באלה ואת אילי הארץ לקח: (יד) להיות ממלכה שפלה לבלתי התנשא לשמר את בריתו לעמדה: (טו) וימרד בו לשלח מלאכיו מצרים לתת לו סוסים ועם רב היצלח הימלט העשה אלה והפר ברית ונמלט: (טז) חי אני נאם אדני יי אם לא

במקום המלך הממליך אתו אשר בזה את אלתו ואשר הפר את בריתו אתו בתוך בבל ימות:
(יז) ולא בחיל גדול ובקהל רב יעשה אותו פרה במלחמה בשפך סללה ובבנות דיק להקרית
נפשות רבות: (יח) ובזה אלה להפר ברית והנה נתן ידו וכל אלה עשה לא ימלט: **ס (יט) לכן**
כה אמר אדני יי חי אני אם לא אלתתי אשר בזה ובריתי אשר הפיר ונתתיו בראשו: (כ) ופרשתי
עליו רשתי ונתפש במצודתי והביאותיהו בבלה ונשפטתי אתו שם מעלו אשר מעל בי: (כא) ואת
כל מברחו מברחיו בכל אגפיו בחרב יפלו והנשארים לכל רוח יפרשו וידעתם כי אני יי דברתי:
o

11. הושע פרק י (ד) דברו דברים אלות שוא - כרת ברית ופרח קראש משפט על תלמי שדי:

דם בתולים - דם ברית

גיטין⁷: דאמר ר' אלעזר: **כל המגרש אשתו ראשונה - אפילו מזבח מוריד עליו דמעות**, שנאמר:
וזאת שנית תעשו כסות דמעה את מזבח ה' בכי ואנקה מאין [עוד] פנות אל המנחה ולקחת רצון
מידכם, ואמרתם על מה **על כי ה' העיד בינך ובין אשת נעורך** אשר אתה בגדתה בה **והיא חברתך**
ואשת בריתך. סנהדרין⁸: אמר רב שמואל בר אבניא משמיה דרב: אשה גולם היא, ואינה כורתת
ברית אלא למי שעשאה כלי, שנאמר כי בועליך עושיך ה' צבאות שמו. תוספות הרא"ש בכתובות⁹:
בעילה הראשונה קורא בעילת מצוה, משום דכתיב כי בועליך עושיך, דאמרינן אין אשה כורתת ברית
אלא למי שעשאה כלי, ולפי שבעילה ראשונה כורתין ברית ונדבקין יחד ובאין לידי פריה ורביה, קרי
לה בעילת מצוה. ובמקבילות.

תוספות גיטין¹⁰: ומה שנוהגים לכתוב י"ב שורות בגט, אומר ר"ת משום דגט גימטריא י"ב, ור"י שמע
בשם רב האי גאון ובשם רבינו סעדיה, משום דכתיב ספר כריתות, כשיעור י"ב שיטין המפסיקין בין
ארבעה חומשי ספר תורה, כדאמר בבבא בתרא שצריך להניח ארבעה שיטין בין כל ספר וספר,
והפסק שבין וידבר למשנה תורה לא חשיב, שאינו אלא חוזר ושונה מה שלמעלה. ובקובץ שיטות
קמאי גיטין: לרבי' הא"י גאון ז"ל. וששאלתם על לשון הגט מאי לשון גט, שהרי לא מצינו אותו לא
בלשון תורה ולא בלשון נביאים וכתובים, אלא בלשון תרגום כדכתי' במשנה תורה וכתב לה ספר
כריתות ומתרגמי' וכתוב לה גט פיטורין וגו', מה ראו חכמים לקרות גט, או יאמרו לו כריתות או כתב
גירושין, מאי לשון גט, זהו טעמו של דבר, גט נוטריקון הוא י"ב חשבונות שי"ב שיטין הוא וכשר הוא
שצריך להיות בו, וסמך לדבר ספר כריתות, ועוד כתי' אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה וגו',
שהיה יכול לומר אי זה כריתות אמכם, אמאי נקט ספר, ללמד שצריך להיות בו שיטין כמנין השטין
שחולקות בין ספר לספר בכל התורה, ג' שטין בין ספר לספר שצריך להיות בו שטין שהם י"ב שטין
לכל התורה, וכתב לה ספר כריתות במשנה תורה, ששם נשלמות י"ב שטין וזהו טעמו של גט. ע"כ.
[תשובות חכמי פרובינציא הלכ' גיטין סימן מ"ז]. ספר העיטור¹¹: ונהגו לכתוב בו י"ב בגמטור [גט],
ומפרשי טעמא כנגד ג' שיטין [שיש הפסק] בין כל ספר וספר של חומש והן י"ב שיטין ולכך נקרא
כריתות. פענח רזא בפרשת כי תצא: ספר כריתות ב"פ כתיב ובכל פעם חסר ו' הרי חסרון ב' ווי"ן הם

⁷ צ', ב'. בסנהדרין כ"ב, א'.

⁸ כ"ב, ב'.

⁹ ד', א'.

¹⁰ ב', א'.

¹¹ אות ג' – גט.

י"ב כמספר גט לרמז על י"ב שיטין שבגט: לבוש - אבן העזר¹²: יש אומרים שגט הוא לשון שבר, כדאמרין בירושלמי הני עכברי רשיעי לא דיין דאכלי אלא דגייטי, פירוש לא די להני עכברים שאוכלין אלא שגם שוברים, לכך קראו שטר זה גט מפני שהוא כורת ושובר בין האיש והאשה. ולזכר זה נוהגין לכתוב י"ב שורות כמספרו וכו'

ספר אבודרהם - ברכת אירוסין ונישואין: אבל ברכה זו שהיא דרך שבח והודאה על שמחת הזיווג חותם משמח חתן עם הכלה שמשמע החתן לבדו שישמח על עסקי הכלה, שכן כתוב ומשוח חתן על כלה. ועוד מפני שהבתולה יש לה צער בתולים. ואיתא במדרש¹³ והיו לבשר אחד לבשר בגימטריא דם בתולים, מלמד שלעולם לא יהיו לבשר אחד אלא בחור ובתולה. וזהו שאמרו ז"ל אין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי. בן יהודה על שבת¹⁴: ואף על פי שאין דם ברית אלא בזכר, עם כל זה עשה הקב"ה גם בנקבה דם בתולים, שהוא פתח של מצות פריה ורביה, שאין האשה ראויה להוליד אלא עד שתטיף דם בתוליה, ונמצא דם ברית ניטף מן הזכר ביום שמיני ללידתו, ודם בתולים נוטף מן הנקבה בחופתה במצוה ראשונה, ולכן כמו שתיקנו ברכה על דם ברית, כן תיקנו ברכה על דם בתולים, כנזכר בש"ע אה"ע סי' ס"ב, וזה נוסחה, ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר צג אגוז בגן עדן שושנת העמקים, בל ימשול עוד זר במעין חתום, על כן אילת אהבים שמרה בטהרה וחוק לא הפרה, ברוך הבוחר בזרעו של אברהם. ויש אומרים שאין מברכים אותה בלא כוס עיין שם, וגם לדעת החולקין צריך לברך אותה אלא שמברכין בלא שם ומלכות, וראה כמה חביבין דם בתולים, דארז"ל טעם שדם עופות צריך לכסות בברכה, לפי שהעופות כיסו דם בתולים שנשר מרבקה אמנו עליה השלום, ונשאר שמור תחת צילם, עד שבא יצחק אבינו וראה אותו ובירך עליו: הרד"ל¹⁵: הראהו חותמו כו' וברח כו'. כלשון מטבע ברכת מילה, צאצאיו חתם באות ברית קודש, ולפ"ד המכילתא בא [ה] ושה"ר [ד] שדרשו מעין חתום אלו הזכרים, י"ל שמזה יצא שרש שם חותם על אות ברית (אבל מיסוד ברכת בתולים, בל ימשול זר במעין חתום, משמע שתפסו לפרש מעין חתום על הנקיבות). שיח יצחק.

דברי הברית

לכן, גם במעמד הברכה והקללה המדובר שבכניסה לארץ, שהם מ"דברי הברית", כמפורש שם בסוף פרשה ההיא, בדברים כ"ח ס"ט: **אֱלֹהֵי דְבָרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר-צִוָּה יְהוָה אֶת-מֹשֶׁה לִכְתֹּת אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִזְרָח - מִלִּבְד הַבְּרִית אֲשֶׁר-כָּתַב אֹתָם בְּחֶרֶב: שֵׁם פָּרָק כֵּט פִּסּוֹק ח: וּשְׁמֵרָתָם אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם לְמַעַן תִּשְׁכִּילוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ: רש"י: לכרות את בני ישראל – שיקבלו עליהם את התורה באלה ובשבועה. מלבד הברית – קללות [כן בכ"י ליידין 1, אוקספורד אופ' 34, מינכן 5, לונדון 26917. בכ"י לייפציג 1 חסרה מלת: "קללות"] **שבתורת כהנים שנאמרו בסיני**, הלא ברור שיבנה המזבח בהר עיבל דווקא, שעיקר דברי האלה והברית תלויים בו, ולא בברכות שבהר גריזים.**

מעין העניין נמצא מפורש בלשון הבכור שור: תקימו את האבנים האלה... בהר עיבל: עתה קבע להם מקום להיות מונחות שם, לפי שהיתה הקללה כנגד הר - עיבל, צוה שתהא נכתבת שם לפנייהם

¹² סימן קכ"ה סעיף י"א.

¹³ עיין הערות שבס' אבודרהם נדמ"ח.

¹⁴ דף קל"ז/ב'.

¹⁵ פרק י' אות נ"ז.

(כשיקבלו) **[שיקבלו] עליהם הקללה אם לא יקיימוה**. ועוד להיות נחמה לאותן שעומדין על הקללה בהר עיבל, שהתורה אצלם. ובנית שם מזבח לה': לפי שלא יקשה בעיניהם לאותם שעומדין בהר - עיבל, צוה לעשות המזבח בהר עיבל, ולזבוח עליו זבח שלמים ולשמוח שם, שיהיו להם סעד, שהם עומדים אצל המזבח ומקום השמחה, דכתיב "וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך", כי **שם תהא שכינה שורה עמהם**. חזקוני: בהר עיבל להיות נחמה ולישב את דעתם לאותם העומדים על הקללה בהר עיבל, ומטעם זה כתיב ובנית שם מזבח וגו' וכתוב וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלוהיך ללמדך ששכינה ביניהם.

אף בספר ויקרא (פרשת בחקותי) פרק כו: (טו) **וְאִם בְּחֻקֹּתַי תִּמָּאֲסוּ וְאִם אֶת מִשְׁפָּטִי תִגְעַל נִפְשְׁכֶם לְבַלְתִּי עֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹתַי לְהַפְרֹכֶם אֶת בְּרִיתִי: (טז) אֵף אֲנִי אֶעֱשֶׂה זֹאת לָכֶם** וגו' פסוק כה: **וְהִבֵּאתִי עֲלֵיכֶם חֶרֶב נִקְמַת נֶקֶם בְּרִית וְנֶאֱסַפְתֶּם אֶל עַרְיֹכֶם וְשִׁלַּחְתִּי דָבָר בְּתוֹכְכֶם וְנִתְּתֶם בְּיַד אוֹיֵב: וגו' (מב) וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֵף אֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֵף אֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזָכֹר וְהָאָרֶץ אֲזָכֹר: (מג) וְהָאָרֶץ תַּעֲזֹב מֵהֶם וְתִרְצֵן אֶת שְׁבִיתֶיהָ בְּהִשְׁמָהּ מֵהֶם וְהֵם יִרְצוּ אֶת עֹנֵם יַעֲנֵן וְיִבְעֵן בְּמִשְׁפָּטִי מֵאֲסוּ וְאֶת חֻקֹּתַי גָּעַלָה נִפְשָׁם: דברים (פרשת ואתחנן) פרק ד: (כג) **הִשְׁמֵרוּ לָכֶם פֶּן תִּשְׁכַּחוּ אֶת בְּרִית יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּכֶם וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוּנֹת כָּל אֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֱלֹהֵיךָ: (כד) כִּי יְיָ אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר אָכְלָה הוּא אֵל קָנָא:****

בפרט לפי פשוטו, באבן עזרא ספר דברים פרק כ"ז פסוק י"ד: וחז"ל אמרו, כי טעם לברך, ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה, וכן הכל. ועל דרך הפשט, הברכה היא: ברוך אתה בעיר, והקללה - הפך זה, והעד בספר יהושע.

בפי' הכתב והקבלה: ודעת הראב"ע ע"ד הפשט הברכה היא פרשת והיה אם שמוע תשמע, והקללה היא להפך, כפי מה שנזכרו בפרשה כאן אחר פרשת הארורים, ונסתייע בזה ממה שאמר בספר יהושע שקרא הברכה והקללה כמו שכתוב בספר התורה, **ובספר תורה לא נזכרה הברכה שכנגד הארורים, לכן יתכן שאין הקללה הארורים ולא הברכה חלופיהן**. אבל הברכה היא פרשת והיה אם שמוע, והקללה היא והיה אם לא תשמעו. **ולדעתי מסתייע דברי הראב"ע מן הירושלמי** דאיתא התם בסוטה. יכול אלו שבהר גרזים היו אומרים ברכות ואלו שבהר עיבל אמרו קללות, ת"ל הברכות והקללות אלו ואלו אמרו ברכות, אלו ואלו אמרו קללות. יכול אלו שבהר גרזים עונין אחר הברכות אמן ואלו שבהר עיבל היו עונין אמן אחר הקללות ת"ל וענו כל העם ואמרו אמן, אלו ואלו היו עונין אמן אחר הברכות והקללות. ע"כ. הזכירו בזה תרי עניני, אלו ואלו היו אומרים ברכות וקללות. אלו ואלו היו עונין אמן אחר הקללות והברכות, מזה מבואר דשני דברים היה להם לעשות, אמירת ברכות וקללות, ועניית אמן אחר ברכות וקללות, ולא יתכן שיאמרו אותן ברכות וקללות עצמן שהיו עונים אחריהם אמן, אלא ודאי דדעת הירושלמי שמלבד עניית אמן אחר ברכות וקללות דלויים היו אומרים פרשיות שהוזכרו בו ברכות וקללות, והם פרשת והיה אם שמוע שנאמר בו ובאו עליך כל הברכות ופרשת והיה אם לא תשמעו שנאמר בו ובאו עליך כל הקללות. וזה כדברי הראב"ע וכו'.

וברלב"ג יהושע פרק ח' פסוק ל"א: **וזכר שכתב שם על אבני המזבח פתשגן תורת משה אשר כתבה לפני בני ישראל והנה כבר נתבאר בתורה שכבר שדו אותם בשיד כדי שיכתבו שם כתב מבואר, ואחשוב שמה שכתב שם הוא זאת הברכה והקללה אשר קראו בזה המקום ככתו' בתור' משה, וזהו מ"ש שכבר קרא שם את כל דברי התורה הברכה והקללה, וזה לאות שמה שכתב שם לא היה בו זולת זה, ואם אי אפשר אלא שנודה שכתב שם כל התורה הנה אין זה זר מאד כל שכן אם היה המזבח גדול וגבוה ובכלל הנה אם היה בגודל מזבח בית שני לפי מה שספרו ממנו רבותינו ז"ל היה מכיל זה בכתיבה בינונית, והנה זה הוא הנראה בעיני ר"ל שמה שנכתב שם כלל התורה ואי אפשר שנאמר שיהיה משנה תורת משה רמז לעשר' הדברות עד שנאמר שלא כתב שם כי אם עשרת**

הדברים וזה שהוא זכר שכבר כתבם משה לפני בני ישראל ומה שכתב שם משה לפני בני ישראל היה כלל התורה לא עשר הדברים לבד וקצת המפרשים אמרו שכבר כתב שם רמזים קצרים מתרי"ג מצות כמו הענין באזהרות אשר נהגנו לקראם בחג השבועות שיש בהם רמזים קצרים מתרי"ג מצות וזה רחוק בעיני שכבר נזכר בתורה וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב וזה מורה שמה שנכתב בתורה היה מבואר באופן שלם וכו'

בברית ובאלה

העניין ניכר גם בפרשת נצבים: פרק כט (ט) אתם נצבים היום כלכם לפני יי אלהיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם ושטריכם כל איש ישראל: (י) טפכם נשיכם וגרף אשר בקרב מחניך מחטב עציך עד שאב מימך: (יא) לעברך בברית יי אלהיך ובאלתו אשר יי אלהיך כרת עמך היום: (יב) למען הקים אתך היום לו לעם והוא יהיה לך לאלהים כאשר דבר לך וכאשר נשבע לאבתך לאברהם ליצחק וליעקב: (יג) ולא אתכם לבדכם אנכי כרת את הברית הזאת ואת האלה הזאת: (יד) כי את אשר ישנו פה עמנו עמד היום לפני יי אלהינו ואת אשר איננו פה עמנו היום: (טו) כי אתם ידעתם את אשר ישבנו בארץ מצרים ואת אשר עברנו בקרב הגוים אשר עברתם: (טז) ותראו את שקוציהם ואת גלליהם עץ ואבן כסף וזהב אשר עמם: (יז) פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט אשר לבבו פנה היום מעם יי אלהינו ללכת לעבד את אלהי הגוים ההם פן יש בכם שרש פרה ראש ולענה: (יח) והיה בשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי בשררות לבי אלך למען ספות הרעה את הצמאה: (יט) לא יאבה יי סלח לו כי אז יעשן אף יי וקנאתו באיש ההוא ורבעה בו כל האלה הכתובה בספר הזה ומחה יי את שמו מתחת השמים: (כ) והבדילו יי לרעה מכל שבטי ישראל ככל אלות הברית הכתובה בספר התורה הזה: (כא) ואמר הדור האחרון בניכם אשר יקומו מאחריכם והנכרי אשר יבא מארץ רחוקה וראו את מכות הארץ ההוא ואת תחלואיה אשר חלה יי בה: (כב) גפרית ומלח שרפה כל ארצה לא תזרע ולא תצמח ולא יעלה בה כל עשב כמהפכת סדם ועמרה אדמה וצביים וצבאים אשר הפך יי באפו ובחמתו: (כג) ואמרו כל הגוים על מה עשה יי ככה לארץ הזאת מה חרי האף הגדול הזה: (כד) ואמרו על אשר עזבו את ברית יי אלהי אבותם אשר כרת עמם בהוציאו אתם מארץ מצרים: (כה) וילכו ויעבדו אלהים אחרים וישתחוו להם אלהים אשר לא ידעו ולא חלק להם: (כו) ויחר אף יי בארץ ההוא להביא עליה את כל הקללה הכתובה בספר הזה: (כז) ויתשם יי מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול וישלכם אל ארץ אחרת כיום הזה: (כח) הנסתרת לי אלהינו והנגלת לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת: ס

שם פרשת וילך פרק לא (טז) ויאמר יי אל משה הנך שכב עם אבתך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה בקרב וועזבני והפר את בריתי אשר כרתי אתו: (יז) וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרת פני מהם והיה לאכל ומצאנו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה: (יח) ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה כי פנה אל אלהים אחרים: (יט) ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדו את בני ישראל שימה בפייהם למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל: (כ) כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבתך זבת חלב ודבש ואכל ושבע ודשן ופנה אל אלהים אחרים ועבדום ונאצונו והפר את בריתי: (כא) והיה כי תמצאנו אתו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפנינו לעד כי לא תשכח מפני זרעו כי ידעתי את יצרו אשר הוא עשה היום בטרם אביאנו אל הארץ אשר נשבעתי: וגו'

רש"י: אתם נצבים היום כלכם – מלמד שכינסם לפני הקב"ה ביום מותו להכניסם בברית. וכו' לעברך בברית יי – דרך העברה, כך היו כורתים בריתות: עושין מחיצה מכאן ומחיצה מכאן, ועוברים בנתיים, כמה שנאמר: העגל אשר כרתו לשנים ויעברו וגו'. וכו' למען הקים אותך היום לו לעם – כל כך הוא נכנס לטרוח למען קיים אותך לפניו לעם. והוא יהיה לך וגו' – לפי שדיבר לך ונשבע לאבותיך שלא

להחליף זרעם באומה אחרת. לכך הוא אוסר אתכם בשבועות הללו, שלא תקניטוהו מחר, לפי שהוא אינו יכול להיבדל מכם. עד כאן פירשתי לפי פשוטה של פרשה. ומדרש אגדה (תנחומא נצבים א'): למה נסמכה פרשת אתם ניצבים לקללות? לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתיים חוץ מארבעים ותשע שבתורת כהנים, הוריקו פניהם. אמרו: מי יוכל לעמוד באילו? התחיל משה מפייסן: אתם ניצבים היום – הרבה הכעסתם למקום ולא עשה אתכם כלייה, והרי אתם קיימים לפניו. היום – כיום הזה שהוא קיים והוא מאפיל ומאיר, כך האיר לכם וכך עתיד ליאור לכם, והקללות והייסורין מקיימין אתכם ומציבין אתכם לפניו. ואף הפרשה שלמעלה מזו פיוסים הם: אתם ראיתם את כל אשר וגו'. וכו' וכל לשונו בהמשך ג"כ, יורה על כוונה הזאת.

ברית עיבל

רבינו מיוחס - פרשת כי תבוא פרק כט (א) ויקרא משה. כשבא בברית, להשמיען האלות הללו אמ' להם כל אלה, ומקומו למעלה **אלא מפני שהתחיל לצוותם על ברית הר עיבל שמפור' למעלה**, השלים אחריהם אף ברית ערב' מואב, והעניין מוכיח שאמ' למעלה אשר צוה ה' לכרות את בני ישר' ועדיין לא כרת ואין מוקדם ומאוחר בעניין. אל כל ישר'. מלמד שכנסן כולם כמ' שנ' למטה אתם נצבים היום כו'. אבל הנגלו' לנו ולב', אנו נתפשים עליהם וחובתם עלינו ועל בנינו אחרינו לקיים את התורה הזאת זהו פשוטו, ורב' דרשו על החוטאי' בגלוי, ולכך נקוד על לנו ולבנינו **שאף עליהם לא נענשו עד [שעברו] את הירדן וקבלו ברית בהר עיבל**, ומעשה עכן גלוי היה שהיו מכירים בו אשתו ובניו.

דעת חכמה ומוסר¹⁶: "ועתה אם שמוע וגו' ושמרתם את בריתי", וכ' רש"י: "שאכרות עמכם על שמירת התורה"; הקדמתו של הבורא ית' למתן תורתו הי' "ושמרתם את בריתי". ולא דבר כאן הכתוב אודות שמירת התורה, אלא אודות שמירת הברית "שאכרות עמכם על התורה" [כריתת הברית כידוע הוא קללות שבהר עיבל ותוכחה שבפ' בחקותי, כמבואר מלבד הברית וגו', בקצרה - "שכר ועונש"]. וכו'.

באמרי אמת - פרשת כי תבוא¹⁷: **בפרשת כריתת הברית על הר עיבל**, איתא שישראל קבלו עליהם אז ערבות, וכו' ושם פרשת נצבים¹⁸: במתן תורה התקיים ואהבת לרעך כמוך כדאיתא שהיו כאיש אחד בלב אחד, **וזה נתחדש אח"כ בכריתת הברית בהר עיבל**, וכאן כתיב את אשר ישנו פה וגו' ואת אשר איננו פה וכו'.

ברית מלח

ברכות¹⁹: דאמר רבי שמעון בן לקיש: נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין; נאמר ברית במלח, דכתיב ולא תשבית מלח ברית, ונאמר ברית ביסורין, דכתיב: אלה דברי הברית. מה ברית - האמור במלח - מלח ממתקת את הבשר, אף ברית האמור ביסורין - יסורין ממרקין כל עונותיו של אדם. רש"י: נאמר ברית ביסורין דכתיב אלה דברי הברית - אחר הקללות נאמר במשנה תורה.

פסיקתא זוטריתא (לקח טוב) ויקרא: ברית. נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין מה ברית האמורה במלח מלח תמתיק את הקרבן אף ברית האמורה ביסורין יסורין ממתיקין את הגוף. שכל טוב -

¹⁶ חלק א' מאמר י"ז.

¹⁷ שנה תר"צ.

¹⁸ שנה תרס"ח.

¹⁹ ה', א'.

בראשית (פרשת וירא): ואמר ריש לקיש נאמר ברית במלח, ונאמר ברית ביסורין, דכתיב והבאתי אתכם במסורת הברית, מה מלח ממתקת בשר הקרבנות, אף יסורין ממרקין כל גופו של אדם וכו' מדרש הגדול בראשית (פרשת מקץ). קובץ שיטות קמאי - שם ברכות: נאמר ברית במלח ונאמר ברית ביסורין פי' ברית במלח "ברית מלח עולם הוא לפני ה'", ברית ביסורין "והבאתי אתכם במסורת הברית". וי"א "אלה דברי הברית" בסוף תוכחות והיה כי תבא. [הערוך ערך ברית].

מכאן ניכר ג"כ כי הברית, במלח הייסורים מתקיימת דווקא. אלה דברי הברית - אחר הקללות נאמר במשנה תורה. הרי אף בפסוק שם ויקרא (פרשת ויקרא) פרק ב פסוק י"ג: וְכָל קָרְבַּן מִנְחָתְךָ בְּמִלַּח תִּמְלֹךְ - וְלֹא תִשָּׁבֵית מִלַּח בְּרִית אֱלֹהֶיךָ מֵעַל מִנְחָתְךָ - עַל כָּל קָרְבָּנְךָ תִּקְרִיב מִלַּח: הנה נקשר ברית מלח בקרבנות מזבח עצמו.

ובצור המור בפרשת נצבים: וענין זה הברית נראה שלא היה ברית חדש. שכבר כרת עמהם בצאתם ממצרים. אבל ענין זה הברית היה ברית הנזכר בפרשה שלמעלה בענין התוכחות. שאמר אלה דברי הברית שהם התוכחות והייסורים שכרת אתם בארץ מואב. וכן אחז"ל במסכת ברכות נאמרה ברית במלח ונאמרה ברית בייסורים. [כמו] שכתב בכאן אלה דברי הברית. ולפי שהייסורים הם מעמידים האדם. אמר אתם נצבים היום. ויש לכם מציאות וקיום. כמו שהמלח ממתקת הבשר ומעמידה. ולכן אל תפחדו ואל תיראו מדברי הברית הזאת ומהאלות הכתובות בו. וזהו לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו. כי כ"ז למען הקים אותך וגו'. ואמר ג"כ ואת האלה הזאת. שהם האלות והקללות הכתובות למעלה. ובשפתי כהן.

כי אם ליראה

היסוד והבסיס של תורת משה הוא אכן היראה, וכאן נבדלו דתות שקר מדת אמת, כי הידוע בשם דת האהבה, היפוכה היא של היהדות - דת היראה. האהבה הלא בלתי מחייבת דבר, והיראה היא לבדה המחייבת. אשר ממילא, אהבת אמת תורנית, מתקיימת דווקא מיסוד היראה, ויראת י"י היא אוצרו.

רש"י - האזינו: לא שערום אבותיכם – לא יראו מהם, לא עמדה שערותם מפניהם, דרך שערות האדם לעמוד מחמת יראה. כך נדרש בספרי. ספרי שם²⁰: לא שערום אבותיכם, שלא עמדה שערות אבותיכם בפניהם. - דבר אחר לא שערום אבותיכם, אל תהי קורא לא שערום אבותיכם אלא לא שעום אבותיכם, שאף על פי שמזבחים ומקטרים להם, לא היו יראים מהם, כענין שנאמר ואל קין ואל מנחתו לא שעה.

המאמר שאף על פי שמזבחים ומקטרים להם - לא היו יראים מהם, מחודש במשמעו ועניינו, ועיין הפירוש תולדות אדם. בשומרונים בעצמם, מפורש במלכים: אֶת יְיָ הָיוּ יֹרְאִים וְאֶת אֱלֹהֵיהֶם הָיוּ עֹבְדִים כְּמִשְׁפַּט הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִגְלוּ אֹתָם מִשָּׁם: עַד הַיּוֹם הַזֶּה הֵם עֹשִׂים כְּמִשְׁפָּטֵי הָרָאשִׁימִים אֵינָם יֹרְאִים אֶת יְיָ וְאֵינָם עֹשִׂים כְּחֻקֹּתָם וְכְמִשְׁפָּטָם וְכַתּוּבָה וְכַמִּצְוָה אֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֶת בְּנֵי יִעֲקֹב אֲשֶׁר שָׁם שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל: וגו'.

בירושלמי מס' עבודה זרה²¹: מה מקיים רבי יוסי אהן קרייה והביאו לבקר זבחיכם וגו' במלכות ירבעם הכתוב מדבר כיון שמלך ירבעם על ישר' התחיל מפתה את ישראל ואומר להן בואו ונעבוד עבודה

²⁰ פיסקא שי"ח.

²¹ פרק א' הלכה א'.

זרה ע"ז וותרנית היא הדא הוא דכתי' נעלה ביהודה ונקיצינ' ונבקינ' אלינו ונמליך מלך בתוכ' את בן טבאל אמר רבי אבה חיזרנו בכל המקרא ולא מצינו מקום ששמו טבאל אלא שעושה טובה עם עובדיו התורה אמרה ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן וע"ז אומר' ויעש כהנים מקצות העם א"ר לא מן הקוצים שבעם ומפסולת שבעם התורה אמרה לא ילין חלב חגי עד בוקר וע"ז אמרה והביאו לבוקר זבחים התורה אמרה ביום זבחכם יאכל וממחרת וע"ז אמרה לשלשת ימים מעשר' התורה אמרה לא תזבח על חמץ דם זבחי וע"ז אמרה וקטר מחמץ תודה התורה אמרה כי תדור נדר ליי' אלהיך לא תאחר לשלמו וע"ז אמ' וקראו נדבות השמיעו.

ולהבדיל, בגמרא בבא קמא²²: אמר ר' חנינא: כל האומר הקדוש ברוך הוא ותרן הוא - יותרו חייו, שנאמר: הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט. ירושלמי - שקלים²³: אמר רבי חנינה מאן דאמר דרחמנא וותרן יתוותרון בני מעוי אלא מאריך רוחיה וגבי ידיה אמר רבי אחא כתיב וסביביו נשערה מאד מדקדק עמהן כחוט השערה אמר רבי יוסה לא מטעם הזה אלא מן מה דכתיב ונורא הוא על כל סביביו מוראו על הקרובים יותר מן הרחוקים. שם ביצה ותענית ומקבילות.

מדרש בראשית רבה פרשת וירא²⁴: אמר ר' יוסי בר' חנינה התוכחת מביאה לידי אהבה, הוכח לחכם ויאהבך, היא דעתיה דר' יוסי בר' חנינה דאמר כל אהבה שאין עמה תוכחת אינה אהבה, אמר ריש לקיש תוכחת מביאה לידי שלום והוכיח אברהם וגו', היא דעתיה דריש לקיש דאמר כל שלום שאין עמו תוכחת אינו שלום.

תורה היא מלשון היראה, וע"ד למען תורא. בס' עבודת ישראל²⁵: או תורה היא לשון יראה, כמו תורה שצריך ללמוד ליראה את ה', וכו' ובשפת אמת²⁶: ולכן התורה מלשון אורה ומלשון יראה דכתיב יראת ה' היא חכמה. וכו'.

ואף ירושלים ובית מקדש קרויים בשם יראה, וכבירושלמי - ברכות²⁷: הר המוריה, ר' חייא רובא ורבי ינאי חד אמ' שמשם הודיה יוצאה לעולם, וחדנה אמ' שמשם יראה יוצאה לעולם אדון ר' חייא רובא ור' ינאי חד אמ' שמשם אורה יוצאה לעולם וחדנה אמר שמשם ארירה יוצאה לעולם דברי ר' חייא ור' ינאי חד אמ' שמשם דבר יוצא לעולם וחדנה שמשם דיברות יוצאין לעולם. מדרש תהלים²⁸. בראשית רבה - פרשת וירא²⁹: אברהם קרא אותו יראה ויקרא אברהם שם המקום ההוא י"י יראה, שם קרא אותו שלם ומלכי צדק מלך שלם, אמר הקדוש ברוך הוא אם קורא אני אותו כשם שקרא אותו אברהם שם אדם צדיק מתרעם, ואם קורא אני אותו שלם כשם שקרא אותו שם אברהם אדם צדיק מתרעם,

²² נ', א'.

²³ פרק ה' הלכה א'.

²⁴ פרשה נ"ד.

²⁵ אבות ו', א'.

²⁶ שבועות שנת תרנ"ו.

²⁷ פרק ד' הלכה ה'.

²⁸ מזמור ל'.

²⁹ פרשה נ"ו.

אלא הריני קוראו כמו שקראו אותו שניהם ירושלם יראה שלם. מדרש גדול שם: מאי יראה, זה מקום יראה ועבודה לשם. רש"י - שיר השירים: מבנות ירושלם - אלו ישראל יריאים ושלמים להקב"ה:

הרי מקראות רבות מלמדות דבר זה, ולדוגמא;

1. בראשית (פרשת וירא) פרק כ פסוק יא: ויאמר אברהם כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי:
2. שם פרק כ"ב פסוק י"ב: ויאמר אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשכת את בנה את יחידך ממני: - ויקרא אברהם שם המקום ההוא יראה - אשר יאמר היום בהר יראה:
3. שם (פרשת מקץ) פרק מ"ב פסוק י"ח: ויאמר אלהם יוסף ביום השלישי זאת עשו וחיו את האלהים אני ירא:
4. פרשת ואתחנן: רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך ולבני בניך: יום אשר עמדת לפני יי אלהיך בחרב באמר יי אלי הקהל לי את העם ואשמעם את דברי אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה ואת בניהם ילמדון:
5. פרשת ראה: ואכלת לפני יי אלהיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם מעשר דגנך תירשך ויצהרך ובכרת בקרך וצאנך למען תלמד ליראה את יי אלהיך כל הימים:
6. פרשת כי תצא: אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים:
7. פרשת וילך: הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את יי אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת: ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו ליראה את יי אלהיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה: פ
8. משלי פרק לא פסוק ל: שקר החסן והבול היפי אשה יראת יי היא תתהלל:

גם במצוות מפורש;

1. ויקרא (פרשת קדושים) פרק יט פסוק (יג) לא תעשק את רעך ולא תגזל לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר: (יד) לא תקלל חרש ולפני עור לא תתן מכשל ויראת מאלהיך אני יי:
2. שם פסוק (לא) אל תפנו אל האבת ואל הידענים אל תבקשו לטמאה בהם אני יי אלהיכם: (לב) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך אני יי: פ
3. שם (פרשת בהר) פרק כה פסוק (יד) וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו: (טו) במספר שנים אחר היובל תקנה מאת עמיתך במספר שני תבואת ימכר לך: (טז) לפי רב השנים תרבה מקנתו ולפי מעט השנים תמעט מקנתו כי מספר תבואת הוא מכר לך: (יז) ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך כי אני יי אלהיכם:
4. ויקרא (פרשת בהר) פרק כה פסוק (לה) וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך: (לו) אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלהיך וחי אחיך עמך:
5. ויקרא (פרשת בהר) פרק כה פסוק לט: וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך לא תעבד בו עבדת עבד: (מ) כשכיר כתושב יהיה עמך עד שנת היבל יעבד עמך: (מא) ויצא מעמך הוא ובניו עמו ושב אל משפחתו ואל אחזת אבתיו ישוב: (מב) כי עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד: (מג) לא תרדה בו בפרך ויראת מאלהיך:

בחז"ל מפורש יותר, כמו;

1. ברכות³⁰: ואמר רבי חלבו אמר רב הונא: כל אדם שיש בו יראת שמים - דבריו נשמעין, שנאמר: סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא וגו'. מאי כי זה כל האדם? אמר רבי אלעזר: אמר הקדוש ברוך הוא: כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה. רבי אבא בר כהנא אמר: שקול זה כנגד כל העולם כולו. רבי שמעון בן עזאי אומר, ואמרי לה רבי שמעון בן זומא אומר: כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה. ובשבת³¹. בירושלמי - ברכות³². קהלת רבה³³.
2. ברכות³⁴: ואמר רבי חנינא: הכל בידי שמים - חוץ מיראת שמים, שנאמר: ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה. אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא? והאמר רבי חנינא משום רבי שמעון בן יוחי: אין לו להקדוש ברוך הוא בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים, שנאמר: יראת ה' היא אוצרו! - אין, לגבי משה מילתא זוטרתא היא. דאמר רבי חנינא: משל, לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו - דומה עליו ככלי קטן - קטן ואין לו - דומה עליו ככלי גדול. מגילה³⁵. נדה³⁶.
3. שבת³⁷: אמר רב יהודה: לא ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו אלא כדי שייראו מלפניו, שנאמר והאלהים עשה שיראו מלפניו. רבי סימון ורבי אלעזר הוו יתבי, חליף ואזיל רבי יעקב בר אחא. אמר ליה חד לחבריה: ניקו מקמיה, דגבר דחיל חטאין הוא, אמר לו אידך: ניקו מקמיה; דגבר בר אוריין הוא. אמר ליה: אמינא לך אנא דגבר דחיל חטאין הוא - ואמרת לי את בר אוריין הוא? תסתיים דרבי אלעזר הוא דאמר דגבר דחיל חטאין הוא, דאמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר: אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' וכתוב ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וגו', שכן בלשון יוני קורין לאחת הן, - תסתיים. רש"י: הן יראת ה' - יחידה היא היראה בעולם.
4. מדרש תהלים³⁸: אמר הקדוש ברוך הוא לדוד בתחלה אמרת אחת שאלתי [וגו'] שבת בבית ה', וחזרת ואמרת לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, אמר לפניו רבונו של עולם לא יהא עבד שוה לרבו, בתחלה לא באת לנו באחת, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה, ואחר כך פתחת לנו במצות הרבה, שנאמר ללכת בכל דרכיו ולשמור מצותיו [ולדבקה בו], הוי דיו לעבד להיות כרבו. ובתורת המגיד - תהלים: והנה עיקר השתדלות האדם צריך להיות שתהיה לו יראת הבורא בשלימות, ואז ממילא תנוח עליו האהבה, כי דרכו של איש לחזור אחר אשה, ולפ"ז א"ש מה שאמר הקדוש ברוך הוא מה ה' שואל מעמך, כי אם ליראה לבד, ואז ממילא תבוא לאהבה אותו

³⁰ ו', ב'.

³¹ ל', ב'.

³² פרק ב' הלכה ח'.

³³ פרשה י"ב.

³⁴ ל"ג, ב'.

³⁵ כ"ה, א'.

³⁶ ט"ז, ב'.

³⁷ ל"א, ב'.

³⁸ מזמור כ"ז.

כנ"ל, כי מצוה גוררת מצוה וכו' ובר' צדוק הכהן מלובלין - פרי צדיק פרשת תרומה, ושם פרשת תצוה.

חידוש שאף גדולי החסידות ממש, שהדגישו בעבודה האהבה והשמחה, הנה הסבירו בפירוש שיראה היא עיקר.

בפשטות אפשר שהשוואת אחת שאלתי אל כ"א ליראה, היא מפני שכן העיקר ביראת שמים, ללמוד תורה בשקידה ובהתמדה ע"מ לקיים, וכידוע בשם מרן הגרי"ז זצ"ל, שמי לנו גדול ממנו ביראת שמים טהורה.

וכיוצא בו בשם מרן הגר"א ז"ל: עוד, כל היראות והחומרות, וכל הזהירות, אינו עומד ואינו כדאי לבטל מעול תורה אפי' רגע אחת, והתשובה המעולה היא ג"כ עול תורה כדמתרגמינא בפסוק ונקה לא ינקה, ינקה לתייבין לאורייתא. וכל הגדרים והסייגים אינו כדאי, רק לגדור ולעשות סייג לעמוד נגד עוה"ז להחליף על עול תורה.

5. פתרון תורה: ועתה ישראל מה ה' אל' שואל מע' וג', ז' ה' ש' ה' הגיד לך אדם מה טוב וג' אמ' אל' לישראל אתם שואלים ממני ואני נותן לכם, שנ' שאלו מה' מטר וג', ולא עוד אילא שאמ' להן שאל ממני ואתנה גוים נח' וג'. אמ' להן הק' לישר', אתם שואלים ממני ואני אתן לכם, אבל אני מה אשאל מכם שתורידו לי גשמים, שתצורו לי עולים במעי אמותם, לא, איני מבקש מידכם דבר זה אילא כי אם ליראה את ה' אלהיך ומעמך מה אני אשאל מכם שתהיו עמי ואני אלהיכם, שנ' והיו לי לעם ואני אהיה לה' לאל'. כי אם ליראה א' ה' אל', אמ' הק' אם יראתם ממני לא תיראו מבשר ודם שנ' ברוך הגבר אשר יבטח בה' וג' ולא עוד אילא שמתיראין ממך גוים, שנא' וראו כל עמי הא' וג'.

6. בתי מדרשות³⁹: דבר אחר מה תלמוד לומר בראשית בשביל שלשה שנקראו ראשית ואלו הן תורה וישראל ויראה תורה מנין שנאמר יי קנני ראשית דרכו, ישראל מנין שנאמר קדש ישראל ליי ראשית תבואתה, יראה מנין שנאמר ראשית חכמה יראת יי, תורה בשביל ישראל שנאמר עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו, ומנין שעם זו ישראל שנאמר עם זו קנית, ישראל בשביל יראה שנאמר ועתה ישראל מה יי אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את יי אלהיך:

7. מדרש תנחומא (ורשא) פרשת צו⁴⁰: וייראו האנשים יראה גדולה מלמד, שהיראה גדולה מן החכמה ומן הבינה כי מי שיש לו חכמה ובינה ואין בו יראה אינו כלום כי כן אמר שלמה המלך ע"ה סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם.

8. במדבר רבה (פרשת קרח)⁴¹: יראת ה' היא אוצרו אין בכל המדות גדול מיראה וענוה, ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאבה אותו ולעבוד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך יראת בגמטריא תרי"א ותורה תרי"א ויראה ותורה עמם הרי תרי"ג.

9. אגדת בראשית⁴²: אשרי איש ירא את ה'. זש"ה סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם כיצד סוף כל האדם, אין דבר חביב ממנו שהוא מתירא מן הקדוש ברוך הוא, שנאמר סוף דבר וגו', בנוהג שבעולם אדם אומר לחבירו עשיר אני ויש לי חיטים הרבה ושמן ויין הרבה, אמרו לו חבריו הרי הכל יש בידך, יש לך אוצר היכן ליתנם, אם אין לך

³⁹ חלק ב' - מדרש אותיות רבי עקיבא השלם נוסח א'.

⁴⁰ סימן י"ד.

⁴¹ פרשה י"ח סימן כ"א.

⁴² פרק ל"ג.

אוצר אין בידך כלום, כך מי שהוא עשיר וחכם בן דעת, ואין בידו יראת חטא, אין בידו כלום, מנין שנאמר סוף דבר וגו', למה כי זה כל האדם, לפיכך אמר דוד אשרי איש ירא את ה', זה אברהם, שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) קהלת.

רבינו יונה

אחד מקברניטי היראה ואבותיה, הוא רבינו יונה החסיד ז"ל, לדוגמא;

1. בספר שערי תשובה לרבינו יונה⁴³: ידוע תדע כי יראת ה' יסוד המצות, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלקיך", ובזה ירצה ה' את ברואיו, כמו שנאמר: "רוצה ה' את יראיו". ותקנות חכמים וגדריהם יסוד לדרך היראה וכו' - ורב הזהירות והגדר והרחקה מן האיסור הלא זה מעיקרי המורא, והמרבה להזהר יגיע אל השכר הגדול, כענין שנאמר: "גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב". על כן אמרו: חביבים דברי סופרים יותר מיינה של תורה, כי גדריהם וגזרותיהם מעיקרי היראה. ומצות היראה שכר הרבה כנגד מצוות רבות כי היא היסוד להן. ומצות היראה שכר הרבה כנגד מצוות רבות כי היא היסוד להן. דרשות ר"ן.
2. שם⁴⁴: ונאמר: "צוה לעולם בריתו קדוש ונורא שמו", פירוש: בעבור כי קדוש ונורא שמו צוה לעולם בריתו וקדשנו במצותיו כדי ליראה ממנו, על כן כתוב אחריו: "ראשית חכמה יראת ה' וגו'".
3. רבינו יונה - אבות⁴⁵: הנה כי דברי חכמים ז"ל יסודות ואילנות ליראת שמים שהוא עיקר העולם ויסוד המעלה. וכל מצות כלם פרפראות אליה.
4. ושם⁴⁶: ואי זו היא עבודה שלימה בבני אדם. הרוצה לשמש אוהבו מפני אהבתו אותו מימים קדמונים ואף אם ידע שלא יתן לו פרס, ואהבה כזו יש לאדם לאהוב עבודת ה', ועל כן סמך זה לענין היראה, ואמר ויהא מורא שמים עליכם. לעבוד את ה' מיראה ומאהבה כעבד שעובד רבו מפני גדולתו ומעלה על דעתו שיכול לעונשו ונמצא משמשו מיראה לא מפני יראתו מן העונש אלא מפני גדולת הרב שיש בידו לענוש:
- עיין הירושלמי - ברכות⁴⁷: עשה מאהבה ועשה מיראה, עשה מאהבה שאם באת לשנוא דע כי אתה אוהב ואין אוהב שונא, עשה מיראה שאם באת לבעוט דע שאתה ירא ואין ירא מבעט, אף בירושלמי - מס' סוטה⁴⁸.
- ובספרי - פרשת ואתחנן⁴⁹: ואהבת את ה' אלהיך, עשה מאהבה, הפריש בין העושה מאהבה לעושה מיראה, העושה מאהבה שכרו כפול ומכופל. לפי שהוא אומר את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד, יש לך אדם שהוא מתירא מחברו, כשהוא מצריכו מניחו והולך לו, אבל אתה עשה מאהבה שאין לך אהבה במקום יראה ויראה במקום אהבה אלא במדת מקום בלבד.

⁴³ שער ג' אות ז'.

⁴⁴ אות קנ"ח.

⁴⁵ א', א'.

⁴⁶ א', ג'.

⁴⁷ פרק ט' הלכה ה'.

⁴⁸ פרק ה' הלכה ה'.

⁴⁹ פיסקא ל"ב.

- ובסוטה⁵⁰: מאי איכא בין עושה מאהבה לעושה מיראה? איכא הא דתניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה, שזה תלוי לאלף דור, וזה תלוי לאלפים דור, הכא כתיב: לאלפים לאהבי ולשומרי מצותי, והתם כתיב: ולשומרי מצותיו לאלף דור וכו' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי - פרשת יתרו: לאהבי למי שעושה לפני מאהבה. ולשומרי מצותי למי שעושה לפני מיראה להודיעך כמה מעלות יש בין העושה מאהבה לעושה מיראה וכו' ושם⁵¹: ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון - שהנבראים לא נבראו אך לירא את ה'. וכו' 5. ושם⁵²: וכבוד חברך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים - בכלל המורא הוא הכבוד ואין בכלל הכבוד מורא כמו שאמר בן יכבד אב ועבד אדניו ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי וגו' אמר מורא בעבד וכבוד בבן כי הדבר כן הוא והזכיר בכאן מורא לרב ולשמים שצריך לירוא אותם כי מורא הרב יסוד מורא שמים הוא על כי למדו תורה ולירוא את ה' אלהיו אוהב את התורה ואוהב את החכמים וירא את דבר ה' ולמלמד אותו יש בו יראת שמים וללכת בדרך טובה על כן נאמר מורא רבך.
7. ושם⁵³: וזה הכתר גדול על שני הכתרים וכו' ועוד ראייה אחרת, כי למלכות ולכהונה יחד להם בתים. בית למלכות כמו שנאמר בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט. בית לכהונה כמו שנאמר בית אהרן בית הלוי. אבל ליראת השם שהוא כתר התורה אין בית מיוחד שנאמר יראי ה' ברכו את ה' בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך:
8. ושם⁵⁴: ושלמה המלך ע"ה כלל לכל אלה הדברים ואמר אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום. וכו' ואחר כך כלל ואמר כי אם ביראת ה'. כל הקנאות למרע לבד קנאת היראה. שיקנא את מעשי ה' כי נורא הוא:
9. שם⁵⁵: התשיעי לעקידת יצחק בנו שכתוב בה עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה וכי עד עכשו לא היה יודע והלא הכל גלוי וצפוי לפניו אלא כשנודע הדבר לבריות קורא הקדוש ברוך הוא בו כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה, ובא להודיענו כי יראת שמים גדולה מכל המצות שבתורה, שבכל הנסיונות לא אמר לו כי ירא אלהים אתה חוץ מזו מפני שהיה הנסיון הגדול שבכלם כי לקח בנו להעלותו עולה.
10. אגרת התשובה לרבנו יונה: יראת אלקינו, ישתבח שמו לעד, יסוד התורה, מקור כל המצות והאזהרות והמוסרים, שנאמר, יראת ה' מקור חיים לסור ממקשי מות. ומצוה נאווה וחומה נשגבה, גדולה ובצורה עד שמים, אשר לא תמוש כל היום מכל נפש האדם יראת שמים, כמו שנאמר, כי אם ביראת ה' כל היום. ויזרח שמש היראה על הנפש ועל כל מצפוניה, למשל ביום ובלילה ברעיונה. וזה הדבר יסוד הנפש, שנאמר, זכרו זאת והתאששו, השיבו פשעים על לב. וענין "והתאששו" הוסדו, כמו, ואשיא יחיטו. ויראה בכל עת אור הבושה על פני האדם, שנאמר, ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. ואמרו רבותינו זכרונם לברכה, זו הבושה, שהיא

⁵⁰ ל"א, א'.

⁵¹ ג', א'.

⁵² ד', י"ב.

⁵³ ד', י"ג.

⁵⁴ ד', כ"א.

⁵⁵ ה', ג'.

נכרת על פני האדם. מלמד, שהבושה מביאה לידי יראה. מכאן אמרו, סימן יפה לאדם שהוא בישן:

11. גם שם: לא ימוש מתוך לב האדם הבטחון בשם יתעלה והתוחלת אליו, כמו שנאמר, בטחו בו בכל עת וגו', ונאמר, נפשי לה' משמרים לבקר. ולפי רב היראה יחזק הבטחון, שנאמר, יראי ה' בטחו בה':

12. רבינו יונה - ברכות⁵⁶: וזהו עיקר היראה, ליזהר מהספקות, ושלא לעשות המצות ע"ד ההרגל, שעונש הספק יותר מהודאי וכן מצינו וכו' והטעם בזה, למה החמירו על הספק יותר מן הודאי, אומר מורי הרב, שהוא מפני שעל הודאי משים האדם החטא אל לבו ודואג ומתחרט עליו וחוזר בתשובה שלימה, אבל על הספק עושה סברות ואומר אותה חתיכה שאכלתי אולי היתה מותרת ולא ישית אל לבו לשוב ולזה החמירו בו יותר:

13. שם⁵⁷: והבטחון הוא עיקר היראה והאמונה וכו'

14. שם⁵⁸: והטעם להיות כורע בברוך ולזקוף בשם, מפני שבשעה שכורע מראה הפחד והיראה שיש מלפניו, וכשזקוף מראה הבטחון שיש לו בו בכל ענינו שיטיב אליו, וזה תלוי בזה, שמי שירא מהש"י הוא בוטח בו כענין שנאמר ביראת ה' מבטח עוז:

15. שם⁵⁹: גמ' וגילו ברעדה במקום גילה שם תהא רעדה, טעם הדבר, כדי שלא ימשך מתוך השמחה לתענוגי העולם וישכח עניני הבורא על כן צריך לערבב זה עם זה כדי שיהיה על הקו הממוצע, ופשטיה דקרא כך הוא, שאע"פ שאצל בשר ודם היראה והשמחה הם דבר והפכו שבשעה שהאדם מפחד מזולתו הוא עומד נרתע ודואג אבל הקדוש ברוך הוא איננו כן אדרבה כשהאדם מתבונן בגדולתו וירא מפניו ישמח ויגיל באותה יראה מפני שבאמצעיתה מתעורר לקיים המצות ושש ונעלם בקיומה שיודע כי שכרו אתו ופעולתו לפניו ועל שמחה כזו תמצא שאמר בפסוק אחד עבדו את ה' ביראה וגו' ובפסוק אחר עבדו את ה' בשמחה, ר"ל תעבדו את ה' ביראה ובאותו היראה תשמחו ותגילו בה כמו שאמרנו, ואף על פי ששמחה אחרת אסורה כמו שהוזכר למעלה שמחה זו מותרת ומחוייבת כענין שנא' תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב וגו':

16. ובתורת המנחה⁶⁰: וזהו שאמר מרע"ה לישראל אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלקיך, וכשתתבונן במלת את השם הנכבד הזה תבין דרך האמת כי השם ית' מצוי עם האדם וקשור עמו. - ועוד למדנו מכאן כי התורה כולה היא היראה כמו שאמר אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת, ומה השמירה והעשיה - ליראה את ה' שכוללת מצות עשה ומצות לא תעשה והיא התורה כולה. הא למדת כי היראה גדולה מן הכל, א"כ דין הוא ששיגי האדם בה לכל ענין לכל דבר ולכל תכלית הוא חוקר.

⁵⁶ דף א' עמוד ב'.

⁵⁷ ב' עמוד ב'.

⁵⁸ ו' עמוד ב'.

⁵⁹ כ"א עמוד א'.

⁶⁰ פרשת ראה / דרשה ס"ט.

אור ישראל

בדורות אחרונים, אחד מגדולי היראה הוא אור ישראל סלנטר זצ"ל. אף בכתביו ובכתבי גדולי התלמידים מצאנו;

1. ס' אור ישראל⁶¹: כן גם ביראת ד', היא התורה ע"ד אמת (עיין בבא בתרא דף ט"ז תפר יראה כו' ברא לו תורה כו'), יסודה היכולת והטהרה, ואז יסייעהו ה"ת משמים.

2. שם שערי אור⁶²: וכאשר נדרוש מעל ספר ד' מדברי הכתובים. והמקובל לנו מדברי חז"ל. נמצא כי הסיבה הראשית לכל התורה והעבודה. היא יראת ה' ית"ש. והיא הציר והמרכז. אשר עליה תסוב כל הליכות מצעדי גבר. כל מעשיו עלילותיו ותחבולותיו וכל דרכי הנהגתו עם אלקים ואדם. וזהו יסוד ושורש לכל התורה והמצוה. דוד המלך ע"ה אמר ראשית חכמה יראת ד'. ושלמה בנו אמר בחכמתו תחלת חכמה יראת ד'. וכן חתם את ספר קהלת. סוף דבר הכל נשמע את אלקים ירא:

3. בדעת חכמה ומוסר⁶³: סיפר לי ר' שלמה'לע פיין, הוא בימי חרפו הי' כבר מקובל, ופעם אחת בנסעו עם הגרי"ס ז"ל, הרהיב עוז בנפשו לשאול אותו מפני מה אינו לומד "קבלה", והשיב לו ר' ישראל ע"ז, "מאי נפ"מ לי על איזה רקיע יושב הקדוש ברוך הוא, אחת אני יודע, כי יכו בשוטים, ומאד יכאב, שההכאות יהיו בוערות, את זה אני יודע בברירות, ומה עוד" וכו'.

4. באור יחזקאל⁶⁴: הנה, לא נמצא ידידי בשום ספר מהספרים הידועים שאמר כי התכלית של הכל הוא לימוד התורה, רק "תלמוד גדול", אבל כי לא הוא שיהי' זאת התכלית של הבריאה, הלא כתוב הוא בפירוש - ועתה ישראל מה ד' אלו' שואל מעמך כי אם ליראה את ד' אל' וכו'. כן בנביאים - הגיד לך אדם מה טוב ומה ד' דורש ממך עשות משפט ואהבת חסד. כן לא נמצא בתורה אשר שישובח מי אשר מצא חן בעיני ד' רק בדברים אשר הם תולדות מהתורה, כמו נח איש צדיק תמים היה בדורותיו, אברהם אבינו ע"ה, והאמין בד', כן במדת החסד, בעשרה הנסיונות, עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרת מצותי ותורתי - והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה, כן כולם, רק בתכלית היוצאת מכל מעשיו, ולא מצאתי בכל התורה שיהי' העיקר והתכלית של הנברא לימוד התורה, רק התכלית של הנברא הוא כמו שמצאתי:

מהר"ל

במהר"ל נמצא יסוד עיקרי גדול לגבי היראה, המבוסס על מאמר רז"ל בשבת⁶⁵: דדחיל מרבנן - הוא גופיה הוי צורבא מרבנן וכו'.

⁶¹ איגרת כ"ט.

⁶² אות א'.

⁶³ חלק ב' מאמר נ"ה.

⁶⁴ מכתבים - מכתב י"ד. עיין <http://forum.otzar.org/viewtopic.php?t=4033>

⁶⁵ כ"ג, ב'.

1. דרך חיים - אבות⁶⁶: הי"ח באמונת חכמים, כי כאשר מאמין בדברי חכמים, אז יש לו דבקות בחכמים כאשר מאמין בהם, וראוי שיקנה חכמת החכמים, ויהיה מכלל החכמים, אבל אם אין מאמין בדברי חכמים, איך יהי' חכם. וכך אמרו בפרק במה מדליקין, דדחיל מרבנן הוא עצמו יהא ת"ח, ויתבאר בנתיבת עולם בעה"י.
2. נתיבות עולם - נתיב יראת השם⁶⁷: ועוד יש לך להבין דבר זה ממה שיתבאר אצל דדחיל מרבנן להוי צורבא מרבנן, כי הירא מן אחר, ומבטל עצמו אליו, בודאי מקבל ממנו, ולפיכך אמר ירא אלהים, וסופך להיות מלך.
- באגדת בראשית⁶⁸: ונקרא [אברהם] אלהים, שנאמר נשיא אלהים. שהוא הודיע יראתו של הקדוש ברוך הוא בעולמו, שנאמר ירא אלהים אתה.
3. שם⁶⁹: ומאן דדחיל מרבנן הוא עצמו יהיה צורבא דרבנן, וזה מפני שהירא מן אחר מבטל עצמו לגמרי נגד אותו מי שהוא ירא ממנו, שמחשיב אותו, והוא אינו נחשב לכלום, שאם לא כן לא היה ירא ממנו כלל, אבל יראתו מורה שהוא מבטל עצמו אל החכמים, וכאלו אינו נמצא, ולפיכך מי שהוא ירא מרבנן, ואין מחשיב עצמו לכלום, ומוסר עצמו להם לגמרי, נעשה ג"כ צורבא מרבנן. ואינו דומה אל שני אוהבים, אף שהם דבקים ומתחברים זה לזה, יש לכל אחד ואחד מציאות בפני עצמו, ומאחר שיש לכל אחד ואחד מציאות בפני עצמו, הרי אינו אותו שהוא אוהב אותו, ומחולק בדבר מה ממנו, אבל מי שהוא ירא מאחר, הוא מבטל עצמו לגמרי אל אותו שהוא ירא ממנו, שהוא טפל ובטל אצלו, ולכך הוא עצמו יהיה צורבא מרבנן, מאחר שהוא בטל אצלם לגמרי.

צדיק מושל יראת אלהים

יראה היא אף משמשת כינוי אל הקב"ה עצמו ממש, ע"ד מועד קטן⁷⁰: אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים, מאי קאמר? אמר רבי אבהו, הכי קאמר: אמר אלהי ישראל: לי דבר צור ישראל, אני מושל באדם, מי מושל בי - צדיק. שאני גוזר גזרה ומבטלה. ובמדרש שמואל⁷¹, אגדת בראשית⁷², בתי מדרשות⁷³. המדרש גדול בפרשת לך - לך. כבר ראינו: ונקרא

⁶⁶ ו', ה'. החזון איש, בקובץ איגרות א' קפ"ב: שאלת, איך הדרך לאמונת חכמים. תשובה, אמונת החכמים תלויה באמונת החכמה בכלל. אין חכמה בעולמו, בלתי אם עברה לנו דרך נשמת חכם חי.

⁶⁷ פרק א'.

⁶⁸ פרק נ"ו.

⁶⁹ פרק ה'. חדושי אגדות [ספרי המהר"ל] שבת כ"ג, ב': ומאן דדחיל רבנן הוא עצמו יהיה צורבא רבנן. וזה מפני שהירא מן אחר מבטל עצמו לגמרי נגד אותו מי שהוא ירא ממנו, שמחשיב את זולתו והוא אינו נחשב לכלום, שאל"כ לא היה ירא ממנו כלל. אבל יראתו מורה שהוא מבטל עצמו אל זולתו, וכאלו אינו (עושה) [נמצא] רק אותו האחר. ולפיכך מי שהוא ירא מרבנן הוא לגמרי דבק בדרבנן, שהרי אין מחשיב מציאותו לכלום נגד רבנן. ואינו דומה אל שני [אוהבים] אף על גב שהם דביקי' ומתחברים זה לזה, יש לכל אחד ואחד מציאות בפני עצמו, ומאחר שיש לכל אחד ואחד מציאות בפני עצמו, הרי אינו אותו שהוא אוהב לגמרי. אבל מי שהוא ירא מאחר הוא מבטל עצמו לגמרי אל אותו שהוא ירא ממנו, ולכך הוא עצמו יהיה צורבא מרבנן.

⁷⁰ ט"ז, ב'.

⁷¹ פרשה כ"ט סימן ב'.

⁷² פרק כ"ב.

⁷³ חלק ב' מדרש וזאת הברכה.

[אברהם] אלהים, שנאמר נשיא אלהים. שהוא הודיע יראתו של הקדוש ברוך הוא בעולמו, שנאמר ירא אלהים אתה.

ולהבדיל, אף ע"ז נקראת כלפיהם יראתם;

1. ספרא - בחוקותי⁷⁴: ונתתי את פיגריכם על פיגרי גילולכם וכי מה הפגרים עושים אצל הגילולים, אלא שהיה אליהו זכר לטוב מחזר על כל טפוחי הרעב, מצא אחד תפוח ומוטל ברעב א"ל בני מאיזה משפחה אתה אמר לו ממשפחה פלוני א"ל וכמה הייתה, א"ל שלשת אלפים וכמה נשתייר מכם א"ל אני, א"ל רצונך לומר דבר אחד ולחיות א"ל אין א"ל אמור שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, צעק מיד ואמר הס כי לא להזכיר בשם ה' לא לימדני אבא כך, מה היה עושה נוטל יראתו ונותנה על לבו ומגפפה ומנשק עד שכריסו נבקעת ונופח הוא ויראתו לארץ לכך נאמר ונתתי את פגריכם על פגרי גילולכם.

2. מכילתא⁷⁵: בעל צפון נשתייר מכל היראות בשביל לפתות לבן של מצרים עליו הוא אומר משגיא לגוים ויאבדם: עד בכור השבי וכי שבוין מה חטאו אלא שלא יהו השבוין אומרים יראתנו הביאה עליהם את הפורענות קשה יראתנו שעמדה על עצמה קשה יראתנו שלא שלטה בנו הפורענות וכו' וכל בכור בהמה וכי בהמה מה חטאת אלא שלא יאמרו המצרים יראתנו הביאה עלינו את הפורענות קשה יראתנו שהביאה עלינו את הפורענות קשה יראתנו שעמדה לעצמה קשה יראתנו שלא שלטה בה פורענות.

3. שם משפטים⁷⁶: ושם אלהים אחרים לא תזכירו. שלא תשביע לגוי ביראתו. [ולא ישמע על פיך, שלא תשבע לו ביראתו].

4. שבת⁷⁷: דתניא: וישימו [להם] בעל ברית לאלהים, זה זבוב בעל עקרון, מלמד שכל אחד ואחד עשה דמות יראתו ומניחה בתוך כיסו, כיון שזכרה מוציאה מתוך כיסו ומחבקה ומנשקה.

5. סנהדרין⁷⁸: אמר רבי יצחק: מאי דכתיב ועתה יוספו לחטא ויעשו להם מסכה מכספם כתבונם עצבים וגו' מאי כתבונם עצבים? מלמד שכל אחד ואחד עשה דמות יראתו, ומניחה בכיסו, בשעה שזכרה מוציאה מתוך חיקו ומחבקה ומנשקה.

6. ירושלמי - ברכות⁷⁹: אמר רבי תנחומא מעשה בספינה אחת של גוים שהיתה פורשת מים הגדול והיה בה תינוק אחד יהודי עמד עליהם סער גדול בים ועמד כל אחד ואחד מהן והתחיל נוטל יראתו בידו וקורא ולא הועיל כלום כיון שראו שלא הועילו כלום אמרו לאותו יהודי בני קום קרא אל אלהיך ששמענו שהוא עונה אתכם כשאתם צועקים אליו והוא גיבור מיד עמד התינוק בכל לבו וצעק וקיבל ממנו הקדוש ברוך הוא תפילתו ושתק הים כיון שירדו ליבשה ירדו כל אחד ואחד לקנות צרכיו אמרו לו לאותו תינוק לית את בעי מזבין לך כלום אמר להון מה אתון בעי מן ההן אכסניא עלובה אמרו לו את אכסניא עלובה אינון אכסניא עלובה אינון הכא וטעוותהון בבבל

⁷⁴ פרשה ב' פרק ו' אות ד'.

⁷⁵ דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה י"ג.

⁷⁶ מסכתא דכספא פרשה כ'.

⁷⁷ פ"ג, ב'.

⁷⁸ ס"ג, ב'.

⁷⁹ פרק ט' הלכה א'.

ואינון הכא וטעוותהון ברומי ואינון הכא וטעוותהון עמהון ולא מהנון להון כלום אבל את כל אהן דאת אזל אלהך עמך הה"ד כה' אלהינו בכל קראינו אליו.
7. פתרון תורה לפרשת נצבים, משנת רבי אליעזר⁸⁰, בתי מדרשות⁸¹, ילקוט שמעוני - תהלים⁸², קטעי מדרשים - גניזה⁸³, נוסח של מדרש לבראשית⁸⁴, ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש אבא גוריון⁸⁵.

אצל אלוני מורה

הכתוב בפרשת ראה: וְהָיָה כִּי יֵבֵאֲךָ יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָתַתָּה אֶת הַבְּרָכָה עַל הָר גְּרָזִים וְאֶת הַקְּלָלָה עַל הָר עִיבָל: הֲלֹא הִמָּה בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן אַחֲרֵי דֶרֶךְ מְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ בְּאֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בְּעֶרְבָה מִזֶּה הַגִּלְגָּל אֶצֶל אֱלֹנֵי מֶרֶה: וּבְרַשׁ"י: אלוני מורה – הוא שכם, שנאמר: עד מקום שכם עד אלון מורה.

בפרשת לך - לך: וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בְּאֶרֶץ עַד מְקוֹם שָׁכֵם עַד אֱלֹנֵי מֶרֶה - וְהַכְּנַעֲנִי אֶזְרָא בְּאֶרֶץ: וַיֵּרָא יְיָ אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזָרְעֲךָ אֶתְּןָהּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת - וַיֵּבֶן שֵׁם מִזְבֵּחַ לַיְיָ הַנִּרְאָה אֵלָיו: וַיַּעֲתֶק מִשָּׁם הַהִרָה מִקְדָּם לְבֵית אֵל וַיֵּט אֶהְלֶה בֵּית אֵל מִיָּם וְהָעִי מִקְדָּם וַיֵּבֶן שֵׁם מִזְבֵּחַ לַיְיָ וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְיָ:

ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם וַיֵּין וְהוּא כֹהֵן לֹאֵל עֲלִיּוֹן: וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ אַבְרָם לֹאֵל עֲלִיּוֹן קִנְהָ שָׁמַיִם וָאָרֶץ: וּבְרוּךְ אֵל עֲלִיּוֹן אֲשֶׁר מִגֵּן צָרִיךְ בִּידֶךָ וַיִּתֵּן לוֹ מַעֲשֵׂר מְכֹל:

פרשת וישלח: וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֹם עִיר שָׁכֵם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בָּבֹא מִפָּדָן אָרֶם וַיַּחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר: וַיִּקַּן אֶת חֶלְקֵת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה שֵׁם אֶהְלֹ מִיד בְּנֵי חֲמוֹר אָבִי שָׁכֵם בְּמֵאָה קִשְׁיָטָה: וַיַּצֵּב שֵׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: ס

אלוני מורה והר מוריה הם דומים והפכים בשמם ומשמעם. מורה ומוריה, הכול מלשון המורא;

1. בדרשות ר"י אבן שועיב - פרשת חיי שרה: ומצינו כי שלשה מקומות נכבדים בארץ הנבחרת קנו אותם הראשונים בדמים ולא רצו בחנם אף על פי שהיתה הארץ נתונה לאבות ומן ההיתר זוכין בה. הא' זה המקום שהאבות קבורין שם, הב' חלקת השדה שקנה יעקב במאה קשיטה, כי שם קבלו התורה באלה ובשבועה, והוא בשכם אצל אלוני מורה. והג' הר המוריה שקנה דוד המלך מארונה היבוס, כי שם בית המקדש.

2. מעשי ה' - מעשי אבות⁸⁶: הרבה דרשו ז"ל בענין ארץ המוריה, למה נקרא כן, ולפי הפשט יתכן שאלוני ממרא האמורי, וכן אלוני מורה, וכן ארץ מוריה, הכל נגזר מענין שם האמורי, ולפי שלא

⁸⁰ פרשה א', שם פרשה י"ט.

⁸¹ חלק א' פרקי היכלות פרק ל"ח.

⁸² רמז תתע"ט.

⁸³ ד'.

⁸⁴ (ואולי לכל התורה).

⁸⁵ פרשה ג'.

⁸⁶ פרק כ"ב.

היה כתוב לומר בפירוש אל ארץ האמורי, ושינה לאמר ארץ המוריה, דרשו בו מה שדרשו ז"ל, וכו'.

3. רד"צ הופמן⁸⁷: בלעק וטוך רוצים לראות בארץ המוריה את מורה שליד שכם, המוזכר לעיל יב, ו. אולם שכם רחוקה מדי מבאר שבע (לפי רובינסון - 35 שעות). ועוד, למקום זה לא נועדה אף פעם חשיבות רבה, דבר שבהכרח היה קורה, אילו אמנם מעשה העקידה אירע שם.
4. מ"כ⁸⁸: בכל זאת, אפשר למצוא סמך לזיהוי המקום בדרך שימוש של שם מוריה בכתוב. אמנם האיטימולוגיה של שם זה מוטלת בספק וכו' מה שנראה יותר הוא שהצורה מוריה היא צורה נקבית של השם מורה, כדוגמת פוריה צורה נקבית של פורה (השווה אלון מורה, ברא יב, ו ואלוני מורה, דב' יא, ל) וכו'.

מורא מקדש

מסתבר אמנם שמקום מקדש לעולם מקום מורא שכינה הוא;

1. ספרא קדושים פרשה ג' פרק ז' אות ז'⁸⁹: יכול יהיה בנין בית המקדש דוחה שבת, תלמוד לומר את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו, אמר שבת משם שמירה, ואמר מקדש משם מורא, יכול יהיה ירא מן המקדש, תלמוד לומר ואת שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו, מה שבת לא מן השבת את מתיירא אלא ממי שפיקד על השבת, אף מקדש לא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שפקד על המקדש.
2. ירושלמי - ברכות פרק ז' הלכה ג'⁹⁰: ולמה לא אמר נורא, אלא שאי' נורא אלא בית המקדש שנאמר נורא אלהים ממקדשך וכו' ולמה אמר הנורא לזה נאה לקרות נורא בנוראות שעשה לנו בכבשן האש. שם מגילה. ובמדרש תהלים מזמור י"ט⁹¹. תנא דבי אליהו רבה פרשה כ"ח⁹².
3. בראשית רבה פרשת ויצא פרשה ס"ט⁹³: ד"א מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא בית המקדש בנוי וחרב ובנוי, ויירא ויאמר מה נורא, זה בנוי, כמה דאת אמר נורא אלהים ממקדשיך וכו' בראשית רבתי: ויירא ויאמר. מפני מה נתירא, מפני שנהג קלות ראש במקום מקדש ועבר על מה שכתוב ומקדשי תיראו. מה נורא המקום הזה, וזה המקום שמשם יצא המורא לעולם, כד"א נורא אלהים ממקדשיך.
4. שיר השירים רבה פרשה ד'⁹⁴: ד"א מבעד לצמתך שערך כעדר העזים שגלשו מהר גלעד, הר שגלשתם מתוכו עשיתיו גל ועד לאומות העולם, ואי זה זה, זה בית המקדש, שנא' נורא אלהים

⁸⁷ בראשית - הערות פרק כ"ב.

⁸⁸

⁸⁹ <https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Index/Page.aspx?nBookID=99383192&nTocEntryID=99387912&nPageID=99383260> עמוד 12.

⁹⁰

⁹¹

⁹²

⁹³

⁹⁴

⁹⁵

ממקדשך, מאיכן מורא יוצאה לא מבית המקדש הדא דאת אמר את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו, וכו'.

5. ספר מורה הנבוכים חלק ג' פרק מ"ה⁹⁵: וכבר ידעת חזוק התורה באמונת גדולת המקדש ויראתו, עד שיגיע לאדם מדת הענוה והחמלה ורכות הלבב כשיראהו, ואמר מקדשי תיראו, וסמכו בשמירת שבת לחזק יראת המקדש.

גם מזבח בפרט, ראינו בו רעיון המורא;

1. משנת כלים א', ט"ז⁹⁶: אמר רבי יוסי בחמשה דברים בין האולם ולמזבח שוה להיכל שאין בעלי מומין ופרועי ראש ושתויי יין ושלא רחוק ידים ורגלים נכנסים לשם ופורשין מבין האולם ולמזבח בשעת הקטרה:

2. רמב"ן לפרשת יתרו: ולא תעלה במעלות על מזבחי וכו' וטעם המעלות, **יראת המזבח והדורו לכבוד השם**. ולמצות השם טעמים רבים בכל אחת, כי יש בכל אחת תועלות רבות לגוף ולנפש:

3. צרור המור - פרשת שופטים: וכדי שתהא בהם מורא מהשם וממקדשו. צוה שישים הסנהדרין אצל המזבח. בענין שבזה לא יעוותו משפט.

4. בית הבחירה למאירי - יומא מ"ה, א'⁹⁷: ולא היה הולך באמצע המזבח משום יראת שמים, והיום כהן גדול לכל שנעשה במזבח החיצון הולך באמצע ולא דרך הקפה להראות חבתו וחבת הצבור שהוא שלוחו שהוא כבן בית לפני הקדוש ברוך הוא וכו'.

5. תוספות הרא"ש סנהדרין ס"ג, א'⁹⁸: כל המשתף שם שמים ודבר אחר. - והא דכתיב חרב ליי' ולגדעון לא אסיר אלא במידי דאלהות, וכן דברנו ביי' ובך. ולא דמי להא דאמרי' בפ' לולב וערבה ליה ולמזבח, דהוי כעין אלהות, מפני דשייך מורא גבי מזבח, את מקדשי תיראו. פני מבין. חמרא וחיי'.

6. גבורת ארי - יומא כ"ב, א'⁹⁹: והוא הדין נמי לרוץ אסור בעזרה כולה דהוי בכלל מורא מקדש, וכל שכן בכבש של מזבח, דגלי קרא דצריך אימה יתירה מן העזרה, דכתיב לא תעלה במעלות על מזבחי ולא תגלה ערותך עליו הזהיר הכתוב שלא לעשות מעלות לעלות על גבי הכבש מפני שהעולה על גבי מעלות צריך להרחיק רגליו זה מזה ונראה כגילוי ערוה ואף על פי שאין זה גילוי ערוה ממש דהא היו מלובשים במכנסים אפילו הכי קפיד קרא מפני שנראה כגילוי ערוה מה שלא קפד כן על כל העזרה ואיך התירו להן לרוץ והוי ליה לתקן בזמן שהן מרובין לתרום על ידי פייס. ושמא יש לומר כיון דריצה זו לצורך עבודה היתה לזכות הקודם בד' אמות בתרומת הדשן לא נפקא ליה מכלל מורא ושרי אבל לרוץ בעזרה לדבר הרשות ודאי אסור ובכלל ממקדשי תיראו הוא וכו'.

95

96

97

98

99

7. אמרי אמת - חנוכה שנה תרצ"ג¹⁰⁰: מנורה היא חכמה, וזה יראת שמים, היראת שמים שומר את החכמה, איתא בגמרא שאש של מנורה באה ממזבח החיצון, כל אש באה מכח יראת שמים, שמזבח החיצון היינו יראת שמים שנקרא מפתחות חיצונות.

שם - פרשת צו שנה תרפ"ט¹⁰¹: איתא ברש"י אש שנאמר בה תמיד הוא שמדליקין בה את הנרות וכו' אף היא מעל המזבח החיצון תוקד, המנורה היא השורש והכל תלוי במזבח החיצון היינו ביראת שמים שהיא מפתחות חיצונות, כתיב מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה וזהו שאיתא אף על פי שאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט וכפי מה שמוכנים ביראת שמים כך באה התלהבות מן השמים והיינו אש יורדת מן השמים.

שם - פרשת צו שנה לא ידועה¹⁰²: המנורה היתה בהיכל והיו מביאין לה אש ממזבח החיצון שהמחשבה היא פנימיות וצריכין לה יראת שמים שהיא מפתחות החיצונות וכו' מנורה היינו צדיקים גדולים והם גם כן צריכים הכנה, יראת שמים, ואיתא אף על פי שאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט, זו היא ההכנה ליראת שמים.

אף בעקידה הנוגעת אל מזבח אף מקום מקדש, מפורש בפרשת וירא: וַיִּקְרָא אֲבֹרָהם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא יֵי יִרְאָה - אֲנֹשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם בְּהָר יֵי יִרְאָה: הרי יראה ויראה הם מלשון ראייה ויראה, ושם לעיל בסמוך: כִּי עָתָה יִדְעֵתִי כִּי יִרְאֵה אֱלֹהִים אֶתָּה וגו' ובחגיגה ב', א'¹⁰³: דתניא, יוחנן בן דהבאי אומר משום רבי יהודה: סומא באחת מעיניו פטור מן הראייה, שנאמר יראה יראה - כדרך שבא לראות כך בא ליראות, מה לראות בשתי עיניו - אף ליראות בשתי עיניו. ושם ד', ב'¹⁰⁴: רב הונא, כי מטי להאי קרא יראה יראה בכי, אמר: עבד שרבו מצפה לו לראותו יתרחק ממנו? דכתיב כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמס חצרי. מקבילות.

תוספות בבא בתרא כ"א, א'¹⁰⁵: כי מציון תצא תורה - לפי שהיה רואה קדושה גדולה וכהנים עוסקים בעבודה היה מכוון לבו יותר ליראת שמים וללמוד תורה כדדרשי' בספרי למען תלמד ליראה וגו' גדול מעשר שני שמביא לידי תלמוד לפי שהיה עומד בירושלים עד שיאכל מעשר שני שלו והיה רואה שכולם עוסקים במלאכת שמים ובעבודה היה גם הוא מכוון ליראת שמים ועוסק בתורה. קובץ שיטות קמאי שם [פסקי רבינו אביגדור צרפתי מבעלי התוספות פרשת ראה]. גליוני הש"ס (ירושלמי) מעשר שני פרק א' הלכה א'¹⁰⁶: [אלא דהלימוד יש לו עוד תכלית שיבואו לידי יראה וזה הרי הוא תכלית כל לימוד תורה וכבבלי ברכות י"ז א' תכלית חכמה תשובה ומע"ט ט כו'].]

הרי שם יראה היא אותיות אריה, וגם מקדש עם מזבח בייחוד, מכונים בשם ארי, אריה ואריאל;

100

101

102

103

104

105

106

1. משנת מידות ד', ז'¹⁰⁷: וההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו ודומה לארי שנאמר הוי אריאל קרית חנה דוד מה הארי צר מאחריו ורחב מלפניו אף ההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו:
2. פסיקתא דרב כהנא פסקא י"ג - דברי ירמיהו¹⁰⁸: והחריב [את הבית המקדש שנקרא] אריאל, הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד. מקבילות.
3. שמות רבה פרשת יתרו פרשה כ"ט סימן ט'¹⁰⁹: ד"א אריה שאג, בוא וראה בהמ"ק נקרא אריה שנא' הוי אריאל אריאל, ומלכות בית דוד נקרא אריה שנא' מה אמך לביא בין אריות רבצה, ישראל נקרא אריה שנא' גור אריה יהודה, ונבוכדנצר נקרא אריה שנאמר עלה אריה מסבכו והחריב בהמ"ק ונטל מלכות בית דוד והגלה את ישראל, והקב"ה אומר איה מעון אריות היכן הם בני, באותה שעה שאג ישאג על נהו. מדרש גדול פרשת פקודי, שם פרשת בלק.
4. אבות דרבי נתן נוסחא א' פרק א'¹¹⁰: והיה מכה על גבי המזבח ואומר לקוס לקוס אתה מלך ואני מלך בוא ועשה עמי מלחמה כמה שוורים נשחטו עליך כמה עופות נמלקו עליך כמה יינות נסכו עליך כמה בשמים קטרו עליך אתה הוא [ארי]¹¹¹ שמחריב את כל העולם [כלו] שנאמר הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד ספו שנה על שנה חגים ינקפו:
5. פתרון תורה: ויבן מגדל בתוכו וגם יקב, מגדל הוא מקדש וארץ ישר', כמו שנ' כמגדל דוד צוא' וג'. ויקב, מקום מזבח ומקום הריגה, שנ' הוי אריאל אריאל, וכשחטאו ישראל שם שם מזבח על ציון, כשם שנשפך על מזבח דמי זבחים ועולות וחטאות ואשם כך ישפך בציון דם יושבי ציון כמ' ה' א' והציקותי לאריאל והיתה תאניה ואניה, וברוב דמי אדם שישפכו בה תדמה למזבח בשעה שיזרקו דמי קרבנות מזבח על קרנו.

מזבח בצפון

עוד מצאתי כתוב¹¹²: מאד ייתכן, וכך מציע הרב יואל אליצור, כי מעמד מיוחד זה מתרחש דווקא בין גריזים ועיבל בין שני ההרים. בנוסף להסברים השונים שהבאנו, ניתן לראות במעמד זה מעין ברית בין הבתרים¹¹³. העמידה בין שני ההרים הללו היא מעין כניסה בין בתרי הארץ, בשערה של הארץ, והתערות בה, מתוך מגמה לקבל על עצמם מחויבות ונאמנות לקיום התורה בארץ.

עוד משמו: החשיבות היתרה של מצוות קריאת הברכה והקללה בין הר גריזים והר עיבל בולטת במיוחד לאור העובדה שהיא חד פעמית בניגוד למצוות הקהל החוזרת על המעמד כל שבע שנים. יחד עם זאת, הכתוב מקדיש הרבה תשומת לב לפרטי המצוה ולמקום המדויק שבו היא עתידה להתקיים.

107

108

109

110

¹¹¹ שם בהוספה ב' לנוסחא א' פרק א'.

¹¹² ע"ע חן המקום – יוסף פלאי. טבור הארץ – ישראל אריאל. גם ראה: המערכה הראשונה במלחמתו של אבימלך בבעלי שכם ושאלת טבור הארץ.

¹¹³ ראה חן טוב א' עמוד רמ"ח. נפלאות מתורת השי"ת. שו"ת מבי"ט ב' בקונטרס זכרונות מהרי"ט עמוד ה'.

בפשטות מדובר באיזור הקרוב לשכם אף שהיא אינה מוזכרת. - נראה לומר שזו מצווה הקשורה לכניסה לארץ, אך גם קשורה לטבירה של הארץ היא שכם. - למה נבחרו דווקא הר גריזים והר עיבל למעמד הברכה והקללה שנתפרטו גם לאחריו? כמה תשובות לדבר המשלימות זו את זו: הראשונה - הנרי בייקר טריסטראם, חוקר תנ"ך והארץ, טען שהאקוסטיקה המיוחדת הנוצרת בין שני ההרים הסוגרים על בקעת שכם היא מצויינת. השניה - כיון שמדובר בכריתת ברית הרי שדרך הכורתיים ברית בזמן התנ"ך לבתר גוף חי ולעבור בין בתריו. משמעות הדבר שרק על ידי שמירת הברית אנו גוף אחד חי ובהפרתה אנו כשני פגרים מתים. **מיקומם של ההרים הינו במרכז הארץ היכן שהעיר שכם, ונמצא שכורתיים את הברית במרכז הגוף החי הקרוי ארץ ישראל.** - נערך ע"י צוות אתר התנ"ך מתוך הספר 'מקום בפרשה' בהוצאת ידיעות אחרונות.

שפתי כהן - פרשת ראה: **לזה העמיד להם שני הרים באמצע ארץ ישראל**, הרים גבוהים, כדי שיראו אותם, ויהיו עליהם כשני עדים, כל זה מרוב החיבה, כדי שלא יפרדו מעליו, לזה נתן בהם סימן ואמר הלא המה בעבר הירדן וגו', ולזה ניתנו הברכה והקללה על אלו ההרים.

אכן נמצא מפורש בגמרא, ששכם נחשבת אמצע א"י. מכות¹¹⁴: תנו רבנן: שלש ערים הבדיל משה בעבר הירדן, וכנגדן הבדיל יהושע בארץ כנען, **ומכוונות היו כמין שתי שורות שבכרם**, חברון ביהודה כנגד בצר במדבר, **שכם בהר אפרים כנגד רמות בגלעד**, קדש בהר נפתלי כנגד גולן בבשן. **ושלשת - שיהו משולשין**, שיהא מדרום לחברון כמחברון לשכם, **ומחברון לשכם כמשכם לקדש**, ומשכם לקדש כמקדש לצפון. ס' אדרת אליהו - וזאת הברכה: ואת ארץ אפרים וגו'. **הוא אמצע א"י**, כמ"ש ועל גבול יהודה מפאת קדים וגו', וכמ"ש (מכות ט' ע"א) **ששכם היה באמצע ארץ ישראל ממש**:

לשון הוספת רמב"ן, עפ"י מידע גיאוגרפי שנתגלה לרמב"ן בהגיעו לא"י: ויתכן שהיה הר גריזים לדרום שהוא הימין, והר עיבל מצפון, שנאמר מצפון תפתח הרעה. נוכל להוסיף עפ"י הגמרא בזבחים¹¹⁵: אמר רב אסי א"ר יוחנן, אומר היה ר' יוסי: כוליה מזבח בצפון קאי. מקבילות.

1. רמב"ן לפרשת כי תשא: והכוונה לאהרן היתה, מפני שישראל היו במדבר חורב שממה, והחרבן ושממות עולם יבואו מן הצפון, כדכתיב מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ, שאין הכוונה במלך בבל בלבד, כאשר יראה בנגלה מן הכתוב, אבל כי מן השמאל תבא מדת הדין לעולם להשיב על כל יושבי הארץ כרעתם וכו' בחר זהב ולא כסף, בעבור שהוא מורה על מדת הדין, ומראהו כמראה אש. וכמו שאמרו עוד זהב פרוים שדומה לדם פרים. ולכן נעשה בית הקרבנות כלו זהב, וכן מזבח הקטורת, וכן הכרובים וכו'.

2. ושם פרשת ויקרא: אבל הענין כלו מבואר בתורה, שנאמר: את קרבני לחמי לאשי, ואמר: לחם אשה – שהם לחם לאשה, וממנו לאשים, ואשה – לשון אש וכו' אבל אשה שם, כמו: אש, ועולה אשה – כמו: עולת אש ריח ניחוח לי"י, וכן כלם. כי טעמם כמו: לחם אשה וכו' והנה הקרבן במדת הדין, והזביחה לשם י"י לבדו, שלא יתכוין לדבר אחר בעולם רק לשם י"י לבדו. וזה טעם: עולה הוא, אשה הוא, ולכך אמר הכתוב: כי את אשי י"י לחם אלהיהם הם מקריבים והיו קדש, כי לאישי י"י קרבן אלהיהם, ולכך אמרו שלא הזכיר בצואות של קרבנות לא אל ולא אלהים אלא אשה ריח ניחוח לי"י, כי הכונה לי"י לבדו תהיה, לא יכוין המקריב ולא יעלה במחשבתו רק לשם המיוחד. והוא מאמר החכמים ריקן כל העבודות כלן לשם המיוחד. ובתורת

¹¹⁴ ט', ב'.

¹¹⁵ נ"ח, א'.

כהנים: ל"י – לשם מי שעשה את העולם וכו' וטעם השחיטה שהיא בצפון כבר פרשתי. א"ה: לא ידעתי היכן נתפרש.

3. ריקאנטי - פרשת כי תבוא: וטעם והיה ביום אשר תעברו את הירדן וגו'. כי מיד בכניסתן לארץ יקבלו עליהם עול מלכות שמים שלא תקיא אותן הארץ, וזה טעם למען אשר תבא אל הארץ וגומר. **וטעם הקמת המזבח בהר עיבל, כי המקום ההוא נתייחד לעבודת מדת הדין**, ולחלוק לה כבוד, כדי לקבל עול השכינה עלינו, צוה להקים שם מזבח מאבנים שלימות, כאשר כתבתי סודם בסוד המזבח, ושיכתבו באבנים ההם התורה, כד"א האבן הזאת תהיה בנו לעדה, והבן כל זה.

4. ושם פרשת ויצא: ותהר לאה ותלד בן ותקרא את שמו ראובן כי אמרה כי ראה י"י בעניי כי עתה יאהבני אישי. כבר ביארו חכמי הקבלה כי הראיה היא ממדת הדין, כי משם כחו של עין הרע. ואמרו רז"ל כל מקום שנתנו חכמים עיניהם מיתה או עוני. והיא רמוזה בה"א שנייה של שם בן ד' אותיות. ואמרה כי עתה יאהבני אישי. מקרא מלא שמדמה האהבה לגחלי [אש], שנאמר רשפי אש שלהבת יה, ואין לך בעולם רשפי אש קשין יותר ממדת הדין, **ואמר כי במדת הדין יאהבני [אישי]**, כמה דאת אמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה וגו'. **ואל תתמה על אברהם הנקרא אוהבי, והאהבה הפך היראה**, כי כמו שהיראה בשני ענינים כאשר פירשנו, כן האהבה, כי האוהב יזהר במצות עשה, ולזה נאמר באברהם אבינו ע"ה אוהבי, אבל ההשתוקקות והאהבה להתחבר בייחוד הכל זהו במדת הדין, והבן זה. וכו'.

5. ושם: ופחד יצחק היא האש האוכלת על גבי המזבח היא מדת הדין שלמעלה העזה שנאמר כי י"י אלהיך אש אוכלת: ספר הבהיר¹¹⁶ וישבע יעקב בפחד אביו יצחק וכו' ומאי ניהו, שממנו יוצא הרע שמתהא את בני אדם. ומאי ניהו הוא דכתיב ותפל אש ה' וכתוב כי י"י אלהיך אש אוכלת:

6. ושם פרשת יתרו: מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך את צאנך ואת בקרך בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. הרמז לשכינה האדומה ממדת הדין, כדכתיב אש תמיד תוקד על המזבח.

7. פרשת תצוה: והנך רואה כי מזבח החיצון והפנימי כל אחד יש לו שלשה שמות, מזבח החיצון נקרא מזבח העולה ומזבח הנחושת ומזבח החיצון, מזבח הפנימי נקרא מזבח הזהב ומזבח הקטורת ומזבח הפנימי, **והחיצון רמז לקשה כי שם רק כופר נפשם**, והפנימי למדת הדין רפה כמו שפירשתי.

8. שם פרשת ויקרא: ושחט אותו על ירך המזבח צפונה וגו'. הקרבנות הבאים על חטא שחיטתן בצפון משום דכתיב מצפון תפתח הרעה, והנה למנוע הרעה הבאה מן הצפון, או מפני שנגשים שם כחות המקטרגים וכחות מדת הדין, צוה הקדוש ברוך הוא שכל שעה שיבואו שם ימצאו שחד ולא יבואו לקטרג, אבל תודה ושלמים בכור ומעשר שחיטתן בכל מקום בעזרה, שלא היו באים על חטא.

9. שם פרשת במדבר: אמנם כסוי מזבח העולה היה בגד ארגמן האדום יותר מכלם, רומז לפחד יצחק, כי שם יזרוק כופר נפשם, ושם האש הגדולה אוכלת הקרבנות.

תורת המנחה¹¹⁷: ואף על פי שהברכה והקללה האמורות כאן הן אזהרה לשמוע את מצות ה' ושלא לסור מאחריו, **אעפ"כ העיקר הוא לברכות וקללות האמורות בהר גריזים ובהר עיבל**, וכמו שמוכיח

¹¹⁶ [אות קל"ה].

¹¹⁷ פרשת ראה / דרשה ס"ט.

בסמוך ונתת את הברכה על הר גריזים וגו', וזהו הענין שנא' בפרשת כי תבוא אלה יעמדו לברך את העם על הר גריזים וגו' ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל. וכו'.

ומה ראה משה לייחד ב' הרים הללו, ולסמן אותן בז' סימנים אלו, הלא המה בעבר הירדן, אחרי דרך מבוא השמש, בארץ הכנעני, היושב בערבה, מול הגלגל, אצל אלוני מורה, היה לו לצוותם שיעמדו על יד הירדן ושם יעשו דבר זה. ועוד למה צוה לכתוב את כל דברי התורה הזאת על האבנים וכו', מה טיבה של תורה לכתבה על האבנים ולהניחם על הר עיבל.

דע כי כל הכוחות העליונות יש להם מקום מיוחד בארץ שמושלים בו יותר משאר מקומות דכת' הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ. ויש שם בשמים ב' כוחות הנקראים סניגור וקטיגור, והם ממונים על עסקי העולם, אחד שמלמד זכות ואחד שמלמד חובה, והן נקשרין למעלה אחד במדת הרחמים ואחד במדת הדין. **וכח המשכתן בארץ - הסניגור על הר גריזים והקטיגור על הר עיבל, אחד לימין ואחד לשמאל.**

וכשהראה השם ית' את הארץ למרע"ה, ראה וידע את כל הכוחות המושלים בארץ, וראה כי ממשלת הסניגור והקטיגור מושלים על הר גריזים והר עיבל, **זה ללמד זכות וזה ללמד חובה, זה רחמן אוהב הבריות, וזה אכזרי אשר לא ישא פנים לזקן ונער לא יחון.** וכו'.

וקיבלו את התורה בענין זה לפני הסניגור והקטיגור, שאם יעסקו בתורה כראוי הסניגור ילמד עליהם זכות והקטיגור יודה לו ויענה אמן בעל כרחו, ועל פי שנים עדים יקום דבר. **וצוה שיכתבו את התורה על האבנים ויניחום בהר עיבל אצל הקטיגור כדי שיתבע עלבונה לפני הקטיגור אם לא יקיימוה ולא יעשו מצותיה כתקן.**

וכדי שלא ילכו ישראל אצל ב' הרים אחרים שאין כוחות אלו הקטיגור והסניגור מושלים בהם, וכדי שלא יענשו כל כך, הוצרך משה לסמן להם כל אלו הסימנים והכל מפי הגבורה שלא יהא להם צד להשמט מן המקומות הללו.

וסמנם להם בז' סימנים כנגד הז' דברים הידועים, וכנגד חלקי הישוב שהם ז' אקלימים, וארץ ישראל עיקר העולם והישוב. **ואלו הב' כוחות נקראים בריחי הארץ, והם מבריחים מן הקצה אל הקצה ומקיפין בכחן כל ארץ ישראל, ואף על פי שהיו שרויין על ב' ההרים הללו היה כחם הולך ומתפשט זה מכאן וזה מכאן עד שמקיף כל אחד חצי עיגול ופוגעים זה בזה בסופם, והם השוערים ושומרי החומות ושומרי הסף.** וכשהיו יושבי הארץ מקלקלים מעשיהם היו מקיאים אותם ומשליכין אותם לחוץ כענין שנא' כי ברשעת הגוים האלה ה' אלקיך מוריש אותם מפניך, וכת' ולא תקיא הארץ אתכם כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם.

והנכנסים בארץ, אותם הכוחות הם - הם שהיו בעזרם לכבוש את הארץ לפניהם **על מנת שיהיו אלו הנכנסים מקבלים עליהם עול מלכות שמים.** ומאהבת השם ית' בישראל וחפצו בישיבתם בארץ צוה למרע"ה וכתבת עליהם את כל דברי התורה הזאת בעברך וגו' למען אשר תבוא אל הארץ, כלומר בעשותכם הדבר הזה תוכלו לבוא אל הארץ. וכן אמר בכאן ונתת את הברכה על הר גריזים ואת הקללה על הר עיבל הלא המה בעבר הירדן וגו' כי אתם עוברים את הירדן לבוא לרשת את הארץ, ואי אפשר שתבואו אל הארץ ותכבשוה ותשכנו בה אלא אם כן תשמרו לעשות את כל החוקים ואת המשפטים אשר אנכי מצוה אתכם היום.

באמת, כל לשונו המפורש שם, נוגע בעניינינו בפרט, לפי שמרחיב בעניין היראה, ומקשרה לפרשה הזאת.

מ"כ: גם פלביוס מאתר הרים אלה ליד שכם בדברו על הקמת המזבח על-ידי יהושע "לא הרחק משכם העיר בין שני הרים, בין הר גריזים שמצד ימין ובין ההר מצד שמאל"¹¹⁸.

עוד¹¹⁹: מדוע הר גריזים נבחר דווקא להר הברכה? מובן שאין תשובה לשאלה זו יוצאת מגדר השערה. נלך בעקבות הרמב"ן שציין - "ויתכן שהיה הר גריזים לדרום שהוא הימין והר עיבל מצפון שנאמר: 'מצפון תפתח הרעה'". ברי שכוונתו לימין שהוא דרום כאשר המבט מופנה מזרחה דהיינו, "קדמה" = "קדימה", כפי שהיה נהוג בסידור הכיוונים בעבר (בניגוד ל"צפון" שהוא כיוון הייחוס בהווה). הדרום ראוי יותר לברכה, מאחר שהצפון הינו תזכורת לרעה, ואכן רבות מהרעות שבאו אל ארץ ישראל מקורן בעמים צפוניים, וזכורות במיוחד בבל ואשור.

ושמא ניתן לראות גם בקריאת השם בנימין בנסיבות שראוי לבקש ברכה, שהרי אמו קראה לו "בן אוני" דהיינו - "בן אבלי" (אבן עזרא), "ואביו קרא לו בנימין" - "בנימין - בן ימין, לשון 'צפון וימין אתה בראתם' לפיכך הוא מלא" (רש"י; ראוי לתת את הדעת בעניין זה גם למקומם של ימין ושמאל בשיכול הידיים אצל ברכת יעקב לאפרים ומנשה!).

מצאתי: הר עיבל (ערבית: جبل عيبال. נקרא גם جبل إسلامية - ג'בל אסלאמיה, או جبل الشمالي - ג'בל א-שמאלי - **ההר הצפוני**). בעברית מכונה גם 'הר הקללה' או 'הר הברית' הוא שמו של גוש הררי גדול מצפון לעיר שכם בגובה 940 מטר מעל פני הים. הר זה הוא הגבוה בהרי מרכז וצפון השומרון. מההר יש שליטה מלאה על העיר שכם. על פסגת ההר מתקן צבאי. גם בתקופת המנדט הבריטי היה מתקן צבאי דומה על ההר. פסגת ההר היא בשליטה ישראלית מלאה אך הדרך אליו עוברת באזור בו יש לישראל רק שליטה צבאית (אזור B). הדרך להר יוצאת מההתנחלות שבי שומרון ועוברת בשיפולי העיר שכם.

הר גריזים (בערבית: جبل جرزيم, תעתיק: ג'בל ג'ריזים ובשפה המדוברת جبل الطور תעתיק: ג'בל א-טור), המכונה גם "הר הברכה" (ובעדה השומרנית: הר ג'ריזים, ללא פסוק בין "הר" ובין "גריזים"), הוא שמו של רכס הררי גדול מדרום לעיר שכם. ההר הגבוה ברכס הוא 'הר גריזים' המקראי, שהיווה חלק ממעמד הר גריזים והר עיבל ועליו נשא יותם בן גדעון את משלו. פסגתו בגובה 881 מ' מעל פני הים והוא מתנשא לגובה של כ-350 מ' מעל סביבתו. ההר הוא חלק מהרי שומרון.

המבנה הגאולוגי של הר גריזים הוא שעשה אותו למקור חשוב להזנת אקוות ההר, המצויה מתחת להרי השומרון. בתחתית ההר, בעיר שכם, נמצאים שלשה מעיינות עתירי שפיעה, המהווים את המקור היציב והחשוב לאספקת המים לעיר וסביבתה, מימי קדם ועד היום.

בימי האבות¹²⁰, בטרם ירושלים נקבעה כמרכז המקודש היחיד, שכם הייתה אחד האתרים המרכזיים שבהם הוצב מזבח, הוא המזבח שהציב יעקב בשובו לשכם עם משפחתו מארם. שרידים מתקופה זו אפשר לראות בתצפית אל מרכז שכם. מתחיתנו לכיוון צפון ניתן לראות מתחם ריבועי לבן חשוף הנמצא למרגלות הר עיבל. זהו תל בלאטה הגדול והמקדש העתיק של העיר שכם. בתל זה נדגמו ממצאים מהתקופה הכנענית והישראלית, לרבות עצמות בע"ח המעידים על מזבח עתיק ופולחן

¹¹⁸ (קדמוניות ד', ה', מ"ד).

¹¹⁹ <https://www.herzog.ac.il/vtc/0037476.html>

¹²⁰ <https://www.tzohar.org.il/?p=1936>

קרבנות. מעט מזרחה לתל ומעבר לכביש ניתן להבחין במקבץ עצים ובמבנה לבן נוסף. זהו המתחם ההרוס של קבר יוסף.

זיוף כותים

ספרי - פרשת ראה¹²¹: אחרי דרך מבוא השמש, מקום שחמה זורחת. אצל אלוני מורה, ולהלן הוא אומר ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה, מה אלון מורה האמור להלן שכם, אף אלון מורה האמור כאן שכם, אמר רבי אלעזר ברבי יוסי, אמרתי להם לסופרי כותיים, זייפתם את התורה, ולא ההנחתם בה כלום, שכתבתם אצל אלוני מורה שכם, אף אנו למדים שזה הוא הר גריזים והר עיבל שבין הכותיים, שנאמר הלא המה בעבר הירדן וגו' אצל אלוני מורה, ולהלן הוא אומר ויעבר אברהם בארץ, מה אלון מורה האמור להלן שכם, אף אלון מורה האמור כאן שכם וכו'.

ובירושלמי מס' סוטה¹²²: אמר רבי אלעזר בר' שמעון, נמיתי לסופרי כותים, זייפתם תורתכם, ולא הועלתם לעצמיכם כלום, שהכתבתם בתורתכם אצל אלוני מורה שכם, והלא ידוע שהוא שכם, אלא שאין אתם דורשין לגזירה שוה, ואנו דורשין לגזירה שוה, נאמר כאן אלוני מורה ונאמר להלן אלוני מורה, מה אלוני מורה האמור להלן שכם, אף אלוני מורה האמור כאן שכם.

אף בבבלי שם¹²³: תניא, אמר רבי אלעזר ברבי יוסי: בדבר זה זייפתי ספרי כותיים, אמרתי להם: זייפתם תורתכם, ולא העליתם בידכם כלום, שאתם אומרים אלוני מורה - שכם, אף אנו מודים שאלוני מורה שכם, אנו למדנוה בגזירה שוה, אתם במה למדתם!

אמנם מזבח הר עיבל (או מזבח יהושע) הוא אתר ארכאולוגי, השוכן על השלוחה הצפונית-מזרחית של הר עיבל, אולי מצד דעה הנ"ל: אחרי דרך מבוא השמש, מקום שחמה זורחת. מ"מ, יש לעיין על מאמר זייפתם את התורה, ולא הועלתם לעצמיכם כלום, שאינו מבואר כ"כ כוונתם.

אך לפי המבואר, שהכותים שהם שומרונים, אף ירדו ושינו וזייפו והחליפו הכתוב עיבל בגריזים, דהיינו זיוף ממש, לא תוספת דברים בעלמא לביאור ולפירוש, יש לומר שכאן הוסיפו הכותים שכם, להורות מעלת מקום מקדשם בהר גריזים, ולא הועלתם לעצמיכם כלום, שהכתבתם בתורתכם אצל אלוני מורה שכם, והלא ידוע שהוא שכם, אלא שאין אתם דורשים לגזירה שוה, ואנו דורשים לגזירה שוה, נאמר כאן אלוני מורה ונאמר להלן אלוני מורה, מה אלוני מורה האמור להלן שכם, אף אלוני מורה האמור כאן שכם. ר"ל שמזכר שכם אין ראיה להר גריזים דווקא, שהלא אף עיבל מפורש שם.

בפרט לפי הגזירה שוה, נאמר כאן אלוני מורה ונאמר להלן אלוני מורה, ושם נאמר: וַיֵּרָא יְיָ אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזָרְעֶךָ אֶתְּנֶנְךָ אֶתְּנֶנְךָ הַזֶּאת - וַיֵּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה אֱלֹהֵי: הרי יש ללמוד גם לאלוני מורה האמור כאן, היינו מקום מזבח בהר עיבל, להוציא מהר גריזים. אפשר שאלוני מורה ע"ש מקרא זה, וַיֵּרָא יְיָ אֶל אַבְרָם - וַיֵּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה אֱלֹהֵי: מורה הוא שם מעניין הראייה, וע"ד הכתוב בפרשת וירא: וַיֵּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא יְיָ יִרְאֶה אֲשֶׁר יֵאמֵר הַיּוֹם בְּהַר יְיָ יִרְאֶה: ומשם להר מוריה.

נמצא עוד מפורש, שמקום שכם שייך בהר עיבל למרגלותיו ממש, יותר מהר גריזים. א"כ יוצא שהכותים מקדשים להר גריזים, בעוד היהודים בנו המזבח בעיבל דווקא, אשר כאן התווכחו ביניהם

¹²¹ פיסקא נ"ו.

¹²² פרק ז' הלכה ג'.

¹²³ ל"ג, ב'.

במשמעות של כתובים. לא הועלתם לעצמיכם כלום אפוא, מפני שההוכחות מובילות דווקא להר עיבל כמקום שנתקדש בשעתו, ולא להר גריזים.

הכול קרב בבמה

מזבח אשר בנה יהושע בהר עיבל, במה הייתה, וכמפורש במקומות שונים בחז"ל, כמו מדרש שמואל¹²⁴: אמר רבי יוסי בר חנינא, **לעולם אין הבמה מותרת אלא ע"י נביא**, רבי יוחנן בן מריא מייתי לה מן הדא, **אז יבנה יהושע מזבח וגו'**

בפשוטו, ודאי החיה נקרבת אצל במה, וכבתוספתא זבחים¹²⁵: **עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות, מה הן מקריבין בהמה חיה ועוף גדולים וקטנים זכרים ונקבות תמימין ובעלי מומין טהורין אבל לא טמאין הכל קרב עולה וטעונה הפשט וניתוח הכותים בזמן הזה מותרין לעשות כן: באו לגלגל**¹²⁶ (שעת מזבח אשר בנה יהושע) **הותרו הבמות וכו'**

תוספתא זו מובאת אף בגמרא זבחים¹²⁷: אותביה ברייתא דשויא בכולהו, דתני': **עד שלא הוקם המשכן - הבמות מותרות, ועבודה בבכורות, והכל כשירין להקריב בהמה חיה ועוף, זכרים ונקבות, תמימין ובעלי מומין, טהורין אבל לא טמאין, והכל קרבו עולות, ועולה שהקריבו ישראל במדבר - טעונה הפשט וניתוח, ונכרים בזמן הזה רשאים לעשות כן.**

הפשטות שציון הזמן "עד שלא הוקם המשכן" נוגע להיתר במות שמפורש אחריו דווקא, בעוד "מה הם מקריבים" וכו' ר"ל בכל עת שהבמות מותרות, וכאילו אומר "מה הם מקריבים בבמות" תמיד, ובד"כ לא מצאנו הבדל בין עד הקמת משכן לאחריה, לבד עיקר במות, ולא בפרטי דיני הבמות, וכמובן, הלא אינו דומה לקודם מתן התורה ולאחריה, (ועיין חזון איש¹²⁸, חמדת דניאל לזבחים¹²⁹).

אכן, הדבר גם מפורש בהבאת תוספתא זו, בתלמוד ירושלמי - מגילה¹³⁰: **הכל קרב בבמה בהמה וחיה ועופות גדולים וקטנים זכרים ונקיבות תמימין אבל לא בעלי מומין טהורים אבל לא טמאים הכל קרב עולה ואינן טעונין הפשט וניתוח, וגוים בזמן הזה רשאים לעשות כן.**

כאן לא מופיע "עד שלא הוקם משכן", רק "הכל קרב בבמה" ללא הבדל. אך יותר מזה, הרי הירושלמי שם ממשיך: **זכרים ונקיבות מנין (היתרם בבמה המפורש בברייתא) רבי אבהו בשם רבי יוסי בר חנינה ואת הפרות העלו עולה ליי'**, הרי מפורש שהברייתא מדבר בכל במה, ולא דווקא עד שלא הוקם משכן.

¹²⁴ פרשה י"ג סימן ב'.

¹²⁵ י"ג, הלכה א'.

¹²⁶ הלכה ד'.

¹²⁷ קט"ו, ב'.

¹²⁸ קדשים - דף צ' א'.

¹²⁹ נ' ב' בדפי הספר.

¹³⁰ פרק א' הלכה י"א.

גם בתוספות מפורש, שהירושלמי הוא ל"ד עד שלא הוקם משכן. התוספות - חולין¹³¹: **וי"מ דבבמה איירי דמשמע בירושלמי דמסכת מגילה שכל עופות כשרין בבמה ואפילו תרנגולים ואפילו חיה ולא מיעט אלא טמאין, וליתא דהתם מיירי בבמה לבני נח דבהדיא יליף לה בסוף זבחים מויבן נח מזבח ויקח מכל הבהמה הטהורה וגומר אבל בשאר במות איכא למ"ד דאין שום עוף קרב בבמה ואפילו תורים ובני יונה, ועוד דקאמר בירושלמי דעולה אינה צריכה הפשט ונתוח, ובסוף זבחים חשיב דשוותה במה גדולה לבמה קטנה לענין הפשט ונתוח, אלא ודאי בירושלמי איירי בבמת בני נח. עכ"ל.**

אך כאן נחלקו "יש מפרשים" והתוספות, אם מכוון הירושלמי הוא בכל במה, או דווקא בבני נח. הפשטות ודאי כיש מפרשים שמדבר בכל במה, והלא בירושלמי אין נזכר כלל בני נח. אף בסופה "וגוים בזמן הזה רשאים לעשות כן" הרי משמע בבירור שע"כ בישראל מדבר, ועיין ספר ברכת שאול. (גם בשערי היכל - מס' זבחים¹³²).

כיו"ב כתב שו"ת עין יצחק¹³³ (תשובה להגר"ח ברלין זצ"ל): והנלע"ד די"ל דהרא"ש יפרש באופן אחר להך דזבחים. דהתוס' בחולין ד"ה והביא תחילת הציהוב כו' כתבו בשם הי"מ דכל העופות קרבים בבמה, ואף שהתוס' השיגו שם עליהם, עכ"ז באמת הסוגיא דזבחים משמע דגם בישראל כשר בבמה אף חי' ועוף, כמבואר שם להמעין. וע"כ לדידהו יש לפרש כוונת הגמ' דזבחים במה דאמרו אווזין ותרנגולין טעמא מאי דמינא דעופות נינהו. דזהו כיון דמין עוף נינהו, וממילא קרב בבמה. א"כ מצינו בהו מין המכשיר בהקרבה ע"י מליקה ע"כ מטהר בהו מידי נבלה ע"י מליקה וכדס"ל לר"מ. וי"ל דהרא"ש יסבור כשיטת יש מפרשים הללו, ומתורץ קושיות כת"ר, וקצתו. וכו'

ובדעת תורה¹³⁴: ומ"ש מג"א דלא יקח תורים ובני יונה, שלא יהא נראה כמקדיש קדשים בחוץ וכו' ולפמ"ש בירושלמי פ"א דמגילה דגם אווזות ותרנגולים כשרים בבמה, אי נימא דקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא ומותר להקריב בבמה, א"כ גם בתרנגולים נראה כקדשים בחוץ, אבל בתוס' מגילה מבואר דבבמה אסור בכל גוונא בזה"ז, וגם לפמ"ש בתוס' חולין כ"ב ב' דהירושלמי מיירי בבן נח אתי שפיר. כיו"ב חידושי מהרי"ן¹³⁵.

¹³¹ כ"ב, ב'.

¹³² ב'.

¹³³ חלק א' - יורה דעה סימן ב'.

¹³⁴ אורח חיים סימן תר"ה סעיף ב'.

¹³⁵ ל"ו א'.

וגם בשאר אחרונים מפורש שאפשר שרש"י והרמב"ם ועוד, סברי כיש מפרשים נגד התוספות, ראה חתם סופר - סוגיות¹³⁶, בנחל איתן למרן הגר"ח קניבסקי שליט"א¹³⁷, בספר ברית הלוי¹³⁸, גם נחלת שמואל¹³⁹, תרועת מלך¹⁴⁰, זיכרון שלמה¹⁴¹, בספר הכללים¹⁴².

ר' זלמן מנחם קורן מציין, שגילוי המזבח מאשש לא רק את האוטנטיות ההיסטורית של התורה שבכתב, כי אם גם מהימנותה של המסורת של התורה שבעל פה, כיון שמידות המזבח וצורתו מתאימות בדקדוק למה שמבואר במשניות, ויתירה מזו, בתלמוד ירושלמי מסכת סוטה נאמר ש"גנזו" את מזבח יהושע אחרי שסיימו את הקרבת הקרבנות, ואכן בממצא הארכיאולוגי של המזבח, המזבח היה "קבור" מתחת לאבנים שניכר היטב שהונחו בכוונה כדי להטמין את המזבח.

¹³⁶ נ"ז ב'.

¹³⁷ עמוד רט"ו.

¹³⁸ עמוד תל"ד.

¹³⁹ דף י"ד א'.

¹⁴⁰ דף ע"ג ב'.

¹⁴¹ עמוד קפ"א.

¹⁴² דף מ"א.

אם תעירו - ואם תעוררו

1. שיר השירים פרק א (טו) הִנֵּה יָפָה רַעֲיָתִי הִנֵּה יָפָה עֵינֶיהָ יוֹנִים: (טז) הִנֵּה יָפָה דֹדִי אִף נָעִים אִף עֲרֻשָׁנוּ רַעֲנָנָה: (יז) קִרְוֹת בְּתִינוּ אֶרְזִים רַחֲטָנוּ רַהֲיִטָנוּ בְּרוֹתִים: פרק ב פסוק א: אֲנִי חִבְצֶלֶת הַשָּׁרוֹן שׁוֹשַׁנַּת הָעֲמָקִים: (ב) כְּשׁוֹשְׁנָה בֵּין הַחוּחִים כֵּן רַעֲיָתִי בֵּין הַבָּנוֹת: (ג) כְּתַפּוּחַ בַּעֲצֵי הַיַּעַר כֵּן דֹדִי בֵּין הַבָּנִים בְּצִלּוֹ חֲמֻדָּתִי וַיִּשְׁבְּתִי וּפְרִיּוֹ מִתּוֹק לְחֹכִי: (ד) הִבִּיאֲנִי אֶל בֵּית הַיֵּין וְדָגְלוּ עָלַי אֲהָבָה: (ה) סִמְכוּנִי בְּאִשִּׁישׁוֹת רַפְדוֹנִי בַתְּפֹאחִים כִּי חֹלֶת אֲהָבָה אָנִי: (ו) **שְׁמָאלוֹ תַּחַת לְרַאשִׁי וַיְמִינוּ תַּחֲבִקְנִי: (ז) הִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם בָּנוֹת יְרוּשָׁלַם בְּצַבָּאוֹת אוֹ בְּאֵילוֹת הַשָּׂדֶה - אִם תַּעֲיִרוּ וְאִם תַּעֲוִרוּ אֶת הָאֲהָבָה עַד שְׁתַּחֲפֹץ: ס**

2. שם פרק ג (א) עַל מִשְׁכְּבִי בְּלִילוֹת בִּקְשָׁתִי אֶת שְׁאֲהָבָה נִפְשִׁי בִקְשָׁתִי וְלֹא מִצָּאֲתִי: (ב) אֶקְוֶמָה נָא וְאַסֹּבְבָה בְּעִיר בְּשׁוּקִים וּבְרַחֲבוֹת אֲבִקְשָׁה אֶת שְׁאֲהָבָה נִפְשִׁי בִקְשָׁתִי וְלֹא מִצָּאֲתִי: (ג) מִצָּאֲנִי הַשְּׁמָרִים הַסֹּבְבִים בְּעִיר אֶת שְׁאֲהָבָה נִפְשִׁי רְאִיתָם: (ד) כִּמְעַט שֶׁעָבַרְתִּי מֵהֶם עַד שֶׁמִּצָּאֲתִי אֶת שְׁאֲהָבָה נִפְשִׁי אֲחַזְתִּיו וְלֹא אֶרְפְּנוּ **עַד שֶׁהִבִּיאֲתִיו אֶל בֵּית אִמִּי וְאֶל חֹדֶר הַוֵּרְתִּי: (ה) הִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם בָּנוֹת יְרוּשָׁלַם בְּצַבָּאוֹת אוֹ בְּאֵילוֹת הַשָּׂדֶה - אִם תַּעֲיִרוּ וְאִם תַּעֲוִרוּ אֶת הָאֲהָבָה עַד שְׁתַּחֲפֹץ: ס**

3. שיר השירים פרק ז (יב) לָכֵה דֹדִי נִצָּא הַשָּׂדֶה נְלִינָה בַּכְּפָרִים: (יג) נִשְׁכִּימָה לְכַרְמִים נִרְאָה אִם פָּרְחָה הַגֶּפֶן פָּתַח הַסִּמְדָר הִנְצוּ הָרְמוֹנִים שֶׁם אֶתֵּן אֶת דִּדִּי לָךְ: (יד) הַדּוּדָאִים נִתְּנוּ רֵיחַ וְעַל פְּתִיחֵינוּ כָּל מְגָדִים חֲדָשִׁים גַּם יִשְׁנִים דֹדִי צִפְנֹתִי לָךְ: פרק ח (א) מִי יִתְּנֶךָ כָּאֵחַ לִי יוֹנֵק שְׂדֵי אִמִּי אֲמַצְאָךָ בַּחוּץ אֲשָׁקֶךָ גַּם לֹא יִבּוֹזּוּ לִי: (ב) אֲנִהְיֶה אֲבִיאָךְ אֶל בֵּית אִמִּי תִלְמַדְנִי אֲשָׁקֶךָ מִיַּיִן הַרְקֵחַ מִעֲסִיס רִמְנִי: (ג) **שְׁמָאלוֹ תַּחַת רַאשִׁי וַיְמִינוּ תַּחֲבִקְנִי: (ד) הִשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם בָּנוֹת יְרוּשָׁלַם - מֶה תַּעֲיִרוּ וּמֶה תַּעֲוִרוּ אֶת הָאֲהָבָה עַד שְׁתַּחֲפֹץ: ס** (ה) מִי זֹאת עָלָה מִן הַמִּדְבָּר מִתְרַפֶּקֶת עַל דֹּדָהּ **תַּחַת הַתַּפּוּחַ עוֹרְרָתִיךָ שְׁמָה חִבְלָתְךָ אִמָּךְ שְׁמָה חִבְלָה יְלִדְתְּךָ:**

כתובות¹⁴³: ההוא מיבעי ליה לכדרבי יוסי ברבי חנינא, דאמר: ג' שבועות הללו למה? אחת, שלא יעלו ישראל בחומה; ואחת, שהשביע הקדוש ברוך הוא את ישראל שלא ימרדו באומות העולם; ואחת, שהשביע הקדוש ברוך הוא את העובדי כוכבים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי. ורב יהודה? אם תעירו ואם תעוררו כתיב. ורבי זירא? מיבעי ליה לכדרבי לוי, דאמר: שש שבועות הללו למה? תלתא - הני דאמרן, אינך - שלא יגלו את הקץ, ושלא ירחקו את הקץ, ושלא יגלו הסוד לעובדי כוכבים. בצבאות או באילות השדה - אמר רבי אלעזר, אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אם אתם מקיימין את השבועה מוטב, ואם לאו - אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה.

ובשיר השירים רבה¹⁴⁴: רבי יוסי בר חנינא אמר שתי שבועות יש כאן אחת לישראל ואחת לאומות העולם, נשבע לישראל שלא ימרדו עול המלכיות, ונשבע למלכיות שלא יקשו עול על ישראל שאם מקשים עול על ישראל הן גורמין לקץ לבא שלא בעונתו וכו' ר' חלבו אומר ארבע שבועות יש כאן, השביע לישראל שלא ימרדו על המלכיות, ושלא ידחקו על הקץ, ושלא יגלו מסטירין שלהם לאומות העולם, ושלא יעלו חומה מן הגולה, אם כן למה מלך המשיח בא לקבץ גליותיהן של ישראל, רבי אוניא אמר ד' שבועות השביען כנגד ד' דורות שדחקו על הקץ ונכשלו, ואלו הן, אחד בימי עמרם, ואחד בימי דיניי, ואחד בימי בן כוזבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים, הה"ד בני אפרים נושקי רומי

¹⁴³ קי"א, א'.

¹⁴⁴ פרשה ב'.

קשת, ויש אומרים אחד בימי עמרם, ואחד בדורו של שמד, ואחד בימי בן כוזבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים שנא' בני אפרים נושקי רומי קשת, וכו'.

בפשוטו, השבעתי אתכם לעולם תבוא בעת שהאהבה הגיעה לשיאה, וכמו בשמאלו תחת לראשי וגו', ועד שֶהֵבִיאתִיו אֶל בֵּית אִמִּי וְאֶל חֶדֶר הַזֵּדִי, אשר מאיימת כבר שתכף עומדת לפרוץ למעשה. הרי כאן, רק שבועה חמורה הזאת, מונעת ועוצרת מן האהבה להתמצות ולהתממש, בטרם שעתה ועונתה הנכונה והראויה.

הרהור וערעור, מסתבר שהם מיסוד ועיקר אחד. ממילא אל תעירו ואל תעוררו, מתפרשת כאל תהרהרו, מעין האזהרה הנדרשת מן המקרא במס' עבודה זרה¹⁴⁵: ת"ר: ונשמרת מכל דבר רע - שלא ירהר אדם ביום וכו'.

באמת אף בעניין הגמרא שם, נצרכת שבועה ואזהרה חמורה, וכפירוש המשנה לרמב"ם - סנהדרין¹⁴⁶: והטעם בכך שלא יבוא לידי הרהור וכו' וכבר הזהירו חכמים מאד על ההרהור והרחיקו מגורמיו, והאריכו לירא ולהפחיד וכו' וביארו שכל זה אסור וכו' ובס' תולדות אדם.

נדה¹⁴⁷: אמר רב: המקשה עצמו לדעת יהא בנדוי, ולימא אסור! דקמגרי יצה"ר אנפשיה. ורבי אמי אמר: נקרא עבריין, שכך אומנתו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך, ולמחר אומר לו עשה כך, ולמחר אומר לו לך עבוד עבודת כוכבים - והולך ועובד. איכא דאמרי, אמר רבי אמי: כל המביא עצמו לידי הרהור אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא, כתיב הכא וירע בעיני ה' וכתוב התם כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע.

רע נדרש על הרהור כאן. גם בלאו ונשמרת מכל דבר רע, לפי שרע - ער בהיפוך, כשער שורש ערעור והרהור. בפרשת וישב: וְהָיָה עַר בְּכֹר הַזֶּה רָע בְּעֵינֵי יְיָ - וְיִמְתְּהוּ יְיָ: רש"י: רע בעיני י"י - כרעתו של אונן, משחית זרעו, שנאמר באונן: וימת גם אותו - כמיתתו של אונן, משחית כדי שלא תתעבר ויכחש יופיה. חט תתחלף בהר וער. ערוה היא א"כ גם מעין הרוה והרהור, וכן היריון הינו מהרהור.

ברמב"ם לעיל שם: וכך ביארו בפירוש דברי איוב ברית כרתי לעיני וכו' הרי שצריך ברית ושבועה. ובספרי - פרשת ואתחנן¹⁴⁸: על לבבך, מיכן היה רבי יאשיה אומר, צריך אדם להשביע את יצרו, שכן אתה מוצא בכל מקום, שהצדיקים משביעים את יצרם. באברהם הוא אומר הרימותי ידי אל ה' אל עליון קונה שמים וארץ אם מחוט עד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך, בבוועז הוא אומר וגאלתיך אנכי חי ה' שכבי עד הבוקר, בדוד הוא אומר ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו או יומו יבוא ומת או במלחמה ירד ונספה, באלישע הוא אומר חי ה' אשר עמדתי לפניו אם אקח, וכשם שהצדיקים משביעים את יצרם שלא לעשות, כך הרשעים משביעים את יצרם לעשות שנאמר חי ה' כי אם רצתי אחריו ולקחתי מאתו מאומה.

¹⁴⁵ כ', ב'.

¹⁴⁶ פרק ז' משנה ד'.

¹⁴⁷ י"ג, ב'.

¹⁴⁸ פיסקא ל"ג.

ויש לעיין, היכן נשמע בעל לבבך לשון השבועה, ומאי משמע, עיין רבינו הלל, גם בזית רענן. בפירושי סידור התפילה לרוקח¹⁴⁹: על לבבך, תהי תמיד כחותם על לבך, תשביע יצרך שלא תחטא כאברהם ובוועז ודוד ואלישע.

עוד מפורש בבראשית רבה - פרשת נח¹⁵⁰: ויאמר י"י אל לבו, הרשעים הן ברשות לבן, אמר נבל בלבו, ויאמר עשו בלבו, ויאמר ירבעם בלבו, ויאמר המן בלבו, אבל הצדיקים ליבן ברשותן, וחנה היא מדברת על לבה, ויאמר דוד אל לבו, וישם דניאל על לבו, [דומין לבוראן]¹⁵¹ ויאמר י"י אל לבו.

מעתה, על לבבך ג"כ, יש לפרש שיהא ליבו ברשותו וכמשפט צדיקים, וזהו מעניין הצדיקים משביעים יצרם, בעוד הרשעים ברשות ליבם, מעניין הרשעים משביעים את יצרם לעשות. רש"י - ירמיה: העגל אשר כרתו לשנים - כשחזרו וכבשום, כרתו כולם ברית למרוד במקום, וכרתו עגל לשנים ועברו בין בתרין, למרוד בו. והיא היתה ברית חזקה וגמורה, לאמר: ככה יִבְתֵּר וַיִּחַלֵּק העובר עליה. ובסדר עולם רבה¹⁵²: באותה שעה כרת צדקיהו ברית את כל העם וגו', לשלח איש את עבדו וגו', וישובו אחרי כן וישיבו וגו', ואומר העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתרין, למרוד במקום, וכו'.

מ"מ, לדרכנו, ההרהור שבלב, אחרי לבבכם וחמדתו, ולא תטעון בתר הרהור לבכון, הנה הם בלתי יכולים להפסיק כ"א בשבועה. וגם בלשון הכתוב שיר השירים: אֲנִי יִשְׁנָה וְלִבִּי עֵר וגו' מתפרש ער, כלשון הר והרהור, אני ישנה ולבי מהרהר, כעין הכתוב שם לעיל: עַל מִשְׁכְּבִי בְּלִילוֹת בְּקִשְׁתִּי אֶת שְׁאֵהָבָה נִפְשִׁי וגו'.

וגם בכתוב שם תחת התפוח עוֹרֶרְתִּיךָ, לשון הרהור, כברש"י - פרשת ויקהל: במראות הצובאות – בנות ישראל היו בידן מראות שרואות בהן כשהן מתקשטות, ואף אותן לא עזבו מלהביא למלאכת המשכן לנדבתו. והיה משה מואס בהם מפני שעשוין ליצר הרע. אמר לו הקב"ה: קבל, כי אילו חביבין עלי מן הכל, שעל ידיהם העמידו נשים הללו צבאות רבות במצרים. כשהיו בעליהן יגיעין מעבודת פרך בשדה, היו הולכות ומוליכות להם מאכל ומשתה ומאכילות אותם, ונוטלות המראות, וכל אחת ואחת רואה עצמה עם בעלה במראה, ומשדלתו בדברים: אני נאה ממך. ומתוך כך מביאות אותם לידי תאוה ונזקקות להם, ומתעברות ויולדות שם, שנאמר: תחת התפוח עוררתיך. וזהו שנאמר: במראות הצובאות. ונעשה הכיור מהם, שהוא לשום שלום בין איש לאשתו להשקות ממים שבתוכו את שקינא לה בעלה וכו' וברש"י שיר השירים שם מבאר: כך היא אומרת בבקשה חבת דודה, תחת התפוח עוררתיך וכו' והוא לשון חבת אשת נעורים המעוררת את דודה בלילות בתנומות עלי משכב, מחבקתו ומנשקתו וכו'.

ובברכות¹⁵³: אמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש: לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע, שנאמר רגזו ואל תחטאו. אם נצחו - מוטב, ואם לאו - יעסוק בתורה, שנאמר: אמרו בלבבכם; אם נצחו - מוטב, ואם לאו - יקרא קריאת שמע, שנאמר: על משכבכם; אם נצחו - מוטב, ואם לאו - יזכור

¹⁴⁹ [מ"ב] שמע ישראל.

¹⁵⁰ פרשה ל"ד.

¹⁵¹ נוסף במדרש שם פרשת תולדות פרשה ס"ז.

¹⁵² פרק כ"ו.

¹⁵³ ה', א'.

לו יום המיתה, שנאמר: ודמו סלה. הנה נוכל לבאר שיקרא ק"ש, שמשמשת שבועה, ובה הינו משביע ליצרו.

ויקרא רבה פרשת אחרי מות¹⁵⁴: אמ' ר' יוסי שלשה הן שתקפו יצרן עליהן ונשבעו לו, יוסף דוד ובעז. יוסף מנין, ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים. רב הונא בש' ר' אידי כלום המקרא וחטאתי ליי' אין כת' כאן אלא לאלהים, נשבע ליצרו באלהים שאיני חוטא ואיני עושה הרעה הזאת וכו' בעז מנין, חי יי' שכבי עד הבקר. ר' יודן ור' חוניא. ר' יודן אמ' כל אותו הלילה היה יצרו הרע מצערו ומפתו בדברים ואומר לו את פנוי והיא פנויה, אתה מבקש אשה והיא מבקשת איש, עמוד ובעלה ותיקנה לך בבעילה. ליצרו הרע נשבע חי יי', ולאשה אמ' שכבי עד הבקר. אמ' ר' חוניא גבר חכם בעוז, גבר חכם בועז. ואיש דעת מאמץ כח, שנזדרז על יצרו הרע בשבועה.

ובמדרש גדול בפרשת וישב: ד"א וימאן. אין מיאון אלא לשון שבועה. מכאן שהצדיקים משביעין את יצרן וכו' תנו רבנן שלשה השביעו יצרן וניצלו מן הערוה. יוסף דכתיב וימאן ויאמר אל אשת אדניו. בועז דכתיב חי ה' שכבי עד הבקר. מלמד שנטלה אמה שלו ונתנתה על פי הקבר והשביע יצרו שלא יעשה. ופלטי בן ליש כשנשא מיכל והיא אשת איש אלא שביקש שאול להקניט את דוד. וכיון שראה פלטי כך השביע יצרו שלא יגע בה ונתן סייף בינו לבינה על המטה כדי לשבור יצרו וכו' ושם פרשת תזריע.

סנהדרין¹⁵⁵: כתיב פלטי וכתוב פלטיאל אמר רבי יוחנן: פלטי שמו, ולמה נקרא שמו פלטיאל - שפלטו אל מן העבירה, מה עשה? נעץ חרב בינו לבינה, אמר: כל העוסק בדבר זה ידקר בחרב זה וכו' ובמדרש תהלים¹⁵⁶.

תוספתא בנזיר¹⁵⁷: אמ' שמעון הצדיק, מימיי לא אכלתי אשם נזיר חוץ מאחד בלבד, מעשה באחד שבא אלי מן הדרום, וראיתיו יפה עינים, וטוב רואי, וקווצותיו תלתלים, נמתי לו, בני, מה ראית לשחת שער זה נאה, נם לי, רועה הייתי בעירי, ובאתי למלאות מן הנהר מים, ונסתכלתי בבבואה שלי, ופחז יצרי עלי [שכל טוב - פרשת ויחי: ובדברי רבותינו דומה לו, נסתכלתי בביאה שלי ופחז עלי יצרי, כלומר, מפני שראיית דמותי נאה, הופקר יצרי לזנות וקפץ עלי] וביקש להעבירני מן העולם, נמתי לו, רשע, לא היה לך להתגרות אלא בדבר שאינו שלך, בדבר שעתיד לעשות עפר רמה ותולעה, הרי עלי לגלחך לשמים, המכתי את ראשו ונשקתיו ואמרתי, בני, כמותך ירבו עושי רצון מקום בישראל, עליך נתקיים זה שנ' איש או אשה כי יפליא לנדור נדר נזיר להזיר לה'.

¹⁵⁴ פרשה כ"ג.

¹⁵⁵ י"ט, ב'.

¹⁵⁶ מזמור ט"ו.

¹⁵⁷ ד', ז'.

קודש קדשים

במשנה ידים¹⁵⁸: אמר רבי עקיבא, חס ושלום, לא נחלק אדם מישראל על שיר השירים שלא תטמא את הידים, שאין כל העולם כלו כדאי פיום שנתן בו שיר השירים לישראל, שכל הכתובים קדש, ושיר השירים קדש קדשים.

רש"י ריש שיר השירים: שיר השירים אשר לשלמה. שנו רבותינו: "כל שלמה האמורים בשיר השירים קדש, מלך שהשלום שלו". שיר שהוא על כל השירים, אשר נאמר להקדוש ברוך הוא מאת עדתו ועמו, כנסת ישראל. אמר רבי עקיבא: "לא היה העולם כדאי פיום שנתן בו שיר השירים לישראל, שכל הכתובים קדש ושיר השירים קדש קדשים". אמר רבי אלעזר בן עזריה: "למה הדבר דומה? למלך שנטל סאה חטים ונתנה לנחתום. אמר לו: 'הוצא לי כף וכף סלת, כף וכף סבין, כף וכף מרסן, וסלית לי מתוקה גלסקי' אחת, מנפה ומעלה'. כהן, כל הכתובים קדש, ושיר השירים קדש קדשים, שכלו יראת שמים וקבול על מלכותו".

בפשטות, קדושת שיר השירים מעולה ומיוחדת, מפני האהבה העזה המפורשת שם, אך ברש"י מפורש שכל יראת שמים וקבול על מלכותו, דהיינו מצד היראה, ויש ליישב. אמנם לדרכנו, הרי קדושת שיר השירים מתבטאת דווקא בשבועותיו וגדרותיו, הגבלותיו ואזהרותיו החמורות, כמפורש ברש"י גופו ריש סדר קדושים תהיו – הוו פרושים מן העריות ומן העבירות, **שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה - אתה מוצא קדושה**: אשה זונה וחללה וגו', אני י"י מקדשכם, לא יחלל זרעו בעמיו, כי י"י מקדשו, קדושים יהיו, אשה זונה וחללה וגומ'.
מושב ועומד מהר סיני

באמת אפשר שכל עיקר שבועת מתן התורה היא באותו הגדר של להשביע יצרם. שיר השירים מבטא לא אחר משבועת מעמד הר סיני ממש.

רש"י ריש שיר השירים: ישקני מנשיקות פיהו - זה השיר אומרת בפיה בגלותה ובאלמנותה, מי יתן וישקני המלך שלמ' מנשיקות פיהו כמו מאז, לפי שיש מקומות שנושקין על גב היד ועל הכתף, אך אני מתאוה ושוקקת להיותו נוהג עמי כמנהג הראשון, כחתן אל כלה, פה אל פה: כי טובים - לי דודיך מכל משתה יין ומכל עונג ושמחה וכו' זהו ביאור משמעו, ונאמר דוגמא שלו על שם שנתן להם תורתו, ודבר עמהם פנים אל פנים, ואותם דודים עודם ערבים עליהם מכל שעשוע ומובטחים מאתו להופיע עוד עליהם, לבאר להם סוד טעמיה ומסתר צפונותיה, ומחלים פניו לקיים דברו, וזהו ישקני מנשיקות פיהו:

ובשיר השירים רבה¹⁵⁹: ישקני מנשיקות פיהו, היכן נאמרה, ר' חנינא בר פפא אמר בים נאמרה המד"א לסוסתי ברכבי פרעה, ר' יודא ברבי סימון אמר בסיני נאמרה שנא' שיר השירים, שיר שאמרו אותו השירי' השוררים, שנאמר קדמו שרים אחר נוגנים, [ילקוט שמעוני¹⁶⁰]: והיכן נאמר רבי חנינא בר פפא אמר בים נאמר שיר השירים קדמו שרים אחר נוגנים, רבי יודן ברבי סימון אמר בסיני נאמר שיר השירים שנאמר יצפון לישרים תושיה]. תני משום ר' נתן, הקדוש ברוך הוא בכבוד גדולתו נאמרה,

¹⁵⁸ ג' ה'.

¹⁵⁹ פרשה א'.

¹⁶⁰ שם רמז תתק"פ.

שנא' שיר השירים אשר לשלמה, למלך שהשלום שלו, רבן גמליאל אומר מלאכי השרת אמרוהו, שיר השירים, שיר שאמרוהו שרים של מעלה, ר' יוחנן אמר בסיני נאמרה, שנאמר ישקני מנשיקות פיהו וכו' על דעתיה דרבי יוחנן דאמר בסיני נאמרה, יוציא לנו נשיקות מתוך פיהו, הה"ד ישקני מנשיקות פיהו.

בספר כללי המצוות - שבועה, א. כל המצוות שקבלו ישראל מסיני ע"י מרע"ה בשבועה קבלום, ולפיכך אין לזוז מהם, וא"ת השבועה לאותו הדור לבד, ולא לשאר הדורות, הא גרסינן בראש פרק שבועת הדיינין, כן מצינו כשהשביע משה את ישראל, אמר להם, דעו שלא על דעתכם אני משביע אתכם אלא על דעת המקום, שנאמר ולא אתכם לבדכם וגו', אין לי אלא אותן העומדין על הר סיני, דורות הבאים וגרים העתידים להתגייר מניין, ת"ל כי את אשר ישנו פה וגו', אין לי אלא מצות שקבלו עליהם מסיני מצות העתידות להתחדש כגון מקרא מגילה מניין, ת"ל קיימו וקבלו היהודים עליהם, קיימו עליהם מה שקבלו כבר. ובפרק ד' נדרים ובפרק שבועות שתיים אחרון גרסינן וכן מצינו במשה כשהשביע את ישראל בערבות מואב אמר להן הוו ידעין שלא על דעתכם אני משביע אתכם אלא על דעתי ועל דעת המקום שנאמר ולא אתכם לבדכם וגו', וכו'.

ב. נמצאת למד שכולנו מושבעים על קיום התורה והמצוות מסיני בשבועה שאין לה התרה עולמית, ולפיכך אין נשבעין לבטל מצוה, ואם נשבע לבטל מצוה או לעבור על מצוה, הרי זו שבועת שוא ולוקה ומקיים המצוה, דתנן בפרק שבועות שתיים אחרון נשבע לבטל את המצוה שלא לעשות סוכה שלא ליטול לולב שלא להניח תפלין, זו היא שבועת שוא שחייבין על זדונה מכות ועל שגגתה פטור.

וה"מ שנשבע לבטל את המצוה, אבל אם נשבע לקיים את המצוה, אף על פי שהוא כבר מושבע מהר סיני, לזרוזי נפשיה שפיר דמי, דגרסינן בנדרים פ"ק אמר רב גידל אמר רב מנין שנשבעין לקיים את המצוה שנאמר נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך, והלא מושבע מהר סיני הוא, אלא קמ"ל לזרוזי נפשיה ע"כ.

ומסתברא דהאי דבעי שבועה לזרוזי נפשיה, היכא דיצר הרע מקטרג עליה, דתניא בספרי, והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, מכאן היה ר' יאשיה אומר, צריך אדם להשביע את יצרו, וכן אתה מוצא בכל מקום שהצדיקים משביעין את יצרם וכו' עכ"ל.

רד"ק - תהלים¹⁶¹: ואמר עוד ממדותיו הטובות: נשבע להרע. ופירוש להרע, להרע לגופו בצום ובהפך מן התענוגים, וכן לחסר כיסו לצדקה ולמצוה. ולא ימר, מה שנשבע אף על פי שמריע לגופו. ולא ימר, אלא יקים כמו שאמר. ומה שאמר: נשבע, לפי שהוא דבר קשה כנגד הגוף, נשבע, כדי שלא יטרידהו יצר הרע שלא לעשות. וכן אמר דוד נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך:

דרשות ר"י אבן שועיב - פרשת נצבים וילך: והנה בראש הפרשה הוכיח משה לישראל והעבירם בברית ועשה מהן עשר מדרגות, ומה שהוצרך להשביעם אחר שבועות הר סיני והיה נראה כשבועה על שבועה והיא לבטלה, וכמו שאומרין והלא מושבע מהר סיני וכו', היתה בעבור שבירת הלוחות, כי אולי חושבים העם שנתבטלה השבועה, ועוד שהיו סבורים כי שבועת סיני היתה באונס שכפה עליהם ההר כגיגית. וי"מ לזרוזינהו, שאף על פי שאדם מושבע מהר סיני, אם רואה שיצרו מתגבר עליו, נשבע לכוף יצרו ולזרז נפשו, כמו שאמר דוד נשבעתי ואקיימה, וכו'.

¹⁶¹ פרק ט"ו פסוק ד'.

ובקובץ שיטות קמאי - נדרים: מ"מ מצוה הוא לישבע לקיים המצוה, כמו שאמר דוד נשבעתי ואקיימה. ולהיות נשבע ליצרו, כמו שאמר בועז חי' ד' שכבי עד הבוקר. וזהו המצוה עשה, דכתיב ובשמו תשבע. [פסקי רבינו אביגדור צרפתי מבעלי התוספות פרשת מטות].

מן האפשר ששבועה לזרוזי נפשיה היא אמנם רק שינון השבועה הגדולה העיקרית שמהר סיני. אין המדובר א"כ בשבועה חדשה, ורק חיזוק שבועה הישנה היא בעלמא. מהרש"א [חדושי אגדות] נדרים: מנין שנשבעין לקיים את המצוה שנאמר נשבעתי גו' והלא מושבע ועומד כו'. ואגופי' דקרא דכתיב נשבעתי ואקיימה גו' לא הוה קשיא ליה, והלא מושבע ועומד כו', משום דאיכא לפרושי אה"נ אהך שבועה דהר סיני קאמר, כבר נשבעתי בהר סיני ועתה אקיימה, אלא ארב דמפרש לה אשבועה דהשתא פריך והא מושבע כו', ומשני דלא שבועה ממש קאמר, אלא דשרי איניש לזרוזי נפשיה, ובהכי יתיישב דבפ' המפלת תשבע כל לשון גו', זה יום הלידה, שמשביעין אותו תהי צדיק ולא רשע כו' דשבועה זו למה, והלא מושבע ועומד כו' אלא דהך שבועה נמי אינו אלא לזרוזי נפשיה וכו'.

באלשיך - תהלים¹⁶²: ואפשר כי כל זה לא יועיל לי וירא אנכי פן אעבור על שבועת סיני, כי הלא נשבעתי בסיני ואקיימה כי רצוני לקיימה, והשבועה היתה לשמור משפטי צדקך שהוא לאמיתן, ואם ח"ו אעבור על השבועה מת אנכי וכו' וגם בכל משביע ליצרו היא לא שבועה חדשה, ורק חיזוק שבועת מעמד הר סיני היא.

יום טובה

השם חג שבועות רומז ג"כ לשבועת מתן התורה הגדולה, ועיין ספר של"ה המקשר ומשייך בין חג שבועות ומסכת שבועות.

שבת¹⁶³ בזמן הקזת דם: מעלי יומא טבא - חולשא, מעלי יומא דעצרתא - סכנתא. וגזרו רבנן אכולהו מעלי יומא טבא משום יומא טבא דעצרת. דנפיק ביה זיקא ושמיה טבוח. דאי לא קבלו ישראל תורה - הוה טבח להו לבשריהו ולדמיהו.

מהרש"א [חדושי אגדות] סנהדרין¹⁶⁴: כל הזובח את יצרו כו'. ר"ל הכובש את יצרו, כמו שיסד ר' אפרים, גבורות הזובחים אשר יצרם טובחים, ומודים ומשבחים המה הגבורים, ור"ל שכובש את יצרו להבא ומתודה לשעבר, וע"פ דרך זה יתיישב מ"ש פרק מפנין, מעלי יומא דעצרת נפיק ביה זיקא ושמיה טבוח, דאי לא קבילו ישראל התורה היה טבח להו לבשריהו כו', דלכאורה קשה דלא ה"ל לקרותו טבוח אלא טובח שבא לטבוח אחרים, אבל לפי מה שאמרו הכא שהכובש את יצרו ומנצחו הוא זובח יצרו, במתן תורה נמי דודאי ההוא זיקא שהוא השטן הוא יצר הרע הוא רוח מ"ה שבא לטבוח את ישראל אילו לא קבלו התורה, אבל כיון שקבלו התורה וכבשו את יצרם, הרי אדרבה זבחו ישראל את היצר הרע ושפיר מקרי טבוח וכו' ובחמדת ימים¹⁶⁵.

¹⁶² פרק קי"ט.

¹⁶³ קכ"ט, ב'.

¹⁶⁴ מ"ג, ב'.

¹⁶⁵ שבועות פרק ב'.

מפורש שבמתן התורה היו בני ישראל בחינת כבשו, זבחו וטבחו היצר. גם במס' עבודה זרה¹⁶⁶: מיתיבי: מי יתן והיה לבבם זה להם - לבטל מהם מלאך המות א"א שכבר נגזרה גזרה, הא לא קיבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא תהא אומה ולשון שולטת בהן, שנאמר: למען ייטב להם ולבניהם עד עולם! הוא דאמר כי האי תנא; דתניא, רבי יוסי אומר: לא קיבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא יהא מלאך המות שולט בהן, שנאמר: אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם, חבלתם מעשיכם אכן כאדם תמותון. המקור במכילתא¹⁶⁷.

ממילא מבואר שוודאי שייך בשבועת מעמד הר סיני גדר של להשביע יצרם.

תשבע כל לשון

נדה¹⁶⁸: דרש רבי שמלאי: למה הולד דומה במעי אמו וכו' וכיון שבא לאויר העולם - בא מלאך וסטרו על פיו, ומשכחו כל התורה כולה, שנאמר לפתח חטאת רובץ. ואינו יוצא משם עד שמשביעין אותו, שנאמר כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון, כי לי תכרע כל ברך - זה יום המיתה, שנאמר לפניו יכרעו כל יורדי עפר, תשבע כל לשון - זה יום הלידה, שנאמר נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשו ולא נשבע למרמה, ומה היא השבועה שמשביעין אותו - תהי צדיק ואל תהי רשע, ואפילו כל העולם כולו אומרים לך צדיק אתה - היה בעיניך כרשע. והוי יודע שהקב"ה טהור ומשרתיו טהורים, ונשמה שנתן בך טהורה היא, אם אתה משמרה בטהרה - מוטב, ואם לאו - הריני נוטלה ממך.

ואינו יוצא משם עד שמשביעין אותו, ר"ל שכל עיקר יציאתו היא על מנת כן, ע"ד הירושלמי - ברכות¹⁶⁹: ואמר רבי יוחנן הלמד שלא לעשות, נוח לו אילו נהפכה שיליתו על פניו ולא יצא לעולם וכו' ועיין על מסכת שמחות¹⁷⁰.

מ"מ, אף גם שבועה הזאת, להשביע בה יצרו היא, שהרי שם מהרש"א [חדושי אגדות]: וכיון שיצא כו' בא מלאך וסטרו כו' שנאמר לפתח חטאת רובץ וגו'. בפרק חלק אמרינן אימתי יצה"ר שולט באדם משעת יצירה דכתיב לפתח חטאת וגו' וכו' ושם סנהדרין¹⁷¹: ואמר לו אנטונינוס לרבי: מאימתי יצר הרע שולט באדם, משעת יצירה או משעת יציאה? - אמר לו: משעת יצירה. - אמר לו: אם כן בועט במעי אמו ויוצא! אלא: משעת יציאה. אמר רבי: דבר זה למדני אנטונינוס, ומקרא מסייעו שנאמר לפתח חטאת רובץ.

גם בשבועה הזאת אפשר שהיא שבועת מתן התורה, וע"ד הנ"ל מן הגמרא: אין לי אלא אותן העומדין על הר סיני, דורות הבאים וגרים העתידיים להתגייר מניין, ת"ל כי את אשר ישנו פה וגו'. דורות הבאים חלה עליהם שבועה הזו בעת לידתם, והיינו ואינו יוצא משם עד שמשביעין אותו וכו' תהי צדיק ואל

¹⁶⁶ ה', א'.

¹⁶⁷ דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ט'.

¹⁶⁸ ל', ב'.

¹⁶⁹ פרק א' הלכה ב'.

¹⁷⁰ ספר חיבוט הקבר פרק א' הלכה ג'.

¹⁷¹ צ"א, ב'.

תהי רשע וכו' ועיין ח"א מהרש"א שם ובנדרים. ראש דוד - פרשת מטות ומסעי. חומת אנך¹⁷². פני
דוד¹⁷³.

¹⁷² תהלים פרק קי"ט.

¹⁷³ פרשת כי תצא אות ז'.

כנגד מלאכה מלאכתו ומלאכת שבתורה - ארבעים חסר אחת

שבת¹⁷⁴: הדור יתבי וקמיבעיא להו: הא דתנן אבות מלאכות ארבעים חסר אחת כנגד מי? אמר להו רבי חנינא בר חמא: כנגד עבודות המשכן. אמר להו רבי יונתן ברבי אלעזר כך אמר רבי שמעון ברבי יוסי בן לקוניא: כנגד מלאכה מלאכתו ומלאכת שבתורה - ארבעים חסר אחת. בעי רב יוסף: ויבא הביתה לעשות מלאכתו ממנינא הוא, או לא? - אמר ליה אביי: וליתי ספר תורה ולימני! מי לא אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לא זזו משם, עד שהביאו ספר תורה ומנאום. אמר ליה: כי קא מספקא לי - משום דכתיב והמלאכה היתה דים ממנינא הוא, והא - כמאן דאמר לעשות צרכיו נכנס, או דילמא: ויבא הביתה לעשות מלאכתו ממנינא הוא, והאי והמלאכה היתה דים - הכי קאמר: דשלים ליה עבידתא? תיקו.

הרבה קולמוסים נשברו בביאור דברי גמרא הללו¹⁷⁵. בס"ד מצאנו פלא אחר בזה. הרי ידוע אשר "מלאך" כמו "מלאכה" היא, בשורש גם ביסוד עניין המשמעות, כפי שביארו המפרשים. "מלאך" בכל הטיותיו וצורותיו בתורה, הינו מופיע ארבעים חסר אחת פעמים בדיוק!

1. בראשית (פרשת לך לך) פרק טז פסוק ז

עָשִׂי לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיהָ וְתַעֲנֶה שְׂרִי וְתִבְרַח מִפְּנֶיהָ: (ז) וַיִּמְצָא מֶלֶאךָּ יְיָ עַל עֵין הַמַּיִם בַּמִּדְבָּר עַל הָעֵין בְּדֶרֶךְ שׁוֹר: (ח) וַיֹּאמֶר

2. בראשית (פרשת לך לך) פרק טז פסוק ט

תֵּלְכִי וְתֹאמְרִי מִפְּנֵי שְׂרִי גְבֻרָתִי אֲנֹכִי בִּרְחַת: (ט) וַיֹּאמֶר לָהּ מֶלֶאךָּ יְיָ שׁוּבִי אֶל גְּבֻרָתְךָ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יָדֶיהָ: (י) וַיֹּאמֶר לָהּ מֶלֶאךָּ

3. בראשית (פרשת לך לך) פרק טז פסוק י

יְיָ שׁוּבִי אֶל גְּבֻרָתְךָ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יָדֶיהָ: (י) וַיֹּאמֶר לָהּ מֶלֶאךָּ יְיָ הִרְבֵּה אֲרָבָה אֶת זְרַעְךָ וְלֹא יִסְפָּר מֵרֹב: (יא) וַיֹּאמֶר לָהּ מֶלֶאךָּ

4. בראשית (פרשת לך לך) פרק טז פסוק יא

יְיָ הִרְבֵּה אֲרָבָה אֶת זְרַעְךָ וְלֹא יִסְפָּר מֵרֹב: (יא) וַיֹּאמֶר לָהּ מֶלֶאךָּ יְיָ הִנֵּה הָרָה וַיִּלְדֶּת בֶּן וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמַעֵאל כִּי שָׁמַע יְיָ אֶל

5. בראשית (פרשת וירא) פרק יט פסוק א

(א) וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה בְּעָרָב וְלוֹט יֹשֵׁב בְּשַׁעַר סְדֹם וַיֵּרָא לוֹט וַיִּקָּם לְקִרְאָתָם וַיִּשְׁתַּחוּ אֲפָיִם אֲרָצָה: (ב) וַיֹּאמֶר הִנֵּה

6. בראשית (פרשת וירא) פרק יט פסוק טו

¹⁷⁴ מ"ט, ב'.

¹⁷⁵ ראה <https://sites.google.com/site/mishlabim/old-mishlav/mishlav38>

הָעִיר וַיְהִי כַמֶּצֶחֶק בְּעֵינֵי חֲתָנָיו: (טו) וַיִּכְמוּ הַשָּׂחָר עָלֶיהָ וַיֵּאִיצוּ הַמְּלָאכִים בְּלוֹט לֵאמֹר קוּם אֶת אֲשֶׁתְּךָ וְאֶת שְׁתֵּי בָנֶיךָ

7. בראשית (פרשת וירא) פרק כא פסוק יז

אֶת קָלָה וַתִּבְרָךְ: (יז) וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת קוֹל הַנָּעַר וַיִּקְרָא מֶלֶאךָ אֱלֹהִים אֶל הָגֵר מִן הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מַה לָּךְ הָגֵר אֵל

8. בראשית (פרשת וירא) פרק כב פסוק יא

אֶת יְדוֹ וַיִּקַּח אֶת הַמֶּאֱכָלֶת לִשְׂחֹט אֶת בְּנוֹ: (יא) וַיִּקְרָא אֵלָיו מֶלֶאךָ יי מִן הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הַנָּנִי: (יב)

9. בראשית (פרשת וירא) פרק כב פסוק טו

הַהוּא יי יִרְאֶה אֲשֶׁר יֹאמַר הַיּוֹם בָּהֶר יי יִרְאֶה: (טו) וַיִּקְרָא מֶלֶאךָ יי אֶל אַבְרָהָם שְׁנִית מִן הַשָּׁמַיִם: (טז) וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי

10. בראשית (פרשת חיי שרה) פרק כד פסוק ז

נִשְׁבַּע לִי לֵאמֹר לְזָרְעֶךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא יִשְׁלַח מֶלֶאכָו לִפְנֶיךָ וְלִקְחֹת אִשָּׁה לְבָנִי מִשָּׁם: (ח) וְאִם לֹא תֵאָבֶה

11. בראשית (פרשת חיי שרה) פרק כד פסוק מ

הָאִשָּׁה אַחֲרַי: (מ) וַיֹּאמֶר אֵלַי יי אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לִפְנֵי יִשְׁלַח מֶלֶאכָו אֶתְּךָ וְהִצְלִים דֶּרֶכְךָ וְלִקְחֹת אִשָּׁה לְבָנִי מִמִּשְׁפַּחְתִּי וּמִבֵּית

12. בראשית (פרשת ויצא) פרק כח פסוק יב

וַיַּחֲלֶם וְהָיָה סֵלֶם מִצֵּב אֶרֶצָה וְרֹאשׁוֹ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהָיָה מֶלֶאכִי אֱלֹהִים עֲלִים וַיֵּרְדִים בּוֹ: (יג) וְהָיָה יי נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי יי

13. בראשית (פרשת ויצא) פרק לא פסוק יא

הָעֲלִים עַל הַצֵּאן עֲקָדִים נִקְדָּים וּבְרָדִים: (יא) וַיֹּאמֶר אֵלַי מֶלֶאךָ הָאֱלֹהִים בְּחִלּוֹם יַעֲקֹב וַאֲמַר הַנָּנִי: (יב) וַיֹּאמֶר שָׂא נָא עֵינֶיךָ

14. בראשית (פרשת ויצא) פרק לב פסוק ב

אֶתְּהֶם וַיֵּלֶךְ וַיָּשָׁב לְבֵן לְמִקְמוֹ: (ב) וַיַּעֲקֹב הָלַךְ לְדֶרֶכוֹ וַיִּפְגְּעוּ בּוֹ מֶלֶאכִי אֱלֹהִים: (ג) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב כָּאֲשֶׁר רָאִים מִחֲנֵה אֱלֹהִים זֶה

15. בראשית (פרשת וישלח) פרק לב פסוק ד

זֶה וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא מַחְנֵים: פ (ד) וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מֶלֶאכִים לִפְנֵי אֵל עֲשׂוֹ אֲחִיו אֶרֶצָה שְׂעִיר שָׂדֶה אֲדוֹם: (ה) וַיִּצּוּ אֹתָם

16. בראשית (פרשת וישלח) פרק לב פסוק ז

וְשִׁפְחָה וְאִשְׁלָחָה לְהַגִּיד לְאֹדְנִי לְמִצָּא חֵן בְּעֵינֶיךָ: (ז) וַיָּשְׁבוּ הַמְּלָאכִים אֶל יַעֲקֹב לֵאמֹר בָּאנוּ אֶל אַחִיךָ
אֶל עֵשָׂו וְגַם הִלֵּךְ

17. בראשית (פרשת ויחי) פרק מח פסוק טז

וַיִּצְחָק הָאֱלֹהִים הָרַעָה אֹתִי מֵעוֹדִי עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (טז) הַמְּלָאךְ הִגָּאֵל אֹתִי מִכָּל רָע יִבְרַךְ אֶת הַנְּעָרִים
וַיִּקְרָא בָהֶם שְׁמִי וְשֵׁם

18. שמות (פרשת שמות) פרק ג פסוק ב

אֲחֵר הַמִּדְבָּר וַיָּבֹא אֶל הַר הָאֱלֹהִים חֲרָבָה: (ב) וַיֵּרָא מִלֶּאךָ יְיָ אֵלָיו בְּלִבַּת אִשׁ מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה וַיֵּרָא וְהִנֵּה
הַסֵּנֶה בָּעֵר בָּאֵשׁ

19. שמות (פרשת בשלח) פרק יד פסוק יט

מִצְרַיִם כִּי אָנִי יְיָ בְּהִכָּבְדִּי בְּפָרְעָה בָּרַכְבוֹ וּבְפָרְשָׁיו: (יט) וַיִּסַּע מִלֶּאךָ הָאֱלֹהִים הֵהָלֵךְ לִפְנֵי מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל
וַיֵּלֶךְ מֵאַחֲרֵיהֶם וַיִּסַּע

20. שמות (פרשת משפטים) פרק כג פסוק כ

יְיָ אֱלֹהֶיךָ לֹא תִבְשֹׁל גְּדִי בַחֲלָב אִמּוֹ: ס (כ) הִנֵּה אֲנֹכִי שֹׁלַח מִלֶּאךָ לִפְנֶיךָ לִשְׁמֹרְךָ בַדֶּרֶךְ וְלִהְבִּיאָךָ אֶל
הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הִכְנֵתִי:

21. שמות (פרשת משפטים) פרק כג פסוק כג

אֲדַבֵּר וְאַיִבִּיתִי אֶת אִיבֶיךָ וְצָרְתִּי אֶת צָרְרֶיךָ: (כג) כִּי יֵלֶךְ מִלֶּאכִי לִפְנֶיךָ וְהִבִּיאָךָ אֶל הָאֶמְרִי וְהַחֲתִי וְהַפְרִזִּי
וְהַכְנַעֲנִי הַחַי

22. שמות (פרשת כי תשא) פרק לב פסוק לד

(לד) וְעַתָּה לֵךְ נָחָה אֶת הָעָם אֶל אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ הִנֵּה מִלֶּאכִי יֵלֶךְ לִפְנֶיךָ וּבְיוֹם פְּקֻדֵי וּפְקֻדֹתַי עֲלֵהֶם
חֲטָאתָם: (לה) וַיִּגַּף יְיָ

23. שמות (פרשת כי תשא) פרק לג פסוק ב

וַלִּיעֲקֹב לֵאמֹר לְזָרַעַךָ אֶתְנַנֶּה: (ב) וְשִׁלַּחְתִּי לִפְנֶיךָ מִלֶּאךָ וְגִרְשָׁתִּי אֶת הַכְּנַעֲנִי הָאֶמְרִי וְהַחֲתִי וְהַפְרִזִּי
הַחַי וְהַיְבוּסִי: (ג) אֶל

24. במדבר (פרשת חקת) פרק כ פסוק יד

אֲשֶׁר רָבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת יְיָ וַיִּקְדָּשׁ בָּם: ס (יד) וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה מְלָאכִים מִקֹּדֶשׁ אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם כֹּה אָמַר
אַחִיךָ יִשְׂרָאֵל אֶתָּה

25. במדבר (פרשת חקת) פרק כ פסוק טז

לָנוּ מִצְרַיִם וְלֹאֲבִיתֵינוּ: (טז) וַנִּצְעֵק אֶל יְיָ וַיִּשְׁמַע קוֹלֵנוּ וַיִּשְׁלַח מִלֶּאךָ וַיִּצְאֵנוּ מִמִּצְרַיִם וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ בְּקֹדֶשׁ
עִיר קָצָה גְּבוּלָה: (יז)

26. במדבר (פרשת חקת) פרק כא פסוק כא

ראש הפסגה ונשקפה על פני הישימון: פ (כא) וישלח ישראל מלאכים אל סיון מלך האמרי לאמר:
(כב) אעברה בארצה לא

27. במדבר (פרשת בלק) פרק כב פסוק ה

השדה ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההוא: (ה) וישלח מלאכים אל בלעם בן בער פתורה אשר על
הנהר ארץ בני עמו

28. במדבר (פרשת בלק) פרק כב פסוק כב

עם שרי מואב: (כב) ויחר אף אלהים כי הולך הוא ויתיצב מלאך יי בדרך לשטן לו והוא רכב על אתנו
ושני נערו עמו: (כג)

29. במדבר (פרשת בלק) פרק כב פסוק כג

לו והוא רכב על אתנו ושני נערו עמו: (כג) ותרא האתון את מלאך יי נצב בדרך וחרבו שלופה בידו
ותט האתון מן הדרך

30. במדבר (פרשת בלק) פרק כב פסוק כד

בשדה ויה בלעם את האתון להטתה הדרך: (כד) ויעמד מלאך יי במשעול הכרמים גדר מזה וגדר
מזה: (כה) ותרא האתון

31. במדבר (פרשת בלק) פרק כב פסוק כה

הכרמים גדר מזה וגדר מזה: (כה) ותרא האתון את מלאך יי ותלחץ אל הקיר ותלחץ את רגל בלעם
אל הקיר ויסף

32. במדבר (פרשת בלק) פרק כב פסוק כו

ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר ויסף להפתה: (כו) ויוסף מלאך יי עבור ויעמד במקום צר אשר אין
דרך לנטות ימין

33. במדבר (פרשת בלק) פרק כב פסוק כז

צר אשר אין דרך לנטות ימין ושמאול: (כז) ותרא האתון את מלאך יי ותרכץ תחת בלעם ויחר אף
בלעם ויה את האתון

34. במדבר (פרשת בלק) פרק כב פסוק לא

לך כה ויאמר לא: (לא) ויגל יי את עיני בלעם וירא את מלאך יי נצב בדרך וחרבו שלפה בידו ויקד
וישתחו לאפיו: (לב) ויאמר

35. במדבר (פרשת בלק) פרק כב פסוק לב

בדרך וחרבו שלפה בידו ויקד וישתחו לאפיו: (לב) ויאמר אליו מלאך יי על מה הכית את אתנך זה
שלוש רגלים הנה אנכי

36. במדבר (פרשת בלק) פרק כב פסוק לד

עֲתָה גַם אֶתְכָה הִרְגָתִי וְאוֹתָהּ הִחַיִּיתִי: (לד) וַיֹּאמֶר בִּלְעָם אֶל מִלְאָךְ יִי חֲטָאתִי כִּי לֹא יָדַעְתִּי כִּי אַתָּה נֹצֵב לִקְרָאתִי בַדֶּרֶךְ

37. במדבר (פרשת בלק) פרק כב פסוק לה

לִקְרָאתִי בַדֶּרֶךְ וְעַתָּה אִם רַע בְּעֵינֶיךָ אֲשׁוּבָה לִי: (לה) וַיֹּאמֶר מִלְאָךְ יִי אֶל בִּלְעָם לֵךְ עִם הָאֲנָשִׁים וְאַפֹּס אֶת הַדָּבָר אֲשֶׁר

38. במדבר (פרשת בלק) פרק כד פסוק יב

וְהִנֵּה מִנְעָךְ יִי מִכְבוֹד: (יב) וַיֹּאמֶר בִּלְעָם אֶל בָּלָק הֲלֹא גַם אֶל מִלְאָכֶיךָ אֲשֶׁר שְׁלַחְתָּ אֵלַי דִּבַּרְתִּי לֵאמֹר: (יג) אִם יִתֵּן לִי בָלָק

39. דברים (פרשת דברים) פרק ב פסוק כו

אֲשֶׁר יִשְׁמָעוּן שְׁמַעְךָ וְרָגְזוּ וְחָלּוּ מִפְּנֶיךָ: (כו) וְאֲשַׁלַּח מִלְאָכִים מִמֶּדְבָּר קִדְמוֹת אֶל סִיחוֹן מֶלֶךְ חֲשִׁבּוֹן דִּבְרֵי שָׁלוֹם לֵאמֹר: (כז)

אכן הדברים פשוטים:

- יסוד מפורש בספר שפת אמת ועוד¹⁷⁶, עפ"י מקובלים: ששת ימים תעשה מלאכה, הכל בעולם בימי השבוע, ע"י מלאכים נעשה. ויום השביעי שבת לי"י א-לוהיך, כלומר, בשבת כל ההנהגה היא לא ע"י מלאך ולא ע"י שליח, אלא בידי הקב"ה בכבודו ובעצמו.
- ממילא ברור שמספר מלאכים בתורה הוא ל"ט דווקא, שכן המלאכים הינם ממונים על כל עשיות של השבוע = ל"ט מלאכות, אך לא על מעשה השגחת שבת כלל, שהיא בלתי לה' לבדו!
- ולדוגמא, שפת אמת פרשת כי תשא¹⁷⁷: ושורש כל המלאכות ועבודת ימות החול הם מבחי' משכן. ולכך נלמד ל"ט מלאכות שהי' במשכן שרק הם נק' מלאכות. [והענין כמ"ש וכו' ענין המשכן שהוא כהנהגת ימות החול ע"י המלאך שהוא בחי' מלאכה, והמש"י].
- כך תפארת שלמה - פרשת לך - לך: וז"פ ששת ימים תעשה מלאכה אותיות המלא"ך וכו' שבת לה' אלהיך וכו' כי איננו צריך עוד מלאך, רק פשוט עולה לה' אלהיך.
- יש סמוכין לדבר כבר במכילתא דרבי ישמעאל כי תשא - מסכתא דשבתא¹⁷⁸, מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי שם.
- בייחוד תוספות מס' סנהדרין¹⁷⁹: מכנף הארץ זמירות שמענו - כתוב בתשובת הגאונים שאין בני א"י אומרים קדושה אלא בשבת דכתיב גבי חיות שש כנפים לאחד וכל כנף הוא אומר שירה

¹⁷⁶ עיין לדוגמא תפארת שלמה פרשת לך - לך ד"ה ונחזור לענינינו, שפת אמת פרשת בראשית שנת תרלא, שם פרשת וישלח שנת תרלא, שם פרשת כי תשא שנת תרלד, שם שבת תשובה שנת תרלד, שם פרשת וישלח שנת תרלה, שם פרשת כי תשא שנת תרמז, שם לשבת הגדול שנת תרמט, שם פרשת דברים שנת תרנג, שם פרשת כי תשא שנת תרלב ד"ה במדרש כי, שם פסח שנת תרמז ד"ה כשושנה בין, שם פרשת כי תבוא שנת תרמז ד"ה במדרש יפתח, שם פרשת שלח שנת תרמז, שם פרשת וישב שנת תרנ, שם משמואל פרשת קרח שנת תר"ע, ר' צדוק הכהן מלובלין - פרי צדיק קדושת שבת מאמר ה' ד"ה ועל כן.

¹⁷⁷ שנת תרל"א.

¹⁷⁸ פרשה א'.

¹⁷⁹ ל"ז, ב'.

אז יבנה

אחת ביום בששת ימי החול, וכשיגיע שבת אומרים החיות לפני המקום רבש"ע אין לנו עוד כנף, והקב"ה משיב להם יש לי עוד כנף אחד שאומר לפני שירה שנאמר מכנף הארץ זמירות שמענו.

בס"ד

~ ~ ללבב ~ ~

~ ~ ~ רשמים ז' ~ ~ ~

~ ~

~ ~

~ ~

~ ~

~ ~

~ ~

~ ~

~ ~

~ ~

~ ~

~ לעילוי נשמת ~

מו"ר רבי זאב חיים בן רבי אליעזר זיידעל ליפשיץ ע"ה

נלב"ע בש"ק חוה"מ סוכות כ' תשרי ה' תשע"ג

~ ~

יעקב משה שורקין

מודיעין עילית

מרחשוון, ה' אלפים תשפ"א

yamoshuki@gmail.com

תוספתא ברכות¹⁸⁰: היה ר' מאיר או' אין לך אדם מישראל שאין עושה מאה¹⁸¹ מצות בכל יום, קורא את שמע ומברך לפניו ולאחריה, אוכל פתו ומברך לפניו ולאחריה, ומתפלל שלשה פעמים של שמונה עשרה, ועושה שאר כל מצות ומברך עליהן. וכן¹⁸² היה ר' מאיר או' אין לך אדם מישראל שאין מצות מקיפות אותו תפלין בראשו תפלין בזרועו מזוזה בפתחו וארבע ציציות מקיפות אותו ועליהן אמ' דוד שבע ביום הללתיך וגו' נכנס למרחץ מילה בבשרו שנ' למנצח על השמינית וגו' ואו' חונה מלאך ה' סביב ליריאו ויחלצם.

ירושלמי - ברכות¹⁸³: תני בשם רבי מאיר אין לך אחד מישראל שאינו עושה מאה מצות בכל יום, קורא את שמע ומברך לפניו ולאחריה, ואוכל את פתו ומברך לפניו ולאחריה, ומתפלל שלשה פעמים של שמונה עשרה, וחוזר ועושה שאר מצות ומברך עליהן וכו'.

מדרש תהלים¹⁸⁴: [דבר אחר שבע ביום הללתיך, אמר ר' אבין אלו שבע מצות שאדם עושה בכל יום], ב' פעמים קריאת שמע, ושמונה עשרה ג' פעמים, וברכת המזון ב' פעמים בכל יום שחרית וערבית, הרי שבע. ר' מאיר היה אומר אדם מעוטף במצות תפלין בראשו ובזרועו, וארבע ציציות מקיפות אותו מארבע רוחותיו, וברית על בשרו, נכנס לביתו מזוזה בפתחו, תמצא [שבע] מצות מקיפות אותו כחומה, והוא שדוד אמר חונה מלאך ה' סביב ליריאו ויחלצם, כיון שנכנס לבית המרחץ, הוא מביט בעצמו ואומר הריני ערום מן המצות, וכשהוא מסתכל במילה ששקולה כנגד כל המצות, דעתו מתקררה, כיון שראה דוד כך, אמר הריני מזמר עליה למנצח על השמינית, על המילה שנתונה בשמיני.

ילקוט שמעוני - פרשת בלק¹⁸⁵: א"ר מאיר, הפחות מישראל אינו עובר לו יום שאינו עושה את המצות, וחשבון הוא אלא שלא נטריח וכו' מקורו במדרש ילמדנו.

מספר מאה מצוות, מצאנו מפורש גם בתנא דבי אליהו רבה¹⁸⁶: אף דוד המלך היה משבח יוצאי מצרים, אשר יצאו ממצרים, מצוה אחת היתה בהן והרבו ממנה מאה מצוות, שנתקבצו וישבו עד שהיו כולם באגודה אחת, וכתבו ברית שיעשו גמילות חסדים זה עם זה, וישמרו מילה בבשרם, ברית אברהם יצחק ויעקב, ושלא יניחו לשון יעקב אביהם וילכו וילמדו לשון מצרים מפני עבודה זרה, שנאמר מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים וגו', זה משה ואהרן, לפדות לו לעם [וגו'] וכו' ושם¹⁸⁷: יוצאי מצרים מצוה אחת היתה בידן והרבו ממנה מאה מצוות, נתקבצו כולם וישבו באגודה

¹⁸⁰ ו', הלכה כ"ד.

¹⁸¹ חסר במקצת מקורות, ראה הספר מבואות לספרות האמוראים בעמ' 373 ובמדרש תהלים ובילקוט לקמן.

¹⁸² הלכה כ"ה.

¹⁸³ פרק ט' הלכה ה'.

¹⁸⁴ מזמור ו'.

¹⁸⁵ רמז תשס"ו.

¹⁸⁶ פרשה כ"א.

¹⁸⁷ פרשה כ"ב.

אחת, וכתו ברית שיעשו גמילות חסדים זה עם זה, וישמרו מילה בבשרם ברית אברהם יצחק ויעקב, שלא יניחו לשון בית יעקב וילכו וילמדו לשון מצרים מפני דרכי עבודה זרה וכו'.

מכאן נלמד כי מספר מאה המצוות, משמעו ועניינו הוא ריבוי גדול מאוד, ועיין סדר חיבור ברכות¹⁸⁸.

מ"מ, חידוש גדול נלמד מהירושלמי כפשוטו, במצוות מאה הברכות, שלפי הירושלמי א"צ דווקא ברכות, אלא אף מצוות מצטרפות אל מניין המאה, ואף אם יקיים מצוות מאה, ולא יברך ברכות כלל, כבר יצא ידי מצווה הזו, ואדרבה, העיקר כאן הוא מצוות, אך גם ברכות מכלל מצוות.

אמנם אף ברכות מכונות מצוות, כבתוספתא ברכות¹⁸⁹: לא יטעום אדם כלום עד שיברך שנ' לה' הארץ ומלואה הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל עד שיתירו לו כל המצוות. תלמוד הירושלמי שם¹⁹⁰. מדרש תהלים¹⁹¹. תוספתא כפשוטה. לקח טוב¹⁹².

בס' עלי תמר - ברכות שם: ונ"ל עפ"י שהובא בתהילים בילקוט ט"ז בשם המדרש ילמדנו וז"ל אמר הקדוש ברוך הוא אם אכלת ואמרת ברוך אתה ד' טובתי בל עליך, אל תחזיק לו טובה שאכלת משלי אלא משלך אכלת וכאילו קיימת כל התורה דכתיב ואכלת ושבעת וברכת וסמך ליה כל המצווה וכו' הרי שאמירת הברכה הרי הוא כאילו קיים כל המצוות, ועל סמך דרש זה משתמש הירושלמי והתוספתא בביטוי "כל המצוות" בשביל הברכה, ומילתא אגב אורחא קמ"ל חשיבותה של הברכה שהוא [כקיום] כל המצוות. וראיה לפירושי לשון התוספתא עד שיתירו לו "כל המצוות" נראה שהסתמך על המקרא "כל המצווה" וכו'.

ויש להוסיף עוד, כי אולי כינוי הברכות כמצוות, משום פסחים¹⁹³: דאמר רב יהודה אמר שמואל: כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן. המקבילות. אף בירושלמי - ברכות¹⁹⁴. מטבע ברכת מצוות כולם אשר קדשנו במצוותיו וציוונו, ואפשר שמכאן נקראו הברכות כולם מצוות. נציין עוד למנהג שנקרא מכירת מצוות או קניית מצוות¹⁹⁵.

כיו"ב בברכות¹⁹⁶: משנה. הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו - יצא; רבי יוסי אומר: לא יצא וכו' ובגמרא שם¹⁹⁷: אמר רב יוסף: מחלוקת בקריאת שמע, אבל בשאר מצוות - דברי הכל לא יצא, דכתיב: הסכת ושמע ישראל. מיתיבי: לא יברך אדם ברכת המזון בלבו, ואם בירך - יצא! אלא אי אתמר, הכי

¹⁸⁸ עמ' 89.

¹⁸⁹ ד', א'.

¹⁹⁰ פרק ו' הלכה א'.

¹⁹¹ מזמור ט"ז.

¹⁹² כלל י"א.

¹⁹³ ז', ב'.

¹⁹⁴ פרק ט' הלכה ג'.

¹⁹⁵ ראה <https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=98538706#282.505.6.default>

¹⁹⁶ ט"ו, א'.

¹⁹⁷ ט"ו, ב'.

אתמר: אמר רב יוסף: מחלוקת בקריאת שמע, דכתיב: שמע ישראל, אבל בשאר מצות - דברי הכל יצא. והכתיב: הסכת ושמע ישראל! ההוא בדברי תורה כתיב. רש"י: בשאר מצות - בכל הברכות¹⁹⁸.

אף בס' עלי תמר - מסכת מעשר שני¹⁹⁹: ולא שכחתי מלברך ומלהזכיר שמך עליו. בברכות מ' תניא לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי, לא עברתי מלברך, ולא שכחתי מלהזכיר שמך עליו. ונראה בפירושו שהנה הברכות נקראו מצוות, כמ"ש בברכות סוף פ"ט, תני בשם ר"מ אין לך אחד מישראל שאינו עושה מאה מצוות בכל יום, ואילו במקום במקביל במנחות מ"ג נאמר מאה ברכות, ואמנם גירסת הפרדס בירושלמי שאינו עושה מאה ברכות בכל יום, וכן בברכות פ"ו הנהנה כלום מן העולם מעל עד שיתירו לו המצוות, ופרושו עד שיתירו לו הברכות, עיין מ"ש שם. ולפיכך מפרש לא עברתי ממצותיך, לא עברתי מלברך וכו' והמשנה כאן אומרת לא עברתי ממצותיך, לא הפרשתי ממין על שאינו מינו וכו' ולא שכחתי מלברך ומלהזכיר שמך עליו, היינו שמפרשת שהמילות ולא שכחתי מוסבות על למעלה, לא עברתי ממצותיך במזיד ולהפריש ממין על שאינו מינו וכו' וגם לא שכחתי ממצותיך, הברכה בשם, שנפל עליו לשון שכחה. ושם מסכת תרומות²⁰⁰.

שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם²⁰¹: ואולם מה שטוענים מן הירושלמי, הרי איני יודע, עד כמה שאני זוכר, ממנו בענין זה דבר חוץ ממה שאמר תאני /תני/ בשם ר' מאיר אין לך אדם מישראל שאינו עושה מאה מצוות בכל יום, קורא את שמע ומברך לפניו ולאחריה, אוכל פתו ומברך לפניו ולאחריה ומתפלל שלשה פעמים של שמנה עשרה וחוזר ועושה את המצוות ומברך עליהן. וזה אינו מורה אלא על חיוב אמירת מאה ברכות, כל ברכה בזמנה כמו שאמר.

מ"מ, פשטות תוספתא זאת, שמצוות ר"ל כמשמעם. אין לך אדם מישראל שאין עושה מאה מצות בכל יום, מצוות דווקא, קורא את שמע ומברך לפניו ולאחריה, הרי קורא את שמע לאו ברכה היא אלא מצווה, ועושה שאר כל מצות ומברך עליהן, הנה העושה שאר כל המצוות שעליהם מברך מדבר במצוות ממש. אמנם אוכל פיתו ומברך לפניו ולאחריה, הרי אינו ברור אם אוכל פיתו נקרא מצווה, וכן היה ר' מאיר אומר אין לך אדם מישראל שאין מצות מקיפות אותו וכו' במצוות ממש עוסק.

אוכל פיתו, אולי מצווה נחשבת, כפי הרמב"ם סוף פרק ג' דעות. אף בברכות²⁰²: רב אמי ורב אסי כי הוה מתרמי להו ריפתא דערובא מברכין עליה המוציא לחם מן הארץ, אמרי: הואיל ואתעביד ביה מצוה חדא, - נעביד ביה מצוה אחריתי. שולחן ערוך אורח חיים²⁰³: אין לברך קודם שיתפוס הלחם. משנה ברורה: שאין מברכין על המצות אלא סמוך לעשייתן כשהמצוה בידו לעשותה ולא קודם לכן וכו' ושם בשולחן הערוך²⁰⁴: הגה וכו' והא דאם שח דברים בטלים צריך לחזור ולברך, היינו דוקא ששח קודם שאכל הבוצע, אבל אח"כ לא הוי שיחה הפסק, אעפ"י שעדיין לא אכלו אחרים המסובים,

¹⁹⁸ ועיין חקרי לשון עמ' 83, ס' ארץ חמדה עמוד ע"ח.

¹⁹⁹ פרק ה' הלכה ה'.

²⁰⁰ פרק ח' הלכה ג'.

²⁰¹ סימן פ"ג.

²⁰² ל"ט, ב'.

²⁰³ סימן קס"ז סעיף ג'.

²⁰⁴ בסעיף ו'.

כבר יצאו כולם באכילת הבוצע, כי אין צריכים כולם לאכול מן פרוסת הבוצע, רק שעושין כן לחבוב מצוה. ושם²⁰⁵: ויש לאכול הפרוסה שבצע עליה קודם שיאכל פת אחר, שתהא נאכלת לתאבון, והוא משום חבוב מצוה.

הפירוש לכאורה הוא שהמצוה היא בברכה היינו המוציא, אך יש משמעות שעצם בציעת פת משמשת מצוה.

עכ"פ, חידוש זה, הרי כבר מפורש בס' עלי תמר – ברכות שם: לפי הירושלמי כולל השם מצוות גם מצוות וגם ברכות, מפני שגם הברכות מצוות הן שנצטוו לברך מד"ס או מה"ת ברכות הנאה וברכות המצוות וכו' ומפני כן חושב בין המאה ברכות ק"ש ושאר מצוות. אבל לשון הבבלי במנחות מ"ג תניא היה ר"מ אומר חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, והן ברכות ממש, וכמו שמונה אותן ר"ע גאון בסידורו אות ג, והב"י או"ח סימן מ"ו, והפרישה בשם הראשונים, ובספר חסידים תנינא מהרב ר"מ הכהן בן אחותו של הרא"ש בסימן ל, עיין שם. ובלבוש או"ח מ"ו שבהמאה ברכות כלולות שבח והודיה על השפעות והטובות והחסדים שמשפיע הקדוש ברוך הוא על האדם ואם חסר מהן הרי לא הודה להקב"ה על טובות וחסדיו עליו, וזהו מה שאמרו ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך א"ת מה אלא מאה. וגם לפי שיטת הירושלמי שכולל נמי מצוות דברי הלבוש יתכנו וכו'.

ובס' שו"ת יוסף אומץ²⁰⁶: והן היום בא לידי ספר פני אהרן שנדפס מחדש, והם שו"ת לכמהר"א אמארייליו זלה"ה, וראיתי בא"ח סימן ז' שהאריך הרבה בענין זה, ומידי עוברי אגב רהטאי ראתה עיני דיש להשיב הרבה על דבריו, ואין הפנאי מסכים, רק אדברה נא ב' ג' גרגירים לבד בעטיו של נח"ץ וכו' עוד הביא מאי דאתמר בירושלמי סוף פרק הרואה תני ר' מאיר אין לך אדם מישראל שאינו עושה מאה מצות ופירש הרב יפה מראה דהיינו מאה ברכות, וכתב דתלמוד דידן פרק כיסוי הדם פליג על זה דבעי שכר מצוה או שכר ברכה והאריך בזה ע"ש באורך, ועמו הסליחה, דהירושלמי הכא נקט אגב שיטפא מאה מצות, וכונתו על מאה ברכות, דכל ברכה שמברך מצוה הוא, ולא מפני זה נכחיש שיש מצות ויש ברכות ומאי דבעי בתלמודא דידן בעיא היא וזה פשוט אין צורך להאריך וכו' ובאגדת אליהו²⁰⁷.

בספר הפרדס (נביו) שער תקון הברכות: ירושלמי. אין לך אדם מישראל שאינו עושה מאה מצוות בכל יום. תפלין בראשו, ציצית בבגדו, מזוזה בפתחו, ומברך מאה ברכות בכל יום. ספר שבלי הלקט²⁰⁸.

²⁰⁵ סעיף כ' בהגה.

²⁰⁶ סימן נ'.

²⁰⁷ א' עמ' רס"א.

²⁰⁸ ענין תפילה סימן א'.

שלא ברכו בתורה תחילה

נדריים²⁰⁹: ומפני מה אין מצויין ת"ח לצאת ת"ח מבניהן? וכו' רבינא אומר: שאין מברכין בתורה תחילה, דאמר רב יהודה אמר רב, מאי דכתיב: מי האיש החכם ויבן את זאת? דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו, דכתיב: ויאמר ה' על עזבם את תורת וגו', היינו לא שמעו בקולי היינו לא הלכו בה! אמר רב יהודה אמר רב: שאין מברכין בתורה תחילה. ובתוספות: שאין מברכין בתורה תחילה - כשהם משכימים ללמוד תורה שאין מברכין לעסוק בדברי תורה והערב נא ואשר בחר. רא"ש. ר"ן. שיטה מקובצת: שאין מברכין בתורה תחילה. קודם שמתחילין ללמוד ונראה שאינם לומדים לשם שמים וכו' הרא"ם ז"ל.

שינויי הנוסח בכ"י;

1. Vatican 110: רבינא אמ' מפני שאין מברכין תחילה בתורה וכו' אמ' רב יהודה אמ' שמו' אמ' רב לומר שאין מברכין בתורה תחילה.
2. Moscow - Guenzburg 1134: רבינא אמ מפני שאין מברכין בתורה וכו' ארב יהוד' ארב לומשאין מברכין (תור) בתורתחילה
3. Marburg: Hr. 15.32, 34, 40: רב אשי אמ' שאין מברכין בתורה תחילה וכו' אמ' רב (יהודה) שאין מברכין בתורה.
4. וע"ע בדקדוקי סופרים שלם.

מיוחס לרש"י: שאין מברכין - כשמשימין לתלמוד תורה, ותלמידי חכמים בני תלמידי חכמים מתוך שהן זהירין לעסוק בתורה ורגילין בה אין זהירין לברך כשפותחין לא מקיימא ברכתא [כדאמרין בברכת התורה] נהיה אנחנו וצאצאינו מלומדי תורה. הר' אברהם מן ההר. מאירי.

בבא מציעא²¹⁰: אמר רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגדה על מה אבדה הארץ, דבר זה אמרו חכמים ולא פירשוהו, אמרו נביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו. שנאמר ויאמר ה' על עזבם את תורת אשר נתתי לפניהם. אמר רב יהודה אמר רב: שלא ברכו בתורה תחילה.

וברש"י: שלא ברכו בתורה תחילה - כשהיו עוסקין בתורה לא היו מברכין לפניה, קרא יתירא דאשר נתתי לפניהם קא דרש ברכת אשר בחר בנו מכל העמים שהיא לפניה של דברי תורה, וכיון דלא מברכי - גליא דעתייהו שאינה מתנה חשובה להם.

1. שו"ת הרמב"ם²¹¹: השאלה הי"ז שאלה מה ביאור אומרם מפני מה תלמידי חכמים אינן מצויין לצאת תורה מבניהם אמר רב יהודה אמ' רב שאין מברכין בתורה תחילה. התשובה מה שפירשו

²⁰⁹ פ"א, א'.

²¹⁰ פ"ה, א'.

²¹¹ סימן קל"ה.

לנו בזה הוא, שאסור להתגדל (ולהמנע) מלעלות לספר התורה, כמו שכבר נתבאר²¹². והיתה על רוב תלמידי החכמים קשה התנועה לעלות לספר התורה, ונמנעו מלעלות לספר התורה. והנראה לנו בבאור זה (המאמר) הוא ההפך מזה, והוא שהדבר שהתנגדו לו, שיהיה איש תלמיד חכמים נמצא ושיעלה במעמדו כהן עם הארץ או מי שפחות ממנו בחכמה ויקרא תחילה. ומפני שמיעטו בכבוד התורה ולא היו קוראין תחלה בתורה, אלא קוראין אחר פחות מהם, נענשו רובם, שאין תורה יוצאת מבניהם, לפי שמה שאמרנו כהן קורא ראשון וכו' כל זה אינו אלא בשוין, ויש חזוק לזה הענין, אשר פרשנו, מזה, שבעל זה המאמר הוא רב, ובפירוש אמרו, שרב קרא בכהני במעמד שמואל. שיטה מקובצת בבא מציעא מהרמב"ם בתשובת שאלה מועתק מלשון ערבי: אגרות רמב"ם²¹³.

2. ספר העיתים²¹⁴: גרסין בנדרים בפרק אחרון וכו' מפני מה תלמידי חכמים אין מצויין לצאת תורה מבניהם וכו' רבינא אמר מפני שאין מברכין בתורה תחלה דאמר רב יהודא אמר רב מאי דכתיב מי האיש החכם ויבין את זאת וגו' דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולמלאכי השרת ולא פירשו עד שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו שנאמר ויאמר ד' על עזבם את תורת וגו' היינו לא שמעו בקולי היינו לא הלכו בה אמר רב יהודא אמר רב שאין מברכין בתורה תחילה, איכא מאן דפירש שאין מברכין על התורה בעת שקורין. והאי פירוש לא דווקא, אלא שאין מברכין בתורה תחלה בספר תורה, כי חובה היא על התלמיד חכם להדר את התורה ולעשות לה כבוד ולקרותה הם ראשונה בתורה, כדאמרין לעיל אחריהן מי קורא, וכדגרסין נמי במגילה אמר רבה בר בר חנה אר' יוחנן כל תלמיד חכם שמברך לפניו אפילו כהן גדול עם הארץ, אותו ת"ח חייב מיתה, שנאמר כל משנאי אהבו מות, אל תיקרי משנאי אלא משנאי, ופרישו קצת רבוותא דהאידינא כהן ע"ה קודם לישראל תלמיד חכם מפני דרכי שלום וכו'.

3. ספר שבלי הלקט²¹⁵: והר"ר אברהם ב"ר (דוד) [יצחק] זצ"ל כתב שצריך לברך על התורה, אפי' לאחר קריאת שמע. וזה נוסח לשונו. מה ששאלת בברכת התורה, אם אנו חייבין לברך אותה כל שעה שנרצה ללמוד. דבר זה עיינתי בהלכות הר"ר יהודה זצ"ל. וקבע שאינו צריך. כי כל היום אינה שעה קבועה לדברי תורה, ונפטר באהבת עולם. ומה שאנו מברכין על התורה כאשר אנו קוראין בעשרה, מפני שקריאת התורה בעשרה היתה קבועה ועומדת מימות משה רבינו ע"ה, וברכה לא זזה ממקומה. אבל שאר קריאת התורה כבר נפטר באהבת עולם. ומה שאנו גורסין במקום אחר ויאמר ה' על עזבם את תורת וגו' על שלא ברכו בתורה תחלה. מפרש הרב שאינו אומר מברכת התורה, אלא שמעניש תלמידי חכמים שאין עושין כבוד לתורה, ואין עולין ראשונה לקרות בתורה, עד כאן דברי הר"ר יהודה זצ"ל וכו'.

ודברים אילו כמה הם אדירים וחזקים, ואין אדם יכול לצלול בהם ולהעמידן. וכל איש מקבל שכר על מה שרואה בדעתו, אם דעתו מכוון לשמים, שהרי אתה רואה שתפילין שתפרן בפשתן פסולות, כדאמרין בפרק אלו הן הלוקין, ואמר רב חזינא לתפילין דבי חביבי דתפורי בכיתנא,

²¹² בברכות נ"ה, א': ואמר רב יהודה, שלשה דברים מקצרים ימיו ושנותיו של אדם: מי שנותנין לו ספר תורה לקרות ואינו קורא, כוס של ברכה לברך ואינו מברך, והמנהיג עצמו ברבנות. ספר תורה לקרות ואינו קורא - דכתיב כי הוא חייך וארך ימך.

²¹³ בעמ' רי"ב.

²¹⁴ סימן קע"ז.

²¹⁵ ענין תפילה סימן ה'. שו"ת ראב"י אב"ד עמ' י"ח. מגל י"ב עמ' 233.

ולית הלכתא כוותיה. ובודאי ר' חייא הגדול הי' לו שכר תפילין כשאר החסידים, ואף על פי שתפורות בפשתן.

4. רוקח בפירושי סידור התפילה²¹⁶: בזאת הברכה כ' תיבות, כנגד כ' תיבות שבפסוק: מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגידה, וכתוב בתריה: על עזבם את תורת. סודי חומש²¹⁷.

5. ראבי"ה²¹⁸: ובבבא מציעא גרסין ויאמר ה' על עזבם את תורת, שלא ברכו בתורה תחילה: וכו'.

6. ספר אור זרוע²¹⁹: והא דאמ' בפ' אלו נדרים מפני מה תלמידי חכמים אין מצוין לצאת מבניהם תלמידי חכמים וכו' רבינא אמר מפני שאין מברכין בתורה תחלה, התם פירש רש"י בנדרים דמייירי כשמשימין בשחר ללמוד שעדיין לא ברך אהבה רבה וכו' אבל בבית כשאדם לומד או שונה או קורא אין צריך לברך שכבר נפטר באהבה רבה מיהו ה"מ ששנה לאלתר בסמוך אבל אם הפליג בעסקיו בין אהבה רבה ללימוד חוזר ומברך דאמר עלה בירושלמי אמר ר' בון והוא ששנה על אתר פי' והוא ששנה לאלתר, וכן אני מפרש ההיא דנדרים שלא ברכו בתורה תחלה שהפליגו בין ברכת אהבה רבה ללימוד בעסקיהם, מיהו כל ענייני תפלה וגם שהולכים אחר ספריהם להביאם לבית המדרש אין זה הפסק, אי נמי יש לפרש ההיא דנדרים שלא ברכו בתורה תחלה, היינו שלא ברכו לתלמוד ברכה, וקיי"ל כר' יוחנן וכרב דלתלמוד צריך לברך.

7. ספר שבלי הלקט²²⁰: וכי תימא נקרי ולא נברך תא חזי כמה ענשו גדול של קורא קריאת חובה בלא ברכה. שראוי לבוא חורבה על שונאיהן של ישראל על זה דכתיב מי חכם ויבן את זאת וגו' על מה אבדה הארץ וגו' ויאמר ה' על עזבם את תורת ואמר מר על שלא ברכו בתורה תחלה אם כן היכי נעביד לא נקרי הא מחייבינן למקרי נקרי ולא נברך ראה כמה עונשו גדול של קורא קריאת חובה בלא ברכה וכו'.

8. טור אורח חיים²²¹. שם ב"ח²²²: ואיכא לתמוה טובא למה יצא כזאת מלפניו להענישם בעונש גדול ורם כזה על שלא ברכו בתורה תחלה שהוא לכאורה עבירה קלה וכו' ובספר תפארת ישראל - תוכן ענינים והקדמה: ודבר זה מן התימה שיהיה חרבן הארץ בשביל שלא ברכו בתורה תחלה, ולא בשביל עכו"ם וגלוי עריות ושפיכת דמים שהיו בבית ראשון. ספר ברכי יוסף ועוד.

ויש להעיר כלפי פי' הרמב"ם וסייעתו מהגמרא בבא מציעא, שם מקור מאמר זה, והרי שם לא מוזכר בפירוש שם ת"ח, אלא סתם שלא ברכו בתורה תחילה. ויש ליישב שאכן הגמרא שם לפניו ולאחריו מדבר בתלמידי חכמים ובבניהם, מכאן סיוע לרמב"ם.

מאידך, לרש"י וסייעתו והם רוב בהבנה המקובלת רווחת, תמוה והרי יותר צ"ל שלא ברכו בתורה לפניה, ולא שלא ברכו בתורה תחילה, השייך יותר בסדרי קדימה, וכן הלשון המקובל במשנה

²¹⁶ [י'] ברכת התורה.

²¹⁷ עמוד כ"ג.

²¹⁸ חלק א' - מסכת ברכות סימן ל"ו.

²¹⁹ חלק א' - הלכות קריאת שמע סימן כ"ב.

²²⁰ ענין תפילה סימן ל"א.

²²¹ סימן מ"ז.

²²² אות ב'.

ובתלמוד דרך כלל, בברכת תורה ובשאר ברכות, כבמשנת מגילה²²³: הפותח והחותם בתורה מברך לפניו ולאחריה: וכו' ובברכות²²⁴: אמר רב יהודה: מניין לברכת המזון לאחריה מן התורה - שנאמר: ואכלת ושבעת וברכת. מניין לברכת התורה לפניו מן התורה - שנאמר: כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו. אמר רבי יוחנן: למדנו ברכת התורה לאחריה מן ברכת המזון מקל וחומר, וברכת המזון לפניו מן ברכת התורה מקל וחומר; ברכת התורה לאחריה מן ברכת המזון מקל וחומר: ומה מזון שאין טעון לפניו - טעון לאחריו, תורה שטעונה לפניו - אינו דין שטעונה לאחריה; וברכת המזון לפניו מן ברכת התורה מקל וחומר: ומה תורה שאין טעונה לאחריה - טעונה לפניו, מזון שהוא טעון לאחריו - אינו דין שיהא טעון לפניו. איכא למפרך: מה למזון - שכן נהנה, ומה לתורה - שכן חיי עולם! ועוד, תנן: על המזון מברך לאחריו ואינו מברך לפניו! תיובתא.

מ"מ, מצאנו בברכות;

1. והתניא²²⁵: הביאו לפניו פת אורז ופת דוחן - מברך עליו תחלה וסוף כמעשה קדרה; וגבי מעשה קדרה תניא: בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות ולבסוף מברך עליו ברכה אחת מעין שלש! וכו' והתניא: הכוסס את החטה מברך עליה בורא פרי האדמה; טחנה אפאה ובשלה, בזמן שהפרוסות קיימות - בתחלה מברך עליה המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליה שלש ברכות, אם אין הפרוסות קיימות - בתחלה מברך עליה בורא מיני מזונות ולבסוף מברך עליה ברכה אחת מעין שלש; הכוסס את האורז מברך עליו בורא פרי האדמה; טחנו אפאו ובשלו, אף על פי שהפרוסות קיימות - בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף מברך עליו ברכה אחת מעין שלש.

2. שם²²⁶: אמר רב יוסף: האי חביצא דאית ביה פרורין כזית - בתחלה מברך עליו המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליו שלש ברכות; דלית ביה פרורין כזית - בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלש.

3. שם²²⁷: ועוד, אמר רבי חייא בר אבא: אני ראיתי את רבי יוחנן שאכל זית מליח וברך עליו תחלה וסוף וכו'.

4. שם²²⁸: אמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי חנינא: כל שהוא מחמשת המינין - בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלש. אמר רבה בר מרי אמר רבי יהושע בן לוי: כל שהוא משבעת המינין - בתחלה מברך בורא פרי העץ ולבסוף ברכה אחת מעין שלש.

5. שם²²⁹: אמר רב יצחק בר אבדימי משום רבינו: על הביעא ועל מיני קופרא בתחלה מברך שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות וכו'.

²²³ ד', א'.

²²⁴ כ"א, א'.

²²⁵ ל"ז, א'.

²²⁶ ל"ז, ב'.

²²⁷ ל"ח, ב'.

²²⁸ מ"ד, א'.

²²⁹ מ"ד, ב'.

ברם לכאורה ההבדל, שלשונות תחילה וסוף, עיקרם ויסודם במקום חידוש בקביעת מהות אותם ברכות, וכשירדים לפרטי דיניהם וזהותם וחילוקיהם בין התחילה והסוף, כמו מברך עליו תחילה וסוף כמעשה קדירה, ובתחילה מברך עליו בורא מיני מזונות ולבסוף מברך עליו ברכה אחת מעין שלש, בתחילה מברך עליה המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליה שלש ברכות, בתחילה מברך בורא פרי העץ ולבסוף ברכה אחת מעין שלש, בתחילה מברך שהכול ולבסוף בורא נפשות רבות.

אמנם בירושלמי ברכות²³⁰: רבי חלבו רב הונא רב בשם רבי הייא רוכא פת הבאה כיסנין אחר המזון טעונה ברכ' לפניה ולאחריה וכו' אמר רבי חנינא בר סיסי הון אילין דנשייא משלחין ליה ניקלווסין והוה שבק לון בתר מזוניה ומברך עליהן תחילה וסוף רב חונה אכל תמרין עם פיסתיה אמר ליה רב חייא בר אשי פליג את על רבך שובקין בתר מזונך ואת מברך עליהן תחילה וסוף אמר ליה אינין אנין עיקר נגיסתי.

פתח בטעונה ברכה לפניה ולאחריה, וסיים במברך עליהם בתחילה וסוף.

בברכת תורה עצמה, נמצא מפורש בפסיקתא דרב כהנא²³¹: ד"א ילמדנו רבי, מי שעלה לקרות בתורה, מותר לו לקרות עד שלא יברך או לא, כך שנו רבו' מברך תחלה ואח"כ קורא. ומשה בשעה שזכה לקבל את התורה מיד הב"ה, בירך תחלה בתורה ואח"כ קרא. וא"ר אלעזר אי זו ברכה בירך משה בתורה, בא"י אשר בחר בתורה הזאת וקדשה ורצה בעושיה, כל' לא אמ' בעמליה ולא בהוגין בה אלא בעושיה, כגון אלו שעושין את התורה לשמה, כגון אדם מיש' או' לא למדתי תורה ולא למדתי חכמה מה אני ריקם, אמ' הב"ה ליש' כל התורה וכל החכמה דבר א' קל הוא, מי שמתירא ממני ועושה ד"ת, כל התורה וכל החכמה בלבו, שנ' ראשית חכמה יראת י"י וכת' יראת י"י היא אוצרו.

ברם, לכאורה נספח זה הוא לא מפסיקתא עתיקה אלא ממדרש ילמדנו, והרי הוא מופיע אף בדברים רבה פרשת וזאת הברכה²³².

יש לציין לעניינינו עוד דבר מפורש, שבירושלמי ברכות²³³: רבי זעורא בעי אילין שלשה קרויות מה את עביד לון בשלשה שאכלו כאחת או בשלשה שאכלו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו וזה בפני עצמו אין תעבדינון כשלשה שאכלו כאחת הראשון מברך ברכה ראשונה והאחרון ברכה אחרונה והאמצעי אינו מברך כל עיקר אין תעבדינון כשלשה שאכלו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו וזה בפני עצמו אפי' האמצעי מברך לפניו ולאחריו וכו' ושם מגילה²³⁴.

אמנם במדרש שמואל²³⁵: רבי זעירא בעי באלין תלתי [קרויות], היך את עביד להון, בשלשה שאכלו כאחת, או בשלשה שאכלו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו, ואם תעבדינון כשלשה שאכלו כאחת,

²³⁰ פרק ו' הלכה ה'.

²³¹ נספחים א' - וזאת הברכה.

²³² פרשה י"א.

²³³ פרק ז' הלכה א'.

²³⁴ פרק ד' הלכה א'.

²³⁵ בפרשה י"ג סימן ט' <https://schechter.ac.il/wp-content/uploads/2018/03/%D7%99%D7%92.pdf>

לִלְבָב

[הראשון מברך ברכה ראשונה והאחרון ברכה אחרונה והאמצעי אינו מברך כל עיקר, אין תעבדינון כשלשה שאכלו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו] אפילו האמצעי מברך תחלה וסוף וכו' בעלי המדרש שינו מהירושלמי של לפניו ולאחריו, והשתמשו בתחילה וסוף. סוף פסוק, ניתוח הנתונים בסברה, הקשר, מקבילות ולשון, הנה הם מטים לפי הרמב"ם וסייעתו.

רש"י פ' בחקותי: וזכרתי את בריתי יעקוב – בחמשה מקומות נכתב מלא, ואליהו נכתב חסר בחמשה מקומות, יעקב נטל אות משמו של אליהו, ערבון שיבא ויבשר גאולת בניו. רבינו בחי".

מזרחי (רא"ם): וזכרתי את בריתי יעקוב בחמשה מקומות נכתב מלא.

1. חד דהכא,
2. וחד (ירמיהו לג, כו) "גם זרע יעקוב... אמאס",
3. וחד (ירמיהו מו, כז) "ושב יעקוב ושקט",
4. וחד (ירמיהו ל, יח) "הנני שב שבות אהלי יעקוב"
5. וחד (ירמיהו נא, יט) "לא כְּאַלֶּה חֶלֶק יַעֲקֹב".

ואליהו נכתב חסר בחמשה מקומות:

1. חד (מלכים ב' א, ג - ד) "ומלאך ה' דבר אל אליהו" (ולכן כה אמר ה' המטה אשר עליך),
2. וחד (מלכים ב' א, ד) "וילך אליהו",
3. וחד (מלכים ב' א, ח) "ויאמר אליהו התשבי הוא",
4. וחד (מלכים ב' א, יב) "ויען אליהו וידבר אליהם אם איש האלהים אני",
5. וחד (מלאכי ג, כג) "הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא"

והמסורת אמרה ששה וחשיב אף דדברי הימים (דברי הימים א' ח, כז):

1. שם: יעקב נטל אות משמו של אליהו ערבון שיבא ויבשר גאולת בניו. לא ידעתי טעם לחמשה מקומות, כי כבר היה מספיק זה במקום אחד. ושמה היה זה כאילו נשבע בחמשה חומשי תורה, כמו שנכתב ישראל חמש פעמים בפסוק אחד, כנגד חמשה חומשי תורה. גור אריה. נצח ישראל²³⁶.

2. הדר זקנים: וזכרתי את בריתי יעקוב. ה' יעקוב מלאים. וחי' אליה חסרים וא"ו באחרונה, מלמד שנטל יעקב ערבון מן אליהו הנביא שיבא לבשר בניו, ונראה לכך יש מאליה ה' חסרים ומיעקב ה' מלאים, רמז כי לסוף ה' אלפים יבשר אותם אליהו, וכן כתב אשר יקרא אתכם באחרית הימים, ה' ימים של הקדוש ברוך הוא שהם ה' אלפים. תוספות שלם. מושב זקנים.

3. פענח רזא: את בריתי יעקוב, מלא בוי"ו, ה' פעמים בא בתורה כך, וכנגדן ה' פעמים אלי' חסר וי"ו, מלמד שיעקב אבינו לקח הימנו אות ו' למשכון שיבשר את בניו, כדכתיב הנה אנכי שולח לכם את אליהו, ושם הוא מלא, שאז יוחזר לו משכנו וכו' ר' חיים פלטיאל: ד"א יעקב[ב] מלא בוי"ו וה' פעמים הוא כתוב מלא בתורה, וכנגדו אליהו ה' פעמים חסר, מלמד שיעקב לקח הוי"ו מאליהו למשכון שיגאל את בניו, שנ' הנה אנכי שולח לכם את אליהו(ו), ואז הוא מלא בוי"ו. פשטים ופירושים.

בישורון²³⁷ על מילים ושם הוא מלא: לא כן הוא. עכ"ל. אכן גם אנחנו ביקשנו ולא מצאנו.

4. צרור המור: ולזה אמרו שזאת הוא"ו היא וא"ו של אליהו שלקחה יעקב ממנו ערבות עד שלחו. כאומרו הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא. וכן אמר וזכרתי את בריתי יעקוב בראשונה. לפי

²³⁶ פרק נ"ג.

²³⁷ ל"ד עמוד קנ"ג.

שידוע שיעקב ע"ה היה איש מכאובות ובעל צרות מדינה ומיוסף. כאומרם עליו לא שלותי ולא שקטתי. והוא סימן לבניו. ולכן בזה הגלות הד' סבלו ישראל כמה עינוין וכמה צרות וכמה גירושין שלא עברו הראשונים. עד שמרוב הצרות נאמר על זה הגלות מי יקום יעקב כי קטן הוא מהכיל כל הנגזר עליו. ואחר שזה כן ראוי שיזכור השי"ת אלו הצרות שעברו על ישראל. ויזכור זכותו של יעקב והצרות שעברו עליו. מה שלא עברו על שאר האבות. ולכן אמר וזכרתי את בריתי יעקב בראשונה:

5. ובבעל הטורים - פרשת פינחס: את בריתי שלום. שלים כתיב והיא ו' קטיעא וכו' ד"א ו' קטיעא כי פנחס הוא אליהו. וכן אליה כתיב חסר ו' ויעקב מלא ו', שנטל ו' מאליהו למשכון עד שיבא עם המשיח ויגאל את בניו. וזהו יגל יעקב ישמח ישראל ישמח אותיות משיח. שישמח לימות המשיח ויחזיר הו', ויהא אליהו שלם. שלום בגימטריא זהו משיח: ירושתנו²³⁸.
כאן נדרש יגל - יגאל.

6. בתי מדרשות²³⁹: דבר אחר, כל יעקב חסר במ"ה [בר מן ה'], וכל אליהו כתיב בוא"ו במ"ה [בר מן ה'], למה, ללמדך שאלוהו בא וגואל זרע יעקב, שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא: שם בחילופי הנוסחאות: פ' [כ"י פרמה], ובה' מקומות יעקב נכתב מלא ו', ובה' מקומות נכתב אליהו חסר ו' אליה, כי יעקב נטל ו' משמו של אליהו לערבון שיבא לבשר את בניו גאולת עולם. שם מלכים: כל אליהו כתיב בוא"ו בר מן ה', וכל יעקב חסר בר מן ה', למה, ללמדך שאלוהו בא וגואל זרע יעקב, [שנאמר] הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא: שם²⁴⁰.

7. פירושי סידור התפילה לרוקח²⁴¹: את בריתי יעקב ה' מליאים בקרייה, כנגדם אליהו כתי' אליה חסר ו', כי אליהו מושכן ליעקב הו"ו שלו עד שיבאו ויבשר לבניו, כדכתיב הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים, למה מישכן לו [ו'], לפי (שהלך ג' פסיעות...) [שהלכו ו' גליות, ג' ע"י סנחריב וג' ע"י]²⁴² נבוכדנצר וכו' יעקב מלא ו' בה' מקומות, לפי שנא' ליעקב אנכי ארד עמך מצרימה, ואנכי אעלך גם עלה, לרבות שאר גליות, שהרי ירד לארץ מצרים ישראל לגלות מצרים וד' גליות ח', הרי ה', לכך ה' אליה חסר ו'. בס' ערוגת בשם²⁴³. סודי חומש²⁴⁴. תוספות שלם²⁴⁵. יוצר שבת של ברית מילה לראב"ן, הפותח אפוני אימיו: ו"ו עבוטה לעדות ביעקב וכו'

8. ספר אבודרהם - סדר מוצאי שבת: ואומר ככתוב הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא וגו'. ואומר בעל המסרה כי בחמשה מקומות יעקב מלא ו"ו. ובחמשה מקומות אליהו חס' ו"ו וכו' והטעם דרך משל לומר, כי יעקב אבינו תפס לאליהו הו' משמו בתורה משכון, עד שיבא עם משיח בן דוד המוכתר בששה מדות, שנאמר במשיח ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח

²³⁸ ב' עמ' מ"ב.

²³⁹ חלק ב' - מדרש חסרות ויתרות פרשת תולדות.

²⁴⁰ בעמ' ר"י.

²⁴¹ [קל"ג] זכרונות.

²⁴² סי' רבי הרץ עמוד 357. צפונות י"ט עמ' ט'. במחזור ר"ה הנקרא אוצר ראשונים בעמ' תרמ"א.

²⁴³ א' עמ' 69.

²⁴⁴ עמוד צ"ז.

²⁴⁵ ג' עמ' רל"ט.

עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה', ואז יחזיר לו הו"ו, ויהיה שמו שלם. והטעם של אליהו, כי דיו לעבד להיות כרבו. פי' ירמיהו לרבי יוסף בן נחמיה²⁴⁶ בשם פרפראות לחכמה.

הרי רבים מבקשים טעם בעירבון האות וי"ו דווקא. אולי יש לומר כי רומז אל אות וי"ו והשיב לב אבות על בנים וגו' והלא שם מקור מדרש זה, והבסיס שמבשר אליהו הגאולה, וכמפורש במקומות שהעתיקנו, וכאן הכוונה היא שיעקב נטל אות משמו של אליהו, וי"ו והשיב, ערבון שיבא ויבשר גאולת בניו, ויקיים השיב לב אבות על בנים וגו'.

פירוש זה הוא מתאים ללשון הנ"ל: ד"א ו' קטיעא כי פנחס הוא אליהו. וכן אליה כתיב חסר ו' ויעקוב מלא ו', שנטל ו' מאליהו למשכון עד שיבא עם המשיח ויגאל את בניו. וזהו יגל יעקב ישמח ישראל ישמח אותיות משיח. שישמח לימות המשיח, ויחזיר הו', ויהא אליהו שלם. שלום בגימטריא זהו משיח:

השלום מופיע באות וי"ו קטועה, היינו וי"ו העירבון הנ"ל, שניטלה האות מפינחס ואליהו, מפני ששלום והשיב לב וגו' דבר אחד הוא, ע"ד משנה עדויות²⁴⁷: אמר רבי יהושע מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני, שאין אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב אלא וכו' לעשות שלום בעולם, שנאמר הנני שולח לכם את אליה הנביא וגומר, והשיב לב אבות על בנים, ולב בנים על אבותם:

והשיב לב אבות על בנים וגו' מתפרש גם בסתם אבות כמשמעה, וע"ד הגמרא ברכות²⁴⁸: תנו רבנן: אין קורין אבות אלא לשלשה, ואין קורין אמהות אלא לארבע וכו' רש"י: אין קורין אבות - לישראל. אלא לשלשה - אברהם יצחק ויעקב וכו' וכן הוא סתם אבות תמיד, כשם ברכת אבות, ובמטבע לשונה וזכר חסדי אבות, ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה, הבנים ישראל, אבות אברהם יצחק יעקב.

רמב"ן - הקדמה לשמות: והנה הגלות איננו נשלם עד יום שובם אל מקומם, ואל מעלת אבותם ישובו. וכשיצאו ממצרים, אף על פי שיצאו מבית עבדים, עדיין יחשבו גולים, כי היו בארץ לא להם נבוכים במדבר, וכשבאו אל הר סיני ועשו המשכן ושב הקדוש ברוך הוא והשרה שכינתו ביניהם, אז שבו אל מעלות אבותם שהיה סוד אלוה עלי אהליהם, והם הם המרכבה, ואז נחשבו גאולים ולכן נשלם הספר הזה בהשלימו ענין המשכן, ובהיות כבוד ה' מלא אותו תמיד:

מ"מ, בפשטות לב אבות על בנים ביאורו היחס של אלה האבות אל בניהם, ולב בנים על אבותם מכוון ליחס של אלו הבנים אל אבותיהם. אמנם לכאורה הבנים חייבים לשוב בראשונה, ולכך יש לפרש גם להיפוך. לב אבות על בנים ר"ל היחס של בנים אל אבות, ולב בנים על אבותם מכוון ליחס של אבותיהם לבנים, מעין לשון המשנה קידושין²⁴⁹: כל מצות הבן על האב אנשים חייבין ונשים פטורות, וכל מצות האב על הבן אחד אנשים ואחד נשים חייבין. התוספתא שם²⁵⁰: אי זו היא מצות הבן על

²⁴⁶ עמ' 22.

²⁴⁷ ח', ז'.

²⁴⁸ ט"ז, ב'.

²⁴⁹ א', ז'.

²⁵⁰ א', י"א.

האב, מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מוציא ומכניס ומרחיץ את פניו ידיו ורגליו וכו' אי זו היא מצות האב על הבן, למולו ולפדותו וללמדו תורה וללמדו אומנות ולהשיאו אשה, ויש אומ' אף להשיטו בנהר וכו'

הרי מעתה, והשיב לב אבות על בנים נוכל לבאר ג"כ כמו מצוות האב על הבן, היינו היחס של בנים לאבות, ולב בנים על אבותם, ר"ל כמו מצוות הבן על האב, כלומר יחס של אבותיהם אל בניהם.

אפשר ציור בקיום והשיב וגו' בפרשת ויגש: וַיַּעֲלוּ מִמִּצְרַיִם וַיָּבֹאוּ אֶרֶץ כְּנָעַן אֶל-יַעֲקֹב אֲבִיהֶם: וַיִּגְדּוּ לוֹ לְאֹמֶר עוֹד יוֹסֵף חַי וְכִי-הוּא מֵשֵׁל בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפֶּגַּע לְבָוֹ כִּי לֹא-הָאָמִין לָהֶם: וַיְדַבְּרוּ אֵלָיו אֶת כָּל-דְּבָרֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲלֵהֶם וַיֵּרָא אֶת-הַעֲגֻלֹת אֲשֶׁר-שָׁלַח יוֹסֵף לְשָׂאת אֹתוֹ וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם: וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עוֹד-יוֹסֵף בְּנִי חַי אֵלָכָה וְאֶרְאֶנּוּ בְּטָרֶם אָמוּת: וגו'.

סרח בת אשר בחינת אליהו, ראה הספר אמונת עתיד²⁵¹. דבש שדה²⁵², שמחת שלום²⁵³.

בראשית רבתי: תני י"ג הם שלא טעמו טעם מיתה ואלו הן, מלחם העוף ודורו, חנוך בן ירד, סרח בת אשר, בתיה בת פרעה, יעבץ, חירם מלך צור, אליהו, עבד מלך הכושי, משיח, ודורו של יונדב בן רכב, נכדו של ר' יהודה הנשיא, ור' יהושע בן לוי, ואליעזר עבד אברהם וכו' סרח בת אשר, מפני שמעולם היתה צדקת, וכשעלו בני יעקב ממצרים ומצאו ליוסף שהיה בחיים נסתלקה רוח הקדש מיעקב עד אותו יום שנאמר לו עוד יוסף חי, באותה שעה אמר לה כן תחיי את לעולם, ונתקיים בה בעבור שהיתה צדקת ועדיין היא שמורה בג"ע וכו' אליהו למה, שהיה צדיק קנאי בן קנאי, לפיכך נתן לו ברית שלום לחיות עדי עד וכו' אוצר מדרשים - אלפא ביתא דבן סירא: סרח בת אשר בעבור שאמרה ליעקב יוסף חי אמר לה יעקב זה הפה שבשרני על יוסף שהוא חי לא יטעום טעם מות וכו'

מכאן למזרחי הנ"ל: לא ידעתי טעם לחמשה מקומות, כי כבר היה מספיק זה במקום אחד. כי המדרש בראשית רבה פרשת וישב²⁵⁴: אמר הקדוש ברוך הוא אתם מכרתם בנה שלרחל בה' סלעים לפיכך יהיה כל אחד מכם מפריש ה' סלעים שלבן במנה צורי, אמר ר' יודה בר' סימון אמר הקדוש ברוך הוא לשבטים אתם מכרתם בנה שלרחל בה' סלעים לפיכך יהיה כל אחד מכם מגיע בקע הה"ד בקע לגלגלת.

מ"מ, לעיל באבודרהם ראינו: ואז יחזיר לו הו"ו, ויהיה שמו שלם. והטעם של אליהו, כי דיו לעבד להיות כרבו. מסתבר שעומק כוונתו, מפני ששם אליהו מחבר שמות א-ל-י-הו, וברש"י שלהי פ' בשלח: ויאמר – משה. כי יד על כס יה – ידו של הקב"ה הורמה לישיבע בכסאו, להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית. ומהו כס, ולא נאמר: כסא, אף השם נחלק לחציו, נשבע הקב"ה שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עשו כולו. ומשנמחה שמו יהי השם שלם והכסא שלם, שנאמר: האויב תמו חרבות לנצח – זה עשו שכתוב בו: ועברתו שמרה נצח, ערים נטשת אבד זכרם המה, ומהו אומר אחריו: וי"י לעולם ישב – הרי השם שלם, כונן למשפט כסאו – הרי כסא שלם. מוצא מקורו

²⁵¹ א' עמוד קנ"ח, קס"ו.

²⁵² כ"ג א'.

²⁵³ בעמ' מ"ג.

²⁵⁴ פרשה פ"ד.

במדרש, עיין הפסיקתא דרב כהנא²⁵⁵: רב' ברכיה בש' ר' אבא בר כהנא כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעול, כביכול כאילו כנף מכסה את הפנים, אבד זרעו של עמלק מן העולם, ולא יכנף עוד מוריק, והיו עיניך רואות את מוריק. ר' לוי בשם ר' חונא בר' חנינא כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם, לא השם שלם ולא הכסא שלם, אבד זרעו של עמל' מן העולם, השם שלם והכסא שלם וכו' מקבילות. אף במס' עירובין²⁵⁶: ואמר רבי ירמיה בן אלעזר: מיום שחרב בית המקדש דיו לעולם שישתמש בשתי אותיות, שנאמר כל הנשמה תהלל יה הללויה.

הרי האות וי"ו בשם אליהו ממלאת שם שמיים, מפני שהה"א בשם מכופלת, ויעקב שנטל אות משמו של אליהו, ר"ל שכבר אין השם שלם, והיא ערבון שיבא ויבשר גאולת בניו, מפני שאות וי"ו משמשת אות החיבור גם בין האבות והבנים, והשיב וגו' ולב וגו' מתחילים באות וי"ו, והמעכב בשם שלם מפריד וחוצץ - קוצץ, זוהי הניתוק ריחוק שבין האבות והבנים, ובברכות²⁵⁷: תניא, אמר רבי יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי. לאחר שסיימתי תפילתי אמר לי: שלום עליך, רבי! ואמרתי לו: שלום עליך, רבי ומורי! וכו' ואמר לי: בני, מה קול שמעת בחורבה זו? ואמרתי לו: שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת: אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות. ואמר לי: חייך וחיי ראשך, לא שעה זו בלבד אומרת כך, אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך; ולא זו בלבד, אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמה הגדול מבורך הקדוש ברוך הוא מנענע ראשו ואומר: אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, מה לו לאב שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם.

אליהו דווקא, שהוא משיב לב אבות על בנים וגו'. ובתוספות: ועונין יהא שמה הגדול מבורך - מכאן יש לסתור מה שפי' במחזור ויטרי יהא שמה רבא שזו תפלה שאנו מתפללין שימלא שמו כדכתיב כי יד על כס יה שלא יהא שמו שלם וכסאו שלם עד שימחה זרעו של עמלק ופירושו כך יהא שמי"ה שם יה רבא כלומר שאנו מתפללין שיהא שמו גדול ושלם ומבורך לעולם הוי תפלה אחרת כלומ' ומבורך לעולם הבא וכו' ועיין המחזור ויטרי הנדפס מחדש.

מ"מ, למחזור ויטרי, הלא עמלק דווקא מרחיק אבות ובנים, אשר כנ"ל כביכול כאילו כנף מכסה את הפנים, ראה התוספתא שבת²⁵⁸: אמ' ר' ישמעאל מה אם להטיל שלום בין איש לאשתו אמ' המקום ספר שנכתב בקדושה ימחה על המים, ספרי מינין שמטילין איבה בין ישראל לאביהם שבשמים על אחת כמה וכמה שימחו הן והזכרותיהן ועליהן אמ' הכתו' הלא משנאיך ה' אשנא וגו' תכלית שנאה שנאתים וגו' וכו'.

הרי אליהו הקנאי ימחה הזכר של עמלק, ראה המדרש בראשית רבה פרשת ויצא²⁵⁹: [ותאמר לאה בגד] אתא גדה דבייתה, אתא גדה דעלמא, בא מי שעתיד לגדד משתיתן שלאומות. נמנו אליהו משלמי, ר' לעזר אמר מבינימן ויערישיה ואליה וזכרי בני ירוחם כל אלה בני בנימן, ר' נהוראי אמר

²⁵⁵ פיסקא ג' – זכור.

²⁵⁶ י"ח, ב'.

²⁵⁷ ג', א'.

²⁵⁸ י"ג, ה'.

²⁵⁹ פרשה ע"א.

מגד הה"ד ויען אליהו התשבי מתושבי גלעד וגו', אמר ליה ר' פליפי לר' נהוריי מה חמית למימר כן, אמר ליה דכת' ויהי להם גבול יעזר וכל ערי הגלעד, מה מקיים ר' אלעזר קרייה דר' נהוריי מתושבי גלעד, מיושבי לשכת הגזית, ומה מקיים ר' נהוריי קרייה דר' אלעזר ויערישיה ואליה, אלא מדרשות הן, בשעה שמרעיש עולמו אליהו מזכיר זכות אבות בני ירוחם והקב"ה מתמלא רחמים על עולמו, פעם אחת נחלקו רבותינו עליו, אלו אמרו מגד ואילו אמרו מבינימן, בא ועמד לפניהם, אמר להם רבותיי למה אתם נחלקים עלי, אני מבני בניה שלרחל.

שם פרשת ויצא²⁶⁰: [ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף] וגו' כיון שנולד סטנו שלעשו ויאמר יעקב אל לבן שלחני ואלכה אל מקומי ולארצי דאמר ר' פינחס בשם ר' שמואל בר נחמן מסורת היא שאין עשו נופל אלא ביד בני בניה שלרחל הה"ד אם לא יסחבום צעירי הצאן, ולמה קוראם צעירי הצאן, שהן צעירים שלשבטים. מקבילות.

אז יחזיר לו האות וי"ו, ויהיה שמו שלם, מאחר שהשיב לב אבות ובנים ביחד, ע"י מחיית שם וזכר של עמלק, כלשון הכתוב שם: וְהָשִׁיב לְבַאֲבוֹתַי עַל-בָּנִים וְלֵב בָּנִים עַל-אֲבוֹתָם - פֶּן-אֲבֹא וְהָפִיתִי אֶת-הָאָרֶץ חָרָם:

חרם משמע בעמלק, כבשמואל: עֲתָה לָךְ וְהָפִיתָה אֶת-עַמְלֵק וְהִחַרְמְתָם אֶת-כָּל-אֲשֶׁר-לּוֹ וְלֹא תִחַמְלָ עָלָיו וגו' וכן הוא לשון חרם שם בכל הפרשה. ובפרשת שלח: וַיֵּרֶד הָעַמְלֵקִי וְהַכְּנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בְּהָר הַהוּא וַיִּכּוּם וַיִּכְתּוּם עַד-הַחֲרָמָה: ובפרשת חקת: וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי מֶלֶךְ-עָרֵד יֹשֵׁב הַנֶּגֶב כִּי בָא יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים וַיִּלְחֶם בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁבּוּ מִמֶּנּוּ שְׁבִי: וַיֵּדֶר יִשְׂרָאֵל נֶדֶר לַיהוָה וַיֹּאמֶר אִם-נָתַן תִּתֵּן אֶת-הָעָם הַזֶּה בְּיָדִי וְהִחַרְמְתִּי אֶת-עָרֵיהֶם: וַיִּשְׁמַע יְיָ בְּקוֹל יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֶת-הַכְּנַעֲנִי וַיִּחַרֶם אֶתְהֶם וְאֶת-עָרֵיהֶם וַיִּקְרָא שֵׁם-הַמָּקוֹם חֲרָמָה: רש"י: יושב הנגב – זה עמלק, שנאמר: עמלק יושב בארץ הנגב וכו' פרשת דברים: וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּהָר הַהוּא לִקְרֹאתָם וַיִּרְדּוּ אֹתָם כַּאֲשֶׁר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים וַיִּכְתּוּ אֹתָם בְּשֵׁעִיר עַד-חֲרָמָה:

השלום באות וי"ו הקטועה היא מאותו הטעם ממש, שכך לשון הספרי פרשת נשא²⁶¹: גדול השלום, ששמו של הקדוש ברוך הוא קרוי שלום, שנא' ויקרא לו ה' שלום. אם אין השם שלם, אף בשם שלום חסרה השלימות, והאות וי"ו קטועה, היא אות וי"ו העירבון הנ"ל, עד והשיב וגו' דהיינו השלום בעולם.

²⁶⁰ פרשה ע"ג.

²⁶¹ פיסקא מ"ב.

בספר סדר היום - סדר היום בהקיצו משנתו: ובקומו יאמר מיד מודה אני לפניך מלך חי וקים שהחזרת בי נשמת בי בחמלה רבה אמונתך. ואין צריך לזה נ"י, כי אפילו יהיו ידיו מטונפות אין חשש כיון שאינו מזכיר לא שם ולא כנוי.

מסתבר שתקנת מנהג זה היא במקום מנהג זמן התלמוד המקורי שהיו פותחים במודה אני המפורש בברכת א-לוהי נשמה, ולפי הנראה היא עיקר תורף ברכה הזו, והיא בברכות²⁶²: הנכנס לישן על מטתו אומר משמע ישראל עד והיה אם שמוע. ואומר ברוך המפיל חבלי שינה על עיני ותנומה על עפעפי ומאיר לאישון בת עין וכו' ברוך אתה ה' המאיר לעולם כולו בכבודו. - כי מתער, אומר: אלהי, נשמה שנתת בי טהורה, אתה יצרתה בי, אתה נפתתה בי, ואתה משמרה בקרבי, ואתה עתיד ליטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבא, - כל זמן שהנשמה בקרבי - מודה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי רבון כל העולמים אדון כל הנשמות, ברוך אתה ה' המחזיר נשמות לפגרים מתים. מסכת דרך ארץ²⁶³.

ספר הכוזרי²⁶⁴: ופתיחת תפלתנו אשר לא חדלו לזכרה על פה גם הנשים כל שכן היחידים "אלהי הנשמה שנפתתה בי קדושה אתה בראתה ואתה משמרה ואתה עתיד ליטלה ממני ואתה עתיד להחזירה לי לעתיד לבא, וכל זמן שהנשמה בקרבי אודך ואשבחך רבון העולמים ישתבח שמך המחזיר נשמות לפגרים מתים".

לשונו ופתיחת תפלתנו אשר לא חדלו לזכרה על פה גם הנשים כל שכן היחידים, מלמד כי היא ע"ד מודה אני הנהוג גבן עצמו ממש.

ברכת א-לוהי נשמה, הרי מוגדרת כעניין הודאה להלכה, והעניין נמצא מפורש באשכול בשם ר"י ברצלוני, גם בשם ר"ת. אף מקומה הקבוע בהתעוררות אדם מישראל מיד דווקא, מפורש בשם ראב"ד, וכולם בביאור טעם חיסור ברוך בפתח א-לוהי נשמה;

1. הטור אורח חיים²⁶⁵: אמנם אם יברך מיד ענט"י ואשר יצר, י"א שצריך לומר מיד אחריה אלהי נשמה וכו' לפי שהיא סמוכה לברכת אשר יצר, ולכך אינה פותחת בברוך, וי"א שאין צריך לומר מיד אחריה, ומה שאינה פותחת בברוך מפני שהיא ברכת הודאה כמו ברכת הגשמים שאינה פותחת בברוך והכי מסתבר דהכי מוכח בברכות בפרק הרואה דקאמר כי מתער משנתיה לימא אלהי נשמה וכו' בית יוסף: כן כתבו התוספות בפרק היה קורא, ובפרק שלשה שאכלו, ובפרק ערבי פסחים, גבי כל הברכות פותח בברוך וחותר בברוך, וכן עיקר: כיו"ב בשאר קבצי התוספות. שו"ת מהרי"ל החדשות²⁶⁶: ומה שדחקת לסמוך ברכת נשמה שנתת בי לברכה, [שתהיה] סמוכה לחבירתה, אין זה צורך כלל, דהאי ברכה כולה הודאה היא, ואין צריך לפותחה בברוך. כך כתבו מקצת רברבתא בפ"י וכו' ספר קושיות.

²⁶² ס', ב'.

²⁶³ פרק היוצא הלכה ט"ז.

²⁶⁴ מאמר א' אות קט"ו.

²⁶⁵ סימן ו'.

²⁶⁶ סימן א'.

2. ובתוספות הרא"ש - ברכות²⁶⁷: ותימה אלהי נשמה אמאי אינה פותחת בברוך הא אינה סמוכה לברכה אחרת דאמרינן לקמן בפ' הרואה כי מיתער משנתיה אומר אלהי נשמה, וי"ל דאינה תפלה אלא שבח והודאה בעלמא, לכך אינה פותחת בברוך, ומן הדין לא היה לה אפילו לחתום בברוך אלא משום שיש בה אריכות דברים חתמינן בה בברוך לשבח ולהודות לשמו על החסד שעושה עמנו בכל יום מעין תחיית המתים כדאמרינן שינה אחד מששים במיתה וכו' והראב"ד פי' שאלהי נשמה אינה פותחת בברוך, לפי שסמוכה היא לברכת השינה שמברך כשהולך לישן המפיל חבלי שינה, וכי מיתער אומר אלהי נשמה, ושינה לא הוי הפסק. שם²⁶⁸. שם פסחים.
3. ראבי"ה²⁶⁹: וברכת אלהי נשמה שנתת בי טהורה הוי כהודאה בעלמא, והתחלת הברכה הוי בא"י המחזיר נשמות לפגרים מתים, ואפשר לפזרן וכו'.
4. תשובות הגאונים²⁷⁰: ושאלת אלהי נשמה שנתתה בי טהורה מה טעם אין לה פתיחה. תשובה, טעם הדבר לפי שהיא הודאה, וברכת הודאה כמי שנפתח בה בשם ובמלכות דומה וכו'.
5. בספר האשכול - ליקוטים מהלכות ברכות: ונשמה שנתת בי טהורה, היא מטבע ארוך ואין בה פתיחה, אף על פי שאינה סמוכה, דאמרי' כל ברכה שיש בה הודאה אינה צריכה פתיחה. ושם בהלכות פסח: ואני הכותב אומר כי לפיכך אנו חייבין להודות שהיא הודאה במקום ברכה היא, שהרי הודאה במקום ברכה כאשר כתב הרב²⁷¹ בברכת אלהי נשמה שנתת בי וכו', דכיון דאית <בה> הודאה כפותח בברוך הוא:
6. אורחות חיים²⁷²: ואחריה מברך אלהי נשמה. ויש שואלים למה לא פתחו בה בברוך, והלא מטבע ארוך הוא ואינה סמוכה. ותירץ הראב"ד ז"ל וכו' עוד כתב טעם אחר (מברך), מפני שבירך קודם השינה עשאוה כברכת הלל, שהברכ' שמברך לאחריו אינה פותחת [בברוך] מפני שסמוכה לברכה שלפניו, וכן בשינה מברך לפניו [ולאחריה]²⁷³ לפי שהיא מצרכי האדם כדאמרינן בב"ר ע"כ. ובס' האשכול תירץ מפני שהיא ברכת הודאה אינה צריכה פתיחה. וכן נמי כתב הר"ת ז"ל דברכת הודאה היא כברכת הגשמים על כן אינה פותחת. והר' יהודה בר' יקר תירץ כמו הראב"ד וכו'.
7. ספר אבודרהם - ברכות השחר: אלהי נשמה ברכה זו אינה פותחת בברוך ולא מפני שהיא סמוכה לברכת אשר יצר דהא אמרינן בפרק הרואה כי מתער לימא הכי אלהי נשמה וכו' וברכת אשר יצר אומרה לבדה בכל עת שעושה צרכיו, אלא פירש הראב"ד, מפני שהיא סמוכה לברכת המפיל חבלי שינה על עיני, ושינה אינה הפסקה מפני שאינה מעשה, וקשיא לי לדבריו, שהרי אי אפשר שלא יקיים מצות עונה, וצריך שיסוח קודם שישמש מטתו כדאיתא בפרק הרואה. והנכון כמו שפירש רבינו תם שאינה פותחת בברוך מפני שהיא ברכת הודאה שמודה לשם

²⁶⁷ מ"ו, ב'.

²⁶⁸ ס', ב'.

²⁶⁹ חלק א' - שאלות ותשובות סימן קס"ח.

²⁷⁰ החדשות - עמנואל סימן כ"ח.

²⁷¹ ר"י ברצלוני.

²⁷² חלק א' דין מאה ברכות אות ה'.

²⁷³ עיין לקמן המאורות מלשון הראב"ד.

שהחזיר לו נשמתו להתנועע בה ולקום בבקר לעשות צרכיו שאם אינו מקדים תחלה הודא' על מה שתחול הברכה הויא לה ברכה לבטלה וכו' ובכנסת הגדולה הגהות טור אורח חיים²⁷⁴. לעיל שם באבודרהם - סדר קריאת שמע לפני המטה: ותהיה מטתי שלימה לפניך, פי', אם אשמש מטתי, יהיה הולד ההו' שלם בעבודתך, ולא יצא ממני שום זרע פסול, כמו שאמרו רז"ל ביעקב שהיתה מטתו שלימה, שלא נמצא פסול בזרעו, אבל אברהם ויצחק נמצא פסול בזרעם. פי' ר"י בר יקר²⁷⁵.

אמת ליעקב: וביאר לנו הרמב"ם דקריאת פרשה ראשונה זוהי תחלת השינה, וקמ"ל כאן דאפילו אשתו ישנה עמו, כלומר, ואפילו בדעתו לשמש, ג"כ מברך תחלה המפיל, דזוהי ג"כ חלק מהשינה הוא וכו' העניין לענ"ד מבואר בכינוי השם תשמיש המיטה, ותהא מיטתי שלימה לפניך כנ"ל, שהוא חלק אינטגרלי טבעי ממהות שינה וסדר דרכה, ואף כינוי השכיבה, ולינה, ואשתו ישנה עמו הנ"ל. אמנם יש להאריך בדבר.

8. ספר המנהיג - דיני תפילה: אלהי נשמה אינה פותחת בברוך, ולא מפני שהיא סמוכה לאשר יצר, דלכי מתער אמרין ליה, ואשר [יצר] לברכת טהרת הנקבים גדולים וקטנים, אלא [שהיא] סמוכה להמפיל שינה דלפני השינה, ואלהי נשמה לאחר השינה וכו' ורבינו יעקב מ"כ אמ' כי אלהי נשמה דאינה פותחת בברוך דברכת הודאה היא כברכת השנים וכו'.

9. ספר בית הבחירה למאירי - ברכות²⁷⁶: ויש בברכת השינה טעם אחר אצל גדולי המפרשים, מפני שבירכה קודם השינה, ונמצאת אותה שבתוך השינה סמוכה לחברתה, שאין שינה מפסקת, על הדרך שביארנו בברכה אחרונה שבהלל וק"ש: שם²⁷⁷: וכשמתעורר משנתו אומר אלהי נשמה שנתת בי טהורה וכו' ואינו פותח בה בברוך, שסמוכה לחברתה היא, ואין השינה שבאמצע קרויה הפסק וכו' ולעיל שם²⁷⁸.

10. ספר שבלי הלקט²⁷⁹: ועל ברכת אלהי נשמה שנפחת בי טהורה. תימה לר' בנימין אחי נר"ו, למה אין פותחין בה בברוך וכו' עוד שמע אחי מחבר אחד ושמו ר' לוי שקבל מרבותיו שברכה זו של תעורה סמוכה לברכת השינה. המפיל חבלי שינה על העין. ועל כן אין פותחין לזו בברוך. דהויא לה כעין ברכה הסמוכה לחברתה. ויש מפרשין שאין פותחין בה בברוך, לפי שהוא הודאה, כמו שנפתח בה בשם ובמלכות דומה וכו' ובתניא.

11. חידושי הרא"ה מסכת ברכות²⁸⁰: וכי מתער לימא הכי אלהי נשמה וכו' פי' ולפי שברכה זו סמוכה לחברתה, דהינו לברכת השינה, אינה פותחת בברוך. לעיל שם. שיטת אשבילי.

²⁷⁴ סימן ו'.

²⁷⁵ ב' עמ' י'.

²⁷⁶ נ"ד, ב'.

²⁷⁷ ס', ב'.

²⁷⁸ מ"ו, א'.

²⁷⁹ ענין תפילה סימן ב'.

²⁸⁰ פרק ט' – הרואה.

12. ר"י בר יקר²⁸¹: וברכה זו שפרשנו [א-להי נשמה] אינה פותחת בברוך, לפי דהרי היא כסמוכה לחברתה, אע"פ שישן בינתיים, ולהזהר מזה, לפי שאנו מדברים כמה פעמים בנתיים, ואין לנו כח לעמוד, אנו אומרים אותה אחרי רופא כל בשר ומפליא לעשות. כמה חידושים בלשוננו זה, ויש לעיין עליהם.

13. מאורות: וכי מתער איניש אמר אלהי נשמה וכו' ואינו פותח בה בברוך וכו' ועוד נראה טעם לברכת השינה, מפני שבירך קודם השינה. כברכת הלל שמברכין לפניו, והברכה שמברכין ברוך השולח וכו' ואומר בה הזכרת השם ומלכות אע"פ שהיא רשות, עד לאחריו אינו פותח בברוך. וכן ברכה שלאחר ק"ש, עשאוה כברכה הסמוכה לחברתה, מפני הברכה שבירך לפניו. וכן השינה מברכין לפניו ולאחריה, מפני שהיא מצרכי אדם הגדולים. וכן דרשו בבראשית רבה, וירא אלהים את כל אשר עשה - והנה טוב מאד, זה השינה. ולא עשו את השינה הפסקה בין שתי הברכות, כמו שלא עשו קריאת שמע הפסקה בין הברכות שלפניה ושלאחריה וכו' כל זה לשון הראב"ד וכו' וכד מתער לימא הכי אלהי נשמה וכו' ואין פותח בה בברוך, לפי שהיא סמוכה לחברתה, לברכת המפיל חבלי שינה שבירך כשנכנס לישן, וכברכת ישתבח שהיא אחר גמר פסוקי דזמרה, שהיא כסמוכה לברוך שאמר, וכן ברכת אמת ויציב אין פותח בה בברוך, ואע"פ שהיא מטבע ארוך, שהיא כסמוכה לאהבת עולם שלפני קרית שמע, וכן ברכת יהללך וכיוצא בהם.

14. ספר מנוחה: וכתב הראב"ד וכו' וכת' עוד, דהאי ברכה דאלהי נשמה אינה פותחת בברוך, לפי שהיא סמוכה לברכת המפיל שברך קודם שכיבה, ואע"פ שהשינה מפסיק בנתיים, אפילו הכי כברכה הסמוכה דיינין לה, דהא ברכה אחרונה של קריאת שמע אע"פ שמפסיק קריאת שמע בנתיים אינה פותחת בברוך, וכן ברכת ישתבח שהיא אחר פסוקי דזמרה חשבינן לה כסמוכה לברוך שאמר וכו' מכתם. וע"ע המעין²⁸².

מ"מ, מתברר שגם מן התלמוד, היום מתחיל במודה אני לפניך. כ"ז שהנשמה בקרבי מודה אני לפניך, כי ההודיה היא בעצם משימת תפקיד כל אדם חי. כך בתהלים פרק ל': מִה־בָּצַע בְּדַמִּי בְּרִדְתִּי אֶל־שַׁחַת הַיּוֹדֶה עֶפְרַיִם הַיִּגִּיד אֲמִתּוֹ: וְגו' בישעיהו: כִּי לֹא שָׁאוֹל תִּוְדֶה מוֹת יְהוֹלֵל לֹא־יִשְׁבְּרוּ יוֹרְדֵי־בֹר אֶל־אֲמִתּוֹ: חִי הוּא יוֹדֶה כְּמוֹנֵי הַיּוֹם אֲב לְבָנִים יוֹדִיעַ אֶל־אֲמִתּוֹ: יְיָ לְהוֹשִׁיעֵנִי וּנְגִנֹתַי נִגְנְן כָּל־יְמֵי חַיֵּינוּ עַל־בֵּית יְיָ:

אף מסתבר שברכה הזאת תיקונה חז"ל גם בהתאם למדרש בראשית רבה פרשת בראשית²⁸³: הה"ד אם ישים אליו לבו רוחו ונשמתו וגו' ר' יהושע בר' נחמיה ורבנין ר' יהושע בר' נחמיה אמר אם ישים אלהים לבו לאדם הזה, רוחו כבר היא בידו, ונשמתו אליו יאסף בגופו, כבר הגווע כל אדם, אלא בשעה שאדם ישן נשמה מחממת את הגוף שלא ישום וימות, רבנין אמרין אם ישים אלהים אליו לבו לאדם הזה, רוחו כבר הוא בידו, ונשמתו אליו יאסף למעלן, כבר הגווע כל אדם יחד, אלא בשעה שאדם ישן נשמה מחממת את הדם שלא יצון וימות, ר' ביסני ר' אחא ר' יוחנן בשם ר' מאיר הנשמה הזו ממלאה את הגוף ובשעה שאדם ישן היא עולה ושואבת לו חיים מלמעלן, ר' לוי בשם ר' חנינה חזרת עלייה, על כל נשמה ונשמה שאדם נושם צריך לקלס להקב"ה מה טעם כל הנשמה תהלל יה על כל נשמה ונשמה.

²⁸¹ ב' עמ' י"א.

²⁸² מ' עמ' 45.

²⁸³ פרשה י"ד.

ובדברים רבה פרשת ואתחנן²⁸⁴: ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך, מהו בכל לבבך ובכל נפשך, בכל נפש ונפש שברא בך, אמר ר' מאיר, על כל נשימה ונשימה שאדם מעלה, חייב לקלס את יוצרו, מנין, שנאמר כל הנשמה תהלל י-ה.

המילים אמר רבי מאיר אינם מופיעים בילקוט, אמנם מסתבר שמוצא מקור מאמר זה, הרי הוא בתוספתא ברכות²⁸⁵: ר' מאיר או', הרי הוא או' ואהבת את ה' אליך בכל לבבך בשני יצריך וכו' ובכל נפשך ואפי' הוא נוטל את נפשך וכו' דבר אחר בכל נפשך - בכל נפש ונפש שברא בך, שנ' תחי נפשי וגו', ואו' כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך וכו' ויש לעיין היטב אם מאמרם בבראשית רבה הנ"ל אכן נקשר אל לשונם בתוספתא זאת.

מ"מ מסתבר שברכת א-לוהי - נשמה נתקנה לקיים מצווה וחובה הזאת של על כל נשימה ונשימה, וכל זמן שהנשמה בקרבי - מודה אני לפניך וכו' ובבראשית רבה הגרסה היא אכן על כל נשמה ונשמה, ובראשונים מצאנו נוסח א-לוהי - הנשמה, וכלשון הכתוב כל הנשמה, המקור של מדרש זה הנ"ל. ברמב"ם מוגה ה' נמחקה בקו ניצב, עיין המוגה הנדפס²⁸⁶, נוסח תימן הנשמה, הרב אברהם בן הרמב"ם בתשובותיו ובספרו המספיק ג' פעמים מציין הנשמה, הכוזרי, אמנם ראה הספר שירי הקודש לרבי יהודה הלוי²⁸⁷: נשמה, ובדיואן ר"י הלוי²⁸⁸: הנשמה, וכן הוא בסידור רבי שלמה בן נתן, גם בשאר מקורות.

תקנת א-לוהי נשמה היא אשר כאילו בנשימת אדם ראשונה החוזרת אליו בבוקר, יברך, יקלס ויהלל על כל נשימה ונשימה, והיא ברכה על כל נשימות אותו היום. במקום אחר ראינו נוסח המופיע בגניזה האומר שהמתעטש אומר א-לוהי - הנשמה הטהורה שנתת בי וכו' וביארנוהו בתופעה הטבעית שהיו מתעטשים בהתעוררותם בבוקר, כאשר עיטוש זה הינו מציין נשמה החוזרת ונשימה הראשונה.

השייכות שבין הברכה והמדרש שם מפורש בראב"ן על הסידור, ראה הסידור ראב"ן, גנוזות²⁸⁹, אף בסידור מיוחס לרבי שלמה גרמייזא בשינויים: וברכה שלישית אלקי - נשמה וכו' וחכמים תקנוה לומר כשמקיץ משנתו, כדאמרינן כי מיתער איניש משנתיה לימא אלקי - נשמה [אלא שידים עסקניות הן, ואינם רוחצים ידים בשעה שמקיץ, ותיקנוה אחרונים אחר אלו שתיים הראשונות]. והטעם, כדאמרינן בבראשית רבה, אם ישים אליו לבו, רוחו ונשמתו אליו יאסוף, פי', אם ישים אלקים לבו לאדם להמיתו, רוחו כבר היא בידו מבערב, שנאמר בידך אפקיד רוחי, ונשמתו אליו יאסוף, פי' למעלה היה כבר, יגוע כל בשר יחד, ואדם על עפר ישוב. ובשעה שהוא ישן, הנשמה מחממת את האדם, כדי שלא יצטנן וימות. ור' לוי אמר, חוזרת אליו רוחו ונשמתו, שנאמר אליו יאסוף, שהנשמה חוזרת לתוך הגוף, ולפיכך על כל נשימה שאדם נושם, צריך לקלס להקב"ה, מה טעם, כל הנשמה תהלל י-ה, על כל נשימה ונשימה תהלל י-ה. וברכה זו נתקנה לומר כשמקיץ אדם משנתו, לפיכך הקדימוה מיד אחר

²⁸⁴ פרשה ב' סימן ל"ז.

²⁸⁵ ו', ז'.

²⁸⁶ עמ' 76.

²⁸⁷ ג' עמ' 842.

²⁸⁸ ד' סופו בעמ' 21.

²⁸⁹ ג'.

אשר יצר, שהוא לאחר שנפנה וכו' מודה אני לפניך וכו' על שהחזרת אותה בקרבי, כדאמרינן שצריך להלל ולהודות, כדכתיב כל הנשמה תהלל י-ה.

ניתן להוסיף כי מצאנו בכל מקום שם ברכה הודאה על מודים בתפילת שמונה העשרה ועל נודה לך בברכת המזון. הגמרא ברכות²⁹⁰: תני חדא: הכורע בהודאה הרי זה משובח וכו' והתניא: הכורע בהודאה הרי זה מגונה! - ההיא - בהודאה שבהלל. - והתניא: הכורע בהודאה ובהודאה של הלל הרי זה מגונה! - כי תניא ההיא - בהודאה דברכת המזון. הדאה היא סוגה וממיני המטבעות שטבעו חכמים בברכות, כעין הודאת תהילים. אף ברכת א-לוהי נשמה הרי יש לומר שמכלל ברכות של הודאה היא.

ברמב"ם בהלכות ברכות²⁹¹: מצות עשה מן התורה לברך אחר אכילת מזון, שנאמר "ואכלת, ושבעת-ובירכת את ה' אלוהיך" וכו' ומדברי סופרים, חייב אדם לברך על כל מאכל תחילה, ואחר כך ייחנה ממנו. וכן אם הריח ריח טוב, יברך ואחר כך ייחנה בו. ואפילו נתכוון לאכול או לשתות כל שהוא, מברך ואחר כך נהנה; וכל הנהנה מן העולם בלא ברכה, מעל וכו' וכשם שמברכין על ההניה--כך מברכין על כל מצוה ומצוה, ואחר כך יעשה אותה. וברכות רבות תיקנו חכמים דרך שבח והודיה, ודרך בקשה, כדי לזכור את הבורא תמיד, אף על פי שלא נהנה ולא עשה מצוה. נמצאו כל הברכות כולן, שלושה מינין: ברכות ההניה; וברכות המצוות; וברכות היראה--שהן דרך שבח והודיה ובקשה, כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו וכו'.

מ"מ, יש מקום לחלק, שישנם ברכות שעניינן הודאה, ומתוכם ישנם מעט ברכות, שאף עצם מטבע לשון הודאה, וכאותם אשר בחז"ל נקראים סתם בכינוי הודאה.

לפניך

הסעיף בפתיחת שולחן ערוך אורח חיים²⁹²: יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו, שיהא הוא מעורר השחר. הגה: ועכ"פ לא יאחר זמן התפלה שהצבור מתפללין. הגה: שויתי ה' לנגדי תמיד, הוא כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים אשר הולכים לפני האלהים, כי אין ישיבת האדם ותנועותיו ועסקיו והוא לבדו בביתו, כשיביתו ותנועותיו ועסקיו והוא לפני מלך גדול, ולא דבורו והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו, כדבורו במושב המלך. כ"ש כשישים האדם אל לבו שהמלך הגדול הקדוש ברוך הוא, אשר מלא כל הארץ כבודו, עומד עליו ורואה במעשיו, כמו שנאמר: אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה', מיד יגיע אליו היראה וההכנעה בפחד השי"ת ובושתו ממנו תמיד, ולא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת השי"ת. גם בהצנע לכת ובשכבו על משכבו ידע לפני מי הוא שוכב, ומיד שיעור משנתו יקום בזריזות לעבודת בוראו יתברך ויתעלה.

ובדרכי משה הקצר שם: כתב הרמב"ם בספרו מורה הנבוכים חלק ג' פרק נ"ב שמיד שאדם ניעור משנתו בבוקר מיד יחשוב בלבו לפני מי הוא שוכב וידע שמלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא יתעלה חופף עליו שנאמר מלא כל הארץ כבודו ואילו היה שוכב לפני מלך בשר ודם שעומד עליו היה מתחייב בנפשו קל וחומר לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא לכן יקום בזריזות מיד. וכן יחשוב בכל

²⁹⁰ ל"ד, ב'.

²⁹¹ פרק א'.

²⁹² סימן א' סעיף א'.

לִלְבָב

עסקיו כי אין עסקיו בביתו כשהוא לבדו כמו שהוא בעסקיו לפני המלך ונראה שלזה כיון דוד המלך
עליו השלום באמרו שויתי ה' לנגדי תמיד וגו':

מסתבר שאף כלל גדול הזה, המודגש מיד שאדם ניעור משנתו בבוקר, רמזו בברכת א-לוהי נשמה,
וכן נוסח החילופי הנאמר מיד שאדם ניעור משנתו בבוקר, מודה אני לפניך - לפניך דווקא.

1. ברכות²⁹³: אמר ליה רב פפא לאביי: מאי שנא ראשונים דאתרחיש להו ניסא, ומאי שנא אנן דלא מתרחיש לן ניסא? אי משום תנויי - בשני דרב יהודה כולי תנויי בנזיקין הוה, ואנן קא מתנינן שיתא סדרי! וכי הוה מטי רב יהודה בעוקצין האשה שכובשת ירק בקדרה ואמרי לה זיתים שכבשן בטרפיהן טהורים אמר: הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא, ואנן קא מתנינן בעוקצין תליסר מתיבתא! ואילו רב יהודה, כי הוה שליף חד מסאניה - אתי מטרא, ואנן קא מצערינן נפשין ומצוח קא צוחינן - ולית דמשגח בן! - אמר ליה: קמאי הוו קא מסרי נפשיהו אקדושת השם, אנן לא מסרינן נפשין אקדושת השם. כי הא דרב אדא בר אהבה חזייה לההיא כותית דהות לבישא כרבלתא בשוקא, סבר דבת ישראל היא, קם קרעיה מינה; אגלאי מילתא דכותית היא, שיימוה בארבע מאה זוזי. אמר לה: מה שמך? אמרה ליה: מתון. אמר לה: מתון מתון ארבע מאה זוזי שויא.

2. תענית²⁹⁴: רבה גזר תעניתא, בעי רחמי ולא אתא מיטרא. אמרו ליה: והא רב יהודה כי הוה גזר תעניתא אתא מיטרא! - אמר להו: מאי אעביד? אי משום תנויי - אנן עדיפין מינייהו דבשני דרב יהודה כל תנויי בנזיקין הוה, ואנן קא מתנינן בשיתא סדרי, וכי הוה מטי רב יהודה בעוקצין האשה שכובשת ירק בקדירה ואמרי לה זיתים שכבשן בטרפיהן טהורין אמר הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא! ואנן קא מתנינן בעוקצין תליסר מתיבתא. ואילו רב יהודה, כי הוה שליף חד מסאנא - אתי מיטרא. ואנן קא צוחינן כולי יומא וליכא דאשגח בן. אי משום עובדא - אי איכא דחזא מידי לימא! אבל מה יעשו גדולי הדור שאין דורן דומה יפה.

3. סנהדרין²⁹⁵: אמר רבי: ארבע מאה בעייא בעו דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר, [ולא איפשט להו חד]. אמר רבא: רבותא למבעי בעיי? בשני דרב יהודה כולי תנויי בנזיקין, ואנן קא מתנינן טובא בעוקצין. וכי הוה מטי רב יהודה אשה שכובשת ירק בקדירה, ואמרי לה זיתים שכבשן בטרפיהן טהורים אמר: הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא. ואנן קא מתנינן בעוקצין תלת סרי מתיבתא, ורב יהודה שליף מסאני ואתא מטרא, ואנן צוחינן וליכא דמשגח בן. אלא הקדוש ברוך הוא ליבא בעי, דכתיב וה' יראה ללבב. מדרש הגדול בפרשת מצורע: אלא רחמנא ליבא באעי.

אנן קא מתנינן בעוקצין תליסר מתיבתא מלמד על הכישרון התורני האדיר מחד, המתפתח בדורות אחרונים, אשר כולם בקיאים בעוקצים. מאידך פילוג יש שם, שרמזו בתליסר מתיבתא, בניגוד לאחדות של לב שאפיינה הדורות ראשונים, אשר כי הוה שליף חד מסאניה, חד דווקא רומז אל לב אחד. רחמנא ליבא בעי, ר"ל לב אחד מאוחד כמפורש עניין לב אחד דווקא, במקומות רבים בחז"ל.

בסנהדרין²⁹⁶: יראת ה' היא תתהלל - זה דורו של רבי יהודה ברבי אילעאי. אמרו עליו על רבי יהודה ברבי אילעאי שהיו ששה תלמידים מתכסין בטלית אחת ועוסקין בתורה וכו' הששה תלמידים נגד סדרי המשנה ועד עוקצים, בטלית אחת כאיש אחד ובלב אחד.

²⁹³ כ', א'.

²⁹⁴ כ"ד, א'.

²⁹⁵ ק"ו, ב'.

²⁹⁶ כ', א'.

במס' עירובין²⁹⁷: ואמר רבי יוחנן: כשהיינו לומדין תורה אצל רבי אושעיא היינו יושבין ארבעה ארבעה באמה. אמר רבי: כשהיינו לומדין תורה אצל רבי אלעזר בן שמוע היינו יושבין ששה ששה באמה וכו' אמר רבי יוחנן: לבן של ראשונים כפתחו של אולם, ושל אחרונים כפתחו של היכל - ואנו כמלא נקב מחט סידקית וכו'.

מכאן לחילוק שתפילין של יד הנתונים נגד הלב, בית אחד הם, ותפילין של ראש שמקומם נגד המוח חלוקות אל ארבעה, הרומז על כישרון התורני. כ"ז שבין עיניך יהיו שתיים, אשר תפילין של יד המאחדים, מוכרחות שיהיו בו בכל עת אשר מניח התפילין של ראש שמובדלות, מורכבות ומופרדות.

לב אחד

ההכרח באחדות שבין בני ישראל, מן הנודעות מהווה. הקיום בישראל בהישרדות ובשגשוג, עמידה והצלחה, הכול באחדות תלוי. שירת הים, מעמד הר סיני, כניסת ארץ ישראל, כולם נתלו והותנו באחדות מוחלטת;

1. רש"י פ' יתרו: ויחן שם – כאיש אחד בלב אחד, אבל כל שאר החניות בתרעומת ומחלוקת.
2. מכילתא²⁹⁸: ויענו כל העם יחדיו, לא ענו בחנופה ולא קבלו זה מזה, אלא השוו כלם לב אחד ואמרו, כל אשר דבר ה' נעשה.

3. ושם²⁹⁹: רבי אומר, להודיע שבחן של ישראל, שכשעמדו כולן על הר סיני לקבל התורה השוו כולם לב אחד לקבל מלכות שמים בשמחה, ולא עוד, אלא שהיו ממשכנין עצמן זה על זה. ולא על הנגלות בלבד נגלה הקדוש ברוך הוא עליהם לכרות ברית עמהם, אלא אף על הסתרים. אמרו לו, על הגלויים אנו כורתים ברית עמך, ולא על הסתרים שלא יהא אחד ממנו חוטא בסתר, ויהא הצבור מתמשכן, [שנאמר הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו].

4. באור החיים פרשת בשלח: ויאמרו לאמר אשירה. פירוש אמרו זה לזה לאמר פירוש שיאמרו שירה יחד בלא בחינת השתנות והפרדה עד שיהיו כאיש אחד, הגם היותם רבים, ונתכוונו יחד ועשו כן ואמרו אשירה לשון יחיד כאילו הם איש אחד שזולת זה היו אומרים נשירה: וברש"י סוטה³⁰⁰: כסופר - מלמד תינוקות, והוא תדיר בבית הכנסת, ופורס על שמע לעשרה הנועדים, פורס וכו' מתחיל בברכות שלפני קריאת שמע והן עונין אחריו, וקורין כולן יחד, וכך שרתה רוח הקודש על כולם, וכווננו יחד את השירה ככתבה וכו' ורבי נחמיה סבר ויאמרו - אמשה ובני ישראל קאי, ומשמע דאמור כולהו בהדי הדדי וכו' מהרש"א - חידושי אגדות. מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי. התרגום ריש שיר השירים: שירתא תנייתא אמר משה עם בני ישראל בזמן דבזע להון מרי עלמא ית ימא דסוף פתחו כולהון כחדא ואמרו שירתא דהכדין כתיב בכך שבח משה ובני ישראל.

5. רש"י פרשת ניצבים: הנסתר לי"י – ואם תאמרו: מה בידינו לעשות, אתה מעניש את הרבים על הירהורי היחיד: פן יש בכם איש או אשה וגו', ואחר כך: וראו את מכות הארץ, והלא אין אדם יודע טמונתיו של חברו? אין אני מעניש אתכם על הנסתרות, שהם לי"י אלהינו, והוא יפרע

²⁹⁷ נ"ג, א'.

²⁹⁸ דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ב'.

²⁹⁹ פרשה ה'.

³⁰⁰ ל, ב'.

מאותו יחיד. אבל הנגלות – לנו ולבנינו – לבער הרע מקרבינו, ואם לא נעשה דין בהם, יענשו הרבים. נקוד על לנו ועל לבנינו ועל ע' שבעד – לדרוש שאף על הנגלות לא ענש את הרבים עד שעברו את הירדן, משקיבלו עליהם את השבועה בהר גריזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה על זה.

המחלוקת מהווה הרס וסכנה הקיומית אל עיקר קיום מציאות של בני ישראל. מכאן לחומר רב שבמחלוקת קרח ועדתו. בסנהדרין³⁰¹: ויקם משה וילך אל דתן ואבירם, אמר ריש לקיש: מכאן שאין מחזיקין במחלוקת, דאמר רב: כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר ולא יהיה כקרח וכעדתו. רב אשי אמר: ראוי ליצטרע, כתיב הכא ביד משה לו, וכתיב התם ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך וכו'.

מסכת דרך ארץ³⁰²: ואם גזלך חבירך בין בישיבה בין בהיסבה, עשה עמהם שלום כדי שיבא שלום וינוח על משכבך. וכן היה ר' אלעזר הקפר אומר, אהבו את השלום, ושנאו את המחלוקת, גדול השלום, שאפילו בשעה שישראל עובדין עבודה זרה ויש שלום ביניהם, אומר הקדוש ברוך הוא אין רצוני ליגע בהן, שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו, אבל בדבר מחלוקת מהו אומר, חלק לבם עתה יאשמו, הא, גדול השלום, ושנאה המחלוקת. כיצד, עיר שיש בה מחלוקת, סופה ליחרב, ואמרו חכמים מחלוקת בעיר, שפיכות דמים. בית הכנסת שיש בה מחלוקת, סופה ליחרב. בית שיש בו מחלוקת, סופו ליחרב, ואמרו חכמים מחלוקת בבית, זימה. שני בתי דינין והם בעיר אחת, וביניהם מחלוקת, סופן למות, ואמרו חכמים מחלוקת בבית דין, חורבן העולם.

בלבבך

כן נבין העוון הפלילי של לשון הרע עם שנאת חיים. חפץ חיים - אהבת ישראל³⁰³: כתבו הפוסקים על לאו דלא תשנא את אחיך בלבבך וכו' וכאשר נתבונן היטב ונעמיק לחקור תוצאות העון הזה, נראה שהאדם ממשיך על ידי עון זה רוח טומאה על עצמו. דהנה ידוע דכל אבר ואבר שנעשה על ידו איזה מצוה, שורה עליו רוח קדושה, וממילא ע"י קיום כל המצות נתקדש כל גופו של אדם, כדכתיב למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדושים לאלקיכם. ולהפך, ע"י עשיית העבירות נמשכת רוח הטומאה על אותו אבר, וכמו שאחז"ל אל ישמיע אדם לאזנו דברים בטלים מפני שהם נכונים תחלה לאיברים, ושכונתם, ע"י שמיעתו דברים האסורים ממשיך על אזניו רוח טומאה ועתידים להיות נכונים תחלה לאיברים, וכן כל אבר ואבר שנעשה על ידו איזה עבירה נמשכת רוח טומאה על אותו האבר, ואין כאן מקום להאריך לבאר שמצינו ענין זה על כל אברי האדם.

והנה כל זה באברים שאין הנשמה תלויה בהם, אף שחסרונם גדול מאד לאדם זולתם. אך מה גדול החסרון בעת שנמשכת רוח טומאה על אבר כזה שהנשמה תלויה בו, כגון הלב, שכל חיי האדם תלויים בלב, ואם יחסר ח"ו לאדם הלב, אז כמת נחשב הוא. ואם כן ע"י העון המר הזה של שנאת חנם שעיקרה תלוי בלב, הלא ממשיך על לבו רוח טומאה, ובאשר שהוא העיקר בחיי האדם, ממילא נמשכת על ידו רוח טומאה על כל איברי האדם.

³⁰¹ ק"י, א'.

³⁰² פרק ז' הלכה ל"ז.

³⁰³ בפרק א'.

ושם³⁰⁴: מלבד כל זה, הלא ידוע, שכל אברי האדם מוכנים כל אחד ואחד על הענינים השייכים לו, למשל הפה להכניס בו המאכל, השיניים לטחון בהם את המאכל, האזנים לשמוע בהם, הלשון לדבר בו, הלב לחשוב בו מחשבות. והנה לו יצויר אם אחד רואה את חברו שלועס בשיניו בשר נבילה וטריפה מהבוקר עד הערב, בודאי היה מתועב בעיניו עבור זה, משום שהכתוב צווח ואומר אל תטמאו בכל אלה, והוא מטמא את עצמו בידיים.

ואיך לא ישים ענין זה על לבו הנושא שנאה על חברו, הלא הלב נברא לחשוב בו מחשבות טהורות וקדושות, והוא חורש בלבו מחשבות און על חברו מן הבוקר עד הערב, והיא השנאה הטמונה והמושרשת בלבו, והלא הכתוב צווח ואומר לא תשנא את אחיך בלבבך, ובמאי עדיף הוא מהאוכל בשר נבילות וטריפות, וכשם שבאכילת מאכלות אסורות הוא מטמא את פיו, כן ע"י השנאה הוא מטמא את לבו וכו'.

חלק ליבם

ספרי פרשת נשא³⁰⁵: ר' אלעזר בנו של ר' אלעזר הקפר אומר גדול השלום שאפילו ישראל עובדין עבודה זרה ושלום ביניהם כביכול אמר המקום אין השטן נוגע בהם שנאמר חבור עצבים אפרים הנח לו אבל משנחלקו מה נאמר בהם חלק לבם עתה יאשמו.

מסכת כלה רבתי³⁰⁶: ר' מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה וכו' מתיבין תיובתא למילי דר' יוחנן, מפני מה חרבה ירושלם, בראשונה מפני עבודה זרה, ובאחרונה מפני שנאת חנם, הא לית בה תרתי, אמר לך ר' יוחנן, האי הקדוש ברוך הוא דקאמר הכי, אותי עזבו, מה טעם, דתורתי לא שמרו, הא אלו תורתי שמרו, אותי לא עזבו; ואי משום דקא מקשית בית שני, שאני שנאת חנם דחמיר טפי מעבודה זרה, ומנא לן, דכתיב חבור עצבים אפרים הנח לו, בזמן שהם מתחברין, ואפילו לעצביהם, הנח להם, חלק לבם עתה יאשמו וכו' תנו רבנן, כל השונא לחבירו, כאלו הורגו, שנאמר וכי יהיה איש שונא לרעהו וארב לו וקם עליו והכהו נפש ומת, הא אילו היה ספק בידו, היה הורגו.

פתרון תורה: לא תתגדדו, אמ' להן אל תעשו אגודות ואל תטילו מחלקות בין איש לרעהו ותאשמו, שנ' חלק לבם עתה יאשמו וג', ולא תשימו קרחה, כשם שעשה קרח בישראל ונבלעו עמו בני אדם הרבה, בין עיניכם, בין הזקנים, שנ' והיה אם מעיני העדה, נעש' בשג'. למת, לשום עב' זרה.

חילוק לב כמושג, נזכר גם בין האדם למקום, בספרי פרשת ואתחנן³⁰⁷: בכל לבבך, בשני יצריך ביצר טוב וביצר רע, דבר אחר בכל לבבך בכל לב בך, שלא יהיה לבך חלוק על המקום. רש"י.

גם בדברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן: מהו בכל לבבך, אלא כשתהא אוהב אותו ומרבה במצוות לא יהא לבך חלוק עליך, אלא הוי עושה את המצוה לשמה בלב שלם, אינו אומ' בכל לבך אלא בכל לבבך, בשני יצריך יצר הטוב ויצר הרע.

³⁰⁴ פרק ד'.

³⁰⁵ פיסקא מ"ב.

³⁰⁶ פרק ה' הלכה א'.

³⁰⁷ פיסקא ל"ב.

חילוק הלב מהווה האסון הקשה האפשרי שבישראל. משלי: מְכַל־מִשְׁמֶר נֶצֶר לִבָּךְ - כִּי־מִמֶּנּוּ תוֹצְאוֹת חַיִּים: משנת אבות³⁰⁸: אמר להם צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם רבי אליעזר אומר עין טובה רבי יהושע אומר חבר טוב רבי יוסי אומר שכן טוב רבי שמעון אומר הרואה את הנולד רבי אלעזר אומר לב טוב אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם אמר להם צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם רבי אליעזר אומר עין רעה רבי יהושע אומר חבר רע רבי יוסי אומר שכן רע רבי שמעון אומר הלוא ואינו משלם אחד הלוא מן האדם כלוא מן המקום ברוך הוא שנאמר לוא רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן רבי אלעזר אומר לב רע אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם:

בישעיהו: וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יְעֶזְקֵל כִּי נִגְשׁ הָעָם הַזֶּה בְּפִי וּבִשְׁפָתַי כְּבִדּוֹנִי וְלִבִּי רִחַק מִמֶּנִּי וְתִהְיֶה יִרְאָתָם אֵתִי מִצֹּנֹת אַנְשִׁים מִלְמַדָּה: לָכֵן הִנְנִי יוֹסֵף לְהַפְלִיא אֶת־הָעָם־הַזֶּה הַפְּלֵא וְפָלֵא וְאֶבְדָּה חֻמַּת חֻמָּיו וּבִינֹת נִבְנוּ תִסָּתֶר: וְלִיבוֹ רִחַק מִמֶּנִּי מִשְׁמַע חִילוֹק הַלֵּב.

כיו"ב בתהלים³⁰⁹: וַיִּפְתְּוּהוּ בְּפִיהֶם וּבִלְשׁוֹנָם יִכְזְבוּ־לוֹ: וְלִבָּם לֹא־נִכּוֹן עִמּוֹ - וְלֹא נֶאֱמָנוּ בְּבְרִיתוֹ: וְהוּא רַחוּם יִכְפֹּר עֲוֹן וְלֹא־יִשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהַשְׁיב אֶפֶס וְלֹא־יַעִיר כָּל־חֻמָּתוֹ: וְלִיבָם לֹא נִכּוֹן עִמּוֹ מִשְׁמַע חִילוֹק הַלֵּב.

במלאכי: הִנֵּה אֲנֹכִי שֹׁלֵחַ לָכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא לִפְנֵי בֹא יוֹם יְיָ הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא: וְהַשִּׁיב לִב־אֲבוֹת עַל־בָּנִים וְלִב בָּנִים עַל־אֲבוֹתָם - פֶּן־אֲבֹא וְהִכִּיתִי אֶת־הָאָרֶץ חָרָם: וְהַשִּׁיב לֵב עַל לֵב ר"ל לרפאות ולאחות ולאחד החילוק הלב, פן אבוא וגו' מפני שחילוק הלב משמע חרם.

כי ידעתי

באמת, שאלה חשובה ונכבדה הינה, היכן נפגשים ישראל כולם, מכל מקום מושבותיהם, ר"ל באיזה המעשה, המחשבה והדיבור, תורה ומצווה, נמצאו מתערבים והופכים לאחד. מדובר בעניין קריטי, אשר בלעדיו הרי יִשְׂרָאֵל עִם־אֶחָד מִפְּזָר וּמִפְּרֵד בֵּין הָעַמִּים, ואין לו מסוגלות לעמוד ולהתקיים מול גזירות של המן הרשע עם חבריו. רק בלֵךְ כָּנוֹס אֶת־כָּל־הַיְּהוּדִים נולדה הגאולה.

נקודת שילוב ומיזוג כל בני ישראל כאחד כיום, מוכרחת שתהא מודעת ומופעלת מאוד, כדי שנוכל לשרוד ולהתקדם. מצב בו מיטב כוחותינו מכוונים אל שאר מעלות, מידות, מצוות וערכים, מגרעת ומסיחה הדעת מן העיקר שבלב. בספרא בחוקות³¹⁰: שֶׁמָּא תֹאמְרוּ הִרִי מֵאֵכֶל וְהִרִי מִשְׁתֵּה אִם אֵין שְׁלוֹם אֵין כְּלוֹם ת"ל ונתתי שלום בארץ, מגיד שהשלום שקול כנגד הכל, וכן הוא אומר עושה שלום ובורא רע, מגיד שהשלום שקול כנגד הכל.

כוח המאחד והמחבר בינינו, הרי צריך בירור גדול גמור, כדי שנצליח בעולם. ויקרא רבה פרשת ויקרא³¹¹: ר' תנחומא פתח יש זהב ורוב פנינים וכלי יקר שפתי דעת. בנוהג שבעולם אדם יש לו זהב וכסף אבנים טובות ומרגליות וכל חמדה טובה שבעולם ודעת אין בו מה הנייה יש לו. במתלא אמ' דיעה קנית מה חסרת, דעה חסרת מה קנית. יש זהב, הכל הביאו נדבתו שלמשכן זהב. הה"ד וזאת

³⁰⁸ ב', ט'.

³⁰⁹ פרק ע"ח.

³¹⁰ פרשה א' פרק א' אות ח'.

³¹¹ פרשה א'.

התרומה וגו'. ורב פנינים, זה נדבתם שלנשיאים. הה"ד והנשיאם הביאו וגו'. וכלי יקר שפתי דעת, לפי שנפשו שלמשה היתה עגומה עליו, אמ' הכל הביאו נדבתו שלמשכן ואני לא הבאתי, אמ' לו הקדוש ברוך הוא חייך שדיבורך חביב עלי מכל אילו. תדע לך שהוא כן, שמכולם לא קרא הדיבור אלא למשה, דכתיב ויקרא אל משה. נדרים³¹².

אכן הדעה והדיבור כאן, היינו החיבור והתקשורת, כמו והאדם ידע את חוה אשתו, וכיו"ב כי ידעתיו למען אשר יצווה, וברש"י: כי ידעתיו – לשון חיבה, מודע לאישה, מודעתנו, ואדערך. ואמנם עיקר כולם אינו אלא לשון ידיעה, שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו. ולמה ידעתיו: למען אשר יצוה – לפי שהוא מצוה את בניו עלי לשמור דרכי וכו'.

אמר לו הקדוש ברוך הוא, חייך שדיבורך חביב עלי מכל אילו, מעין לשונם במכות³¹³: וא"ר יהושע בן לוי, מאי דכתיב: שיר המעלות לדוד שמחתי באומרים לי בית ה' נלך? אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: רבש"ע, שמעתי בני אדם שהיו אומרים מתי ימות זקן זה ויבא שלמה בנו ויבנה בית הבחירה ונעלה לרגל, ושמחתי; אמר לו הקדוש ברוך הוא: כי טוב יום בחצריך מאלף, טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה לפני, מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח. המקבילות.

בעלי מחלוקת

אם אמנם דעת מכוונת כאן לעניין החיבה, הרי יש לומר כיו"ב גם בסנהדרין³¹⁴: ואמר רבי אלעזר: גדולה דעה, שניתנה בין שתי אותיות, שנאמר כי אל דעות ה'. ואמר רבי אלעזר: גדול מקדש שניתן בין שתי אותיות שנאמר פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך. מתקיף לה רב אדא קרחינאה: אלא מעתה גדולה נקמה שניתנה בין שתי אותיות, דכתיב אל נקמות ה' אל נקמות הופיע! - אמר ליה: למילתיה, הכי נמי, כדעולא. דאמר עולא: שתי הופעיות הללו למה? אחת למדת טובה, ואחת למדת פורענות. ואמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו דעה כאילו נבנה בית המקדש בימיו, שזה ניתן בין שתי אותיות וזה ניתן בין שתי אותיות. ואמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו דעה לסוף מתעשר, שנאמר ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים. ואמר רבי אלעזר: כל אדם שאין בו דעה - אסור לרחם עליו, שנאמר כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עשהו ויצרו לא יחננו. ואמר רבי אלעזר: כל הנותן פיתו למי שאין בו דעה - יסורין באין עליו, שנאמר לחמך ישימו מזור תחתיך אין תבונה בו, ואין מזור אלא יסורין, שנאמר וירא אפרים את חליו ויהודה את מזרו. ואמר רבי אלעזר: כל אדם שאין בו דעה - לסוף גולה, שנאמר לכן גלה עמי מבלי דעת. ברכות³¹⁵.

כל אדם שאין בו דעה, הנה הוא מעין הבעל מחלוקת, שהחמירו בו בירושלמי - פאה³¹⁶: רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן, מותר לומר לשון הרע על בעלי מחלוקת, ומה טעם, ואני אבוא אחריו

³¹² מ"א, א'.

³¹³ י', א'.

³¹⁴ צ"ב, א'.

³¹⁵ ל"ג, א'.

³¹⁶ פרק א' הלכה א'.

ומלאתי את דברך, רבי זעירא בעא קומי רבי יסא, מפני מה נהרג אדוניה בן חגית, מפני שתבע את אבישג השונמית, אמר ליה, עילא היו מבקשין להתיר דמן של בעלי מחלוקת. מסכת דרך ארץ³¹⁷.

ספר חסידים³¹⁸: אר"ש בר נחמני משום ר' יוחנן, מצוה לומר לשון הרע על בעל מחלוקת, שנאמר ואני אבא אחריך ומלאתי את דברך. כאן נאמר מצווה. הגרסה הזו מפורשת אף בכ"י פרמה ובוסקי. ראה הלשון המופיע בשערי תשובה לרבינו יונה, ומשם יותר בכד הקמח. בכלי יקר בפרשת קדושים: אבל מותר לומר לשון הרע על בעלי המחלוקת, ויש אומרים מצוה וכו'.

ספר מצוות קטן³¹⁹: עילה מצאו להרוג בעלי המחלוקת. כן הנוסח אך בסמ"ק מצורף. כך באורחות חיים³²⁰. ובצביון העמודים מציין הגהות מיימוניות קושטא בשם סמ"ק כמו בספרינו, ברם ביקשתי שם ולא מצאתי. מסכת דרך ארץ שם: אדניה לא נהרג אלא בשביל שהיה בעל מחלוקת. ראה הלשון המופיע במדרש רבי דוד הנגיד ז"ל לקמן.

ס' שערי העבודה לרבינו יונה: ואם בלשון הרע, כענין שאמרו ז"ל מותר לקבל לשון הרע על בעלי מחלוקת. ואמ' ז"ל מפרסמין החנפים מפני חילול השם. הנה שיעבוד את בוראו באלה וכיוצא בהן, שהם דברים מדת יצר הרע וכו' הרי גורס מותר לקבל לשון הרע במקום מותר לומר לשון הרע. ברם בספר שערי תשובה לרבינו יונה³²¹: ומותר לספר לשון הרע על בעל המחלוקת, שנאמר: ולי אני עבדך ולצדוק הכהן ולבניהו בן יהוידע ולשלמה עבדך לא קרא. יש לציין השינוי, שלפנינו בירושלמי אמרו ומה טעם, ואני אבוא אחריך ומלאתי את דברך.

לפי הנוסח הנ"ל בשערי העבודה עכ"פ, צריך להבין הראיה המובאת מן המקרא שם. לענ"ד מקום יש לבאר גרסה ההיא שאולי היא לשון רבינו יונה ולא בירושלמי שלפניו, מפני שמפירוש משלי שלו מצאנו משמעות שעיקר סתם איסור של לשון הרע במקבל, כאשר איסור מספר טפל למקבל, שכתב: ולשון חכמים מרפא. החכמים ירפאו נזק לשון הרע, כי יעצבו האומר, ויגירו בו ויבטלו את דבריו, ויודיעו עונש המקבל לשון הרע, והרבה מפורש בדבריהם ז"ל עונש המקבל לשון הרע, עיי"ש. ע"ע בשערי תשובה³²².

וכן הוא לשון הרמב"ם פ"ז דעות: ועוד אמרו חכמים, שלושה לשון הרע הורגת--האומר, והמקבלו, וזה שאומרים עליו; והמקבלו, יותר מן האומר. פירוש המשנה לרמב"ם - מסכת אבות³²³: ואשר יאמר אותו - חוטא, ואשר ישמע אותו - חוטא, אמרו: "שלושה לשון הרע הורגת, האומר והשומעו ושאומרים עליו", ואמרו: "המקבלו יתר מן האומר" וכו' ובספר החינוך - פרשת קדושים³²⁴: ובפירוש אמרו בלשון

³¹⁷ פרק שלום הלכה ה'.

³¹⁸ סימן תרל"א. עי' יערות דבש חלק ב' דרוש י"ב, בתולדות יעקב יוסף דברים - פרשת שופטים. ס' עדות ביעקב ב' עמ' ס"ח.

³¹⁹ מצוה ח'.

³²⁰ דין כיבוד אב ואם אות ה'.

³²¹ שער ג' אות נ"ח.

³²² שער ג' אות רי"א, רי"ב, רי"ג.

³²³ פרק א' משנה ט"ז.

³²⁴ מצוה רל"ו.

הרע, שממית האומרו והמקבלו והנאמר עליו, והמקבלו יותר מכולן. קרית מלך כתב: והמקבלו יותר מן האומרו, חופת אליהו רבה פ"ד סי' ל"ד, הא למדת שכל המספר לה"ר לוקה פ"א, והמקבלו לוקה שנים, וגורם גלות לעצמו, ועי' שבת נ"ו א', אלמלא קבל דוד לה"ר כו'.

ברם, יש קצת משמעות בלשון הרמב"ם, שלפניו היה המאמר מפורש, שהמקבלו יותר מן האומרו, ואמנם מאמר שלושה לשון הרע הורגת וכו' מופיע בירושלמי גם בשאר מדרשים בלשון הקודש ע"ד הרמב"ם, מלבד תרגומו הארמי שבגמרא בבליית מס' ערכין³²⁵: במערבא אמרי: לשון תליתאי קטיל תליתאי, הורג למספרו ולמקבלו ולאומרו, ואולי מאמר והמקבלו יותר מן האומרו הופיע באחד מאותם מקורות שלפני הרמב"ם, לא בבבלי. אך לכאורה נכון הוא יותר שנתלה המקור בחופת אליהו המפורש לפנינו, ולפי הנראה הרמב"ם שינה הלשון לצורכו ולעניינו, ולא לדמות מאמר בלתי ידוע בשום מקום. מ"מ, לא מצאנו מקור אל לשון החינוך כי המקבלו יותר מכולם, לא ברמב"ם ולא בחופת אליהו.

מ"מ, אף במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי - פרשת משפטים: ומנין אזהרה למספר לשון הרע ולמקבל לשון הרע ת"ל לא תשא לא תשיא. בפסחים³²⁶: ואמר רב ששת משום רבי אלעזר בן עזריה: כל המספר לשון הרע, וכל המקבל לשון הרע, וכל המעיד עדות שקר בחבירו - ראוי להשליכו לכלבים, שנאמר לכלב תשלכון אותו, וכתוב בתריה לא תשא שמע שוא וקרי ביה לא תשיא. מכות³²⁷.

שפתי כהן לפרשת משפטים: והקדים המקבלו כמו שאמרו ז"ל המקבלו יותר מכולם, לפי שאילו לא היה מקבלו, לא היה מספרו לו, נמצא שהוא הכשילו והחטיאו, לכך עונשו גדול מכולם. ברית שלום - פרשת וישב.

מ"מ, נוסח זה הנ"ל בשערי העבודה, נוגד דברי החפץ חיים³²⁸: שום אדם מישראל. ואפשר דאפילו על בעלי המחלוקת שיש אומרים שמותר לספר עליו לשון הרע וכו' ג"כ אין לקבל לשון הרע, דהלא אין יוצא מכלל עמיתך בשביל זה, אף שהוא איסור גדול עד מאוד, הלא יש לו מקום לטעות בזה, וכמו שביארנו כמה פעמים בכיוצא בזה. ובשלמא לענין ספור התירו, כדי להשקיט בזה המריבה וכו"ל, משא"כ לענין קבלה וכו'.

בפסיקתא דרב כהנא³²⁹: א"ר יצחק, שלשה הן שנקראו רשעים ואילו הן, הפושט ידו לחבירו, והלווה ואינו משלם, ומי שהוא בעל מחלוקת וכו' ומי שהוא בעל מחלוקת מנין, מעדתו של קרח, סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה. המקבילות.

קהלת רבה³³⁰: כך לעתיד לבא הרשעים נידונים לגיהנם והן מתרעמין על הקדוש ברוך הוא הרי שהיינו מצפין לישועתו של הקדוש ברוך הוא וכך יהיה עלינו, אומר להם הקדוש ברוך הוא בעולם שהייתם בו לא בעלי מחלוקת ולשון הרע וכל רעות הייתם ולא בעלי מריבות וחמסים אתם הייתם, הדא הוא דכתיב הן כולכם קודחי אש מאזרי זיקות, לפיכך אתם הולכים באור אשכם ובזיקות בערתם, ושמא

³²⁵ ט"ו, ב'.

³²⁶ קי"ח, א'.

³²⁷ כ"ג, א'.

³²⁸ לשון הרע - באר מים חיים כלל ח' ס"ק כ"ו.

³²⁹ פיסקא כ"ח - ביום השמיני עצרת.

³³⁰ פרשה ג'.

תאמרו מידי היתה זאת לכם לאו אלא אתם עשיתם אתם לעצמכם לפיכך למעצבה תשכבון מידכם היתה זאת לכם וכו' מדרש הגדול בפרשת חיי שרה.

ובבראשית רבתי: וימררוהו ורבו. בשבילו [נתמררו] רבי העולם, אלו יצחק ויעקב, יעקב דכתיב כי ארד אל בני אבל שאולה, יצחק דכתיב ויבך אותו אביו זה היה יצחק. מי גרם להם הצער הזה המשטמה שהשטימוהו אחיו שהיו בעלי מחלוקת, הוי בעלי חצים, בעלי מחלוקת כד"א אשר הצו על משה ועל אהרן. ד"א וימררוהו, וימרו לא נאמר אלא וימררוהו, מרור אחר מרור, בבור ובמכירה. ורבו, שישבו בדין עליו להרגו ודנין היאך יהרגוהו. ומה אמר עליו וישטמוהו בעלי חצים, בשביל ששטמוהו אחיו שהיו בעלי מחלוקתו, הוי בעלי חצים כד"א ואחר ימלא פיהו חצץ. ע"כ.

בעל מחלוקת מבקש להרוס ולהחריב עולם ומלואו, מעין הרודף, ע"כ ביקשו להתיר דמו, והתירו, ולי"א אף ציוו, באמירת לשון הרע עליו, והלא לשון הרע כעין הריגה נחשב כנודע בחז"ל. לא מצאנו בשום מקום אחר כהיתר זה המפורש לומר לשון הרע על אדם מישראל, אעפ"י שמצאנו דברים דומים.

אף בעל מחלוקת מצד עצמו הוא בעל לשון הרע;

1. ע"ד לשון קהלת רבה הנ"ל.

2. אגדת ויקרא רבה פרשת מצורע³³¹: זאת תהיה תורת המצורע. שש הנה שנא י"י ושבע תועבות נפשו. ר' מאיר ורבנין. ר' מאיר אמ' שש ושבע הרי שלש עשרה. ורבנין אמ' שבע. מה מקימין רבנן ושבע, זו שביעית שקשה כנגד כולם, ואי זה זה, זה משלח מדנים בין אחים. ואילו הן עינים רמות, לשון שקר, וידיים שופכות דם נקי. לב חורש מחשבות און, רגלים ממהרות לרוץ לרעה. יפיח כזבים עד שקר ומשלח מדנים בין אחים. אמ' ר' יוחנן וכולם לקו בצרעת וכו' ומשלח מדנים בין אחים, מפרעה, ששלח מדנים בין אברהם לשרה. ומנ' שלקה בצרעת, שנ' וינגע י"י את פרעה נגעים גדלים ואת ביתו וכו' לפיכך היה משה מזהיר את ישראל וא' להן זאת תהיה תורת המצורע, תורת המוציא רע.

במדרש הגדול בפרשת כי תצא: וכן הוא אומר שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו, הרי שלש עשרה, וכשאת בא למניין אינן אלא שבע, ומה ת"ל ושבע, אלא זה שביעי שהוא שקול כנגד הכל, ואיזה זה לשון הרע, שנאמר ומשלח מדנים בין אחים.

ויקרא רבה פרשת אחרי מות³³²: כי בתחבולות תעשה לך מלחמה. ר' נתן ור' אחא בש' ר' סימון אם עשיתה חבילות חבילות שלעבירות עשה כנגדן חבילות חבילות שלמצוות. עינים רמות, והיו לטוטפות בין עיניך. לשון שקר, ולמדתם אתם את בניכם. וידיים שופכות דם נקי, וקשרתם לאות על ידיך. לב חורש מחשבות און, והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך. רגלים ממהרות לרוץ לרעה, לעולם הוי רץ למילה שהיא נתונה בין ברכים. יפיח כזבים עד שקר, ואתם עדי נאם י"י. ומשלח מדנים בין אחים, אמור לחכמה אחתי את.

מדרש תנחומא (בבור) פרשת נשא³³³: ומשלח מדנים בין אחים, שכל ישראל אחים הם וכו' ושם (ורשא) פרשת נשא³³⁴: ומשלח מדנים בין אחים שכל ישראל אחים ורעים הם שנאמר למען אחי

³³¹ פרשה ט"ז.

³³² פרשה כ"א.

³³³ סימן ג'.

³³⁴ סימן א'.

- ורעי וכו' ובאגדת בראשית³³⁵. מדרש במדבר רבה פרשת נשא³³⁶: וכן הוא אומר ומשלח מדנים בין אחים זה איש ואשתו שהם אחים זה לזה וכו' ברם בחפץ חיים - שמירת הלשון³³⁷: והמסכסך בלשון הרע ורכילות שלו בין אנשים אהובים, ועושה ביניהם מחלוקת ח"ו, הוא מתועב עבור זה לפני ה', וקשה עון הזה יותר מעון גאווה ושקר ושפיכת דם נקי וכו', כמו שכתוב במשלי שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו, עינים רמות לשון שקר וידיים שופכות דם נקי וגו' ומשלח מדנים בין אחים, ואמרו חז"ל דזו היא השביעית הקשה שבכולן.
3. רש"י פרשת תזריע: ואמרו רבותינו: מה נשתנה משאר טמאים לישיב בדד? הוא הבדיל בלשון הרע בין איש לאשתו בין איש לרעהו, אף הוא יבדל. ערכין³³⁸. משנת רבי אליעזר³³⁹. מדרש הגדול בפרשת תזריע.
4. ברבינו יונה – משלי: מפרי פי איש תשבע בטנו תבואת שפתיו ישבע. - לפי שדבר על המדנים, בא לגנותם. כי בסבת המדון, יחטא איש בשפתיו בלשון הרע וברכילות, ויענש על פרי פיו ועל תבואת שפתיו כאשר יענש על המעשה.
5. נוסח הגר"א לברייטא ממסכת ד"א זוטא מצאנו: פיך שלא סיפר לשון הרע - עליה יהרגו כל בעלי מריבה. הגרסה הנושנה והמוסכמה³⁴⁰ היא אמנם בעלי הרוגים או בעלי הריגה.
6. אדרת אליהו: בין פארן ובין תפל וגו'. דע כי יש ה' מיני ערב רב. א' בעלי מחלוקת ובעלי לה"ר. ב' הם הרודפים אחר התאווה כמו אחר זנות וכדומה. ג' הם הרמאים שמראים עצמם כצדיקים ואין לבם שלם. ד' הרודפים אחר הכבוד ובונים חרבות למו לעשות להם שם. ה' הרודפים אחר הממון. וחושב כאן כל הה' כיתות. דהיינו פארן, הם בעלי מחלוקת ובעלי לה"ר, כי משם נשתלחו המרגלים שדברו לה"ר. ותפל. הם הרודפים אחר התאווה, שהוא תפלות. ולבן. הם הרמאים, המראים עצמן לבנים מבחוץ. וחצרת. הם הרודפים אחר הכבוד, ובונים חצירות וחרבות. ודי זהב. הם הרודפין אחר הממון. ואחר שחשב כתות האלו אמר אחד עשר יום מחרב וגו' שהעיקר עסק התורה. ואמר פארן מתחלה, כי המחלוקת נגד כולם. והם נקראים עמלקים, ואין בן דוד בא עד שיעברו מן העולם, ועליהם נאמר תמחה את זכר עמלק וכו' כי המחלוקת נגד כולם מעין השביעית שקשה כנגד כולם, ואי זה - זה, זה משלח מדנים בין אחים לעיל במדרש.
7. רמב"ן לפרשת כי תצא: והוסיפו בו לשון הרע, כדי שלא ירבו ביניהם מחלוקת, ויכו ביניהם מכה רבה מאד יותר מן האויבים:

³³⁵ פרק ס"ט.

³³⁶ פרשה י' סימן ב'.

³³⁷ חלק א' שער הזכירה פרק ד'.

³³⁸ ט"ז, ב'.

³³⁹ פרשה ט'.

³⁴⁰ ראה <https://maagarim.hebrew-academy.org.il/Pages/PMain.aspx?mishibbur=621000&page=3> ועוד.

8. דרשות מהר"ם בנעט³⁴¹: והנה לעתיד לבא יתוקן זה החטא, שהרי אחז"ל בית שני נחרב על שנאת חנם וזהו בא ע"י לה"ר המפריד אלוף וגורם מחלוקת ועדיין מרקד בינינו, וא"כ לעתיד יתוקן זה ע"י מלאך הברית שהוא אליהו הנביא שעתיד לעשות שלום בעולם וכו'.

9. חפץ חיים - שמירת הלשון, הקדמה: כי שם ידוע וניכר לכל כי פגימת הדבור והשמיעה שלו הוא עבור שהיה בעל לשון הרע ומחלוקת בעולם הזה.

הבעל מחלוקת, כל עצמו בעל לשון הרע, על כן הותר אמירת לשון הרע עליו. בס' זרע שמשון נמצא מפורש ע"ד זו: ועל האי דאמרינן בירושלמי, 'מותר לומר לשון הרע על בעלי מחלוקת' צריך טעם למה כך, וכי בשביל שהוא חוטא, יהיה מותר לנו לעשות איסור ולספר לשון הרע, אם המספר לשון הרע ענשו חמור יותר מג' עבירות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, וכאילו כופר בעיקר וכו' - ויש לומר, שהאיסור של לשון הרע היינו מפני שהוא מטיל שנאה ומחלוקת בין האהובים, ונקרא שונא שלום. ואם הוא בעל מחלוקת, כבר הוא שונא שלום, ואם כן אינו ראוי לישוב בשלום, דכתיב 'אין שלום אמר ה' לרשעים', ולכן כדי שלא ישב בשלום, מותר לומר לשון הרע עליו כדי שישנאוהו, במדה שאדם מודד בה מודדין לו.

החיד"א בספר רוח חיים מזכיר בעניין הזה, הנזכר בס' מנות לוי: ובשערי בינה אל הה"ר [אלעזר] מגרמישא ז"ל כתוב, ומה שהראו לאחשורוש שקצצו אילנותיו, והוא לא כן עשה, והלא נאמר דבר שקרים לא יכון לנגד עיני, אלא במדתו פרעו לו, לפי שהוא הלשין ודבר הרבה רעות על ישראל, כך דברו עליו, זהו שנאמר ילפתו ארחות דרכם, וכן נאמר והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו, ותגמולו של המן שלמו לו. והוא לפנינו בשערי בינה³⁴² ובהערות. תוספות שלם³⁴³. ביאורי הגר"א לאסתר. תנא דבי אליהו זוטא³⁴⁴.

בפנים יפות - פרשת קדושים: יש לפרש מה דאמר לא תלך רכיל בעמך ע"פ מ"ש המ"א בסי' [קנ"ו] בשם הגמרא [ירושלמי] מותר לספר לשון הרע על בעלי המחלוקת מ"ט ואני אבא אחריו ומלאתי את דבריו, והיינו בעמך בעושה מעשה עמך כדדריש גבי ונשיא בעמך לא תאור. אפשר שבעל מחלוקת דווקא, אינו בכלל עמך, יותר מבעלי מידות רעות אחרות, כעין רש"י ריש קורח הכותב: ויקח קרח – לקח עצמו לצד אחד להיות נחלק מתוך העדה לעורר על הכהונה. וזהו שתרגם אונקלוס: ואיתפליג, נחלק משאר העדה להחזיק במחלוקת, וכן: מה יקחך לבך, לוקח אותך להפליגך משאר בני אדם. ועיין עוד הכתב והקבלה לפרשת כי תבוא.

מ"מ, חיזוק גדול להסבר ראשון הנ"ל עכ"פ, בטעם חומר רב משפט בעל מחלוקת, מצאנו בלשון ספר מנורת המאור: ועם כל זה, להכרית בעלי מחלוקת, שהם מחבלי עולם, מותר לומר עליהם לשון הרע, כדגרסין בירושלמי: אמר רבי שמואל בר נחמני בשם רבי יוחנן: מותר לומר לשון הרע על בעלי מחלוקת. מנא לן? דכתיב: 'ואני אבוא אחריו ומלאתי את דבריו'. ובלבד שתהא כוונתו לשם שמים, ולישוב בני אדם: ועיין עוד הכתב והקבלה לפרשת כי תבוא.

³⁴¹ דרוש ד'.

³⁴² עמ' נ"ד.

³⁴³ בעמוד קכ"ג.

³⁴⁴ פרשה ג'.

בעניין הספר קדוש מנורת המאור, יש לציין היוצא מן המחקר³⁴⁵, שבאמת ר"י אלנקאווה הוא מאוחר אל ר"י אבוהב. מסתבר אפוא שהמציאות, כי "ספר מנורת המאור לרב יצחק אבוהב שייך לקלסיקה של ספרי המוסר העבריים, ולרוב חביבותו חזר ונדפס במשך הדורות כמאה ועשרים פעם, בשלמות, בקיצורים ובתרגומים ליידיש וללדינו", בפרט, יהודי תימן נוהגים ללמוד בקביעות בכל שבת ובחגים, פרק במנורת המאור, אחרי תפילת מוסף, כ"ז ודאי אינו מזל בעלמא, אלא באמת מדובר בספר "מנורת המאור" המקורי, מאחד הראשונים, ר"י אבוהב, מתלמידי ר"י בן הרא"ש, שאף חיבר ספרי הלכה חשובים, "ארון העדות" ו"שולחן הפנים", והנח להם לישראל, אם אינם נביאים - בני נביאים הם.

מ"מ, אף בלשון הגר"א ז"ל לעיל: כי המחלוקת נגד כולם. והם נקראים עמלקים, ואין בן דוד בא עד שיעברו מן העולם, ועליהם נאמר תמחה את זכר עמלק. גם לשון הרע על בעלי מחלוקת כמו זכירת מעשה עמלק.

גיטין³⁴⁶: שלח ליה מר עוקבא לר' אלעזר: בני אדם העומדים עלי ובידי למסרם למלכות, מהו? שרטט וכתב ליה: אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי, אף על פי שרשע לנגדי אשמרה לפי מחסום. שלח ליה: קא מצערי לי טובא, ולא מצינא דאיקום בהו! שלח ליה: דום לה' והתחולל לו, דום לה' והוא יפילם לך חללים חללים, השכם והערב עליהן לבהמ"ד והן כלין מאיליהן. הדבר יצא מפי ר"א, ונתנוהו לגניבא בקולר. שם³⁴⁷: רב הונא ורב חסדא הוו יתבי, חליף ואזיל גניבא עליהו, אמר חד לחבריה: ניקום מקמיה, דבר אוריין הוא, א"ל אידך: מקמי פלגאה ניקום? וכו' ושם³⁴⁸: רב הונא ורב חסדא הוו יתבי, חליף ואזיל גניבא. א"ל חד לחבריה: ניקום מקמיה דבר אוריין הוא, אמר לו: ומקמי פלגאה ניקום? וכו' ושם³⁴⁹: גניבא יוצא בקולר הוה, כי הוה קא נפיק, אמר: הבו ארבע מאה זוזי לרבי אבינא, מחמרא דנהר פניא וכו'.

מן האפשר שבעל מחלוקת, דינו מעין המפורש בתוספתא בבא מציעא³⁵⁰: הגוים והרועים בהמה דקה ומגדליה לא מעלין ולא מורידין, המינין והמשומדין והמסורות, מורידין ולא מעלין. גם שם סנהדרין³⁵¹: אבל המינין והמשומדין והמסורות ואפיקורסין ושכפרו בתורה ושפורשין מדרכי ציבור ושכפרו בתחיית המתים וכל מי שחטא והחטיא את הרבים כגון ירבעם ואחאב ושנתנו חיתיתם בארץ החיים ושפשטו ידיהם בזבול גיהנם נינעלת בפניהם ונידונין בה לדורי דורות שנ' ויצאו וראו בפיגרי האנשים הפושעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר שאול בלה והן אינן בלין שנ' וצורם לבלות שאול מי גרם להן שפשטו ידיהם בזבול שנ' מזבול לו ואין זבול אלא בית המקדש שנ' בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים: מקבילות.

³⁴⁵ <https://kotar.cet.ac.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=99937938#214.1408.6.default>. ראה המבוא למנורת המאור שעם נפש יהודה וחק יעקב בכל ענייני הספר.

³⁴⁶ ז', א'.

³⁴⁷ ל"א, ב'.

³⁴⁸ ס"ב, א'.

³⁴⁹ ס"ה, ב'.

³⁵⁰ ב', ל"ג.

³⁵¹ י"ג, ה'.

כיו"ב בעלי מחלוקת, כעין הפורשים מדרכי הציבור. אף במסכת אבות דרבי נתן³⁵²: ושנאת הבריות כיצד, מלמד שלא יכוין אדם לומר אהוב את החכמים ושנא את התלמידים. אהוב את התלמידים ושנא את עמי הארץ. אלא אהוב את כולם, ושנא את המינין ואת המשומדים ואת המסורות, וכן דוד אמר משנאיך ה' אשנא ובמתקוממך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי. הלא הוא אומר ואהבת לרעך כמוך אני ה' [מה טעם כי אני] בראתיו ואם עושה מעשה עמך אתה אוהבו ואם לאו אי אתה אוהבו. רבי שמעון בן אלעזר אומר בשבועה גדולה נאמר דבר זה ואהבת לרעך כמוך. אני ה' בראתיו אם אתה אוהבו אני נאמן לשלם לך שכר טוב ואם לאו אני דיין לפרוע:

בתוספתא שבת³⁵³: אמ' ר' ישמעאל מה אם להטיל שלום בין איש לאשתו אמ' המקום ספר שנכתב בקדושה ימחה על המים, ספרי מינין שמטילין איבה בין ישראל לאביהם שבשמים, על אחת כמה וכמה שימחו הן והזכרותיהן, ועליהן אמ' הכתו' הלא משנאיך ה' אשנא וגו' תכלית שנאה שנאתים וגו' וכו'.

ספרי מינים שמטילים איבה בין ישראל לאביהם שבשמים, יוצרים מחלוקת ואיבה בין ישראל לאביהם שבשמים, וכל בעלי המחלוקת שמטילים איבה וחילוק לב בין ישראל לבין עצמם דומים להם, והלא רבי ישמעאל למד ק"ו מהטלת שלום בין האיש לאשתו ולספרי המינים, והנה התבאר ששורש שלום אחד הוא.

סמך גדול לדבר, ראינו במדרש תנחומא (בובר) פרשת קרח³⁵⁴: הוספה לפרשת קרח מתוך כתב יד רומי. ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי וגו'. ילמדנו רבינו, מהו להציל כתבי הקדש בשבת, כך שנו רבותינו, כל כתבי קודש מצילין אותן מפני הדליקה בשבת, בין שקורין בהן, ובין שאין קורין בהן, אבל ספרי מינין אין מצילין אותן בשבת מפני הדליקה וכו' א"ל ר' טרפון אקפח את בני שאם יפלו ספרי מינין לתוך ידי, שאני שורפן עם אזכרותיהן, ואם יהא אחד רודף אחרי, שאני בורח לבית עובדי ע"ז, ואיני בורח לבית המינין, שעובדי ע"ז אינן מכירין את הקדוש ברוך הוא וכופרין בו, [והללו מכירין וכופרין בו], ועליהם אמר דוד הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממך אתקוטט וגו', מי גרם לקרח לאבד מן העולם, אינו אלא שפירש למינות, וחלק על משה ועל אהרן, מנין ממה שקראו בענין ויקח קרח וגו'. הרי כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו, שנאמר ולא יהיה כקרח וכעדתו.

בביאור רבי יוסף מקרמניץ לסמ"ג³⁵⁵ בדיבור מתחיל כל הנוטר לאחד מישראל, עובר בלא תעשה, שנאמר לא תטור. וקשה, למה נקיט אחד מישראל, ולא נקיט כל הנוטר לחבירו, כדלעיל. ועוד, למה לא התחיל שלא לנטור. אלא ודאי קאי אדלעיל, כשם שאמרנו מותר לומר לשון הרע על בעלי מחלוקת, דהם אינם בכלל ישראל, כך מותר לנטור להם וכו' ומ"מ אל ירגיל את עצמו שלא לעשות לו טובה, אלא יעשה לו טובה, ויפרש חטאיו, ויאמר לו, עשית לי כך וכך, אבל אני לא אהיה כמוך, ואעשה לך טוב.

³⁵² נוסחא א' פרק ט"ז.

³⁵³ י"ג, ה'.

³⁵⁴ הוספה סימן א'.

³⁵⁵ שלם א' בעמ' תקמ"א.

ביאור רבי יוסף מקרמניץ זצ"ל לסמ"ג, כבר מובא במגן אברהם³⁵⁶: יש להנהיג לו' בתוך המי שבירך שבת היא מלזעוק וכו' וכן ראיתי לחזן א' שהיה נוהג כן, ולברך המקשה לילד לכ"ע מותר, שהתינוק הוא צדיק, ויכריע כל העולם לכף זכות, עכ"ל מהר"ר יוסף בביאורי סמ"ג וכו' ובטל אורות - קדמון, ס' כנסת הגדולה, ועוד, וראה הסמ"ג שלם³⁵⁷. ושם³⁵⁸ בהערת הרב המחבר מודיע, אשר כל דבריו מפי רבותיו הגאונים, שם פירש שמותיהם, ואחד מהם רמ"א, ולא דבר אחד מלבי וכו'.

מ"מ, חידוש בדבריו: דהם אינם בכלל ישראל, מעין לשון האדרת אליהו הנ"ל, כי המחלוקת נגד כולם, והם נקראים עמלקים וכו' וכאן חידש שגם נטירה ונקימה, הרי הם מותרות כלפיהם. מכאן גם טענה נוספת נגד דברי החפץ חיים לעיל: שום אדם מישאל. ואפשר דאפילו על בעלי המחלוקת שיש אומרים שמותר לספר עליו לשון הרע וכו' ג"כ אין לקבל לשון הרע, דהלא אין יוצא מכלל עמיתך בשביל זה, אף שהוא איסור גדול עד מאוד, הלא יש לו מקום לטעות בזה, וכמו שביארנו כמה פעמים בכיוצא בזה וכו'.

וגם בחפץ חיים³⁵⁹: ודע דמה שיש אומרים דמותר לספר לשון הרע על בעלי המחלוקת, דוקא אם הוא רואה שעל ידי שיגלה לפני אנשים את גודל תרמיתם בזה הענין, ויראו שאין הדין עמם, מתוך זה תושבת המחלוקת, אבל בלאו הכי, אין שום חילוק בדבר. גם צריך לאלו הפרטים שאבאר. א) שהדברים שעל ידן הוסכם בדעתו שהם בעלי מחלוקת, ידע מעצמו, ולא יסמוך בזה על שמיעה מאחרים, אם לא שנתברר לו שהוא אמת. ב) צריך שיכוין לתועלת הנ"ל, ולא מצד שנאה. ג) אם באפשרותו להשקיט המריבה באופן אחר שלא יצטרך לדבר עליהם, כגון על ידי הוכחה וכיוצא בזה, אסור לו לספר לשון הרע עליהם, אם לא שהוא ירא להוכיחם, פן כשידעו בעלי המחלוקת מזה שאין דעתו עמהם יפרו עצתו ושוב לא יהיה לו עצה איך לתקן את הדבר, אך בענין כזה צריך שיקול הדעת גדול ולא ימהר להחליט הדבר בדעתו להטיל שם בעלי המחלוקת על צד אחד רק שיתבונן היטב על פי התורה מי הם בעלי המחלוקת. ואם אינו יכול לברר בדעתו הדין עם מי, שב ואל תעשה עדיף.

באר מים חיים³⁶⁰: דמותר וכו'. כן הוא בירושלמי דפאה פ"א, והביאו הסמ"ג במצותיו, והגהת מיימוני בפ"ז מהלכות דיעות. ומה שכתבתי בשם י"א, הוא משום דהרי"ף והרא"ש בסוף פרק במה מדליקין שהביאו כל עניני לשון הרע לא הביאו להירושלמי זה, וגם הרמב"ם השמיטו מכלל דלא סבירא להו, וכן כתב הגאון ר' רפאל ז"ל בספרו מרפא לשון דהרמב"ם לא סבירא ליה להיתר זה וכו' דוקא וכו'³⁶¹. כ"כ בגליון הש"ס ירושלמי וז"ל לשון הרע על בעלי מחלוקת, עיין מ"א סימן קנ"ו, והטעם בזה כדי להשקיט המחלוקת כמו התם דהגידו לדוד ענין אדוניהו שסיבב מחלוקת על מלכותו של שלמה וכשנודע לדוד נשקט הריב וכו', ובזה נתיישב מה ששמעתי מקשים מהא דאמרין במ"ק וקיי"ל כן בשו"ע חו"מ דשליח ב"ד יכול להגיד לב"ד כל החירופין ובזיונות שאמר לו הבעל דין ואין בזה משום לשון הרע, והש"ס יליף לה מדכתיב העיני האנשים ההם תנקר ופירש"י דאי לאו דשליח אמרו למשה

³⁵⁶ סימן רפ"ח ס"ק י"ד.

³⁵⁷ ב' עמ' 32.

³⁵⁸ א' עמ' תקל"ג.

³⁵⁹ לשון הרע כלל ח' אות ח'.

³⁶⁰ ס"ק ט"ז.

³⁶¹ ס"ק י"ז.

מנא הוי ידע, ואיך מוכח משם דשאני דתן ואבירם שהיו בעלי מחלוקת של משה, ולפמ"ש אתי שפיר דשם פשיטא שלא היה לו להגיד דהרי מגדיל המדורה ועל כרחך דשליח בית דין מותר עכ"ל.

אכן, קושייה ההיא מפורסמת, אשר רבים מן האחרונים דנו בה, וראה החתם סופר שמציין לחיד"א בדבר. בחיד"א מציין לעיון יעקב - וילהרמסדורף תפ"ט³⁶² בשם מקשים העולם, ולספר בית אברהם - ישראל. ע"ע בס' שמחת יהודה, ובמרפא לשון הנ"ל. אלון בכות. דמשק אליעזר. כיו"ב שאר מפרשים. אמנם מצאתי שהקדימם בס' עמק יהושע - פרנקפורט דאודר תנ"ט³⁶³. בכלל עניין הזה, עיין עוד הקובץ על יד³⁶⁴. שולחן הערוך קצר³⁶⁵. יפה מראה. דינא דחיי. אגדת אליהו. דברי שאול. כלי יקר - מלכים. מקור חיים. ס' צפנת פענח על התורה. אוצרות חיים. ברכת שלמה. ישורון³⁶⁶. ס' אהל דוד³⁶⁷.

עוד מצאנו בס' צדה לדרך: ועוד יש לומר, הא דפירש רש"י פרשה זו יפה נדרשת במדרש רבי תנחומא, ר"ל לפי שאמרו רז"ל מותר לספר לשון הרע על בעלי המחלוקת, לכן פרשה זו יפה נדרשת במדרש רבי תנחומא, אף על פי שהיא נדרשת במספר לשון הרע: ס' מגלה עמוקות: והטעם שאמרו רבותינו ז"ל מותר לספר לשון הרע על בעל מחלוקת, וכמו שאמרתי על קרח בדברי רש"י פרשה זו יפה נדרשת, שמותר לפרסם ולדרוש ברבים ענין גלגולו של קרח וכו'.

מ"מ, מלבד הסמ"ג והגה"מ, יש לציין סמ"ק שתי פעמים, בס' שערי תשובה ושערי העבודה הנ"ל לרבינו יונה, הכד הקמח - לשון הרע, בספר חסידים, אורחות חיים, אורחות צדיקים, בעל הטורים - פרשת קדושים: בירושלמי, מותר לומר לשון הרע על בעלי מריבה, שנאמר לא תלך רכיל - אבל לא תעמוד על דם רעך. וכן מצינו בנתן הנביא ואני אבא אחריך ומלאתי את דבריך: בס' עלי תמר. בפירוש ר"י - רבי יוחנן בן רבי ראובן מאוכרידא לשאלות³⁶⁸. מנורת מאור. בס' עץ חיים. בהגהות אל שו"ת מהר"י ווייל³⁶⁹. הפטריות שעם פי' רז"ה³⁷⁰. הסדר אליהו זוטא.

במדרש רבי דוד הנגיד מבן רבי אברהם בן הרמב"ם, ממלא מקומם בנגידות מצרים, לחם נגד מתנגדי הרמב"ם, אשר יש ללמוד מדבריו דעתו בדעת רמב"ם, וז"ל שם³⁷¹: ומכאן אמרו עליהם השלום; מותר לספר לשון הרע על בעל המחלוקת, כ"ש: "ואני אבא אחריך ומלאתי את דבריך", ומשום כך נתחייב אדוניהו מיתה, משום שהוא החזיק במחלוקת.

³⁶² ל"ז א'.

³⁶³ ס"ג א'.

³⁶⁴ ז' עמוד כ'.

³⁶⁵ ד' עמ' של"ז.

³⁶⁶ כ"ו.

³⁶⁷ ג'.

³⁶⁸ ב' עמ' ר"א.

³⁶⁹ עמ' רמ"ה.

³⁷⁰ עמ' י"ח.

³⁷¹ א' עמוד צ"ד.

כאן נתפרש שאכן נתחייב אדוניהו מיתה משום שהחזיק במחלוקת, ומבואר שכל בעל מחלוקת כך דינו ומשפטו, ואין לו זכות קיום בעולם. אף כן המשמעות של לשון הברייתא לעיל: אדניה לא נהרג אלא בשביל שהיה בעל מחלוקת.

כלפי הרי"ף והרא"ש יש ליישב שעמודי הפסק אלו לא מקפידים ומדקדקים דרך כלל להביא אלא מן הבבלי, אבל לעולם מודים אף בדין הזה, והרמב"ם מקצר בהלכות דעות, ולא זכר איסור מחלוקת כלל, לבד מלא תתגודדו בבתי הדינים, ראה הספר המצוות לרמב"ם³⁷², שם³⁷³, ובהשגות רמב"ן לשורשים שם.

בעיקר דברינו, מצאנו דברים מפורשים באהבת דוד³⁷⁴: וארחיב הדיבר במ"ש בסוף ספר צפנת פענח חדש להרב החסיד מהר"י תלמיד מהר"י בעש"ט, במשז"ל אין בן דוד בא עד שיכלו גסי הרוח מישראל, כי אדם שיש בו דעת, כאלו נבנה בית המקדש בימיו, כמ"ש בברכות דף ל"ג, והיינו שנעשה מקדש למטה ע"י דעת הכולל חכמה ובינה נגד מקדש של מעלה לחברן וליחדן, ואם נסתלק הדעת גורם חרבן בה"מ, והסיבה לשון הרע וכו' א"כ מעכבין ביאת המשיח, אחר שהוא גורם החרבן על ידי סילוק הדעת, והאריך בזה עש"ב, וז"ש נדמו עמי מבלי הדעת, נכרתו, על ידי שנסתלק הדעת גרם החורבן, כי אתה הדעת מאסת וכו' וגרמת החרבן, ואמאסך מכהן לי, כלפי הכהנים, כמו שפירשו המפרשים, ויחרב הבית. ובזה אפשר דרך הלצ"י, כל מי שאין בו דעת נבילה טובה הימנו, במעשה אליהו הנביא זכור לטוב וריב"ל שראו נבילה מוסרחת, ואמר ריב"ל זה סר"ח העודף, וא"ל אליהו ז"ל לבנים שיניה, ואח"ך עבר איש גאה, ואליהו ז"ל סתם נחיריו, ואמר זה יותר סרחון מהנבילה, וז"ש כל מי שאין בו דעת, ומזה נולד שהוא גס רוח נבילה טובה הימנה, שאינו מספר בגנות נבילה, ולגאה מספר בגנותו. והטעם כי הגאה בעל מחלקת ולה"ר, ומותר לדבר לשון הרע על בעלי המחלוקת, כמ"ש בירושלמי:

הדעת שבה החיבה והחיבור, שורש בניין המקדש משמשת, ואם נסתלק הדעת גורם חרבן בה"מ וכו' וכל אדם שאין לו דעה, הנה הוא עצמו בעל מחלוקת ולשון הרע, אשר מותר לומר לשון הרע עליו, ואסור לרחם עליו, ועילה היו מבקשים להתיר דמו.

את והב

תלמוד תורה נתפסת אפוא בתורת דיבורי אהבה המקשרים בין העוסקים בה. הגמרא ברכות³⁷⁵: אמר רב יהודה אמר שמואל: השכים לשנות, עד שלא קרא קריאת שמע צריך לברך, משקרא קריאת שמע אינו צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה. ובתנא דבי אליהו רבה³⁷⁶: מיכן אמרו אם ראיתה תלמיד חכם שעשה עבירה ביום [בלילה] אל תהרהר עליו למחר, שמא עשה תשובה בלילה, שנאמר טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף, שנאה תעורר מדנים על כל פשעים תכסה אהבה, אין אהבה אלא תורה, שנאמר אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו, הא למדתה שכל המספר אחר מיעוטי

³⁷² שורש ח'.

³⁷³ מצות לא תעשה מ"ה.

³⁷⁴ דרוש ב' - לשבת הגדול.

³⁷⁵ י"א, ב'.

³⁷⁶ פרשה ג'.

[מיטת] תלמידי חכמים מספר אחר שכינה. ובשיר השירים רבה³⁷⁷: ומה מים מכסים ערותו של ים שנא' כמים לים מכסה כך תורה מכסים ערותן של ישראל שנאמר ועל כל פשעים תכסה אהבה וכו' ובמדרש תהלים³⁷⁸.

מכאן היבט חדש לגבי כל אותם מאמרים מרובים בחז"ל שמפליגים במעלת וחובת ת"ת, שתילמד דווקא בחבורה, וכמו;

1. משנת אבות³⁷⁹: רבי חנינא בן תרדיון אומר שנים שיושבין ואין ביניהן דברי תורה הרי זה מושב לצים שנאמר ובמושב לצים לא ישב אבל שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה שכינה ביניהם שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו אין לי אלא שנים מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שהקדוש ברוך הוא קובע לו שכר שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו:

2. ושם³⁸⁰: רבי חלפתא איש כפר חנניה אומר עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם שנאמר אלהים נצב בעדת אל ומנין אפילו חמשה שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה ומנין אפילו שלשה שנאמר בקרב אלהים ישפוט ומנין אפילו שנים שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע וגו' ומנין אפילו אחד שנאמר בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך: ברכות³⁸¹.

3. ברכות³⁸²: הסכת - עשו כתות כתות ועסקו בתורה, לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה. כדברי יוסי ברבי חנינא, דאמר רבי יוסי ברבי חנינא: מאי דכתיב חרב [אל] הבדים ונאלו - חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבים בד בבד ועוסקים בתורה. ולא עוד אלא שמטפשים, כתיב הכא ונאלו, וכתיב התם אשר נואלנו. ולא עוד אלא שחוטאים - שנאמר ואשר חטאנו. איבעית אימא מהכא נואלו שרי צען.

4. תענית³⁸³: אמר רבי חמא ברבי חנינא: מאי דכתיב ברזל ברזל יחד, לומר לך: מה ברזל זה, אחד מחדד את חבירו - אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה. אמר רבה בר בר חנה: למה נמשלו דברי תורה כאש, שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה', לומר לך: מה אש אינו דולק יחיד - אף דברי תורה אין מתקיימין ביחיד. והיינו דאמר רבי יוסי בר חנינא: מאי דכתיב חרב אל הבדים ונאלו וכו' אמר רב נחמן בר יצחק: למה נמשלו דברי תורה כעץ, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה, לומר לך: מה עץ קטן מדליק את הגדול - אף תלמידי חכמים, קטנים מחדדים את הגדולים. והיינו דאמר רבי חנינא: הרבה למדתי מרבתי ומחבירי יותר מרבתי, ומתלמידי יותר מכולן.

³⁷⁷ פרשה א'.

³⁷⁸ מזמור א'.

³⁷⁹ ג', ב'.

³⁸⁰ ג', ו'.

³⁸¹ ו', א'.

³⁸² ס"ג, ב'.

³⁸³ ז', א'.

5. סוטה³⁸⁴: וא"ר אילעא בר יברכיה: אלמלא תפלתו של חבקוק - היו ב' תלמידי חכמים מתכסים בטלית אחת ועוסקין בתורה, שנאמר: ה' שמעתי שמעך יראתי ה' פעלך בקרב שנים חייו, אל תקרא בקרב שנים אלא בקרוב שנים ואמר ר' אילעא בר יברכיה: שני תלמידי חכמים המהלכין בדרך ואין ביניהם דברי תורה - ראוי לשרף באש, שנאמר: ויהי המה הולכים הלך ודבר והנה רכב אש וגו', טעמא דאיכא דיבור, הא ליכא דיבור - ראוי לשרף. וא"ר אילעא בר יברכיה: שני ת"ח הדרינן בעיר אחת ואין נוחין זה לזה בהלכה - אחד מת ואחד גולה, שנאמר: לנוס שמה רוצח אשר ירצח את רעהו בבלי דעת, ואין דעת אלא תורה, שנאמר: נדמו עמי מבלי הדעת. תענית³⁸⁵.
6. קידושין³⁸⁶: מאי את אויבים בשער? אמר רבי חייא בר אבא: אפי' האב ובנו, הרב ותלמידו, שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר: את והב בסופה, אל תקרי בסופה אלא בסופה.
7. סנהדרין³⁸⁷: דבר אחר: שקר החן - זה דורו של משה ויהושע, והבל היפי - זה דורו של חזקיה, יראת ה' היא תתהלל - זה דורו של רבי יהודה ברבי אילעאי. אמרו עליו על רבי יהודה ברבי אילעאי שהיו ששה תלמידים מתכסין בטלית אחת ועוסקין בתורה.
8. מכות³⁸⁸: מאי דכתיב: אוהב כסף לא ישבע כסף ומי אוהב בהמון לא תבואה? וכו' ורבנן, ואיתימא רבה בר מרי אמר: מי אוהב בהמון לו תבואה, כל האוהב (למלמד) בהמון - לו תבואה. יהבו ביה רבנן עינייהו ברבא בריה דרבה. רב אשי אמר: כל האוהב ללמוד בהמון - לו תבואה. והיינו דא"ר יוסי בר' חנינא, מאי דכתיב: חרב אל הבדים ונאלו? וכו' רבינא אמר: כל האוהב ללמד בהמון - לו תבואה וכו'.
9. תוספתא יבמות³⁸⁹: לא נמנעו בית שמיי לישא נשים מבית הלל ולא בית הלל מבית שמיי אלא נהגו האמת והשלום ביניהן, שנ' האמת והשלום אהבו.
10. בראשית רבה פרשת תולדות³⁹⁰: יולד חכם ישמחו בו, ר' הונא בשם ר' אחא מנין אתה אומר שכל מי שיש לו בן יגע בתורה שהוא מתמלא עליו רחמים תלמוד לומר בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני, ר' שמעון בן מנסיא א' אין לי אלא לב אביו בשר ודם מנין שאפילו הקדוש ברוך הוא מתמלא עליו רחמים בשעה שיגע בתורה תלמוד לומר ישמח לבי גם אני וכו'.
11. בראשית רבה פרשת וישב³⁹¹: וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקונים הוא לו וכו' ר' נחמיה א' שכל הלכות שמסר שם ועבר ליעקב מסרן לו.

³⁸⁴ מ"ט, א'.

³⁸⁵ י', ב'.

³⁸⁶ ל', ב'.

³⁸⁷ כ', א'.

³⁸⁸ י', א'.

³⁸⁹ א', י'.

³⁹⁰ פרשה ס"ג.

³⁹¹ פרשה פ"ד.

12. הפירוש המשנה לרמב"ם - דמאי³⁹²: חבר, קורין לכל תלמיד חכמים. וכן קורין לתלמידי חכמים חברים. וקראום בשם זה מפני שחברותם זה לזה היא החברות האמתית מפני שהיא לשם שמים.

מכאן לחומר מיוחד המפורש ביבמות³⁹³: אמרו: שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא, מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה, והיה העולם שמם, עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום, ושנאה להם ר"מ ור' יהודה ור' יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע, והם הם העמידו תורה אותה שעה. תנא: כולם מתו מפסח ועד עצרת. אמר רב חמא בר אבא, ואיתימא ר' חייא בר אבין: כולם מתו מיתה רעה. מאי היא? א"ר נחמן: אסכרה.

ובבראשית רבה פרשת חיי שרה³⁹⁴: שנים עשר אלף זוגות תלמידים היו לו לר' עקיבא מגבת ועד אנטיפטריס וכולהון מתו בפרק אחד, למה שהיתה עיניהם צרה אילו באילו, ובסוף העמיד שבעה, ר' מאיר ור' יהודה ור' יוסי ור' שמעון ור' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר ור' אליעזר בן יעקב, ואית דאמ' ר' יהודה ור' נחמיה ור' מאיר ור' יוסי ור' שמעון בן יוחי ור' חנניה בן חכינאי ור' יוחנן הסנדלר, אמר להם בני הראשונים לא מתו אלא שהיתה עיניהם צרה בתורה אילו באילו אלא תנו דעתכם שלא תעשו כמעשיהם, עמדו ומלאו כל ארץ ישראל תורה.

אמרת ה' צרופה

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי - פרשת יתרו: ויעל עשנו כעשן הכבשן מה כבשן זה בודק את החביות מהן יוצאות ליין ומהן יוצאות לשמן ומהן יוצאות חרוזות כך דברי תורה בודקין את בני אדם וכן הוא אומר אמרת ה' צרופה הא לא ניתנו מצוות אלא לצרופ בהן את הבריות. מקבילות.

אפשר דרך רמז שלצרוף, ובמדרשים אחרים לצרף בהם את הבריות, ר"ל לצרף את הבריות ולאחד ולחבר ביניהם.

רמב"ם שלהי הלכות חנוכה: גדול השלום, שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם, שנאמר "דרכיה, דרכי נועם; וכל נתיבותיה, שלום".

מדרש תנחומא (בובר) פרשת משפטים³⁹⁵: אתה כוננת מישרים, אמר ר' אלכסנדר שני חמרים היו מהלכין בדרך, והיו שונאין זה את זה, רבץ לו חמורו של אחד מהם, ראה אותו חבירו, ועבר, משעבר אמר כתיב בתורה כי תראה חמור שונאך [וגו' עזב תעזב עמו], מיד חזר וטען עמו, התחיל לשיח בלבו אמר כך היה פלוני אוהבו ולא הייתי יודע, נכנסו להם לפונדוק ואכלו ושתו, מי גרם להם שעשו שלום, על ידי שהביט זה בתורה, אתה כוננת מישרים וגו', איזה זה, זה משפט.

מדרש תהלים³⁹⁶: אתה כוננת מישרים. אמר ר' אלכסנדר אתה כוננת ישרות בעולמך, יש לו לאדם דין עם חבירו, והוא נכנס עמו לדין, והן מקבלין עליהם מה שהדין יוצא ועושין שלום, הוי אומר אתה

³⁹² פרק ב' משנה ג'.

³⁹³ ס"ב, ב'.

³⁹⁴ פרשה ס"א.

³⁹⁵ סימן א'.

³⁹⁶ מזמור צ"ט.

כוננת מישרים. אדם יוצא לדרך וראה חמורו של חבירו רובץ תחת משאו, הולך ונותן לו יד ומסייעו לטעון ולפרוק, והן נכנסין לפונדק והוא אומר כך פלוני אוהב אותי, ואני הייתי סבור שהוא שונאי, מיד מדברין זה עם זה ונכנס השלום ביניהם, מי גרם לזה שיעשו שלום ויעשו אוהבין, על ידי ששמר מה שכתוב בתורה כי תראה חמור שנאך רובץ [תחת משאו וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו], הדא הוא דכתיב דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

רש"י: אתה כוננת מישרים - פשרה ושימת שלום בין אנשים כוננת, באמרך "כי תראה חמור שנאך"; "כי תפגע שור אויבך"; ומי הוא שיראה את שונאו גומל לו חסד זה, ולא ידבנו לבו לחבקו ולנשקו? תנחומא. אפשר שלפני רש"י היה נוסח אחר קצת ממדרש תנחומא הנ"ל.

לאהבה

הספרי פרשת עקב³⁹⁷: לאהבה את ה' אלהיכם, שמא תאמר הריני למד תורה בשביל שאעשיר בשביל שאקרא רבי בשביל שאקבל שכר לעולם הבא תלמוד לומר לאהבה את ה' אלהיכם, כל שאתם עושים לא תהו עושים אלא מאהבה. ושם³⁹⁸: לאהבה, שמא תאמר הריני למד תורה בשביל שאקרא חכם בשביל שאשב בישיבה בשביל שאאריך ימים לעולם הבא תלמוד לומר לאהבה, למוד מכל מקום וסוף הכבוד לבוא, וכן הוא אומר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' ואומר כי חיים הם למוצאייהם ואומר תתן לראשך לזית חן בעולם הזה, עטרת תפארת תמגנך בעולם הבא, אורך ימים בימינה לעולם הבא בשמאלה עושר וכבוד בעולם הזה. רבי אלעזר ברבי צדוק אומר עשה דברים לשם פעולתם דבר בהם לשמם. נדרים³⁹⁹. פירוש המשנה לרמב"ם מס' סנהדרין⁴⁰⁰. שם מסכת אבות - שמונה פרקים⁴⁰¹. רמב"ם בהלכות תשובה⁴⁰².

הרי שפירוש לשמה היא לשם אהבה. האהבה היא לשם א-לוהיך, גם לרעך כמוך. תורה לשמה היא לשם אהבה ואחוה ושלום ורעות שבין האדם למקום ובין האדם לחברו דווקא. משנת אבות⁴⁰³: רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה ולא עוד אלא שכל העולם כלו כדי הוא לו נקרא ריע אהוב אהב את המקום אוהב את הבריות משמח את המקום משמח את הבריות ומלבשתו ענוה ויראה ומכשרתו להיות צדיק וחסיד וישר ונאמן ומרחקתו מן החטא ומקרבתו לידי זכות ונהנין ממנו עצה ותושיה בינה וגבורה שנאמר לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין ומגליל לו רזי תורה ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק והוי צנוע וארך רוח ומוחל על עלבונו ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים: שם ברשימת מ"ח קנייני התורה.

³⁹⁷ פיסקא מ"א.

³⁹⁸ פיסקא מ"ח.

³⁹⁹ ס"ב, א'.

⁴⁰⁰ פרק י' משנה א'.

⁴⁰¹ פרק ה'.

⁴⁰² פרק י'.

⁴⁰³ ו', א'.

1. ובברכות⁴⁰⁴: אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך, אל תקרי בניך אלא בוניך. שלום רב לאהבי תורתך ואין למו מכשול יהי שלום בחילך שלום בארמנותיך למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך למען בית ה' אלהינו אבקשה טוב לך ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. מקבילות.
 2. סנהדרין⁴⁰⁵: אמר רבי אלכסנדר: כל העוסק בתורה לשמה משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה, שנאמר או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי. רב אמר: כאילו בנה פלטרין של מעלה ושל מטה, שנאמר ואשם דברי בפך ובצל ידי כסיתך לנטע שמים וליסד ארץ [רבי יוחנן אמר]: אף מגין על כל העולם כולו, שנאמר ובצל ידי כסיתך, ולוי אמר: אף מקרב את הגאולה, שנאמר ולאמר לציון עמי אתה וכו'.
 3. ברכות⁴⁰⁶: רב ספרא בתר צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה, ובין התלמידים העוסקים בתורתך, בין עוסקין לשמה בין עוסקין שלא לשמה. וכל העוסקין שלא לשמה, יהי רצון שיהו עוסקין לשמה.
- ובגמרא בבא מציעא⁴⁰⁷: אמר רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגדה על מה אבדה הארץ, דבר זה אמרו חכמים ולא פירשוהו, אמרו נביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו. שנאמר ויאמר ה' על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם. אמר רב יהודה אמר רב: שלא ברכו בתורה תחילה. נדרים. במפרשים מבואר שלא למדו תורה לשמה.
- לדרכינו, הברכה היא מאחדת תורת כל בני ישראל, אשר בלעדיה נתת תורת כל אחד ואחד בידו. בתוספתא חגיגה⁴⁰⁸: משרבו תלמידי שמיי והלל שלא שימשו כל צרכן הרבו מחלוקות בישראל ונעשו שתי תורות וכו' ושם סוטה⁴⁰⁹. ובמדרש תנחומא (בובר) פרשת קרח⁴¹⁰: זאת עשו קחו לכם מחתות [קרח וכל עדתו] ותנו בהן אש. מה ראה לומר להם כך, אמר להם בדתי העובדי כוכבים טעיות הרבה יש, [ונימוסין] הרבה, וכומרין הרבה, כולם מתקבצין בבית אחד, ואני אין לי אלא ה' אחד, ותורה אחת, ומשפט אחד, ומזבח אחד, כהן גדול אחד, ואתם מאתים וחמשים איש, מבקשים כהונה גדולה, אף אני רוצה בכך, לכך אתה וכל עדתך הנועדים על ה' וכו' רש"י.
- התורה לשמה היינו השלמה, האחידה והמאוחדת, אותיות של לשמה ושלמה הם שוות. אחד הוא שלם במנחות. מקצת קדמונים דוגמת רמב"ם ועוד, מפרשים לא בירכו בתורה תחילה, היינו בקריאת תורה הציבורית שתיקנו בביהכ"נ לרבים.

⁴⁰⁴ ס"ד, א'.

⁴⁰⁵ צ"ט, ב'.

⁴⁰⁶ ט"ז, ב'.

⁴⁰⁷ פ"ה, א'.

⁴⁰⁸ ב', ט'.

⁴⁰⁹ י"ד, ט'.

⁴¹⁰ סימן י"א.

מסתבר שברכת תורה ההיא, מעין הזימון הוא בברכת מזון, המכוון לאגד ולזמן הקהל כולו ולצורך ציבור בברכה, ובמשנת ברכות⁴¹¹: כיצד מזמנין בג' אומר נברך בג' והוא אומר ברכו בעשרה אומר נברך לאלהינו בעשרה והוא אומר ברכו אחד עשרה ואחד עשרה רבוא במאה אומר נברך לה' אלהינו במאה והוא אומר ברכו באלף אומר נברך לה' אלהינו באלף ואלף אומר ברכו ברבוא אומר נברך לה' אלהינו באלף ישראל אלהי הצבאות יושב הכרובים על המזון שאכלנו ברבוא והוא אומר ברכו וכו' ר' יוסי הגלילי אומר לפי רוב הקהל הן מברכין שנאמר במקהלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל אמר רבי עקיבא מה מצינו בבית הכנסת אחד מרובין ואחד מועטין אומר ברכו את ה' רבי ישמעאל אומר ברכו את ה' המבורך: גמרא שם⁴¹²: אמר רב יהודה וכו' מנין לברכת התורה לפניו מן התורה - שנאמר: כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו וכו' ושם⁴¹³. ספרי פרשת האזינו⁴¹⁴. מכילתא⁴¹⁵: אין לי אלא אכילת מזון שטעון ברכה לפניו ולאחריו תורה מנין וכו' ר' חנינא בן אחי ר' יהושע אומר הרי הוא אומר כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו, כי שם השם אקרא זה המברך, הבו גודל לאלהינו אלו העונים אחריו ומה הן עונים אחריו ברוך יי המבורך לעולם, וכשהוא קורא בשמו יהו עונין אחריו בשכמל"ו. וכן דוד אומר גדלו ליי' אתי ונרוממה שמו יחדיו, רבי אומר זכר צדיק לברכה כשהוא מזכיר את הצדיק צדיק חי העולמים, שנ' צדיק ה' בכל דרכיו וגו' לברכה אמר: פתרון תורה: ילמדנו רבנו, מה שיברך אדם על התורה, חנניה בן אחי ר' יהושע אומר, כי שם ה' אקרא זה הקורא בתורה, הבו גדל לאל', אילו שעונין אחריו. אמ' ר' עקיבא כך שאומ' בבית הכנסת ברכו את ה', ר' ישמעאל מוסיף המבורך. במקבילות.

מכאן להשגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם - שכחת העשין⁴¹⁶: שנצטוינו להודות לשמו ית' בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו בתתו תורתו אלינו והודיענו המעשים הרצויים לפניו שבהם ננחל חיי העולם הבא. וכאשר נצטוינו בברכה אחר כל האכילה כן נצטוינו בזו. ובשלישי שלברכות אמרו מנין לברכת התורה לפניה מן התורה שנ' כי שם י"י אקרא הבו גודל לאלהינו וכו' והעולה מזה שברכת התורה לפניה מצות עשה דאורייתא. ובגמרא דבני מערבא אמרו כתוב בתורה ברכה לפניה ואין כתוב בה ברכה לאחריה מה כתוב בה לפניה כי שם י"י אקרא הבו גודל לאלהינו וכו' מכלל זה מתבאר שהברכה הזו מן התורה וכו'

מן האפשר שרמב"ן לשיטתו בהקדמה לבראשית: עוד יש בידינו קבלה של אמת, כי כל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא וכו' וכי שם י"י אקרא, ר"ל כל שקורא בתורה, היא שמותיו של הקב"ה, הבו גודל שחייב בברכה. הפשטות אמנם אשר מדובר בקריאת תורה הציבורית שבביה"כ דווקא, לכן נאמר כי שם י"י אקרא, ע"ד זימון הרבים ממש, עם דרשות דומות אחרות כיו"ב.

מ"מ למדנו בעיקר ברכת תורה הנדרשת מן התורה, והרי היא ברכת רבים בקהל ציבור. שלא ברכו בתורה תחילה היינו ביטול ברכה המאחדת תורתם, ברך בשורש אותיות רכב, כמין הרכבה והברכה

א.א. 411

412 דף כ"א, א'.

413 מ"ה, א'.

414 פִּיסְקָא ש"ו.

415 דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה ט"ז.

416 מצוה ט"ו.

המחברת, אשר בברכה הופכת תורה לשמה – שלמה. לשמה היא בתורה המאהבת, כאשר בהעדר ברכה, התורה היא שלא לשמה.

ובגמרא יומא⁴¹⁷: היכי דמי חילול השם? וכו' אביי אמר: כדתניא, ואהבת את ה' אלהיך - שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו [באמונה, ודבורו] בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו - אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה. אוי להם לבריות שלא למדו תורה, פלוני שלמדו תורה - ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ואין משאו ומתנו באמונה, ואין דבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו - אוי לו לפלוני שלמד תורה, אוי לו לאביו שלמדו תורה, אוי לו לרבו שלמדו תורה, פלוני שלמד תורה - ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכוערין דרכיו! ועליו הכתוב אומר באמר להם עם ה' אלה ומארצו יצאו.

בפשטות, דברים אלה נוגעים בחילול השם ובקידוש השם, אמנם לדרכינו מסתבר שאף גדרי התורה לשמה ושלא לשמה נשנו בזה. הרי הכול נלמד מהכתוב ואהבת את י"א, שהוא מעין עניין הפסוק לאהבה את י"א, אשר משם נדרש לשמה הנ"ל בספרי, זה נמצא בפרשת שמע בפתיחתה, וזה נמצא בפרשת והיה אם שמוע בפתיחתה, ואף חכמים תקנום בק"ש יחד, מלבד לְאַהֲבָה אֶת־יְיָ אֱלֹהֵיכֶם לְלֶכֶת בְּכָל־דִּרְכָיו וּלְדַבְּקָה־בּוֹ: המופיע בהמשך, כי הרי שניהם נדרשו בעניין לשמה התם בספרי.

מ"מ, לשמה היא באהבה, ואהבה היא לשמה. נמצא אפוא שאף מדרשם ואהבת - שיהא שם שמים מתאהב על ידך, קיום לשמה הוא, בעוד היפוכו היא בחינת שלא לשמה ודאי. יש לציין עוד המופיע בספר מחשבת מוסר⁴¹⁸: שמעתי מרבי איסר זלמן זצ"ל, על מה שאמרו תניא "ואהבת את ה' אלקיך", שיהא שם שמים מתאהב על ידך וכו' ואמר על כך הגרא"ז, שהחיוב שיהיה שם שמים מתאהב על ידך, אף הוא עד כדי "בכל לבבך ובכל נפשך", שהרי המשך הפסוק הוא "בכל לבבך ובכל נפשך".

דברים מפורשים ברוח זו, המחברת לשמה ומידות שבין האדם לחברו, מצאנו בסוכה⁴¹⁹: ואמר רבי אלעזר: מאי דכתיב פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד? אלא: תורה לשמה - זו היא תורה של חסד, שלא לשמה - זו היא תורה שאינה של חסד. איכא דאמרי: תורה ללמדה - זו היא תורה של חסד, שלא ללמדה - זו היא תורה שאינה של חסד.

ובס' נתיבות עולם⁴²⁰: ואמר כי התורה לשמה היא התורה של חסד. וזה מפני כי התורה עצמה היא הטוב הגמור, כמו שהוא החסד שהוא טוב הגמור, וזה שאמרו כי תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים כדאיתא במסכת סוטה, וכל זה מפני כי התורה היא הטוב הגמור. ולכך אם למד התורה לשמה, נקראת תורת חסד, שזהו עצמה של תורה הטוב הגמור, אבל אם למד התורה שלא לשמה, אין זה עצמה של תורה. ובס' ערוך לנר: בגמרא תורה לשמה זו היא תורה של חסד. יש לפרש

⁴¹⁷ פ"ו, א'.

⁴¹⁸ א' עמ' תק"ז.

⁴¹⁹ מ"ט, ב'.

⁴²⁰ נתיב התורה פרק ז'.

ע"פ מאמר התנא כל העוסק בתורה לשמה אוהב את המקום אוהב את הבריות וזהו תורה של חסד שפירושו אהבה וכו'

פסחים⁴²¹: רבא רמי: כתיב כי גדל עד שמים חסדך וכתיב כי גדל מעל שמים חסדך, הא כיצד? כאן - בעושין לשמה, וכאן - בעושין שלא לשמה. וכדבר יהודה, דאמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה - בא לשמה. וברבינו חננאל: גדול מעל שמים חסדך אלו העושין לשמה, כי גדול עד שמים חסדך אלו העושין שלא לשמה, שאע"פ שעושין שלא לשמה יש להם חסד, כדבר יהודה אמר רב וכו' הרי היחס של לשמה וחסד.

ובסנהדרין⁴²²: אמר רבי יצחק: מאי דכתיב מה תתהלל ברעה הגבור חסד אל כל היום, אמר לו הקדוש ברוך הוא לדואג: לא גבור בתורה אתה, מה תתהלל ברעה? לא חסד אל נטוי עליך כל היום? ואמר רבי יצחק: מאי דכתיב ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי. אמר לו הקדוש ברוך הוא לדואג הרשע: מה לך לספר חקי? כשאתה מגיע לפרשת מרצחים ופרשת מספרי לשון הרע מה אתה דורש בהם? מיוחס לרש"י: לא חסד תורה עליך - לא חכם בתורה אתה - דכתיב ותורת חסד על לשונה, וביד רמ"ה.

המדרש תהלים⁴²³: דבר אחר ואני בחסדך בטחתי. בתורתך, שכתוב בה ותורת חסד על לשונה. ושם⁴²⁴: [דבר אחר] חסד אל כל היום. אמר דוד לדואג אדם שהוא עסוק בחסד אל כל היום, זה תורה, שנאמר ותורת חסד על לשונה, יעסוק בדברים הללו, ותעשה תורתך פלסתר, ברעה הגבור. דבר אחר חסד אל כל היום. אדם שעושה חסד עם האל דבר קשה כביכול שכל מי שעוסק בתורה כאלו עושה חסד עם האל, ואתה עסוק במלשינות בלשון הרע, ברעה הגבור. שם⁴²⁵: וכן את מוצא משה נתן להם התורה שנקראת חסד, שנאמר ותורת חסד על לשונה וכו'

מכילתא⁴²⁶: ויבא אלהים את אשר שאל, מלמד שנתן לו מה ששאל ולהם נתן מה ששאלו, שנאמר רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה', ואומר עשיר ורש נפגשו עושה כלם ה'. - הא כיצד, תלמיד ששימש את הרב והרב רוצה להשנותו, מאיר עיני שניהם ה', זה קונה חיי עולם וזה קונה חיי עולם; אבל תלמיד ששימש את הרב והרב אינו רוצה להשנותו, עושה כלם ה', מי שעשה זה חכם סוף יעשהו טפש ומי שעשה לזה טפש סוף יעשהו חכם.

⁴²¹ נ', ב'.

⁴²² ק"ו, ב'.

⁴²³ מזמור י"ג.

⁴²⁴ מזמור נ"ב.

⁴²⁵ מזמור קי"ח.

⁴²⁶ דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא [דוישמע] פרשה ב'.

פסחים⁴²⁷: אמר רבי שמעון בן לקיש: ואעשך לגוי גדול - זהו שאומרים אלהי אברהם, ואברכך - זהו שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך - זהו שאומרים אלהי יעקב, יכול יהו חותמין בכולן - תלמוד לומר והיה ברכה - בך חותמין, ואין חותמין בכולן.

הכתוב אומר תיתן אמת ליעקב - חסד לאברהם. מאחר שחותמו של הקב"ה אמת, דין נותן לחתום ביעקב. מ"מ, באברהם חותמים, דהיינו בחסד, ע"ד סוטה⁴²⁸: דרש ר' שמלאי: תורה - תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים וכו' ובמדרש תנחומא (בובר) פרשת וירא⁴²⁹: וכן דוד משבח כל ארחות ה' חסד ואמת, מהו כל ארחות ה' חסד ואמת, התורה תחלתה חסד, וסופה חסד, ואמצעיתה חסד וכו' ושם פרשת חיי שרה⁴³⁰. ובבראשית רבתי.

החתימה היא רמז וסימן לדור אחרון החותם בחסד דווקא. חסד תתחלף ותתהפך בחתם. באבות דרבי נתן⁴³¹: פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר' יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב אמר ר' יהושע אוי לנו על זה שהוא חרב מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. א"ל בני אל ירע לך יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמילות חסדים שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח וכו' מקבילות.

אחד היה אברהם. אחד תתחלף ותתהפך בחסד. סוד המגן הוא בחסד דווקא. אברהם אוהבי הוא משל של לשמה. הלשון המופיע בפירוש המשנה לרמב"ם מסכת סנהדרין⁴³²: וזוהי מעלת אברהם אבינו שהיה עובד מאהבה וכו' ובפ"י מהלכות תשובה: העובד מאהבה, עוסק בתורה ובמצוות והולך בנתיבות החכמה--לא מפני דבר בעולם, לא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה: אלא עושה האמת, מפני שהוא אמת; וסוף הטובה לבוא בכלל. ומעלה זו היא מעלה גדולה עד מאוד, ואין כל חכם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו, שקראו הקדוש ברוך הוא אוהבו לפי שלא עבד אלא מאהבה. והיא המעלה שציוונו בה הקדוש ברוך הוא על ידי משה רבנו, שנאמר "ואהבת, את ה' אלוהיך, בכל לבבך ובכל נפשך, ובכל מאודך" וכו'.

בך חותמים, בסמל של לשמה, הנשאר מעל שמים, לעולם ולנצח. חסד לאברהם מלמד על מעלת אהבה ולשמה היוצאות מן החסד דווקא. שנאת חנם פגיעה היא בתורה לשמה, ועל כן נאבדה הארץ, עד והשיב לב אבות, דוגמת אברהם בחסד, על בנים - ולב בנים, בתורתם, על אבותם, לשמה, ובזה הגאולה והישועה. וזוכר חסדי אבות - ומביא גואל לבני בניהם, למען שמו באהבה. לבני יש בה האותיות של לב. כאן נרמז והשיב וגו', ולמען שמו באהבה, היא בחינת תורה לשמה, וזוכר חסדי אבות, שכל מעשיהם לש"ש, מעל שמים.

⁴²⁷ קי"ז, ב'.

⁴²⁸ י"ד, א'.

⁴²⁹ סימן ד'.

⁴³⁰ סימן ב'.

⁴³¹ נוסחא א' פרק ד'.

⁴³² פרק י' משנה א'.

בספרי פרשת מטות⁴³³: ר' יאשיה אומר, שהיה אומר דבר בשם אומרו, כענין שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי וכו' ובמסכת כלה⁴³⁴: וכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי וכו' האומר דבר בשם אומרו בחינת והשיב לב אבות על בנים וגו'

ובאגדת בראשית⁴³⁵: ד"א כמגדל דוד צואר. זה אברהם, כשם שכל איבריו של גוף תלויין בצואר, כך כל ישראל תלויין באברהם, שנאמר מגן אברהם, אלף המגן תלוי עליו, עושה חסד לאלפים, דבר צוה לאלף דור, בזכות אברהם נתלה עליו עד אלף דור, בזכות ג' האבות על אחת כמה וכמה וכו'

בתורה ובגמילות חסדים

1. ברכות⁴³⁶: תניא נמי הכי, רבי נתן אומר: מנין שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים, שנאמר: הן אל כביר ולא ימאס, וכתוב: פדה בשלום נפשי מקרב - לי וגו'. אמר הקדוש ברוך הוא כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור - מעלה אני עליו כאילו פדאני, לי ולבני, מבין אומות העולם.

2. בבא קמא⁴³⁷: א"ר יוחנן משום ר"ש בן יוחאי, מאי דכתיב: אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור? כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים - זוכה לנחלת שני שבטים, שנאמר: אשריכם זורעי, ואין זריעה אלא צדקה, שנאמר: זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד, ואין מים אלא תורה, שנאמר: הוי כל צמא לכו למים; וזוכה לנחלת שני שבטים, זוכה לכילה כיוסף, דכתיב: בן פורת יוסף... בנות צעדה עלי שור, וזוכה לנחלת יששכר, דכתיב: יששכר חמור גרם. אית דאמרי: אויביו נופלים לפניו כיוסף, דכתיב: בהם עמים ינגח יחדו אפסי ארץ, וזוכה לבינה כיששכר, דכתיב: ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל.

3. סנהדרין⁴³⁸: והתניא, שאלו תלמידיו את רבי אלעזר: מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח? - יעסוק בתורה ובגמילות חסדים.

4. עבודה זרה⁴³⁹: א"ר יוחנן משום רבי בנאה, מאי דכתיב: אשריכם זורעי על כל מים משלחי רגל השור והחמור? אשריהם ישראל, בזמן שעוסקין בתורה ובגמילות חסדים - יצרו מסור בידם ואין הם מסורים ביד יצרו, שנאמר: אשריכם זורעי על כל מים, ואין זריעה אלא צדקה, שנאמר: זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד, ואין מים אלא תורה, שנאמר הוי כל צמא לכו למים. משלחי רגל השור והחמור - תנא דבי אליהו: לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאוי.

⁴³³ פיסקא קנ"ז.

⁴³⁴ פרק א' הלכה כ"ד.

⁴³⁵ פרק פ'.

⁴³⁶ ח', א'.

⁴³⁷ י"ז, א'.

⁴³⁸ צ"ח, ב'.

⁴³⁹ ה', ב'.

5. שם⁴⁴⁰: ת"ר: כשנתפסו רבי אלעזר בן פרטא ורבי חנינא בן תרדיון, א"ל ר' אלעזר בן פרטא לרבי חנינא בן תרדיון: אשריך שנתפסת על דבר אחד, אוי לי שנתפסתי על חמשה דברים. א"ל רבי חנינא: אשריך שנתפסת על חמשה דברים ואתה ניצול, אוי לי שנתפסתי על דבר אחד ואיני ניצול, שאת עסקת בתורה ובגמילות חסדים, ואני לא עסקתי אלא בתורה [בלבד]; וכדבר הונא, דאמר רב הונא: כל העוסק בתורה בלבד - דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר: וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת [וגו'], מאי ללא אלהי אמת? שכל העוסק בתורה בלבד - דומה כמי שאין לו אלוה וכו'.

6. ירושלמי מסכת תענית⁴⁴¹: תמן תנינן שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים ושלשתן בפסוק אחד ואשים דברי בפ"ך זו תורה ובצל ידי כסיתך זו גמילות חסדים ללמדך שכל מי שהוא עוסק בתורה ובגמילות חסדים זכה לישוב בצילו של הקדוש ברוך הוא הדא היא דכתיב מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפ"ך יחסיון וכו' ושם מגילה, ובפסיקתא דרב כהנא.

כל העוסק בתורה בלבד - דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר: וימים רבים לישראל - ללא אלהי אמת וכו' הרי גמ"ח קובעת דרגת תורתו, האם לשמה היא א"ל.

כאן האמת דרשו בחד דווקא, ברם ביבמות⁴⁴²: דא"ר יצחק, מאי דכתיב: רע ירוע כי ערב זר? רעה אחר רעה תבא למקבלי גרים, ולערבי שלציון, ולתוקע עצמו לדבר הלכה וכו' תוקע עצמו לדבר הלכה - דתניא, רבי יוסי אומר: כל האומר אין לו תורה - אין לו תורה; פשיטא! אלא כל האומר אין לו אלא תורה - אין לו אלא תורה; הא נמי פשיטא! אלא דאפילו תורה אין לו. מאי טעמא? אמר רב פפא, אמר קרא: ולמדתם... ועשיתם כל שישנו בעשיה ישנו בלמידה, כל שאינו בעשיה אינו בלמידה. ואיבעית אימא, לעולם כדאמריתו מעיקרא: כל האומר אין לו אלא תורה - אין לו אלא תורה, לא צריכא, דקא מגמר לאחרני ואזלי ועבדי, מהו דתימא אית ליה אגרא לדידיה, קמ"ל וכו'.

גוי אחד בארץ - שיה פזורה

המכילתא⁴⁴³: שנ' שיה פזורה ישראל אריות וגו', נבוכד נצר מלך בבל המשילן כשה, מה שיה זה כשהיא לוקה מאחת מאבריה כל איבריה מרגישין, כך ישראל, אם נהרג אחד מהן כלן מרגישין ומצטערין, אבל אומות העולם אינן כן, אלא אם נהרג אחד מהם כולם שמחים במפלתו. - וגוי, קראן גוי, שנ' ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ וגו' וכו'.

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי שם: וגוי, מלמד שהן כגוף אחד ונפש אחת, וכן הוא אומר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. חטא אחד מהן כולן נענשין שנ' הלא עכן בן זרח מעל מעל בחרם ועל כל ישראל היה קצף והוא איש אחד לא גוע בעונו לקה אחד מהן כולן מרגישין, וכן הוא אומר שיה פזורה ישראל מה רחל זה לקה אחד מאבריה כולן מרגישין כך ישראל לקה אחד מהן כולן מרגישין. אבל גוים שמחים כולן זה על זה.

⁴⁴⁰ י"ז, ב'.

⁴⁴¹ פרק ד' הלכה ב'.

⁴⁴² ק"ט, ב'.

⁴⁴³ דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ב'.

ויקרא רבה פרשת ויקרא⁴⁴⁴: תני חזקיה שה פזורה ישראל. נמשלו ישראל בשם, מה שה אחד מאיבריה לוקה כל איבריה מרגישין, אף ישראל כך, האיש אחד יחטא וגו'. תני ר' שמעון בן יוחי משל לבני אדם שהיו נתונים בספינה ונטל אחד מהן מקדח והתחיל קודח תחתיו. אמרו לו חביריו למה את עושה כן, אמ' להן מה איכפת לכם, לא תחתי אני קודח. אמרו לו מפני שאתה מיציף עלינו את הספינה. כך אמר איוב ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי. אמרו לו חביריו כי יוסיף על חטאתו פשע בינינו יספוק, בינותינו את מספיק עוונותיך. אמ' ר' אילאסאה גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה אמ' לו כת' בתורתכם אחרי רבים להטות ואנו רבים מכם, מפני מה אי אתם משוים עימנו לעבודה זרה. אמ' לו יש לך בנים, אמ' לו הזכרתי צרתי. אמ' לו למה, אמ' לו בשעה שהן יושבין על שולחני, זה מברך לאלוה פלוני וזה מברך לאלוה פלוני ואין עומדין עד שמפצעין מוחיהן אילו על אילו. אמ' ליה ומשוי את עימהן, אמ' ליה לאו. אמ' לו עד שאתה אומר לי להשוות עמך לך והשוה עם בניך. נדחף והלך לו, אמרו לו תלמידיו ר' לזה דחיתיה בקנה לנו מה את משיב, אמ' להן אין אני משיב אתכם ריקנין. בעשו כת' שש נפשות וכת' בו נפשות הרבה, דכתיב ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו ואת כל נפשות ביתו. יעקב שבעים נפש וכתוב בו נפש אחת, דכתיב בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה וגו'. אלא עשו על ידי שעבד אלהות הרבה כת' בו נפשות הרבה, יעקב על ידי שלא עבד אלהות הרבה כתוב בו נפש אחת, דכתיב ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש.

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת תולדות⁴⁴⁵: אדריאנוס אמר לרבי יהושע גדולה הכבשה העומדת בין שבעים זאבים, אמר ליה גדול הוא הרועה שמצילה ושומרה ושוברן לפניה, הוי כל כלי יוצר עליך לא יצלח. פסיקתא רבתי⁴⁴⁶. אסתר רבה⁴⁴⁷.

הסוד ההישרדות של כבשה האחת שעומדת תוך כל אותם שבעים זאבים, מצוי הוא דווקא בהיותה נמשלת אל כבשה היא שה פזורה ישראל, מה שה זו כשהיא לוקה מאחת מאבריה כל איבריה מרגישים, כך ישראל, אם נהרג אחד מהן כלן מרגישים ומצטערים.

משנת רבי אליעזר

כמה וכמה חידושים נכבדים, מצאנו ראינו בפרק שלום אשר במשנת רבי אליעזר⁴⁴⁸ שאינם מופיעים בפרקי שלום אשר בשאר מדרשים, ובכן העתקתי כולו;

הרבה שמות נקראו לו, ואין חביב מכולן אלא שלשה, שכולן ענין אחד הם, שלמה, אגור, קהלת, ושלשתן על שם שלום. כי שלמה יהיה שמו, למה, כי שלום ושקט אתן על ישראל בימיו. קהלת ואגור לשון כינוס, כי היו ישראל מכוונסין בימיו וביניהן שלום, שנ' וישב יהודה וישראל לבטח, לא זה גוזל את זה ולא זה חומס את זה. וכי מהיכן נגדרו מן הגזל, מתוך ששפט משפט הזונות בלא עדים. תמהו ואמרו, מי יוכל לדון בלא עדים, ועמדו וגדרו עצמן מן הגזל, שנ' וישמעו כל ישראל את המשפט אשר

⁴⁴⁴ פרשה ד'.

⁴⁴⁵ סימן ה'.

⁴⁴⁶ פיסקא ט' - למנצח על הנגינות.

⁴⁴⁷ פרשה י' סימן י"א.

⁴⁴⁸ בפרשה ד'.

שפט המלך וייראו מאד. אמרו, אין אנו יכולין לעמוד בגזול שלזה, והיה ביניהן שלום. ללמדך שגדול השלום. שלא שיבח הקדוש ברוך הוא את שלמה אלא בו, שנ' שלום ושקט אתן על ישראל בימיו.

1. גדול הוא השלום, שכל מדות שברא הקדוש ברוך הוא נתן להן קצבה, חוץ משתי מדות, התורה והשלום. התורה מניין, שנ' לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד. השלום מניין, שנ' למרבה המשרה ולשלום אין קץ. לפיכך נתן הקדוש ברוך הוא שכר עמילי תורה שלום ושכר רודפי שלום תורה. שכר עמילי תורה שלום מניין, שלום רב לאוהבי תורתך. שכר רודפי שלום תורה מניין, וליועצי שלום שמחה. ואי זה היא שמחה, זו תורה, שנ' פקודי יוי ישרים משמחי לב. ללמדך, שאין חביב משתיהן.

2. ר' ישמעאל אומ', שלש עשרה דברים חיבבן הקדוש ברוך הוא וקראן לי, ומכולן לא כפל אלא השלום. והן כהנים, לויים, וישראלים, וסנהדרין, והבכורות, ותרומת המשכן, והקרבנות, ושמן המשחה, וארץ ישראל, ובית המקדש, ומלכי בית דוד, והכסף, והזהב. כהנים מניין, שנ' וכהנו לי. לויים מניין, שנ' ולקחת את הלויים לי. ישראל מניין, שנ' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. סנהדרין מניין, שנ' אספה לי שבעים איש. הבכורות מניין, שנ' קדש לי כל בכור. תרומת המשכן מניין, שנ' ויקחו לי תרומה. הקרבנות מניין, שנ' תשמרו להקריב לי. שמן המשחה מניין, שנ' שמן משחת קדש יהיה זה לי. ארץ ישראל מניין, [שנא'] כי לי הארץ. בית המקדש מניין, שנ' הוא יבנה לי בית. מלכות בית דוד מניין, שנ' כי ראיתי בבניו לי מלך. הכסף וזהב מניין, שנ' לי הכסף ולי הזהב. ובכלן לא כפל מהן אלא השלום, שנ' או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי. ללמדך שהוא חביב מן הכל.

3. גדול הוא השלום, שלא התחיל הקדוש ברוך הוא לברות דבר בעולם אלא דבר של שלום. ואי זה, זה האור, שנ' ויאמר אלהים יהי אור. ומנין שהאור שלום, [שנא'] יוצר אור ובורא חשך עושה שלום. מיכאן אמרו, נר ביתו קודם, משום שלום ביתו. קראו את האור שלום.

4. גדול הוא השלום, שאפי' העליונים צרכו לשלום, שנ' עושה שלום במרומיו. כיצד. הרקיע הזה של מים הוא, שנ' המקרה במים עליותיו, והכוכבים של אש, שנ' הללוהו כל כוכבי אור, והן קבועין ברקיע, לא הן מרתיחין את הרקיע ולא הרקיע מכבה אותן, לכך נאמ' עושה שלום במרומיו. ד"א עושה שלום במרומיו, המלאכים הללו גופן ברוי מן המים וקופאין ועומדין כמים באולם של זכוכית, שנ' וגויתו כתרשיש. ומניין שהים קרוי תרשיש, שנ' ועל כל אניות תרשיש. וראשיהן של מלאכים אש חקוקה באש, שנ' ופניו כמראה ברק ועיניו כלפידי אש. לא זה מרתיח את זה ולא זה מכבה את זה. לכך נאמר עושה שלום במרומיו. ד"א ר' אליעזר אומ', מעולם לא ראתה החמה פגימת הלבנה ולא פגימת הקשת. אלא כשהלבנה מתחלת לחסור, היא מחסרת מן הצד הרחוק מן החמה, כדי שלא תתגנה בפני החמה. ופגימת הקשת לעולם אחר החמה, שאלו היתה לפניה, היו עובדי החמה אומרים, ראו כמה גדול כוחו של אלהינו, שהקשת לפניו והוא יורה חצים, ויתחזקו עובדי ע"ז. לכך נאמ' עושה שלום במרומיו. ד"א עושה שלום במרו', החיות הללו של אש הן, שנ' ודמות החיות מראיהן כגחלי אש, והן טעונין רקיע של שלג, והוא השמיני, שנ' ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא, זה השלג העבה, שנ' משליך קרחו כפתים, והן טעונין אותו לעולם ולעולמי עולמים, לא זה מרתיח את זה ולא זה מכבה את זה. אבא חנן אומ', אלו היתה האש מלמעלן והשלג מלמטה, הייתי אומ', דרכה של אש לעלות ודרכו של שלג לירד, אף על פי כן הייתי תמה שאינן נוגעין זה בזה, וכל שכן שהשלג מלמעלן והאש מלמטן, תמה תמהון יש כאן, לכן נאמ' עושה שלום במרומיו. ד"א עושה שלום במרומיו, שעשה שלום בין האור והחשך. אמ' ר' יוחנן, קרא הקדוש ברוך הוא לאור ואומ' לו, היום יהא תחומך, וקרא לחשך ואמ' לו, הלילה [יהא] תחומך. ראייה לדבר, שהוא אומר לאיוב, המימך צוית בקר ידעת השחר מקומו, החזיר הדבר כלפי הקדוש ברוך הוא לומר אני הוא שצויתי לבקר וידעתי השחר מקומו. ד"א עושה שלום במרומיו, שהכריע את הבריות בין העליונים והתחתונים. כיצד. ביום הראשון ברא

- שמים וארץ, עליונים ותחתונים. בשני ברא רקיע, מן העליונים. בשלישי ברא מן התחתונים, דשאים וזרעים, [שנא] תדשא הארץ. ברביעי ברא מן העליונים, את המאורות. בחמישי ברא מן התחתונים, ישרצו המים. בששי ברא אדם. אמ' אם אני בורא אותו מן העליונים, מוסיפין על התחתונים, אלא בראו מן העליונים והתחתונים, להכריע ביניהן, וייצר יוי אלהים את האדם עפר, הרי מן האדמה, ויפח באפיו [נשמת חיים], הרי מן העליונים. לכך נאמר עושה שלום במרומיו.
5. גדול הוא השלום, שהוא שמו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שנ' ויבן שם גדעון מזבח ליוי ויקרא לו יוי שלום.
6. גדול הוא השלום, שרוב מצות התורה אין אדם חייב בהן אלא אם כן תגיע לידו, כי תבנה, כי תפגע, כי תראה, כי תשה, כי יקרא, ואם לאו אי אתה צריך לרדוף אחריהן, אבל השלום אינו כן, אלא בקש שלום ורדפהו, בקשהו במקומך ורדפהו במקום אחר.
7. גדול הוא השלום, שלא בשר הקדוש ברוך הוא את אברהם אבינו אלא בשלום.
8. גדול הוא השלום, שלא נגלה הקדוש ברוך הוא על משה רבי' תחלה לא בחיות ולא בכרובים ולא באופנים אלא מתוך דבר שהוא שלום, שנ' וירא אליו יוי בלבת אש, הראהו האש בוערת בירקות ואינה אוכלתן ואינם מכבים אותה.
9. גדול הוא השלום, שעשה הקדוש ברוך הוא לפינחס עשר ניסים כשקינא לשמו, ואעפ"כ בירכו בשלום, שנ' הנני נותן לו את בריתי שלום. וכשנברכה ירושלם לא נתברכה אלא בשלום, שנ' שאלו שלום ירושלם. לא נתחנך בית המקדש אלא בשלום, שנ' יהי שלום בחילך. לא נתחברו בית ישראל זה עם זה אלא בשלום, שנ' למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך.
10. גדול הוא השלום, שלא נתבשרו השבטים אלא בשלום, שנ' ויאמר שלום לכם אל תיראו. ולא נתבשר דוד אלא בשלום, שנ' ורוח לבשה את עמשי ראש השלישים. ובשלום שבח הכת' את מרדכי, שנ' ודובר שלום לכל זרעו. וכל המואס בו חייב כרת, שנ' ואם לא תשלים עמך, מה כתיב בתרה, וכרת וב[נית] מ[צור].
11. גדול הוא השלום, שהוא קודם למלחמת הרשות, שנ' כי תקרב אל עיר.
12. גדול הוא השלום, שהוא קודם לשבחו של הקדוש ברוך הוא. שכך מצינו כששב יתרו אצל משה רבי' לא פתח לו תחלה לא ביציאת מצרים ולא בעשרת הדברים ולא בקריעת ים סוף ולא במן ולא בשליו, אלא בשלום (תחלה), שנ' וישאלו איש לרעהו לשלום, ואחר כך ויספר משה לחתנו. מפני מה, מפני שהשלום מישב את הדעת לשמוע את כל אלו.
13. גדול הוא השלום מן הברכה והשמירה והאורה והחנינה והנשיאה, שנ' יברכך יוי וישמרך, יאר יוי פניו אליך וגו', ישא יוי, ואעפ"כ הארון שלום, שנ' וישם לך שלום. כך האחרון חביב. כיצד. יברכך, זו ברכת פרי האדמה, ולדות האדם וולדות הבהמה. וכן הוא אומ' השקיפה ממעון קדשך וגו'. וישמרך, זו השמירה מן הגייסות ומן המלכיות. וכן הוא אומ' אוהבי יוי שנאו רע שומר נפשות חסידיו מיד רשעים יצילים. יאר, אלו טעמי תורה ודקדוקיה. וכן הוא אומ' כי נר מצוה ותורה אור. ויחנך, שימשוך עליהן חוט של חסד. וכן הוא אומ' וראו כל עמי הארץ כי שם יי' נקרא עליך ויראו ממך. ישא, שאם היו עונותיך כנגד זכותיך ביום הדין, יכריע לך לכף זכות. וכן הוא אומ' נושא עון ועובר על פשע. ואף על פי כן השלום חביב מכולן.
14. גדול הוא השלום, שבו שיבח הקדוש ברוך הוא את אהרן, שנ' בריתי היתה אתו החיים והשלום. שהיה רודף שלום בין אדם לחבירו, בין איש לאשתו, בין משפחה למשפחה, בין שבט לשבט. ומה שכר נטל על כך, ואתנם לו מורא וייראני. נתן לו הקדוש ברוך הוא יתר ממה שראה, שנ' וכל אדם לא יהיה באהל מועד, בשעה שהוא נכנס לקדש. והיא המתנה שנתן הקדוש ברוך הוא לתמימים וחסידים, שנ' אשמעה מה ידבר האל יי' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו. והיא המתנה שנתן הקדוש ברוך הוא לענוים, שנ' וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום. והיא המתנה שנתן הקדוש ברוך הוא לישרים ותמימים, שנא' שמר תם וראה ישר כי אחרית לאיש

שלום. וכולם מפני מה, מפני שאהבו שלום ורדפו שלום. חסידים, אלו שהן מעבירין על מדותיהם, ואינן נוקמין ולא נוטרין, שנ' כי חסיד אני נאם יי לא אטור לעולם. ענוים, אלו השומעין חרפתן ומחרישין, שנ' ותדבר מרים ואהרן במשה, וכת' בו והאיש משה ענו מאד. תמימים, אלו השומעין קללתן ואינן יודעין להשיב, שלא ילמדו את לשונם ולא ידעו מריבה, שנ' תם אני לא אדע נפשי אמאס חיי. ישרים, אלו השומעין בעת קטטה דבר שאינו הגון ומחזירין לאומרו דבר כהוגן, שנ' מה נמרצו אמרי יושר. ולפי שכולן רודפי שלום, אף הקדוש ברוך הוא נתן להם ארבע מדות שחותמיהן שלום, שנ' חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו. אין לי אלא בחייהן, אף במיתתן מנין, שנא' יבא שלום ינוחו על משכבותם. אין לי אלא בעולם הזה, בעולם הבא מנין, שנא' יצר סמוך תצור שלום שלום כי בכך בטוח.

15. גדול הוא השלום, שכל הקרבנות חותמיהן שלום, שנ' זאת התורה לעולה ולמנחה, ולזבח השלמים. אין לי אלא קרבנות יחיד, מניין אף קרבנות ציבור, ת"ל אלה תעשו ליי במועדיכם, ולשלמיכם. נקראו שלמים, שהן מביאין שלום.

16. גדול הוא השלום, שכל מצוות שעושין הרשעים בעולם הזה הקדוש ברוך הוא נותן להם בעולם הזה שכר, כגון חיים ובנים ועושר ונכסים וכבוד, וכן שאר כל הטובות, חוץ מן השלום, שאינו נותן להן בשכר, שנ' אין שלום אמ' אלהי לרשעים.

17. גדול הוא השלום, שאפילו עשה אדם כמה מצוות ולא עשה שלום, אין בידו כלום. שכן מצינו ביהוא, שעקר ע"ז מישראל והשמיד את בית אחאב והרג איזבל הרשעה, ולפי שלא היה בידו שלום, כאלו לא עשה כלום. ומנ' שלא היה בידו שלום, שנ' ויאמר יהוא מה לך ולשלום סב אל אחרי.

18. גדול הוא השלום, שהמוחק אות אחת מן השם עובר בלא תעשה, שנ' ואבדתם את שמם מן המקום ההוא, וסמך ליה לא תעשון כן ליי אלהיכם. ובשביל להטיל שלום בין איש לאשתו, אמרה תורה, השם הקדוש, שנכתב בקדושה, ימחה על המים המרים. מיכאן אמרו, מהיכאן הוא כותב, מן יתן יי אותך לאלה ובאו המים, ואינו כותב ואמרה האשה אמן אמן, נמצא מוחק שתי האזכרות.

19. גדול הוא השלום, שנתנו הקדוש ברוך הוא שכר לעושי צדקה, שנ' והיה מעשה הצדקה שלום. ונתנו קירוב לגרים ובעלי תשובה, שנ' שלום שלום לרחוק ולקרוב.

20. גדול הוא השלום, שכיסה הכת' דברים בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו. שכן מצינו כשנגלה המלאך על אשת מנוח, הוא אומר לה, הנה נא את עקרה ולא ילדת והרית וילדת בן, וכשהוא אומ' למנוח, אינו אומר לו הנה אשתך עקרה, אלא מכל אשר אמרתי אל האשה תשמר. ולא עוד, אלא שעיקר הכת' דברים בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו. בשעה שצחקה שרה אמנו, מה היא אומרת, אחרי בלותי היתה לי עדנה, וכשהוא אומ' לאברהם, אמר למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי. ולא עוד, אלא שבידה דברים בשביל להטיל שלום בין השבטים, שנ' ויצו אל יוסף לאמר וגו'. אמרו לבלהו, לפי' אמרו ליוסף, אביך צוה כך, ולא מצינו שצוה.

וכן מצינו שלא גלו אבותינו עד שהניחו השלום ותפסו המחלוקת, שנ' חלק לבם עתה יאשמו. לפיכך גלינו לבין האומות שאין יודעין שלום, שנא' ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה. ולא עוד, אלא שאנו מדברין עמהן דברים של שלום ומשיאין אותנו לדברים אחרים, שנ' אני שלום וכי אדבר המה למלחמה. ולא עוד, אלא ששונאין אותנו לפי שאנו אוהבין שלום, שנ' רבת שכנה לה נפשי עם שונא שלום. נוהגין מחשבת רע יותר מן השלום. כיצד. השלום פעם אחת ביום, והן מחשבין רע כמנין רגעים שביום, שנ' ועל רגעי ארץ דברי מרמות יחשבון. אף הקדוש ברוך הוא מזכירנו את כל אלה ואומ' כי מי יחמל עליך ירושלם ומי ינוד לך ומי יסור לשאול לשלום לך. מזכירנו חרבן הבית, שמיום שחרב נתמעט השלום, שנ' ונדמו נאות השלום מפני חרון אף יי.

מנין לדרוש זה את שלום זה ולדבר זה על זה שלום, שנ' אלה הדברים אשר תעשו. וכשם שחייבין אנו לדרוש זה את שלום זה, כך אנו חייבין לבקש שלום עירנו ומקדשינו, שנ' ודרשו את שלום העיר. ואם אנו חושבין על זה שלום, ויועצין זה על זה שלום, אף הקדוש ברוך הוא יועץ עלינו שלום, שנ' כי אנכי יודע כל המחשבות. ואם אנו חולקין זה על זה, ומרחיקין את השלום, אף הוא מתרחק ממנו, שנ' נתיבותיהם עקשו להם כל דרך בה לא ידע שלום. כת' אחריו על כן רחק משפט ממנו.

בשלשה מקומות ויתר הקדוש ברוך הוא על ע"ז ולא ויתר על המחלוקת. ראשונה, בימי דור אנוש. הן הן התחילו לעבוד ע"ז, שנ' אז הוחל לקרוא בשם יי, ולפי שהיה ביניהן שלום האריך להן הקדוש ברוך הוא. אבל דור המבול, שהיו גוזלין וחומסין זה את זה, והיו באין לידי ריב וניצה, לא ויתר להן הקדוש ברוך הוא, שנ' כי מלאה הארץ חמס מפניהם. שנייה, בדור המדבר. כשבאו ישראל לידי מעשה העגל מחל להן הקדוש ברוך הוא, אבל כשהיו באין מחלוקת לא ויתר להן. בכל מקום שאתה מוצא וילנו, אתה מוצא שם מכה, וגדולה מכולן מחלקתו שלקרח. השלישית, משנחלקו עשרת השבטים על שבט יהודה, ולא היה ביניהן שלום, נעשו אלו פורענות לאלו ואלו פורענות לאלו. כשהיו אלו חוטאין, היה הקדוש ברוך הוא מביא אלו ופורעין מהן, וכשהיו אלו חוטאין, היה הקדוש ברוך הוא מביא אלו ופורעין מהן. כשחטאו עשרת השבטים, באו שבט יהודה ובנימין ונפרעו מהן, שנ' וירדף אחרי ירבעם, וכשחטאו שבט יהודה ובנימין, באו עליהן עשרת השבטים ונפרעו מהן, שנ' ויהרג פקח בן רמליה ביהודה מאה ועשרים אלף.

1. ר' מאיר אומר, קשה היא המחלוקת, אפי' מחלוקת שהיא לישובו של עולם, שנא' ויעש אלהים את הרקיע ויבדל בין המים וגו', ולפי שכת' ויבדל בין מים למים, לפיכך אין כתוב בו טוב. והרי דברים קל וחומר, ומה אם מחלוקת שהיא לישובו של עולם לא נאמר בו כי טוב, מחלוקת שהיא לחרבנו של עולם על אחת כמה וכמה.

2. ר' יהודה אומר, קשה היא המחלוקת, אפילו לעשות סייג למצות. שכן מצינו בבני גד ובני ראובן שאמרו למשה יתן את הארץ הזאת וגו'. ומפני מה בחרו בה, מפני שהיה להן מקנה הרבה והיו מבקשין להתרחק מן הגזל. ולפי שפירשו הן מישראל תחלה, לפיכך הוגלו תחלה, שנא' ויער אלהי ישראל את רוח פול מלך אשור. ומה אם שפירשו מחבריהן כדי להתרחק מן הגזל כך נענשו, הפורשין מחבריהן מפני השנאה והתחרות על אחת כמה וכמה.

ר' שמעון אומ', כל שלום שבין אדם לחבירו ואין אחד מהן יכול להוכיח את חבירו אינו שלום, שנ' ועתה השבע לי באלהים. הנה זו שומת שלום. מה הוא אומ' שם, ויאמר אברהם אנכי אשבע, ואף על פי כן, והוכיח אברהם את אבימלך, והשלום ביניהן כמות שהוא.

3. קשה היא המחלוקת, שהיא שקולה כדור המבול. נא' כאן נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם, ונא' להלן המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם. אנשי שם אנשי שם לגזירה שוה.

4. קשה היא המחלוקת, שהיא מביאה לידי מלקות, שנ' כי יהיה ריב בין אנשים, והיה אם בן הכות הרשע. מי גרם לו ללקות, הוי אומ' זו המחלוקת.

5. קשה היא המחלוקת, שהיא מביאה לידי סכנת נפשות, שנ' ויבחר לו לוט. היה בספק ליאבד עמהן, לולי זכותו שלאברהם, שנ' ויהי בשחת אלהים את ערי הכנע ויזכר אלהים את אברהם.

6. קשה היא המחלוקת, שהיא מביאה לידי חולי, שנ' וכי יריבון אנשים והכה איש את רעהו. מי גרם לזה החולי, הוי אומ' זו המחלוקת.

7. קשה היא המחלוקת, שהיא מביאה לידי קציצות כף, שנ' וכי ינצו אנשים, וקצות את כפה.

8. קשה היא המחלוקת, שהיא מביאה לידי מיתה עצמה, שנ' וכי ינצו אנשים ונגפו, ואם אסון יהיה.

וכן הוא אומ' לא תקם ולא תטר. אמ' לו, השאילני קרדומך, ולא השאילו. למחר אמ' לו, השאילני מגלך. אמ' לו, לאו. אמ' לו, למה. אמר לו, כשם שלא השאלתני קרדומך. לכך נא' לא תקם ולא תטר.

עד היכן כחה של נטירה. אמרו אחת כנגד אחת. וכן הוא אומ' כאשר עשה כן אעשה לו. וכן הוא אומ' לא תשנא את אחיך בלבבך. יכול לא תכנו ולא תקללנו ולא תסטרנו, ת"ל בלבבך, לא אמרתי אלא שנאה שבלב. וכן הוא אומ' אל תריב עם אדם חנם אם לא גמלך רעה. יכול אם גמלך רעה מותר להריב עמו, והלא כבר נאמר לא תקם ולא תטר. אלא אפי' גמלו רעה אסור להריב עמו. אם כן, למה נאמ' אם לא גמלך רעה. קשה הוא העונש אם לא גמלו רעה יותר משגמלו. וכן הוא אומר אל תחרוש על רעך רעה והוא יושב לבטח אתך. קשה הוא העונש כשהוא יושב לבטח יותר מן המצות.

מניין שאסור להתגרות זה בזה. שנא' וקרבת מול בני עמון אל תצרם ואל תתגר בם. והרי דברים קל וחומר, מה אם עמון ומואב, שאמ' הכת' לא תדרש שלמם וטבתם, נאמר בהן אל תצרם ואל תתגר בם, אנו זה לזה על אחת כמה וכמה.

מניין שאסור להכות זה את זה. ת"ל ארבעים יכנו לא יסיף. והרי דברים קל וחומר, ומה אם מי שנתחייב מלקות אנו מצוין שלא להכותו, אנו זה על זה על אחת כמה וכמה.

ר' יצחק אומ', שלשה נקראו רשעים, המגביה ידו על חבירו, והמעז פניו, והלואה ואינו משלם. המגביה ידו על חבירו מנ', שנ' ויאמ' לרשע למה תכה רעך. [למה הכית לא נאמר, אלא למה תכה, מלמד] שעדיין לא הכהו. המעז פניו מנ', שנ' העיז איש רשע בפניו. הלואה ואינו משלם מנ', שנ' לזה רשע ולא ישלם.

ר' יונתן אומ', הרי הוא אומ' כבוד לאיש שבת מריב. ומה מריבה שהיא לאדם לעצמו כבוד לו אם כבשה, קל וחומר למריבה שאינה שלו והוא מכניס עצמו לתוכה. וכן הוא אומ' מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו. והרי הוא אומ' כי תראה חמור שנאיך. ומה אם מי שהוא שונא אותו אסרה תורה לשנאותו, קל וחומר למי שאינו שונא אותו. וכן דוד קורא אותו בארבע לשונות של גנאי, חמס, חנם, שקר, ריקם. מנ' לחמס, שנ' ראה אויבי כי רבו ושנאת חמס שנאוני. אלו השונאין את הדיינין המזכין את הזכאי והמחייבין את החייב, כדי לבקש החמס. ריקם, [שנא' גם כל קוֹיך לא יבושו יבושו הבוגדים ריקם]. אלו השונאין תלמידי חכמים, על ידי שהן אומרים יש דין ויש דיין, כדי לומר שהעולם ריקם. שקר מנ', שנ' ואיבי חיים עצמו ורבו שונאי שקר. אלו שהם שונאין את הכשרים, מפני שאומרים אמת, והן מבקשין לומר על הטוב רע ועל הרע טוב. חנם מנ', שנ' וילחמוני חנם. אלו שהן שונאין את חבריהן לא על אחת מכל אלה. ולא על דבר, וכן הוא אומ' בלי עון ירוצון ויכוננו.

הרי הוא אומ' משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו. אינה משה מביתו אלא אם כן באה אליו תחלה. הא למדת, שאפי' משיב רעה תחת רעה, הרעה באה לביתו, אלא שזו תמוש וזו לא תמוש. וכנגדו אתה אומר משיב טובה תחת רעה לא תמוש טובה מביתו. ואין אתה יכול לומר משיב טובה תחת טובה תמוש טובה, שמדת הטוב מרובה. וכן שאול אומר לדוד, ועתה הנה ידעתי כי מלך תמלך. וכי מניין היה יודע שאול באותה שעה שדוד עתיד למלך, שאמר לו ועתה הנה ידעתי. אלא כך אמר שמואל, קרע יי את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך. וכיון שראה דוד טוב ממנו שנמסר בידו ולא הרגו, ידע שהוא כמו שאמ' לו שמואל. ויש אומרים, כיון שנקרע כנף מעילו של שמואל, אמר לשאול, מי שהוא קורע כנף מעילך הוא ימלוך תחתך.

מנין שאסור להתקנות זה בזה. שנ' כי לאויל יהרוג כעס [ופתה תמית קנאה]. על הקנאה הרג שאול נוב עיר הכהנים ועליו נהפכה, שנ' וימת שאול במעלו אשר מעל. על הקנאה הלשינו הכשדים על חנניה מישאל ועזריה, ועליהן נהפכה, שנ' גובריא אילך די הסיקו לשדרך מישר ועביד נגו [קטיל] המון שביבא די נורא. על הקנאה הלשינו חברי דניאל עליו, שנ' ואמר מלכא והיתיו גבריא אלך די אכלו קרצוהי די דניאל ולגוב אריותא רמו.

מנין שאסור לשמוח זה על איד זה, שנ' לעג לרש חרף עשהו שמח לאד לא ינקה. ולא נענשו יושבי צור אלא על שמחת איד, שנ' יען אמרה צור על ירושלם האח. לא נענשו בני עמון אלא על שמחת איד, שנ' יען אמרך האח על מקדשי [כי ניחל]. לא נענשו שבט יהודה ובנימן אלא על שמחת איד, שנ' למען טבוח טבח הוחדה. מהו אומ', נשיש על ששמחו שבט יהודה ובנימן על מוסר בני, אלו עשרת השבטים. ואף על פי ששבט יהודה ובנימן מואסת כל עץ שלע"ז, אינו מקנא אותן.

מנין שאסור לשום עלילות זה לזה, שנ' יחפשו עלילות תמנו [חפש מחפש].

מנין שאסור לדבר אחת בפה ואחת בלב, שנ' איש את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו. מלמד שהיו אוכלין ושותין זה עם זה ודוקרין זה את זה בלשונם כחרבות.

מנין אפלו בלב אסור לחשב רע, שנ' ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם.

ומנין שאין תפלת הצבור נשמעת אלא אם היה ביניהן שלום, שנ' וגליתי להם עתרת שלום ואמת. עתרת, זו תפלה, שנ' ויעתר יצחק ליי'. בזמן שהעתרת יש בה שלום, הרי היא אמת, ואם לאו, אינה אמת.

ואלו דברים אמרו מפני דרכי שלום. כהן קורא ראשון, ואחריו לוי, ואחריו ישראל, מפני דרכי שלום. ומערבין בבית ישן, מפני דרכי שלום. בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון, מפני דרכי שלום. מציאת חרש שוטה וקטן, אף על פי שאינן קרויין איש ואין להם קניין, יש בהן גזל, מפני דרכי שלום. מצודות חיה ועופות ודגים, אף על פי שלא הגביהן הצייד מן הארץ שיקנה אותן, יש בהן גזל, מפני דרכי שלום. העני המנקף בראש הזית מה שתחתיו, גזל, אף על פי שלא הגביהן מן הקרקע, מפני דרכי שלום. ישראל שהוציא לקט שכחה ופאה לתת לעניי ישראל, ויש שם עניי גוים, והן באין ונוטלין עמם, אין ממחין בידם, מפני דרכי שלום. שואלין בשלום גוים, אפי' ביום אידם, מפני דרכי שלום. שכל מצותיה של תורה שלום, שנ' וכל נתיבותיה שלום.

רבן יוחנן בן זכאי אומ', הרי הוא אומ' אבנים שלמות תבנה את מזבח יי' אלהיך, אבנים שהן מטילות שלום לישראל מקצפו של הקדוש ברוך הוא. וכת' בהן לא תניף עליהם ברזל, אין צריך לומר בשעת בניין, אלא אפלו בשעת סידון, לא היו סדין אותן בכיפין שלברזל, אלא בעץ, שמא יגע ויפסל, שהברזל נברא לקצר ימיו שלאדם והמזבח נברא להאריך ימיו שלאדם. ר' שמעון בן אלעזר אומ', אינו בדין שיונף המקצר על המאריך. והרי דברים קל וחומ', ומה אם האבנים, שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על ידי שהן מטילות שלום לישראל מקצפו שלהקב"ה אמרה תורה לא תניף עליהם ברזל, אדם שהוא עושה שלום בין איש לאשתו, בין ציבור לציבור, בין משפחה למשפחה, על אחת כמה וכמה שלא תבואנו פורענות. כיוצא בדבר אתה אומ' כי תצור אל עיר ימים רבים. והרי דברים קל וחומ', ומה אם האילנות, שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על ידי שהן עושין פירות, חס עליהן הקדוש ברוך הוא מלהעבירן מן העולם, אדם שהוא עושה את התורה ואת המצות ואת השלום, על אחת כמה וכמה שיחוס עליו הקדוש ברוך הוא, כי אם יש אחרית ותקותך לא תכרת. ואומ' רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא. והרי דברים קל וחומ', ומה אם אילנות, שאינן לא רואין ולא שומעין ולא מדברין, על ידי שאינן עושין פירות, לא חס עליהן הקדוש ברוך הוא מלהעבירן מן העולם, אדם שהוא שונא את התורה ואת המצות ואת השלום, על אחת כמה וכמ' שלא יחוס עליו הקדוש ברוך הוא. וכן הוא אומ' אחרית רשעים נכרתה, ואומ' תקות רשעים תאבד.

ישועת ישראל שלום, שנ' כי בשמחה תצאון ובשלום תובלון. פקידת ירושלם שלום, שנ' ושמתי פקדתך שלום. ברכת הפירות והגשמים שלום, שנ' כי זרע השלום הגפן תתן. ארץ ישראל מתישבת בשלום, שנ' ישאו הרים שלום לעם. תחומי ארץ ישראל מתוחמין בשלום, שנ' השם גבולך שלום. חיה רעה

בטילה מן הארץ בשלום, שנ' וכתתי להם ברית שלום והשבתי חיה רעה מן הארץ, ונתתי שלום בארץ ושכ' ואין מחר'. והשבתי חיה רעה, אלו אומות [העולם] שנמשלו בחיות, מפני השלום, שנ' ופחדו ורגזו על כל הטובה ועל כל השלום אשר אנכי עושה לה. חגיגת החג ניתנת בשלום, שנ' הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום. מלכות המשיח נכונה בשלום, שנ' יפרח בימיו צדיק ורב שלום עד בלי יריח. שבעה רועים ושמונה נסיכים נגלין בשלום, שנ' והיה זה שלום אשור כי יבא בארצינו. ביאור טעמי תורה בשלום, שנ' וכל בניך למודי ייי ורב שלום בניך.

לפי שבעולם הזה הקנאה והתחרות והמריבות מצויין, אבל לעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא עוקרן, ומחבר את כל הלבבות כאחד, ואין נפרדין זה מזה, שנ' והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם. וכן הקדוש ברוך הוא אומ' ליחזקאל ואתה בן אדם קח לך עץ אחד [וגו'] וקרב אותם אחד אל אחד. והקב"ה נותן את השלום במימי נהר, וכל מי שהוא שותה ממנו, השלום ניתן בלבו והמחלוקת נעקרת מלבו, שנ' הנני נוטה אליה כנהר שלום. וכן הוא אומר וסרה קנאת אפרים, כדרך שהיו בימי שלמה, שנ' יהודה וישראל רבים כחול הים. הא, לפי שהיו ישראל מכונסין בימיו והשלום ביניהן, לפיכך נקרא אגור.

מחלת נגיף קורונה 2019 (ידועה גם בשם מחלת הקורונה; באנגלית: Coronavirus disease 2019 ובקיצור COVID-19, קרי: קוביד-19).

1. "קורונה" היא בשורש אותיות "קרן", המתהפכות ומתחלפות אל נקר – נכר. קורונה היא נוקורה – נוכרה. הרמז אל ניכור הורי. קוביד רומז אל מצוות כיבוד האב והאם אשר מבטלים בכל מקום בעולם.

2. מצאנו: זאת ועוד אחרת, אמר הח"ח: **מי יודע אם השמדת יהדות רוסיה לא באה כעונש על פרשת הקנטוניסטים, שדמם הטהור נדרש ונתבע.** יש לדעת, כי מלבד גדולים יחידי סגולה (כמו הגרי"ד בעל "בית הלוי") שטענו כי מוטב לפרק את כל קהלות רוסיה, ובלבד לא להשתתף במסירת ילדי ישראל לסרדיוטי ניקולאי, ניצבו רוב רועיה הרוחניים של יהדות רוסיה אין אונים לנוכח הגזירה האיומה. בלב שותת דם ליוו את משלוחי הילדים, השביעו אותם לקדש את השם, אולם לא מצאו כל צידוק על פי הלכה להתמודד בגלוי נגד גזירת קיסר רוסיה וכו'.

3. מלאכי: הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום יי הגדול והנורא: **והשיב לב-אבות על-בנים ולב בנים על-אבותם - פן-אבוא והכיתי את-הארץ חרם:** והשיב לב אבות ובנים – פן אבוא והכיתי את הארץ חרם. מצב חירום.

4. מספר 19 - י"ט רומז אל קללה, לפי שברכת המינים במנין י"ט, אחרי י"ח ברכות שתקנו בראשונה, וכברכות⁴⁴⁹: **הני תמני סרי, תשסרי הוויין! אמר רבי לוי: ברכת המינים ביבנה תקנוה.** כנגד מי תקנוה? אמר רבי לוי: לרבי הלל בריה דרבי שמואל בר נחמני - כנגד אל הכבוד הרעים, לרב יוסף - כנגד אחד שבקריאת שמע; לרבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי - כנגד חוליא קטנה שבשדרה. תנו רבנן: שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת המינים? עמד שמואל הקטן ותקנה וכו'.

רבינו יונה - ברכות: טעה בברכת המינים מעלין אותו דחיישי' שמא מין הוא, ומה שלא אמרו שאם טעה ולא הזכיר תחיית המתים שמעלין אותו ג"כ, **מפני שברכת המינים יש בה קללה למינים**, וכשאנו אומר אותה אנו חוששין שמפני שהוא מין אינו רוצה לקלל את עצמו, אבל בברכת תחיית המתים, כיון שאין בה קללה, אין בזה היכר אם הוא מין או לא, שאפשר שאפי' שלא יאמין הוא בתחיית המתים, עכ"ז יאמר הברכה, דמאי איכפת ליה אם יאמר מחיה המתים, כיון שאינו מקלל עצמו, הלכך כיון שאיפשר שיאמר אותה, ויהיה מין ולא נוכל להכיר אותו, אפי' כשלא אמר אותה אין מעלין אותו וכו'.

ברכת המינים, לשון נקייה ולשון סגי נהור, כי היא קללת מינים באמת, ראה הספר באר תלמוד⁴⁵⁰, סיני⁴⁵¹. תוספתא - שבת⁴⁵²: אמ' ר' ישמעאל, מה אם להטיל שלום בין איש לאשתו, אמ' המקום ספר שנכתב בקדושה ימחה על המים, **ספרי מינים שמטילין איבה בין ישראל לאביהם שבשמים, על אחת כמה וכמה שימחו הן והזכרותיהן, ועליהן אמ' הכתו' הלא משנאיך ה' אשנא וגו', תכלית שנאה שנאתים וגו' וכו'**

⁴⁴⁹ כ"ח, ב'.

⁴⁵⁰ א' עמ' 266.

⁴⁵¹ קי"ב ג'-ד' עמוד קכ"ט.

⁴⁵² י"ג, ה'.

מתברר שכל עיקר קללת מינים, מפני שמטילים איבה בין ישראל לאביהם שבשמים. מכאן לשון הנ"ל ברכת המינים וכו' כנגד מי תקנוה וכו' כנגד אל הכבוד הרעים. מפני שהמינים פוגעים בכבוד האב, ומטילים איבה בין ישראל לאביהם שבשמים, ואף כנגד אחד שבקריאת שמע, בגלל שפוגעים באחדות שביניהם בהטלת איבתם.

5. משלי: עֵין תִּלְעַג לְאֵב וְתִבּוֹז לִיקְהָתָאִם - יְקָרוֹהָ עֲרִבִי־נַחַל וַיֹּאכְלוּהָ בְנֵי־נֶשֶׁר: בירושלמי פאה⁴⁵³: תני רבי שמעון בן יוחי כשם שמתן שכרן שוה כך פורענותן שוה מה טעם עין תלעג לאב ותבוז לקהת אם עין שהלעיגה על כיבוד אב ואם וביזת על לא תקח האם על הבנים יקרו' עורבי נחל יבוא עורב שהוא אכזרי ויקרנה ואל יהנה ממנה ויאכלוה בני נשר יבוא נשר שהוא רחמן ויאכלנה ויהנה ממנה. ושם מסכת קידושין⁴⁵⁴. הנה ויקרוה עורבי נחל - יבוא עורב שהוא אכזרי ויקרנה, היא קורונה, ועיין המקבילות ושינויים במקום תיבת ויקרנה.

הרי גורם המחלה הוא הנגיף Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (בקיזור SARS-CoV-2) ומשערים שהוא עבר לראשונה לבני אדם מעטלפים, נחשים ואף פרטים מסוימים של פנגולין סיני שנמצאו בשוק רטוב בוואהאן בו נמכרו באופן לא חוקי בעלי חיים רבים. תופעה הזו משמשת מעין עונש יְקָרוֹהָ עֲרִבִי־נַחַל - וַיֹּאכְלוּהָ בְנֵי־נֶשֶׁר:

ביזיון האב והאם בכל מקום יוצר קללה, וע"ד הכתוב בשמואל: כִּי־מִכְבֹּדִי אֶכְבֹּד - וּבְזִי יִקְלוּ: ויקלו מלשון קללה, הכול מפני שההקלה והקללה והכבוד הפכים. בישעיהו: ונקלה כבוד מואב. רש"י פרשת כי תצא: כל קללה שבמקרא לשון הקל זילזול, כמו: והוא קללני קללה נמרצת. שם שמואל: כי מקללים להם בניו וכו' מקללים - מקילים; וכן כל 'קללה' לשון קלות וביזיון הוא. ארור מקלה הוא ארור מקלל, ע"ד הכתוב בפרשת משפטים: וּמִקְלָל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת:

1. פרשת נח: וַיִּקַּץ גֵּן מִיֵּינוֹ וַיַּדַּע אֶת אֲשֶׁר־עָשָׂה־לּוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן: וַיֹּאמֶר אֲרוּר כְּנָעַן עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו: וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ יְיָ אֱלֹהֵי שָׁם וַיְהִי כְנָעַן עֶבֶד לְמוֹ: יִפֹּת אֱלֹהִים לְיִפֹּת וַיִּשְׁכַּן בְּאֶהֱלֵי־שָׁם וַיְהִי כְנָעַן עֶבֶד לְמוֹ:

2. רש"י פ' יתרו: למען יאריכון ימיר - אם תכבד - יאריכון ימיר, ואם לאו - יקצרון, שדברי תורה נוטריקון הן נדרשין: מכלל הין לאו, ומכלל לאו הין.

3. פרשת כי תבוא: אֲרוּר מִקְלָה אָבִיו וְאִמּוֹ וְאֶמֶר כָּל־הָעָם אָמֵן: רש"י: מקלה - מזלזל, לשון: ונקלה אחר.

4. משלי: מִקְלָל אָבִיו וְאִמּוֹ יִדְעָה נִרְוֹ בְּאִישׁוֹן חֲשָׁף:

5. גם שם: דָּוָר אָבִיו יִקְלָל וְאֶת־אִמּוֹ לֹא יִבְרָךְ: וגו'. עֵין תִּלְעַג לְאֵב וְתִבּוֹז לִיקְהָתָאִם יְקָרוֹהָ עֲרִבִי־נַחַל וַיֹּאכְלוּהָ בְנֵי־נֶשֶׁר:

מסתבר שפגיעת תא משפחתי שביחסי אבות ובנים, פגיעה אנושה היא בעצם מרקם חיי החברה העולמית, ובעיקר שורש קיום אנושי שביקום, יותר מכל דבר אחר. זוהי התפוררות של גרעין הבסיס ותשתית כל מציאות והישרדות, ופירוק תא יסודי שברוח החיים ממש.

משנה סוטה⁴⁵⁵: בעקבות משיחא חוצפא יסגא ויוקר יאמיר הגפן תתן פריה והיין ביוקר והמלכות תהפך למינות ואין תוכחה בית ועד יהיה לזנות והגליל יחרב והגבלן ישום ואנשי הגבול יסובבו מעיר

⁴⁵³ פרק א' הלכה א'.

⁴⁵⁴ פרק א' הלכה ז'.

⁴⁵⁵ ט', ט"ו.

לעיר ולא יחוננו וחכמת סופרים תסרח ויראי חטא ימאסו והאמת תהא נעדרת נערים פני זקנים ילבינו זקנים יעמדו מפני קטנים בן מנוול אב בת קמה באמה כלה בחמותה אויבי איש אנשי ביתו פני הדור כפני הכלב הבן אינו מתבייש מאביו, ועל מי יש לנו להשען על אבינו שבשמים.

על אבינו שבשמים, אבינו דווקא.

בברכות⁴⁵⁶: ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג, שנאמר: מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו, וכתוב בתריה: ה' מה רבו צרי רבים קמים עלי; ואילו גבי מלחמת גוג ומגוג כתיב: למה רגשו גוים ולאמים יהגו ריק, ואילו מה רבו צרי לא כתיב.

בירושלמי שם: מילתיה דרבי חייא בר ווא אמר תנא רבי יודן בן דורתי דרבי שמעון בן יוחי היא דתני רבי שמעון בן יוחי אומר גדול הוא כיבוד אב ואם שהעדיפו הקדוש ברוך הוא יותר מכיבודו, נאמר כבד את אביך ואת אמך ונאמר כבד את ה' מהונך, ממה את מכבדו - משיחנך, מפריש לקט שכחה ופיאה, מפריש תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני וחלה, ועושה סוכה ולולב ושופר ותפילין וציצית, ומאכיל את העניים ואת הרעבים, ומשקה את הצמאים, אם יש לך את חייב בכל אילו, ואם אין לך אין את חייב באחת מהן, אבל כשהוא בא אצל כיבוד אב ואם, בין שיש לך הון בין שאין לך הון, כבד את אביך ואת אמך, ואפילו את מסבב על הפתחים וכו' אמר רבי בא בר כהנא, השוה הכתוב מצוה קלה שבקלות למצוה חמורה שבחמורות, מצוה קלה שבקלות זה שילוח הקן, ומצוה חמורה שבחמורות זה כיבוד אב ואם, ובשתיהן כתיב והארכת ימים, אמר רבי אבון, ומה אם דבר שהוא פריעת החוב כתיב בו למען ייטב לך ולמען יאריכון ימך, דבר שיש בו חסרון כיס וסיכון נפשות לא כל שכן, אמר רבי לוי, והוא דרבה מנה גדול הוא דבר שהוא בפריעת חוב מדבר שאינו בפריעת חוב, תני רבי שמעון בן יוחי, כשם שמתן שכרן שוה כך פורענותן שוה, מה טעם, עין תלעג לאב ותבוז לקהת אם עין שהלעיגה על כיבוד אב ואם וביזת על לא תקח האם על הבנים, יקרו' עורבי נחל יבוא עורב שהוא אכזרי ויקרנה ואל יהנה ממנה, ויאכלוה בני נשר, יבוא נשר שהוא רחמן ויאכלנה ויהנה ממנה. ושם בקידושין.

הנה נמצא מעין לשון הירושלמי: אבל כשהוא בא אצל כיבוד אב ואם וכו' מפורש גם;

1. באבות דרבי נתן⁴⁵⁷: רבי שמעון בן אלעזר אומר אם יושב אדם במקומו ושותק האיך רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד אלא יצא ממקומו ויחזור בעולם וירדוף שלום בישראל שנאמר בקש שלום ורדפהו. הא כיצד בקשהו במקומך רדפהו למקום אחר:
2. שם⁴⁵⁸: שאל אבנימוס הגרדי [את] רבן גמליאל איזהו כבודו של עולם. א"ל שלום. א"ל מנין. [א"ל] הרי הוא אומר יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את הכל, מאחר שברא המקום את השלום חזר וברא את הכל: וכן הוא אומר סור מרע ועשה טוב בקש שלום. רבי יוסי אומר אם יושב אדם בתוך ביתו ואינו יוצא לשוק היאך הוא מטיל שלום בין אדם לחבירו. אלא מתוך שהוא יוצא לשוק הוא רואה בני אדם [מתנצים] ונכנס ביניהם ומפשרם: על [כל] המצות שבתורה

⁴⁵⁶ ז', ב'.

⁴⁵⁷ נוסחא א' פרק י"ב.

⁴⁵⁸ נוסחא ב' פרק כ"ד.

מהו אומר כי יקרא קן צפור כי תפגע שור אויבך כי תראה חמור שונאך מצוה שהיא באה על ידך את זקוק לה לעשותה: ובמסכת כלה רבתי⁴⁵⁹.

3. ויקרא רבה פרשת צו⁴⁶⁰: חזקיה אמ' גדול שלום שבכל המצות כת' כי תראה, כי תפגע, כי יקרא, אם באת מצוה לידך אתה זקוק לעשותה, אם לאו אי אתה זקוק לעשותה, ברם הכא בקש שלום ורדפהו, בקשהו למקומך ורדפהו ממקום אחר.

4. מדרש תנחומא (בובר) פרשת חקת⁴⁶¹: זש"ה סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו, לא פיקדה התורה לרדוף אחר המצות, אלא כי יקרא קן צפור, כי תפגע שור אויבך, כי תראה חמור שונאך, כי תחבוט זיתך, כי תבצור כרמך, כי תבא בכרם רעך, אם באו לידך אתה מצוה עליהן, ולא לרדף אחריהם, והשלום בקש במקומך, ורדפהו במקום אחר וכו' מקבילות.

מפני שהעניין הוא אחד, כמפורש בסוף משנה עדויות⁴⁶²: וחכמים אומרים לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום בעולם, שנאמר הנני שולח לכם את אליה הנביא וגומר, והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם:

בפרשת כי תצא: כִּי־יִהְיֶה לְאִישׁ בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה אֵינָנוּ שֹׁמֵעַ בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ וְיִסְרּוּ אֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם: וְתִפְּשׁוּ בּוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ וְהוֹצִיאוּ אֹתוֹ אֶל־זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל־שֹׁעַר מִקְדָּשׁוֹ: וְאָמְרוּ אֶל־זִקְנֵי עִירוֹ בְּגִנּוּ זֶה סוֹרֵר וּמוֹרֶה אֵינָנוּ שֹׁמֵעַ בְּקוֹלָנוּ זֹלָל וְסָבָא: וְרָגְמָהוּ כָּל־אֲנָשֵׁי עִירוֹ בָּאֲבָנִים וְמָת וּבְעֶרְתָּ הָרֶעַ מִקְרָבְךָ וְכָל־יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וִירָאוּ: וְכִי־יִהְיֶה בְּאִישׁ חָטָא מְשַׁפֵּט־מָוֶת וְהוֹמָת וְתִלִּית אֹתוֹ עַל־עֵץ: וגו'.

בספרי שם⁴⁶³: אמר רבי יוסי, וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין הוא נסקל, אלא הגיעה תורה לסוף ענינו של זה ואמרה ימות זכיי ואל ימות חייב, שמיתתם של רשעים הניה להם והניה לעולם וכו' ובערת הרע, בער עושי הרעות מישראל.

בן סורר מורה, הלא אין לו מעשה חטא משפט מוות, ואעפ"י כן נסקל, כי הוא קשה יותר ממלחמת גוג ומגוג. במלחמה, הרי הורגים מדין המלחמה, ולא בגדרי משפט חיוב מיתות של ב"ד, רק כעין המשפט במלך, כבלשון הרמב"ם בהלכות מלכים ומלחמות⁴⁶⁴: כל המורד במלך, יש למלך רשות להורגו. אפילו גזר על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך, או שלא ייצא מביתו ויצא--חייב מיתה; ואם רצה להורגו--יהרוג, שנאמר "כל איש אשר ימרה את פיו". וכן כל המבזה את המלך, או המחרף אותו--יש למלך רשות להורגו, כשמעי בן גרא. ואין למלך רשות להרוג אלא בסיף בלבד. ויש לו לאסור ולהכות בשוטים לכבודו וכו' כל ההורגין נפשות שלא בראיה ברורה, או בלא התראה, אפילו בעד אחד, או שונא שהרג בשגגה--יש למלך רשות להרוג אותם, ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה. והורג רבים ביום אחד, ותולה ומניחן תלויים ימים רבים, להטיל אימה, ולשבור יד רשעי העולם.

⁴⁵⁹ פרק ג' הלכה א'.

⁴⁶⁰ פרשה ט'.

⁴⁶¹ סימן נ"א.

⁴⁶² ח', ז'.

⁴⁶³ פיסקא ר"כ.

⁴⁶⁴ פרק ג'.

אף בן סורר ומורה, הרי פוגע בשלום של עולם, ומסכן הכול בדרכו, מעין הנ"ל בבעל מחלוקת, שעילה היו מבקשים להתיר דמם אצל אדוניהו. ס' צוארי שלל בהפטרות חיי שרה⁴⁶⁵: ולא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית, וגם הוא טוב תואר מאד, ואותו ילדה אחרי אבשלום, מ"כ בקונטרס לא' מרבני ירושלים משנת תמ"ז⁴⁶⁶, ואת שמו לא הגיד, שפירש במשז"ל דא"ל חושי לדוד הע"ה מ"ט נסבת יפת תואר, וא"ל יפ"ת רחמנא שריא, א"ל מ"ט לא דרשת סמוכים, דכל הנושא יפ"ת נולד לו בן סורר ומורה. ואף אדוניה בא מיפ"ת היה רוצה לייסרו כאשר ייסר איש את בנו. אמנם כדי שלא יאמרו לדוד הע"ה מ"ט נסבת יפ"ת שתיק ליה, וז"ש ולא עצבו אביו מימיו, והטעם משום לאמר, דיאמרו לו לדהע"ה מדוע ככה עשית דנסבת יפ"ת ולא דרשת סמוכים, לפי שאדוניה היה טוב תואר מאד דאתי מיפ"ת, ואותו ילדה אחרי אבשלום, וכבר נכוה בחמין, שא"ל מ"ט נסבת יפ"ת ולא דרשת סמוכים עכ"ד, ויש איזה גמגום בדבריו וכו' וכה אמר⁴⁶⁷ הלא שמעת כי מלך אדוניהו בן חגית, והוא בן יפ"ת, כי מצד תכונתו והוייתו הוא בן סורר ומורה ומוכרח למות, כמ"ש בספרי דדרשין סמוכים פ' בן סורר לפ' יפ"ת ואח"ך כי יהיה באיש חטא משפט מות, וא"כ מלכותו לא תכון ועתיד ליהרג. בחומת אנך למלכים. מלבי"ם – מלכים: ותאמר לו. היא ספרה הדבר באופן שאינה מתרעמת על המלך כי לבה בטוח שלא מאתו יצא הדבר, אחר שנשבע לה, רק מגדלת פשע אדוניהו וחטאתו שהוא בן סורר ומורה על פני אביו וכו'.

הגויים מקפידים תמיד היו במצוות כיבוד האב והאם, וכידוע בעשו ובדמא בן נתינה, וע"כ קיבלו וזכו בעוה"ז. עניין הזה הוא אשר אמנם יסוד העוה"ז שורשו בכבוד הזה, וע"ד הפשט במקרא בפרשת יתרו: כָּבֵד אֶת־אָבִיךָ וְאֶת־אִמְךָ - לְמַעַן יֵאָרְכוּ יְמֶיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר־יִי אֱלֹהֶיךָ נִתֵּן לָךְ: פרשת ואתחנן: כָּבֵד אֶת־אָבִיךָ וְאֶת־אִמְךָ כְּאֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֱלֹהֶיךָ - לְמַעַן יֵאָרְכוּ יְמֶיךָ וְלִמְעַן יֵיטֵב לָךְ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר־יִי אֱלֹהֶיךָ נִתֵּן לָךְ:

באמת שורש של כבוד מופיע בי' הדברות רק כאן, ע"ד השורש קדש שמופיע בשבת שלפניה לבד. השורש של טוב ג"כ כתוב בכבוד דווקא. בגמרא בבא קמא⁴⁶⁸: שאל רבי חנינא בן עגיל את רבי חייא בר אבא: מפני מה בדברות הראשונות לא נאמר בהם טוב, ובדברות האחרונות נאמר בהם טוב? וכו' אזל לגביה, א"ל: ממנו לא שמעתי, אלא כך אמר לי שמואל בר נחום אחי אמו של רב אחא ברבי חנינא, ואמרי לה אבי אמו של רב אחי ברבי חנינא: הואיל וסופן להשתבר. וכי סופן להשתבר מאי הוי? אמר רב אשי: חס ושלום, פסקה טובה מישראל. מכאן לכובד משקל שבכל שורשי הדברות.

טוב משמע טוב עוה"ז על האדמה וגו' וטוב הארץ תאכלו, והנה הטוב בעולם תלוי הוא בכבוד. מ"מ, יש לציין המדרש בראשית רבתי: עגלות לטפכם [ולנשיכם] ונשאתם את אביכם. אומות העולם לפי שאין מצוין בכבוד אב ואם, לכך הקדים פרעה בנשיאת העגלות בניהם ונשיהם לאביהם. אבל בני יעקב שהיו צדיקים זהירים בכבוד אב ואם, שבתחלה נשאו אביהם, ואח"כ בניהם ונשיהם, חביב הקדימו, הה"ד וישאו בני ישראל את יעקב אביהם, ואח"כ ואת טפם ואת נשיהם. בס' צרור המור בפרשת ויגש: ולפי שמצריים אין מצווים בכיבוד אב ואם הקדים בניהם לאביהם. אבל בבני יעקב כתיב וישאו בני ישראל את יעקב אביהם.

⁴⁶⁵ אות ג'.

⁴⁶⁶ צריך לעיין עליו מהו.

⁴⁶⁷ אות ד'.

⁴⁶⁸ נ"ד, ב'.

אמנם מצרים נקראת אדמת בני חם, מפני הכתוב בפרשת נח: וּבְנֵי חָם כּוֹשׁ וּמִצְרַיִם וּפּוּט וַיִּכְנָעוּ: חם ביזה נח אביו, ואין נוהגים בניו בכבוד האב, שאין המצווה הזאת מוחזקת אצלם, לפיכך קללות רודפות אותם מימי נח במבול עד היום. בראשית רבה פרשת נח⁴⁶⁹: אמר הקדוש ברוך הוא לחם, אתה בזית ערות אביר, חייך שאני פורעה לך, כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שת ערות מצרים. רש"י.

כיבוד האב ואם יסודיים בטבע עולם ובעצם בריאת תבל, לכן עֵינֵינוּ תִּלְעַג לְאָבִי וְתִבּוֹז לִיקְהָתָאִם - יְקָרוֹהָ עֲרִבִי־נַחַל וְיֹאכְלוֹהָ בְנֵי־נָשֶׁר: שהטבע עצמו נוקם מן הפוגע בו.

במדרש הגדול בפרשת כי תצא: לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו. אמר ר' יהושע בן קרחה גדולה היא הטובה שאדם עושה עם חברו. בדין היה שלא יבא מצרי בישראל לעולם. אמרת מפני מה נתרחקו עמון ומואב לא על ידי שלא קידמו בלחם ובמים. והרי הדברים קל וחומר, מה אם מי שנאמר בהן על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, אמרה התורה לא יבואו בכם לעולם, מי שנאמר בהן כל הבן הילוד היארה תשליכוהו, בדין הוא שלא יבואו בישראל לעולם, מה ת"ל לא תתעב מצרי להודיע מה גרם. וכן הוא אומר מי הקדימני ואשלם, ואומר שלח לחמך על פני המים, ואומר עין תלעג לאב וג'.

יש לעיין על לשון סופו ואומר עין תלעג לאב וגו' מה נלמד משם. אמנם לכאורה הכוונה היא שאיום יקרוה וגו' משמש תולדה ותוצאה הטבעית של עין תלעג לאב וגו' וע"ד מי הקדימני ואשלם ושלח לחמך במידה הטובה.

הפגיעה והחיבול בכבוד הורים וביחסי אבות ובנים מעוררת תמיד תגובות משמעותיות, רציניות, קשות; ספרי פרשת שופטים⁴⁷⁰: רבי יוסי אומר אלעזר בני אומר בו שלשה דברים, אשר לא צויתי בתורה, ולא דברתי בעשרת הדברות, ולא עלתה על לבי, שיקריב אדם את בנו על גב המזבח, אחרים אומרים, אשר לא צויתי על יפתח, ולא דברתי על מישע מלך מואב, ולא עלתה על לבי, שיקריב אברהם בנו על גבי המזבח.

הרי כל מקרים אלו, ר"ל עקידת יצחק, גם בתו של יפתח הגלעדי, אף בנו של מישע מלך מואב, גרו תגובות שמימיות א-לוהיות ואנושיות ארציות, קיצוניות והיסטוריות.

מכירת יוסף, מעין העקידה הייתה, וסימניך תתן אמת ליעקב - חסד לאברהם, ונמצאו האבות כולם בניסיון הזה, ואף במכירה, הרי כתוב ויבך אותו אביו. מעשה המכירה הוא אולי המעשה הארוך בתורה, ותופסת כג' פרשיות ארוכות, דהיינו וישב מקץ ויגש. גם מבחינת תוכנו, רושמו, משמעותו והשפעתו, מדובר באחד מיסודי ההיסטוריה המקראית והיהודית אשר בכל הדורות, כבמדרש משלי: כל הון יקר נמצא נמלא בתינו שלל. זו מכירתו של יוסף, שהיה בן יקיר לאביו, שנאמר כי בן זקונים הוא לו, נמצא מחיה לפניהם, דכתיב כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. נמלא בתינו שלל. שמלאו בתיהם כסף וזהב מאוצרותיו של יוסף. [אמר ר' יהושע בן לוי לא נמשכו עשרה הרוגי מלכות אלא בחטא מכירתו של יוסף], א"ר אבין הוי אומר נפרעו עשרה מכל דור ודור, ועדיין אותו החטא קיים.

⁴⁶⁹ פרשה ל"ו.

⁴⁷⁰ פיסקא קמ"ח.

ילקוט שמעוני שם⁴⁷¹. אהבת דוד⁴⁷². משך חכמה פרשת אחרי מות. מנחת יהודה⁴⁷³, עיין על מוצא מקורו בחמדת ימים – שבזי. זרוע נטויה. קובץ מאמרים⁴⁷⁴. משאת כפי⁴⁷⁵. אמרי אמת⁴⁷⁶. ועוד. המדרש בראשית רבה פרשת מקץ⁴⁷⁷: [ויען ראובן אותם] וגו' וגם דמו הנה נדרש - דמו ודם הזקן. רש"י.

ירושלמי - מסכת תענית⁴⁷⁸: אמר רבי שמעון בן לקיש תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה, מה עשו, רבי חונה בשם ר' שמעון בן חלפותא העמידו עגלים מבפנים ואימותיהם מבחוץ סייחים מבפנים ואימותיהם מבחוץ והוון אילין געיי מן הכא ואילין געיי מן הכא אמרין אין לית מתרחם עלינן לינן מרחמין עליהון, הדא היא דכתיב מה נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר וגו', אמר רבי אחא בערביא עבדין כן, ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בחזקה מהו בחזקה אמר רבי שמעון בן חלפותא חציפא נצח [לבישה] כל שכן לטובתו של עולם. מקבילות.

ובס' עלי תמר: אולם הופתעתי לקרות בתרגום שני פסוק ט"ז וז"ל, איזיל כניש ית יהודאי דאשתכחו בשושן וצומו עלי ולא תיכלון ולא תשתון תלתא יומין ותלתא לילותא, ושוב כתיב, ויפוק חתנא וכלתא וגו', ואנשי ובעירי ותורי וענא לא יטעמון מדעם, ואפרישו ינקין מן חדי אמהתהון וגו'. והוא חידוש גדול נגד משמעות הפסוק, וחפשתי במדרשי אגדה למגילת אסתר ולא מצאתי דבר כזה וכו'.

ובאסתר רבה⁴⁷⁹: לאחר שעשה העץ הלך אצל מרדכי ומצאו שהיה יושב בבית המדרש והתינוקות יושבים לפניו ושקים במתניהם ועוסקים בתורה והיו צועקים ובוכים ומנה אותם ומצא שם [כ"ב] אלף תינוקות השליך עליהם שלשלאות של ברזל והפקיד עליהם שומרים ואמר למחר אהרוג אלו התינוקות תחלה ואח"כ אתלה את מרדכי, והיו אמותיהם מביאות להם לחם ומים ואומרות להם בנינו אכלו ושתו קודם שתמותו למחר ולא תמותו ברעב, מיד היו מניחין ידיהם על ספריהם ונשבעים בחיי מרדכי רבינו לא נאכל ולא נשתה אלא מתוך תעניתנו נמות, געו כולם בבכיה עד שעלתה שועתם למרום ושמע הקדוש ברוך הוא קול בכייתם כבשתי? שעות בלילה, באותה שעה נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא ועמד מכסא דין וישב בכסא רחמים ואמר מה קול גדול הזה שאני שומע כגדיים וטלאים, עמד משה רבינו לפני הקדוש ברוך הוא ואמר רבש"ע לא גדיים ולא טלאים הם אלא קטני עמך שהם שרויים בתענית היום שלשה ימים ושלשה לילות ולמחר רוצה האויב לשוחטם כגדיים וטלאים, באותה שעה נטל הקדוש ברוך הוא אותן אגרות שגזר עליהם שהיו חתומות בחותם של טיט וקרעם והפיל על אחשורוש בהלה באותו לילה הה"ד בלילה ההוא וגו'. ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש אבא

⁴⁷¹ רמז תתקכ"ט.

⁴⁷² דרוש ט' - לשבת תשובה.

⁴⁷³ א' עמ' שנ"ט.

⁴⁷⁴ א' עמ' רנ"ג.

⁴⁷⁵ ה'.

⁴⁷⁶ ימים אחרונים סוכות שנה תרע"ו.

⁴⁷⁷ פרשה צ"א.

⁴⁷⁸ פרק ב' הלכה א'.

⁴⁷⁹ פרשה ט' סימן ד'.

גוריון⁴⁸⁰: מיד צעקו כולם צעקה גדולה ומרה, ואמותיהן גועות כפרות מבחוץ, ובניהם כעגלים מבפנים, עד שעלתה צעקתם וצעקת אבות העולם למרום וכו' מכ"ז ג"כ רואים מהו העוצמה והמהפכה הנעשית מהפרדת תינוקות ממקור יניקתם, באדם ובבהמה, והוא עניין הזועק לשמים ממש, אשר בזה הכוח בזמן הראוי, הלא בטלה הגזירה.

⁴⁸⁰ פרשה ה'.

בס"ד

~~ וְכָל בְּנֵי דָּ: ~~

~~

~~

~~

~~

~~

~~

~~

~~

~~

~~

~~

~~

~ לעילוי נשמת ~

מו"ר רבי זאב חיים בן רבי אליעזר זיידעל ליפשיץ ע"ה

נלב"ע בש"ק חוה"מ סוכות כ' תשרי ה' תשע"ג

~~

~~

~~

יעקב משה שורקין

מודיעין עילית

אייר תשפ"א

yamoshuki@gmail.com

סדר תפילה המקובלת מתחלקת אל שלושה חלקים, פסוקי דזימרא, קריאת שמע עם ברכותיה ותפילת שמונה העשרה, ובכל אחד מהם ישנו פסוק או ברכה המחייבת כוונה ואפילו בדיעבד. מסתבר שבכל אחד מקטעים אלה נמצא מעין עניין השבועה, ולכן התחייבה הכוונה המעכבת אצלם בהחלט;

פותח את ידיך

1. טור אורח חיים⁴⁸¹: וצריך לכוין בתהלה לדוד דא"ר אלעזר כל האומר תהלה לדוד בכל יום ג"פ מובטח לו שהוא בן העולם הבא, ויותר יכוין בפסוק פותח את ידיך שעיקר מה שקבעוהו לומר בכל יום הוא בשביל אותו פסוק שמזכיר בו שבחו של הקדוש ברוך הוא שמשגיח על בריותיו ומפרנסן.

2. רבינו יונה - ברכות: כל האומר תהלה לדוד שלש פעמים בכל יום מובטח לו שהוא בן העוה"ב ובגמ' אמרי' מ"ט אילימא דאתי באלפא ביתא לימא אשרי תמימי דרך דאתי בתמניא אפי' אלא משום דאית ביה פותח את ידיך לימא הלל הגדול דאית ביה נותן לחם לכל בשר אלא משום דאית ביה תרוייהו, וכיון שעיקר אמירתו הוא מפני זה הפסוק להודיע גבורותיו של הקדוש ברוך הוא שהוא זן מקרני ראמים ועד ביצי כנים, אומרים הגאונים שצריך לכוין באמירתו, ואם לא כוון צריך לחזור ולאמרו פעם אחרת, ונראה שאע"פ שלא כוון בכולו, כיון שכיון בפסוק של פותח את ידיך סגי ליה בהכי, כיון שעיקר האמירה היא בעבור זה הפסוק. מפי מורי הרב נר"ו: לכאורה, הרי רבינו יונה נתכוון להקל כאן, לחדש שאע"פ שלא כוון בכולו, כיון שכיון בפסוק של פותח את ידיך סגי ליה בהכי, אמנם למעשה חידש להחמיר, שבלשונו אומרים הגאונים שצריך לכוין באמירתו, ואם לא כוון צריך לחזור ולאמרו פעם אחרת, לכאורה הכול מדברי הגאונים, אך בעצם מלבד הצורך בכוונה, הנה הצורך לחזור בדיעבד, הינו דבר שלא מוזכר בפירוש לפנינו בשום מקור אחר.

אמנם בספר אבודרהם - נפילת אפים אשרי למנצח ובא לציון: ובספרים מדוייקים גורס כל האומר תהלה לדוד ג"פ בכל יום מובטח שהוא בן העוה"ב. מפני שא"א שלא יכוין דעתו באחת משלשתן, עיי"ש.

באורחות חיים⁴⁸²: ואחר קדיש אומר תהלה לדוד שכן אז"ל האומר תהלה לדוד בכל יום ג"פ ובכוונה מובטח לו שהוא בן העוה"ב משו' דאית ביה אלפא ביתא ומשביע לכל חי רצון. והטעם לג' פעמים כנגד ג' תפלות שאם לא כיון בראשונות יכוין באחרונות וכו' מהר"י אבוהב - אורח חיים⁴⁸³. בכלבו⁴⁸⁴ עיי"ש.

3. סדר רב עמרם גאון - פסוקי דזמרה: ומבעי ליה לאינש לכווני דעתיה בתהלה לדוד דאמר ר' אלעזר בר' אבינא כל האומר תהלה לדוד בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא. משום דאית ביה א"ב ואית ביה נמי פותח את ידיך. גיליוני ש"ס ע"פ פרדס. סידור רוקח.

4. רבינו יהונתן מלוניל על הרי"ף מסכת ברכות: כל האומר תהלה לדוד בכל יום ג' פעמים, ובלבד בכונה. מובטח לו שהוא בן העולם הבא, לפי שכולן שבח והודאה למקום והצרכת כל העולם

⁴⁸¹ סימן נ"א.

⁴⁸² חלק א' דין התחנות והמזמורים שאומרים אחר י"ח אות ג'.

⁴⁸³ סימן קל"א.

⁴⁸⁴ סימן י"ב.

לפרנסתו, והוא ברחמיו מכין להם צרכיהם, ומי שאומר בכונה באמת יש לו רוח נשברה. האורחות חיים⁴⁸⁵. נמוקי יוסף. פני יהושע. אמת ליעקב.

5. רד"ק תהלים⁴⁸⁶: והמתבונן בזה המזמור יראה בו נפלאות הבורא ומשפטיו על ברואיו, לפיכך אמרו רז"ל: כל האומר תהלה לדוד ג' פעמים בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא. ולא אמרו על האומר בפיו בלבד, אלא בפיו ובלבו ובלשונו. רבינו בחי"י. אמרי שפר. ספר תפוח. אוצר כבוד.

6. ספר המכאים: תהלה כל האומר ג' פעמים ביום ובכוונה מובטח לו שהוא בן העולם הבא דאיכא ביה אלפא ביתא ומשביע לכל חי רצון ג' פעמים לג' תפלות וכו'.

בן איש חי⁴⁸⁷: והמנהג פה עירינו יע"א, כשאומרים פסוק פותח הנז', פורשים כפיהם לעיני השמים, והוא מנהג יפה לעשות בזה פועל דמיוני לקבלת מזלם את השפע מלמעלה. וכיוצא בזה כתב בחומת אנך בדברי הימים בפסוק ויפרוש כפיו השמים גבי שלמה הע"ה יע"ש. ומ"ש מהר"י צרפתי ז"ל ביד יוסף דף ט"ו בשם המקובלים, כשאומר פסוק פותח וכו' צריך להרים ידיו למעלה וכו', פקפקתי בזה בסה"ק מקבציאל עפ"י זזה"ק, דאין להגביה ידיו אלא בנט"י ונ"כ, והיכא דאתמר אתמר, אך פתיחת כפיו בלתי הגבהה זה הנכון.

שו"ת תורה לשמה⁴⁸⁸: שאלה ילמדנו רבינו בענין פסוק פותח את ידיך שאומרים אותו כל יום בשחרית ומנחה שמנהג העולם לפתוח שתי ידיהם בו ויש מלעיגין בזה המנהג באומרם פתיחת יד האדם מאן דכר שמא בפסוק זה הלא אנחנו מבקשים על פתיחת יד העליונה. על כן יורנו אם יש ממש בהרהורי דברים אלו ואיך נעשה וכו'.

משביע בחילופי שין הימנית והשמאלית מלשון השבועה, והשבועה היא בידיים פתוחות, כמפורש במקומות רבים. מכאן לכוונה המתבקשת ונדרשת ומעכבת כשאומרים מקרא זה.

1. המכילתא⁴⁸⁹: ד"א נטית ימינך תבלעמו ארץ מגיד שהים זורקן ליבשה והיבשה זורקתן לים, אמ' היבשה ומה אם בשעה שלא קבלתי אלא דם הבל שהוא יחידי נאמר לי ארורה האדמה וגו' עתה איך אוכל לקבל דמן של אכלוסין הללו עד שנשבע לה הקדוש ברוך הוא שאיני מעמידך בדין שנ' נטית ימינך תבלעמו ארץ, ואין ימין אלא שבועה שנ' נשבע ה' בימינו.

2. שם⁴⁹⁰: ויאמר כי יד על כס יה מלחמה לה' וגו' וכו' ר' אלעזר המודעי או' נשבע הקדוש ברוך הוא בכסא הכבוד שלו אם אניח נין ונכד של עמלק תחת מפרס כל השמים שלא יאמרו גמל זה של עמלק אם אניח נין ונכד לעמלק. ר' אליעזר אומר נשבע המקום בכסא הכבוד שלו שאם יבא אחד מכל אומות העולם להתגייר שיקבלוהו ולעמלק ולביתו לא יקבלוהו וכו'.

⁴⁸⁵ חלק א' דין מאה ברכות אות כ"ט.

⁴⁸⁶ פרק קמ"ה פסוק א'.

⁴⁸⁷ שנה ראשונה פרשת ויגש סעיף י"ב.

⁴⁸⁸ סימן ל"א.

⁴⁸⁹ דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה ט'.

⁴⁹⁰ מסכתא דעמלק פרשה ב'.

3. מדרש תנחומא (בובר) פרשת לך - לך⁴⁹¹: מיד נשבע אברהם, שנאמר ויאמר אברהם אל מלך סדום הרימותי ידי וגו', ואין הרמה אלא שבועה, שנאמר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם. מקבילות.

4. פסיקתא רבתי⁴⁹²: דבר אחר קומה ה' אל נשא ידיך אמרו לו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם היזכר לאותה שבועה מה שנשבע המלאך, וירם ימינו ושמאלו ונשבע בחי העולם כי למועד מועדים, אמר להם [לא] המלאך לעצמו נשבע שאני ממחר להביא את הקץ לגאול אתכם משעבוד עול מלכיות, אלא אני נשבעתי כי אשא אל שמים ידי, וכן לכן יחכה ה' לחננכם ואין לכן אלא שבועה שנאמר לכן נשבעתי לבית עלי וגו' וכו'.

5. פתרון תורה: כי אשא אל שמים ידי, שבועה היא, ככל והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי, ואמ' ביום ההוא נשאתי ידי להם וגו', אמור אליהם חי אנכי לעולם, עוד שבועה היא, כענין האמור אמור חי אני נאם ה' וגו'. וכל מקום שתמצא כאילו תדע לך שהיא שבועה.

6. מדרש הגדול בפרשת האזינו: כי אשא אל שמים ידי. מלמד כשברא הקדוש ברוך הוא את עולמו לא בראו בשבועה אלא במאמר, שנאמר בדבר ה' שמים נעשו. ומי גרם לו להשבע, מחוסרי אמנה עושין אותו להשבע, שנאמר כי אשא אל שמים ידי, ואין נשיאה אלא שבועה, שנאמר וישא ידו להם, ואשא ידי לזרע בית יעקב.

בפרשת נח: וַיֵּרַח יְיָ אֶת-רֵיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל-לְבָבוֹ לֹא-אֶסְפֹּף לְקַלֵּל עוֹד אֶת-הָאָדָמָה בַּעֲבוּר הָאָדָם כִּי יַצֵּר לֵב הָאָדָם רָע מִנְעֻרָיו וְלֹא-אֶסְפֹּף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת-כָּל-חַי כָּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי: עַד כָּל-יְמֵי הָאָרֶץ זָרַע וְקָצִיר וְקָר וְחָם וְקָיִץ וְחֹרֶף וַיּוֹם וַלַּיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ:

1. ספר חובות הלבבות⁴⁹³: כי הטרף מתחלק לשלשה חלקים: אחד מהם טרף מזונו והוא כלכלת גופו בלבד, והוא המובטח מן האלהים לכל אשר בו רוח חיים עד תכלית ימיו.

2. רבינו בחיי - פרשת ויצא: ודע כי לולא שיצר לב האדם רע מנעוריו, הומה אחר תאות יתרון העושר והכבוד בעוה"ז לא היה ראוי לו שידאג במה שלא קנה מן המותרות רק שיבקש דבר המוכרח, כי מה שהוא מוכרח הקדוש ברוך הוא יזמינהו לידו יום ביום, וכענין שכתוב בפרשת המן: "ולקטו דבר יום ביומו", כי לא היה אפשר להם להצניע מן המן לזמן ידוע ואפילו מיום אחד למחרתו, ומתוך שהיו בוטחים בהש"י היה מזמינו להם יום יום, וכבר דרשו רז"ל בענין הפרנסה: הקדוש ברוך הוא זן את כל העולם כלו מקרני ראמים ועד ביצי כנים, וזהו שאמר הכתוב: "ורחמיו על כל מעשיו" וכו'.

3. תוספות יום טוב - ברכות⁴⁹⁴: ויש עוד שינוי בנוסחי אלו הברכות זו מזו. דבברכת הזימון תקנו אלהינו ובברכת התורה ה'. אמנם זה מבואר כי המזון הדין נותן לכלכל את ברואיו ולפיכך תקנו זה השם שהוא מדת הדין והוראתו אלהות ואדנות. אבל התורה לא נתנה אלא בחסדו כדאמר למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר כי איזה שורת הדין הנותנת להודיע דרכיו ומשפטיו לברואים והרי

⁴⁹¹ סימן י"ז.

⁴⁹² פיסקא ל"א - ותאמר ציון.

⁴⁹³ שער ד' - שער הביטחון פרק ד'.

⁴⁹⁴ ז', ג'.

לא עשה כן לכל עובדי כוכבים שהם גם כן ברואיו ולפיכך תקנו בברכת תורה שם זה שהוא מדת הרחמים: דברי שאול⁴⁹⁵.

במפרשים מציינים יסוד הבטחה הזו במאמר מאן דיהיב חיי - יהיב מזוני, אשר רבים מצביעים ומציינים מקורו בתענית⁴⁹⁶: בימי רבי שמואל בר נחמני הוה כפנא ומותנא, אמרי: היכי נעביד? ניבעי רחמי אתרתי - לא אפשר. אלא: ליבעי רחמי אמותנא, וכפנא ניסבול. אמר להו רבי שמואל בר נחמני: ניבעי רחמי אכפנא, דכי יהיב רחמנא שובעא - לחיי הוא דיהיב, דכתיב פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון וכו' הרי שיש במקרא זה הבטחה והתחייבות כביכול של מאן דיהיב חיי - יהיב מזוני.

קהלת רבה⁴⁹⁷: א"ל הואיל ואינון אתיין חייין ולבושין מאן מספק לון מזונין, א"ל אזלתא לחמת גרר מימיך, אמר ליה אין, א"ל בענתה ודלא בענתה, א"ל בענתה ודלא בענתה, א"ל ואיך היו מזונין תמן שכיחין, א"ל שכיחין, בענתה או דלא בענתה, א"ל בענתה ודלא בענתה דבגין אוכלסין מייתין לזבון ולזבון, אמר ליה כך מאן דמייתי אוכלוסיא מייתי מזוניהון דכתיב בשלמה ברבות הטובה רבו אוכליה כשירבו אוכלי הטובה תרבה הטובה וכו'.

פתגם מאמר זה עצמו מצאנו בספרי האחרונים אחרי שנת ת"ק, כמו בספר פרי הארץ, דרושי הצ"ח⁴⁹⁸, פנים יפות פרשת בהעלותך. גם בשאר ספרים משם ואילך.

שמע ישראל

ברכות⁴⁹⁹: תנו רבנן: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד - עד כאן צריכה כוונת הלב, דברי רבי מאיר. אמר רבא: הלכה כרבי מאיר. תניא, סומכוס אומר: כל המאריך באחד - מאריךין לו ימיו ושנותיו. אמר רב אחא בר יעקב: ובדלי"ת. אמר רב אשי: ובלבד שלא יחטוף בחי"ת. רבי ירמיה הוה יתיב קמיה דרבי [חייא בר אבא] חזייה דהוה מאריך טובא. אמר ליה: כיון דאמליכתיה למעלה ולמטה ולארבע רוחות השמים, תו לא צריכת.

טור אורח חיים⁵⁰⁰: נוהגים בספרד לקרות פסוק הראשון בקול רם, ומנהג טוב הוא להעיר הכוונה בפסוק הראשון, שהוא עיקר מקום כוונת הקריאה, ויש נוהגין שנותנין ידיהם על פניהם בקריאת פסוק הראשון, וראייתם מפ"ב דברכות, רבי כד הוה מנח ידיה אעיניה הוה קרי לה, פי', כוונתו שלא יסתכל בדבר אחר שמונעו מלכוין, וכל מה שיעשה אדם לעורר הכוונה טוב הוא: שולחן ערוך. משנה ברורה: ידיהם - ר"ל יד ימין:

⁴⁹⁵ ה' עמ' פ"ב.

⁴⁹⁶ ח', ב'.

⁴⁹⁷ פרשה ה'.

⁴⁹⁸ דרוש מ"א.

⁴⁹⁹ י"ג, ב'.

⁵⁰⁰ סימן ס"א.

לפנינו בברכות⁵⁰¹: תנו רבנן: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד - זו קריאת שמע של רבי יהודה הנשיא. אמר ליה רב לרבי חייא: לא חזינא ליה לרבי דמקבל עליה מלכות שמים. אמר ליה: בר פחתי! בשעה שמעביר ידיו על פניו מקבל עליו עול מלכות שמים. ראה נוסחאות שונות.

ספר הכוזרי⁵⁰²: ויהיה משבח עליה ויסמוך לזה קבולו התורה בקריאת שמע. ואחר כן במה שכולל אמת ויציב מהענינים הנמרצים לקבלת התורה, - כאלו אחר שנתבאר לו כל אשר קדם והבין אותו והכירו, אסר על נפשו אסר והעיד עדים שקבלו כאשר קבלוהו האבות לפניו, וכן יקבלוהו הבנים עד עולמי עד, כמו שהוא אומר על אבותינו ועלינו ועל בנינו ועל דורותינו דבר טוב וקיים חק ולא יעבור. ואחר כן מסדר הקשרים אשר בהם ישלמו קשרי היהודים, והוא שיודה באלוהותו יתברך, ובקדמותו ובהשגחתו על אבותינו, ושהתורה מעמו, ובמופת על כל זה, והוא החתום והוא יציאת מצרים, כמו שאמר אמת שאתה הוא ה' אלהינו, אמת מעולם הוא שמך, ועזרת אבותינו, ואמת ממצרים גאלתנו ה' אלהינו. ומי שהשלים כל אלה בכונה גמורה הוא ישראל אמיתי וראוי לו שיקוה להדבק בענין האלהי הדבק בבני ישראל מבלעדי שאר האומות, ויקל עליו לעמוד לפני השכינה, וישאל ויענה.

התיבות שמע ישראל מתחלפות אל שבע ישראל, מפני שמשמעות קבלת עול מלכות שמים, בברית ובשבועה היא. אפשר כי המנהג שנותנים ידיהם על עיניהם בקריאת פסוק הראשון, נוגע אף בבחינת שבועה, ומעין הרימותי ידי וגו', ועל עיניהם דווקא, מפני שהעיניים בברית משמשות תדיר, ברית כרתי לעיניי.

1. כך בפרשת קרח: אֲף לֹא אֶל-אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ הִבֵּיאֲתָנוּ וְתִתֶּן-לָנוּ נַחֲלַת שְׂדֵה וְכָרִם - הַעֵינִי הָאֲנָשִׁים הָהֵם תִּנְקֶר לֹא נַעֲלֶה: ועיין ספר אשיחה⁵⁰³. חיבת קודש⁵⁰⁴. הוגי שעשועות. אור החיים - פרשת קרח: לכן אתה וכל וגו'. אומרו לכן הוא שבועה, והשבועה היא שנועדים על ה' וזה הוא שיעור הדבר אתה וכל עדתך הנועדים בשבועה שעל ה' אתם נועדים לסתור דבריו, ואמר כן אולי ירתעו וירעדו מלהחזיק במחלוקת: שפת אמת. תרגום ירושלמי השלם. פני מלך. פרדס שמאי.

2. שופטים: וַיִּקְרָא שְׁמִשּׁוֹן אֶל-יְיָ וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יִי זָכְרִנִי נָא וְחַזְקִנִי נָא אֲךָ הַפֶּעַם הַזֶּה הָאֱלֹהִים וְאֶנְקְמָה נָקָם-אֲחֶת מִשְׁתִּי עֵינִי מִפְּלִשְׁתִּים:

3. שמואל: וַיַּעַל נָחֹשׁ הָעֲמוּנִי וַיַּחֵן עַל-יָבֶשׁ גִּלְעָד וַיֹּאמְרוּ כָל-אֲנָשֵׁי יִבְיֹשׁ אֶל-נָחֹשׁ כָּרַת-לָנוּ בְרִית וְנַעֲבֹדָה: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם נָחֹשׁ הָעֲמוּנִי בְּזֹאת אֶכְרֶת לָכֶם בְּנִקְוֹר לָכֶם כָּל-עֵין יִמְיִן וְשִׁמְתִּיהָ חֲרָפָה עַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל:

מדרש שמואל⁵⁰⁵: [ויעל] נחש העמוני וגו' ויאמר [אליהם] נחש וגו', רבי לוי ורבי סימון ורבנין, רבי לוי אמר אלו הקלעים והקשתים שבישראל, שהן מחמד עיניהם של ישראל, כמה דאת אמר נחשק רומי קשת, ורבי סימון אמר אלו סנהדרין של ישראל שהן גלגל עיניהם של ישראל, כמה דאת אמר והיה אם מעיני העדה וגו', ורבנין אמרי זה ספר תורה, אמר להם נחש העמוני הביאו לי ספר תורה ואעקרה מתוכה לא יבא עמוני.

⁵⁰¹ י"ג, ב'.

⁵⁰² מאמר ג' אות י"ז.

⁵⁰³ א' עמוד קכ"ט.

⁵⁰⁴ עמ' ט"ז.

⁵⁰⁵ בפרשה י"ד סימן ז'.

עקידת יצחק⁵⁰⁶: ואפשר שכווננו באומרם העיני האנשים ההם תנקר אל חוצפה גדולה מזו, והיא דוגמת מה שאמר נחש מלך בני עמון בזאת אכרות לכם בנקור לכם כל עין ימין ושמתייה חרפה על כל ישראל ירצה אפילו שעיני האנשים ההם אשר שלחת אלינו או שהם משרתיך תנקר לפרסם שאתה מפייסנו וחפץ בשלומינו לא נקבל וזה ראוי לתלות בהם שתולין הקלקול במקולקלים וכ"ש שדבריהם מוכיחים:

4. מלכים: וַיִּתְּפֹשׁוּ אֶת־הַמֶּלֶךְ וַיַּעֲלוּ אֹתוֹ אֶל־מֶלֶךְ בָּבֶל רַב־לָתָה וַיְדַבְּרוּ אִתּוֹ מִשְׁפָּט: וְאֶת־בְּנֵי צִדְקִיָּהוּ שְׁחָטוּ לְעֵינָיו וְאֶת־עֵינֵי צִדְקִיָּהוּ עֹר וַיֹּאסְרוּהוּ בְּנִחְשָׁתִים וַיִּבְּאוּהוּ בָּבֶל: רש"י: וידברו אתו משפט - נתווכח עמו על השבועה: הרד"ק: הוכיחו על שמרד בו ועבר על שבועתו כמו שכתוב וגם מלך נבוכדנצר מרד אשר השביעו באלהים: רלב"ג: אמר לו משפט המורד והעובר על שבועתו ולזה הרג בניו ועור עיני צדקיהו ויאסרוהו בנחשתי ונתנוהו בבית האסורים עד יום מותו כמו שנזכר בספר ירמיה:

לכן נשבעתי

אפשר שלכן הוא שבועה, וע"ד מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי - פרשת וארא: ואין לכן אלא שבועה שנא' ולכן נשבעתי לבית עלי וכו' ובאגדת ויקרא רבה ועוד, מפני שמניין לכן הוא מאה, ומאה הוא מספר שבועה, וע"ד מדרש תנחומא (ורשא) פרשת תזריע⁵⁰⁷: ובמלאת ימי טהרה וגו', למה היא מביאה קרבן, ארז"ל מאה פעיות האשה פועה שנא' הן אתם מאין ופעלכם מאפע, מהו מאפע מאה פועות היא פועה כשהיא יושבת על המשבר צ"ט למיתה ואחת לחיים, וכיון שהצרות מקיפות אותה היא נודרת שלא תזקק עוד לאישה, לפיכך מביאה קרבן שנאמר תביא כבש בן שנתו. ויקרא רבה פרשת אמור⁵⁰⁸. נדה⁵⁰⁹: שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחי: מפני מה אמרה תורה יולדת מביאה קרבן? אמר להן: בשעה שכורעת לילד קופצת ונשבעת שלא תזקק לבעלה, לפיכך אמרה תורה תביא קרבן. מתקיף לה רב יוסף: והא מזידה היא, ובחרטה תליא מילתא! ועוד, קרבן שבועה בעי איתוי!

מאה הפעיות, קולות וברכות

1. רבינו חננאל בראש השנה⁵¹⁰: בירושלמי כתב מאה פעיות פעתה אמיה דסיסרא ואלין עשר אינון כשגומרין כל התפלה קל תקועיין דיחידאה מתבעי למהוי עשרה תשר"ת תש"ת תר"ת והן מאה: הערוך בערך אות העין: ומכאן אנו למדין דבעינן ל' בעמידה כמו ל' בישיבה והני דמחמרי ועבדי ל' בדיתבי ול' בלחש ול' על הסדר כנגד מאה פועיות דפעתא אימיה דסיסר' ואלו י' אינין כשגומרי' כל התפלה קל תקועיין דיחידאה מתבעי למהוי י' תשר"ת תש"ת תר"ת והן ק'. תוספות ראש השנה⁵¹¹.

⁵⁰⁶ שער ע"ח (פרשת קרח).

⁵⁰⁷ סימן ד'.

⁵⁰⁸ פרשה כ"ז.

⁵⁰⁹ ל"א, ב'.

⁵¹⁰ ל"ה, א'.

⁵¹¹ ל"ג, ב'.

2. ספר המנהיג בהלכות ראש השנה: ושמעתי כי במדינת בבל עושין מאה קולות, וכן כתו' בערוך בערך [ערב] כנגד מאה פעיות דפעיא אימיה דסיסרא, וכך מנהגם מיושב ל' קולות כמנהג כל הגולה, וכן מעומד למוסף כשהיחידים מתפללי' אחד תוקע להם על סדר הברכות, שלשי' שלשת הסימנין למלכיות, וכן [לזכרונות], וכן לשופרו', וכשהשליח ציבור אומ' המוסף בקול רם להוציא את מי שאינו בקי שלשים על סדר הברכות הרי תשעים קולות, ולאחר סיום התפילה לפני קדיש בתרא תוקע להם היחיד עשרה קולות, כדאמ' לא שמע קל אודניה מקל תרועות דבירושל' הרי מאה קולות, כנגד מאה פעיות דפעיא אימיה דסיסרא, כך קיבלתי. ומצא' סמך לדבר [בילמדנו] בפ' אמור אל הכהנים, זהו שאמ' הכתו' הן אתם מאיין ופעולתכם מאפע תועבה יבחר בהם, הן אתם מאיין מליחה סרוחה, ופעולכם מאפע, ממאה פעיות שהאשה פועה בלידתה צ"ט למיתה ואחת לחיים, וצריך לפרש שרוצה לומר [כשנתיבבה] בחבלי יולדה באו לה כאשה היושבת על המשבר, וכיולדה פועתה ונבעתה, ושלוש. אב"ן הירחי.

3. דרשות ר"י אבן שועיב - פרשת עקב: ובמדרש הן אתם מאין ופעולכם מאפע וגו', שאל ההוא מין לר' יהושע בן לוי מה הוא זה שאמר הנביא הן אתם מאין, א"ל כמה דאת אמר והחכמה מאין תמצא. ופעולכם מאפע מאה פעיות שישראל אומרים בכל יום ויום, ומה הם מאה ברכות תועבה יבחר בכם אפילו תועבה שלכם בחר בו לקרבן דכתי' וימירו את כבודם בתבנית שור, וכתוב שור או כשב או עז הקדימו לקרבן. משל למלך שכעס על אוהבו וקבלו בתשובה וזימן לכל עבדיו אמר לו אדוני המלך שימני בראש כל הקרואי' כדי שיבינו כל העם שאני מקובל ומרוצה.

4. המשך חכמה פרשת אמור: רמז למאה קולות שתוקעים בראש השנה. על פי מה דאיתא במדרש תנחומא פרשת תזריע סימן ד'. אמר ליה, מאה פעיות האשה פועה כשהיא יושבת על המשבר, צ"ט למיתה ואחת לחיים. "והיום הרת עולם", ותבל ומלואה כיושבת על משבר, אם לחסד או לשבט, תוקעים מאה קולות.

5. הגהות חדשות - סמ"ק: וכן הביאו הגאונים' אגדה שהם כנגד מאה פעיות שצעקה שרה אמנו בשעה שנתבשר' על עקידת יצחק וע"ש וכו'.

אכן לדרכינו מאה הוא מספר מעין השבועה, והוא טעם מאה הברכות, מאה הקולות של שופר, ומאה הפעיות של לידה, וכעין הנ"ל בתנחומא.

מזוקק שבעתיים

יש לבאר שהאמת שבועה היא בשורש שבע, אלא ששלימות של מספר שבע במאה, והוא עפ"י ירושלמי מס' סנהדרין⁵¹²: דיני ממונות מטין כו' אמר רבי ינאי אילו ניתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה מה טעם וידבר יי' אל משה אמ' לפניו רבונו של עולם הודיעני היאך היא ההלכה אמר לו אחרי רבים להטות רבו המזכין זכו רבו המחייבין חייבו כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור מיניין ודגל"ו וכן הוא אומר אמרות יי' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים ואומר מישרים אהבוך. כיו"ב במקבילות רבות.

אמנם במס' עירובין⁵¹³: אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן: תלמיד היה לו לרבי מאיר וסומכוס שמו, שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמונה טעמי טומאה, ועל כל דבר ודבר של טהרה ארבעים ושמונה טעמי טהרה.

⁵¹² פרק ד' הלכה ב'.

⁵¹³ י"ג, ב'.

ויש ליישב עפ"י הבבלי ראש השנה⁵¹⁴: אמר רבי אבהו: אמר קרא אמרות ה' אמרות טהרות כסף צרוף בעליל לארץ מזקק שבעתים. רב ושמואל, חד אמר: חמשים שערי בינה נבראו בעולם, וכולן ניתנו למשה חסר אחד, שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים. בקש קהלת למצא דברי חפץ, בקש קהלת להיות כמשה, יצתה בת קול ואמרה לו: וכתוב ישר דברי אמת ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. וחד אמר: בנביאים - לא קם, במלכים - קם, אלא מה אני מקיים בקש קהלת למצא דברי חפץ - בקש קהלת לדון דינין שבלב, שלא בעדים ושלא בהתראה, יצתה בת קול ואמרה לו: וכתוב ישר דברי אמת - על פי שנים עדים וגו'.

בקש קהלת למצא דברי חפץ, בקש קהלת להיות כמשה, יצתה בת קול ואמרה לו וכו' ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. הרי ממילא לא שייך יותר ממספר מ"ח טעמים או פנים, ואפשר שהבבלי כרב והירושלמי כשמואל או בהיפוך.

בביאור הגר"א – משלי: אך העיקר היא האשה משכלת שהיא אשה יראת ה' כמ"ש שקר החן והבל היופי אשה גו' והיא אשת חיל שהן המ"ח דברים שהתורה נקנת בהם וכו' שכל הלומד לשמה אז יש לו המ"ח דברים שהתורה נקנית בהם ויהיה לו אשת חיל עטרת בעלה וכו' אשת היא התורה ונקראת אשת חיל שהיא נקנית ע"י מ"ח דברים המפורשים במס' אבות וכו' רבות בנות עשו חיל גו' שהתורה נקנית במ"ח דברים כמ"ש לעיל וכל מי שיש לו מדות מן אלו המ"ח יותר יש לו תורה יותר אבל א"א שיהיה לאדם כל המ"ח רק שיש לא' איזה מהם ולהב' מדות אחרים עד שבין כולם יהיה כל המ"ח והתורה כולה אינה נקנית רק ע"י כל המ"ח וזהו רבות בנות שהם הת"ח עשו חיל שהן המ"ח וא"ת שהוא כלל התורה כולה עלית על כולנה ע"י כולם:

מ"מ, מ"ח טעמים או מ"ט פנים טמא עם מ"ט פנים טהור מגיעים למספר מאה, והרי מ"ט יגיע לחמישים, בגמרא בנדריים שם: חמשים שערי בינה נבראו בעולם, וכולן ניתנו למשה חסר אחד, שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים.

עבד א-לוהים

בחגיגה⁵¹⁵: אמר ליה בר ה' להלל: מאי דכתיב: ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עבד אלהים לאשר לא עבדו, היינו צדיק היינו עובד אלהים, היינו רשע היינו אשר לא עבדו! - אמר ליה: עבדו ולא עבדו - תרוייהו צדיקי גמורי ניהו. ואינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחד. - אמר ליה: ומשום חד זימנא קרי ליה לא עבדו? אמר ליה: אין, צא ולמד משוק של חמרין: עשרה פרסי - בזוזא, חד עשר פרסי - בתרי זוזי. מדרש תהלים⁵¹⁶: אמר ר' שמואל בר נחמני בין עובד אלהים [לאשר לא עבדו]. בין שונה פרקו מאה פעמים, לשונה פרקו מאה ואחת.

מכאן יש להעיר כלפי מצוות מאה הברכות, שלכאורה נכון היה יותר שיתקנו מאה ואחת, מאחר שאינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה ואחד. ויש לומר שמצוות קריאת שמע, שמע ישראל י"א-לוהינו י"א אחד, הוא אחד הנוסף על מאה הברכות ומשולב בתוכם, ובה הוא עובד א-לוהים, מפני שהיא קיבול עול מלכות שמים אשר משמעה השעבוד והעבדות אל א-לוהים. אמנם מצווה

⁵¹⁴ כ"א, ב'.

⁵¹⁵ ט', ב'.

⁵¹⁶ מזמור ל"א.

הזאת מתקיימת ככתוב בשכבך ובקומך, דהיינו פעמיים ביום מעת לעת, ואעפ"כ יש לומר שאחד הוא.

אשר נשבע השם

בפרקי דרבי אליעזר⁵¹⁷: וכן התקינו חכמים שיהיה שבועת נח בכל יום ויום, שנ' למען ירבו ימיכם וימי בניכם וגו' ולא מצאתי מאמר זה המחודש נזכר בראשונים.

מ"מ, בירושלמי ברכות⁵¹⁸: אלו צריך דיקדוק על לבבך על לבבכם עשב בשדך ואבדתם מהרה הכנף פתיל אתכם מארץ, ר' חנינא בשם ר' אחא אשר נשבע ה' וכו'.

1. בטור אורח חיים⁵¹⁹: ירושלמי צריך להפסיק בין נשבע לה', כדי להטעים יפה העי"ן שלא יהא נראה כה"י.

2. אבודרהם - דיני קריאת שמע: להוציא בפה יפה עי"ן אשר נשבע ה' שלא יראה כה"א חלילה וחס. וגם כדי שלא תבלע האלף של שם בעין.

3. רמב"ם בהלכות קריאת שמע⁵²⁰: כתב הראב"ד ז"ל/א"א/ וכו' וכן נשבע צריך להפרידה כדי שלא תבלע הא' בע'. אהל מועד.

4. ספר הבתים - קרית שמע⁵²¹: וכשיקרא נשבע ה' צריך שלא יהא מבליע א' של ה' עם עין של נשבע.

5. ספר האשכול ליקוטים מהלכות קריאת שמע: וצריך ליתן ריוח בין הדבקים כגון על לבבך, על לבבכם. ובירושלמי מוסיף אשר נשבע ה', וטעמו שאם לא תתפרסם העי"ן, הוה ליה כאל"ף.

6. ספר המנהיג - דיני תפילה: ירושל' צריך להוציא בפה העי"ן מאשר נשבע, שלא יהא כה"א חס ושלום. אב"ן.

7. ספר בית הבחירה למאירי ברכות⁵²²: ובשם הגאונים ראיתי שצריך להזהר וכו' ולהתיז עי"ן כאשר נשבע וכו'.

8. ספר הרוקח - הלכות ברכות⁵²³: וצריך ליתן ריוח בין הדבקים. על. לבבך. בכל. לבבכם. עשב. בשדך. ואבדתם. מהרה. על. לבבכם. הכנף. פתיל. אתכם. מארץ. ירושל' אשר נשבע ה'. ובפירושי סידור התפילה לרוקח⁵²⁴. ספר על הכל⁵²⁵.

⁵¹⁷ "חורב" פרק עי"ן כ"ג. <https://maagarim.hebrew-academy.org.il/Pages/PMain.aspx?mishibbur=640000&mm15=000000023110%2000>

⁵¹⁸ פרק ב' הלכה ד'.

⁵¹⁹ סימן ס"א.

⁵²⁰ פרק ב'.

⁵²¹ שער ד' אות א'.

⁵²² ט"ו, ב'.

⁵²³ סימן ש"כ.

⁵²⁴ [מ"ב] שמע ישראל.

⁵²⁵ סימן ב'.

9. ספר המכבים: וריוח יתן בין הדבקים [בכל לבבך], על לבבך, בכל לבבכם, עשב בשדך, ואבדתם מהרה, על לבבכם, הכנף פתיל תכלת וכו' אתכם מארץ מצרים, וכן יתן ריוח בין מ"ם שבסוף תיבה הסמוכה לאת ולאותם ולאותו, ובירושלמי מוסיף וחרה אף, נשבע י"י, ואמרת אליהם. ספר כלבו⁵²⁶. אורחות חיים⁵²⁷.

לדרכינו, דין הדגשת תיבת נשבע אפשר שהוא מצד הגדר מעין השבועה הנרמזת מתוכה.

שפת אמת

1. שפת אמת - פרשת מטות⁵²⁸: כי הנה באמת עיקר מצות נדר ושבועה הוא עפ"י מאמרם ז"ל מנין שנשבעין לקיים המצות שנא' נשבעתי ואקיימה כו'. פי' שע"י השבועה והנדר שאדם מקבל עליו לעשות המצוה קבלה זו נותנת לו כח לגמור המעשה כמו כל מצוה שהיא כח וסיוע מהבורא ית'. אשר קדשנו במצותיו וצונו. כמו כן ע"י השבועה נאמר ככל היוצא מפיו יעשה וזה כחן של ישראל בפה, ולכן אנו מקבלין עלינו עול מלכות שמים בכל יום. וגם שבע ביום הללתיך ז' ברכות דק"ש הוא באמת שבועה שאדם מקבל עליו בכל יום לקיים מצות הבורא ית' ומחדש השבועה שמושבעין ועומדין עליו מהר סיני וקבלה זו בכחה להטות כל נפש האדם להבורא ית'. ומכש"כ ראשי בני ישראל שעל ידי דיבורם וקבלת מלכות שמים שהם מקבלים עושים רושם והטי' לכלל לבות בני' לכן נקראו ראשי המטות וכו'.

2. שם⁵²⁹: במדרש ונשבעת חי ה' באמת במשפט ובצדקה. כבר כתבתי כי אלה הג' הם בחי' בכל לבבך נפשך מאודך. כי באמת בחי' נפשך שהוא חיות הפנימיות. במשפט בחי' לבבך שיש ב' לבבות וצריך בירור ומשפט. בצדקה בחי' מאודך. אח"כ והיו הדברים כו'. שאחר תיקון הגוף והנפש יכולין לקבל דבורי התורה. כי באמת כל התורה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, ואלה הדיבורים של התורה הקדושה, מדבקין לבות בני ישראל אליו ית'. ולכן והגית בו יומם ולילה. וכן מצות ק"ש ותפלה ודברת בם שמוסיפין חיות אל.

וע"י הקבלת מלכות שמים בכל יום בפה מלא, מסייעין אלה הדיבורים להיות נמשך המעשה כפי הקבלה, כמ"ש נשבעתי ואקיימה, ונודרין לקיים את המצות. והנדר מסייע. כמ"ש ככל היוצא מפיו יעשה. והוא הבטחה ג"כ, כי יוכל האדם לקיים אח"כ במעשה כפי הקבלה בפה, ולכן כתיב ככל ולא כל. כי באמת המעשה רחוקה מאוד מהרצון והקבלה, רק שע"י הקבלה יכולין להדמות המעשה אל הקבלה כנ"ל. אכן כפי תיקון הנפש, כך יכולין לעורר בפה. כי יש בחי' דצח"ם, ואדם כולל הכל. ואחר תיקון דצ"ח יכולין לבוא אח"כ לבחי' הדיבור שהוא למעלה מהכל. וג' בחי' הנ"ל הם בחי' דצ"ח שבאדם, ואח"כ זוכין לדיבור כנ"ל, כי הדיבור צריך להנהיג מדריגות התחתונות, וכשכולם כפופים אליו חל שם שמים על הדיבור.

ובכל יום יש שבועה זו, כמ"ש שבע ביום הללתיך, והוא קבלת מלכות שמים. ובש"ק ג"כ נקרא שבועה, על ידי שכל ששת הימים מתאחדין בי', חל עליו שם שמים. וכפי תיקון ימי המעשה, יכולין לקבל השבת. וששת הימים הוא ג' בחי' הנ"ל. והמ"י. לכן כתיב בשבת ודבר דבר, שלא יהי' דבורך בשבת כדבורך בחול. שבשבת מתעלה הדיבור כנ"ל. ומה"ט מומחה מיפר, כמו שכל

⁵²⁶ סימן י'.

⁵²⁷ חלק א' הלכות קריאת שמע.

⁵²⁸ שנת תרל"ח.

⁵²⁹ שנת תרל"ט.

בחי' דצ"ח כפופים למדבר, כן במדבר עצמו יש כמה בחי'. וזה דיבור של החכם, שליט על הדיבור הזה. וכפי מעלת האדם, כך יש כח בדיבורו. והרמז כל עמל אדם לפיהו. וכפי התיקון בכל יום, מתעלה הדיבור, ויכולין אח"כ לקבל יותר עמ"ש בדיבור. ונתקן הנפש עי"ז הקבלה ביותר, ויש אח"כ כח לקבל יותר, וכן הולכים המדריגות בכל יום ויום, וכן השבת אחר ימי המעשה תמיד. וככל היוצא מפיו בשבת, כן יעשה בימי המעשה כנ"ל:

3. אמרי אמת - פרשת נצבים⁵³⁰: אתם נצבים היום וגו' וכאשר נשבע וגו', תפלה היא ג"כ שבועה דכתיב שבע ביום הללתיך היינו בכל השבע מדות שהם להכיר את השי"ת וזה שאיתא עבודה שהיא בלב וכו' זו תפלה, אתם נצבים היום הוא רמז על ראש השנה שר"ה הוא ג"כ שבועה דאיתא בחדש השביעי וכו' בירחא דשבועתא.

חטיבה אחת

ברכות⁵³¹: ומי משתבח קודשא בריך הוא בשבחייהו דישראל? - אין, דכתיב: את ה' האמרת היום וה' האמירך היום. אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם; אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, שנאמר: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר: ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. מקבילות.

ספורנו - פרשת כי תבוא: את ה' האמרת היום. כשקבלת עליך להכנס בברית בשבועת האלה אשר בה אבדן כל טוב גשמי אם תעבור עליו האמרת ורוממת את האל יתברך בזה שיהיה יותר נכבד אצלך קיום רצונו מכל טוב גשמי וכו' וה' האמירך היום. במה שהוא נכנס בברית עמך ולא עשה כן לכל גוי נתן לך מעלה בזה:

עיון יעקב: חטיבה אחת. עי' פרש"י ומהרש"א, ועי"ל דחטיבה הוא מלשון כריתת ברית שכרת ה' עמו ברית ושבועה, שהשבענו לו שלא נחליפנו באל אחר, וכן נשבע שלא יחליף אותנו באומה אחרת, וכן הוא בילקוט פרשת כי תבא דף ש"א ע"ד, והוא המדרש איכה, ע"ש:

מדרש הגדול בפרשת נצבים: למען הקים אתך היום לו לעם. אמר להן היום נעשיתם חטיבה לפני המקום, והיום נתחדשה ברית שנכרתה לאבתיכם אברהם יצחק ויעקב, שהרי הוא אומר לאברהם, להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו.

בפירושי סידור התפילה לרוקח⁵³²: שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד, להכי כת' ג' שמות, כי הוא היה והוא ועתיד להיות. ועוד כנגד אבות, כי השם נאמר באברהם: אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, וביצחק כת': אנכי אלהי אברהם אביך, וביעקב כת': אני ה' אלקי אברהם אביך. והשם של ד' אותיות הנעלם הוא ודאי אחד. עכ"ל.

⁵³⁰ שנה תר"ע.

⁵³¹ ו', א'.

⁵³² [ט'] לפיכך אנו חייבים.

אזכור של ג' שמות כאחד, דבר מיוחד הוא, אשר גם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד תקנו מצד הזכרת אותם שמות, כאשר כל עיקר שורש שבועה היא בשם שמים, וכבספר יצפון לישירים תושייה⁵³³.

ובבעל הטורים - פרשת ואתחנן: ד"א ע' ו ד' גדולה, הרי עד, וזהו אתם עדי נאם ה', וגם הקדוש ברוך הוא הוא עד לישראל, כדכתיב והייתי עד ממהר:

ברית שבועה ועדות

אף עדות מקבילה היא לברית תדיר, וגם לשבועה;

1. ובפרשת וירא: ויקח אברהם צאן ובקר ויתן לאבימלך ויכרתו שניהם ברית: ויצב אברהם את שבע כבשת הצאן לבדה: ויאמר אבימלך אל-אברהם מה הנה שבע כבשת האלה אשר הצבת לבדנה: ויאמר כי את-שבע כבשת תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה כי חפרתי את-הבאר הזאת: על-כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו שניהם: ויכרתו ברית בבאר שבע ויקם אבימלך ופיקל שר-צבאו וישבו אל-ארץ פלשתים: ויטע אשל בבאר שבע ויקרא-שם בשם יי אל עולם:

2. פרשת ויצא: ועתה לכה נכרתה ברית אני ואתה והיה לעד ביני ובינך: ויקח יעקב אבן וירימה מצבה: ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים ויעשו-גל ויאכלו שם על-הגל: ויקרא-לו לבן יגר שהדויתא ויעקב קרא לו גלעד: ויאמר לבן הגל הזה עד ביני ובינך היום על-כן קרא-שמו גלעד: והמצפה אשר אמר יצף יי ביני ובינך כי נסתר איש מרעהו: אם-תענה את-בנותי ואם-תקח נשים על-בנותי אין איש עמנו ראה אלהים עד ביני ובינך: ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי ביני ובינך: עד הגל הזה ועדה המצבה אם-אני לא-אעבר אליך את-הגל הזה ואם-אתה לא-תעבר אלי את-הגל הזה ואת-המצבה הזאת לרעה: אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו אלהי אביהם וישבע יעקב בפחד אביו יצחק:

3. תהלים פרק פ"ט (ד) כרתי ברית לבחירי נשבעתי לדוד עבדי: (כט) לעולם אשמור-אשמר-לו חסדי ובריתי נאמנת לו: (לה) לא-אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה: (לו) אחת נשבעתי בקדשי אם-לדוד אכזב: (לז) זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי: (לח) כירח יכון עולם ועד בשחק נאמן סלה: (מ) גארתה ברית עבדך חללת לארץ נזרו: (נ) איהו חסדיך הראשנים אדני נשבעת לדוד באמונתך:

אבות

ברוך אתה ה' אלהינו ואלהי אבותינו אלהי יצחק ואלהי יעקב האל הגדול הגבור והנורא אל עליון גומל חסדים טובים וקונה הכל וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה.

הגמרא ברכות⁵³⁴: תנו רבנן: אלו ברכות שאדם שוחה בהן: באבות תחלה וסוף, בהודאה תחלה וסוף וכו' ושם⁵³⁵: משנה. המתפלל וטעה - סימן רע לו, ואם שליח צבור הוא - סימן רע לשולחיו, מפני ששלוחו של אדם כמותו וכו' גמרא. אהי"א? אמר רב חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי: באבות.

⁵³³ עמ' רס"ג.

⁵³⁴ ל"ד, א'.

⁵³⁵ ל"ד, ב'.

איכא דמתני לה אברייתא: המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן, ואם אינו יכול לכוין בכולן - יכוין את לבו באחת; אמר רבי חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי: באבות.

בית יוסף אורח חיים⁵³⁶: כתוב בסמ"ק אם אינו יכול לכוין בכל ברכות י"ח יכוין באבות ומודים ואם אינו יכול לכוין בשניהם יכוין באבות עד כאן, וצריך תלמוד מנין לו דעדיף מודים טפי משאר ברכות: ושם אליה רבה: ולכן לא הזכיר מודים בש"ע. אבל מצאתי באגודה סוף פ' אין עומדין יכוין לבו באחת מהן, חד אמר באבות וחד אומר בהודאה ע"כ, אלמא דגירסא היה כך בש"ס וכו' וכן מצאתי בספר חסידים סי' קנ"ח יכוין באבות או בהודאה. וכן הכלבו ומהרי"ל פסקו כסמ"ק וכו' גם טעמא דשוחין במודים הוא כדי להכניע ע"י הודאה כדלקמן סי' קכ"א, ובאמת מטעם זה נראה דצריך כוונה: הראבי"ה, הרוקח, הגהות מיימוניות.

אפשר שלמען שמו, מעניין השבועה הוא, ע"ד הנ"ל בק"ש, עיין ספר יצפון לישרים תושייה⁵³⁷, ובדרוש וחידוש⁵³⁸. ברכת אבות ודאי יש לומר שבשבועת אבות שורשה. המדרש משנת רבי אליעזר⁵³⁹: ומניין שמזכירין שלשה אבות, שנ' זכור לאברהם ליצחק ולישראל. לשון הכתוב שם בפרשת כי תשא: זָכַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלִיִּשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּךָ וּתְדַבֵּר אֲלֵהֶם אֲרָבָה אֶת־זֶרְעֶכֶם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל־הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲמַרְתִּי אֲתָן לְזֶרְעֶכֶם וְנָחֳלוּ לָעָלָם:

אף וזכור חסדי אבות שלפניו, מתפרש עפ"י הכתוב בפרשת עקב: וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן אֶת הַמְּשֻׁפָּטִים הָאֵלֶּה וְשִׁמְרָתֶם וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְשָׁמַר יְיָ אֱלֹהֶיךָ לָךְ אֶת־הַבְּרִית וְאֶת־הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם: גם בזיכרונות שבסדר ראש השנה: וזכר לנו ה' אלהינו את הברית ואת החסד ואת השבועה אשר נשבעת לאברהם אבינו בהר המוריה וכו' במקראות רבות אמנם מצאנו ברית וחסד מקבילות, ויש לעיין היטב בדבר.

שם מודגש גם בחתימת מודים: ועל כולם יתברך ויתרומם שמך מלכנו תמיד לעולם ועד. וכל החיים יודוך סלה, ויהללו את שמך באמת. האל ישועתנו ועזרתנו סלה. ברוך אתה ה', הטוב שמך ולך נאה להודות.

אמנם, מלבד אבות והודאה, השם מוזכר בקדושת השם: אתה קדוש ושמך קדוש וכו' מפני הקדושה, נקדש את שמך בעולם וכו' בגאולה: וגאלינו מהרה למען שמך, כמו ומביא גואל לבני בניהם למען שמו, ובברכת הצדיקים: ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת, כעין הכתוב בישעיהו: שְׁמַעו־זֹאת בֵּית־יִעֲקֹב הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל וּמִמִּי יְהוּדָה יֵצְאוּ הַנִּשְׁבָּעִים בְּשֵׁם יְיָ וּבְאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יִזְכְּרוּ לֹא בְּאֵמֶת וְלֹא בְּצִדְקָה: כִּי־מַעִיר הַקֹּדֶשׁ נִקְרָאוּ וְעַל־אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל נִסְמְכוּ יְיָ צְבָאוֹת שְׁמוֹ:

בספר תפילת עמידה לחול עפ"י הגניזה⁵⁴⁰: כבר הזכרתי שברוב כתבי היד שלנו חסרות המלים "למען שמו באהבה". מלים אלה חסרות גם בהרבה מקטעי הגניזה האחרים. סביר שלפנינו תוספת שבאה לציין, שלא בזכותנו ולא בזכות אבות זוכר ה' לנו חסדי אבות אלא "למען שמו" וכו' ובהערות: בדומה

⁵³⁶ סימן ק"א.

⁵³⁷ עמ' רס"ג.

⁵³⁸ עמוד קנ"א.

⁵³⁹ בפרשה י"ב.

⁵⁴⁰ עמ' 48.

לכך בסוף הברכה הראשונה בברכת המזון "בעבור שמו הגדול" וכו' ויש להוסיף גם במעריב ערבים אשר בברכות ק"ש של ערבית, מעביר יום ומביא לילה, ומבדיל בין יום ובין לילה, ה' צב-אות שמו. מ"מ, ברכת אבות מצד עצמה, הלא בשבועת אבות שורשה, ויש למצוא עניינה נרמז גם בשאר ביטויי מטבע ברכה הזאת.

מסתבר שאף כריעות אבות ומודים מעניין השבועה, וע"ד הכתוב בישעיהו: בְּיָנִי נִשְׁבַּעְתִּי יְצֵא מִפִּי צִדְקָה דָּבָר וְלֹא יָשׁוּב כִּי־לִי תִכְרַע כָּל־גִּבֹּרָה תִשְׁבַּע כָּל־לִשָּׁן: ספר היראה: ובקומו להתפלל יכוין רגליו זו אצל זו, וישוח ראשו, וידחוק אציליו לגופו עד חגורתו, וישים ידיו תחת לבושו, הימנית על השמאלית, ועושה שבע כריעות, ישוח בברכת אבות תחלה וסוף, ישחה בברוך אתה במהירות ויזקוף בשם בנחת, וישחה במודים תחלה וסוף, ולא יותר בברכות. אבל כשהוא פוסע ג' פסיעות, נותן שלום בשמאל בתחלה וכורע, לימין וכורע, לפניו וכורע וכו' ובשיטה לא נודע למי - קידושין⁵⁴¹: כל כריעה דכרע נתר חד רישא. ולא מכריעות דבתפלה של שמנה עשרה קאמר, אלא שהיה מתפלל על התנין, ובכל כריעה שהיה כורע היה נתר חד רישא, כן פרש"י ז"ל, ואיכא דאמרי שהתפלל שמנה עשרה, ובד' כריעות דכרע באבות תחלה וסוף והודאה תחלה וסוף, נתור ארבעה רישי, וכיון דנתור רובייהו מת, א"נ בג' כריעות דבשלש פסיעות הוו להו ז' כריעות אשתכח דנתור כולהו. מהר"י בירב שם: כל כריעה דהוה כרע. פרש"י כל כריעה דכרע רב אחא ומתפלל על אותו מזיק נותר חד רישא. נשמר מפ' שעושין המפ' שרב אחא היה מתפלל תפלת ערבית. אמ' רש"י זה אינו שאם תפלת ערבית היה מתפלל, לא יש אלא ד' כריעות אבות תחלה וסוף, הודאה תחלה וסוף שזהו מה שכיון רש"י נותר חד רישא, ר"ל בשלמא לפי' שהתפלה היה שחרית על המזיק ולא תפלת ערבית דהיינו דעל כל כריעה נותר חד רישא [בהערות: לא נתבאר לי החילוק בין שחרית לערבית בזה], אלא לפי' המפרשים הלא ישארו ג' ראשים. וי"ל לפי' המפ' שכיון שנקטעו הד' ראשים שהם הרוב כבר מת. או נוכל לומר שגם בתפלת ערבית יש ז' כריעות הד' שאמ' וג' לבסוף, שלום בשמאלי ושלום בימיני - ר"ל דכרע בימין ושמאל וחד באמצע הרי ז'. פי' רבי אליהו מלונדריש⁵⁴². מילי דשמיא לבעל החרדים⁵⁴³. פרשת וישלח: וְהָיָא עֶבֶר לַפְּנִיָּהֶם וַיִּשְׁתַּחֲוּ אֶרְצָהּ שִׁבְעַת פְּעָמִים עַד־גִּשְׁתּוֹ עַד־אֲחִיו:

בס' שו"ת באר שבע⁵⁴⁴: מנעורי תמהתי, למה אין אנו נוהגים להתפלל בזקיפת ידים למעלה, כמו שנהגו אבותינו מעולם, כמו שנאמר הרמותי /ידי/ אל ה' [א-ל] עליון וגו', ות"א ארימית ידי בצלו קדם ה' וכו' ובבראשית רבה בפרשת חיי שרה בפסוק ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק איתא אמר רב הונא צפת שידו שטוח בתפלה אמרה ודאי אדם גדול הוא לכך שאלה עליו עכ"ל⁵⁴⁵. וכמו שנאמר כצאתי את העיר אפרוש את כפי אל ה' וגו', וכמו שנאמר והיה כאשר ירים משה ידו וגו' ויהי ידיו

⁵⁴¹ כ"ט, ב'.

⁵⁴² עמוד ע"א.

⁵⁴³ בעמוד ע"ג.

⁵⁴⁴ סימן ע"א. רבי עקיבא איגר אורח חיים סימן פ"ט: מה שאין אנו מתפללים בפרשת כפים כמו שמצינו במקרא כמה פעמים ובזוה"ק ובפרקי דר"א היינו כיון דעכשיו האומות עושים כן. וכמו שאמרו חז"ל על פסוק לא תקים לך מצבה באר שבע סי' [ע"א]: בצידה לדרך ב' עמוד צ"ב. מקור חיים ב' עמ' ל"ז, סידור יעב"ץ א' ל' א', אוצרות ירושלים ל"ט עמ' תר"כ. כינור דוד עמוד קל"א, קריית חנה דוד א' ז' ב'. באלשיך - ישעיהו: ובפרשכם כפיכם וכו'. הנה בהתבודדות התפלה היה דרכם לפרוש כפיהם השמימה, כמאמר הכתוב בתפלת שלמה וכפיו פרושות השמימה... ועי' שו"ת באר שבע סימן כ"ב: ומעתה כפי פרושות השמים, כסאו ירום ויתנשא על כל מלכי רבנן... גם בס' שו"ת שאילת יעבץ חלק א' סימן ד': ובזה הפעם אסיים בקידה על ברכים, וכפי פרושות השמים...

⁵⁴⁵ עיין חילופי גרסאות שבמהדורת כ"י ב' עמ' 655.

אמונה עד בא השמש, ות"א והואה ידוהי פרישן בצלו עד דעאל שמשא, וכמו שנאמר ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' וגו' וכפיו פרושות השמים וגו' וכאלה רבים... דהא ליתא, שהרי בפרקי רבי אליעזר בפרק הנ"ל אחר דקאמר מכאן אתה למד שש"ץ אסור להתפלל אם אין שם שנים עומדים וכו' אמר וז"ל וכל ישראל עומדים חוץ לאהליהם ורואים למשה פורש כפיו אל השמים, והם פורשים כפיהם אל השמים וכו' עכ"ל. ובגמרא⁵⁴⁶ אמרו חז"ל אסור לאדם לעמוד שלש שעות כפיו פרושות השמים... ולא נעלם מעיני הא דאמרינן בפ"ק דשבת רבא פכר ידיה⁵⁴⁷ ומצלי אמר כעבדא קמי מריה וכו' ולכן כתב הרמב"ם ז"ל בפ"א מהלכות תפלה וז"ל מניח ידיו על לבו כפותין הימנית על השמאלית ועומד כעבד לפני רבו באימה וביראה וכו' עכ"ל. אמנם כבר תמהני טובא על רבא גופיה וכל הנגררים אחריו, למה לא התפלל ג"כ בזקיפת ידים למעלה כמו אבות העולם, וכי הם לא התפללו ג"כ כעבדא קמי מריה כמו רבא. ולולא דברי הרמב"ם הנ"ל הייתי מפרש דרבא התפלל על כל פנים בזקיפת ידים למעלה אלא שעם זקיפת ידיה פכר ידי' ומצלי וקל להבין. ושמא י"ל מאחר שנמצאו נוהגים אומות העולם עכו"ם להתפלל כך בזקיפת ידים למעלה כמפורסם, לכן אין אנו נוהגים עכשיו להתפלל כך, וכה"ג אמרו רז"ל בפסוק לא תקים לך מצבה אשר שנא ה' אלהיך, אף על פי שהיתה אהובה לפני הקדוש ברוך הוא בימי האבות עכשיו שנאה מאחר שעשאוה אלו כנעניים חק לע"א כן נ"ל: במקום אחר כבר כתבנו והרחבנו בדבר.

מ"מ, לדרכינו המוצגת כאן, הרי פרישת כפיים, מעין מעשה השבועה היא, שהלא אין הרמה אלא שבועה, וגם מקצת ראיות של באר שבע פורשו בתפילה ובשבועה, וכמו הרימות ידי אל ה' אל עליון. גם נראה הדבר שברכת אבות תוקנה נגד הכתוב שם בפרשת לך – לך: ומלכי צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם הוֹצִיא לָחֶם גֶּיִן - וְהוּא כֹהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן: וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר - בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן קִנְהָ שָׁמַיִם וְאַרְץ: וַיְבָרְכֵהוּ אֵל עֶלְיוֹן - אֲשֶׁר-מִגֵּן צָרָהּ בְּיָדָהּ וגו' וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל-מֶלֶךְ סֹדֶם הִרְמֵתִי יְדֵי אֶל-יְיָ אֵל עֶלְיוֹן - קִנְהָ שָׁמַיִם וְאַרְץ: אִם-מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ-נֹעַל וְאִם-אֶקַח מִכָּל-אֲשֶׁר-לִי וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הֶעֱשֵׂיתִי אֶת-אַבְרָם: א-ל עליון, קונה הכול מעין קונה שמים וארץ, מגן צריך כמו מגן אברהם. בייחוד כינוי א-ל עליון נזכר ארבע פעמים בפסוקים אלו, ולא מופיע בשום מקום אחר בתורה.

ובסוטה⁵⁴⁸: דרש רבא: בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל, זכו בניו לב' מצות: חוט של תכלת, ורצועה של תפלין וכו' ובחולין. הלא למהלכינו נוכל לומר שלכן נהגו בכל מקום להקפיד על טלית ותפילין, להניחם ולהתעטף בהם דווקא בשעת תפילה, לפי מאמר רבא של אם מחוט ועד שרוך נעל שנדרש בטלית ותפילין, היוצא ממקראות אשר מהם נוסדה ונטבעה התפילה, ובפרט תפילת שחרית שהיא תקנת אברהם נוהגים בה הטלית והתפילין.

גם לשון הבאר שבע לעיל שמביא ראיה: וכמו שנאמר והיה כאשר ירים משה ידו וגו' ויהי ידיו אמונה עד בא השמש, ות"א והואה ידוהי פרישן בצלו עד דעאל שמשא, ברמב"ן סוף פרשת בשלח: ורבותינו אמרו במדרש⁵⁴⁹ וכי משה היה עושה שיגבר עמלק עליו, אלא אסור לאדם לשהות שלש שעות כפיו פרושות השמים: ויהי ידיו אמונה, הלא אמונה היא לשון שבועה;

⁵⁴⁶ איננו בגמרא לפנינו, והוא בספר בהיר, מובא בשם מדרש ברמב"ן סוף פרשת בשלח, עיין לקמן.

⁵⁴⁷ ועיין ר' פרחיה (בשיטת הקדמונים) שבת דף י' א': פכר ידיה. פירוש פכר ידיה. כלומר שולח ידיו למטה, ואינו מגביהן בתפלה כלל, כדי שלא [ישתרר] בעומדו לפני בוראו...

⁵⁴⁸ י"ז, א'.

⁵⁴⁹ ספר הבהיר אות קל"ח.

1. וע"ד הכתוב בישעיהו: אֲשֶׁר הַמִּתְבָּרֵךְ בְּאֶרֶץ יִתְבָּרֵךְ בְּאֶלֶּהִי אֲמֵן וְהַנִּשְׁבָּע בְּאֶרֶץ יִשְׁבָּע בְּאֶלֶּהִי אֲמֵן וגו'
2. ובירמיהו: שׁוּטְטוּ בְּחוּצוֹת יְרוּשָׁלַם וּרְאוּ-גָא וְדַעוּ וּבִקְשׁוּ בְּרַחוּבוֹתֶיהָ אִם-תִּמְצְאוּ אִישׁ אִם-יֵשׁ עֹשֶׂה מִשְׁפָּט מִבִּקֵּשׁ אֱמוּנָה וְאֶסְלַח לָהּ: וְאִם חִי-יֵי יֹאמְרוּ לֵכֵן לְשֹׁקֵר יִשְׁבָּעוּ: יֵי עֵינֶיךָ הֲלוֹא לְאֱמוּנָה הִכִּיתָה אֶתֶם וְלֹא-חָלוּ כְלִיתֶם מֵאֲנֹו קָחַת מוֹסָר חֲזָקוֹ פְּנִיָהֶם מִסָּלַע מֵאֲנֹו לְשׁוּב: מֵאֲנֹו - מֵאֲנֹו הַיִּפּוֹךְ תִּיבַת אֱמוּנָה.
3. ובתהלים פרק פ"ט: חֲסִדֵי יֵי עוֹלָם אֲשִׁירָה לְדֹר וָדֹר אֲוִדִיעַ אֱמוּנָתְךָ בְּפִי: כִּי-אֲמַרְתִּי עוֹלָם חֲסִד יִבְנֶה שְׁמַיִם תִּכֵּן אֱמוּנָתְךָ בָּהֶם: כְּרַתִּי בְרִית לְבַחֲרִי נִשְׁבַּעְתִּי לְדָוִד עֲבָדִי: וגו' וְחֲסִדִי לֹא-אֶפְיֹר מֵעַמּוֹ וְלֹא-אֲשַׁקֵּר בְּאֱמוּנָתִי: לֹא-אֲחַלֵּל בְּרִיתִי וּמוֹצֵא שְׁפָתִי לֹא אֲשַׁנֶּה: אַחַת נִשְׁבַּעְתִּי בְּקִדְשִׁי אִם-לְדָוִד אֶכְזָב: וגו' אֵיךְ חֲסִדֶיךָ הָרַאשׁוֹנִים אֲדַגֵּי נִשְׁבַּעְתָּ לְדָוִד בְּאֱמוּנָתְךָ:
4. שבועות⁵⁵⁰: אִמַר רַבִּי יוֹסִי בְרַבִּי חֲנִינָא: אֲמֵן - בּו שְׁבוּעָה, בּו קִבְּלַת דְּבָרִים, בּו הָאֲמֵנַת דְּבָרִים. בּו שְׁבוּעָה, דְּכִתִּיב: וְאִמְרָה הָאִשָּׁה אֲמֵן אֲמֵן. בּו קִבְּלַת דְּבָרִים, דְּכִתִּיב: אֲרוּר אֲשֶׁר לֹא יִקִּים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם וְאִמַר כָּל הָעָם אֲמֵן. בּו הָאֲמֵנַת דְּבָרִים, דְּכִתִּיב: וַיֹּאמֶר יִרְמְיָה [הַנְּבִיא] אֲמֵן כֵּן יַעֲשֶׂה ה' יִקֵּם ה' אֶת דְּבָרֶיךָ.
- תלמוד הירושלמי מס' סוטה⁵⁵¹: ר' לעזר בשם ר' יוסי בן זימרה אמן לקבלה אמן לשבועה אמן ייאמנו הדברים, אמן לקבלה מסוטה, אמן לשבועה למען הקי' את השבוע' אשר נשבעתי לאבותיך וגו', אמן ייאמנו הדברים ויען בניה בן יהוידע הכהן את המלך ויאמר אמן וגו' א"ר תנחומא אין מן הדין אמן שבועה לית שמע מינה כלו' ויידא אמרה דא לעברך בברית יי' אלהיך ובאלתו ואין אלה אלא שבועה כמה דתימר והשביע הכהן את האשה בשבועת האלה, ובמקבילות.
5. תוספת מדרש תהלים⁵⁵²: מהו ואמונה מאד, אמונה זו תורה שהיא גדולה שבה ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו ובה נשבע, שנאמר איה חסדיך הראשונים ה' נשבעת לדוד באמונתך, הרי תורה, לכך נאמר ואמונה מאד.

⁵⁵⁰ ל"ו, א'.

⁵⁵¹ פרק ב' הלכה ה'.

⁵⁵² מזמור קי"ט.

היגיון ההלכה

ספרות התלמודית כולה, הלא בה הפילוסופיה העמוקה והאמתית שבעולם. ספיקות ואיבעיות, מחלוקות ודיונים, ואף פסקים מוסכמים ודינים ודאיים, מבוססים, מעוגנים ומושרשים בעומק חכמה, ובפילוסופיה העדינה והדקה.

הפילוסופיה היא מחקר שכל אנושי, שיקולי הדעת והסברה, המבקש להבין גדרי הנתונים והעובדות והמציאות אשר בפניו, בעניינים בלתי גלויים וברורים, אשר מובנים מאליהם בפשטות. כך בהקדמה לספר מלחמת ה': ואתה המסתכל בספרי, אל תאמר בלבבך כי כל תשובתי על הרב רבי זרחיה ז"ל כולן בעיני תשובות נצחות ומכריחות אותך להודות בהם על פני עקשותך, ותתפאר בהיותך מספק אחת מהן על לומדיה, או תטריח על דעתך להכנס בנקב המחט לדחות מעליך הכרח ראיתי, אין הדבר כן, כי יודע כל לומד תלמודנו, **שאין במחלוקת מפרשיו ראיות גמורות, ולא ברוב קושיות חלוטות, שאין בחכמה הזאת מופת ברור, כגון חשבוני התשבורות, ונסיוני התכונה:** אבל נשים כל מאדנו, ודיינו מכל מחלוקת, בהרחיק אחת מן הדעות בסברות מכריעות, ונדחוק עליה השמועות, ונשים יתרון הכשר לבעל דינה מפשטי ההלכות והוגן הסוגיות עם הסכמת השכל הנכון, וזאת תכלית יכלתנו, וכוונת כל חכם וירא האלהים בחכמת הגמרא:

בספר אמונה ובטחון לחזו"א⁵⁵³: קו דק משתרע בין החכמה והסכלות, ולא יתן לאדם ליכנס להיכל החכמה, אך עין העדינות, ועליזת הנשמה, מוחקת את קו החוצץ כליל, ומסלת החכמה לפניו למישור, אבל האדם הנמשל לעיר פרא, אשר אסור בזיקי התאוה כיום הולדו, רדוף ממתקים, רעב תענוגים, רגזן תמידי, מלא גאווה, גם אם חונן בכשרון החכמה בתכונת נשמתו, ומנה אחת אפים הוכן לפניו על שלחן התבונה, לא תמצא ידו לעשות חיל בלימודים, כי מדות מגונות ערלת לב ואטם המוח, סוגרות דלתי החכמה ונועלות שערי בינה, כי בסוד החכמה נימין דקין, שרירים עדינים, לא יראום עין בשר, רק עין עדינה של לב עדין:

בשכבך ובקומך

נציין לדוגמא ידועה, היא מחלוקת ראשונה המפורשת שבין הבתים ב"ש - ב"ה, והיא במשנת ברכות⁵⁵⁴: בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטו ויקראו ובבוקר יעמדו שנאמר ובשכבך ובקומך ובית הלל אומרים כל אדם קורא כדרכו שנאמר ובלכתך בדרך אם כן למה נאמר ובשכבך ובקומך בשעה שבני אדם שוכבים ובשעה שבני אדם עומדים אמר ר' טרפון אני הייתי בא בדרך והייתי לקרות כדברי ב"ש וסכנתי בעצמי מפני הלסטים אמרו לו כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה:

הרי כבר ראו בה נידון גדול בעיקר דרכי התורה והמצווה, וביסוד משמעות קיבול עול מלכות שמים, אם משפטם לפרוש מן החיים הטבעיים בעוה"ז או דילמא מכוונם להיפוך בהכנסת תכני הקודש אל עולמינו החולין, להשליט יראת שמים באנושיות ובמנהג ד"א.

אמנם דרך כלל אין לבקש רעיונות מקיפים דווקא אלא שאלות מקומיות נקודתיות, אשר בפרטי הדינים וההלכות.

⁵⁵³ פרק א'.

⁵⁵⁴ א', ג'.

יִיאֹשׁ שְׁלֹא מַדְעַת

כך לדוגמא מחלוקת מפורסמת, שבסימן יע"ל קג"ם, אשר בגמרא בבא מציעא⁵⁵⁵: איתמר: יאוש שלא מדעת. אב"י אמר: לא הוי יאוש, ורבא אמר: הוי יאוש. בדבר שיש בו סימן - כולי עלמא לא פליגי, דלא הוי יאוש. ואף על גב דשמעיניה דמיאש לסוף - לא הוי יאוש, דכי אתא לידיה - באיסורא הוא דאתא לידיה. דלכי ידע דנפל מיניה לא מיאש, מימר אמר: סימנא אית לי בגויה, יהבנא סימנא, ושקילנא ליה. בזוטו של ים ובשלוליתו של נהר, אף על גב דאית ביה סימן - רחמנא שרייה, כדבעינן למימר לקמן. כי פליגי - בדבר שאין בו סימן. אב"י אמר: לא הוי יאוש, דהא לא ידע דנפל מיניה. רבא אמר: הוי יאוש, דלכי ידע דנפל מיניה - מיאש. מימר אמר: סימנא לית לי בגויה, מהשתא הוא דמיאש וכו' רש"י: יאוש דלא מדעת - דבר שסתמו יאוש, לכשידע שנפל ממנו, וכשמצאו עדיין לא ידעו הבעלים שנפל מהן וכו' דמיאש לבסוף - לאחר שמצאו זה, וכללא דיאוש - כגון דאמר: ווי ליה לחסרון כיס, דגלי דעתיה שנאש מהן. באיסורא אתא לידיה - דדבר שאינו עשוי להתיאש הוא וכו' רחמנא שרייה - ואפילו באת ליד המוצא לפני יאוש וכו' מהשתא הוי יאוש - שהרי נפל, וכשיודע שוב אין דעתו עליו.

בסיס ספק הזה היא מוסכמה והנחת יסוד, כי ייאוש מוציא אבדה מחזקת בעלה, וכאן נחלקו בייאוש שלא מדעת, אי הוי ייאוש א"ל. לכאורה הפשטות כאב"י שלא הוי ייאוש, דהא לא ידע דנפל מיניה, וכן הלכה. החידוש של רבא עפ"י רש"י שהרי נפל הוא, אשר בעצם נפילתו הוא יוצא מרשותו, רק שאם מימר אמר: סימנא אית לי בגויה, יהבנא סימנא, ושקילנא ליה, הלא בכוח עצם דעתו עליו מחזיקו ברשותו. ברם בדבר שאין בו סימן, נפילתו מפקיעתו מחזקתו, והייאוש משמש רק חיסרון הדעת, כדי שתצא מרשותו בנפילה.

הלא רוב עניינים אלו בלתי מפורשים בתורה, ומקום רב בהם לחז"ל לקבוע דקדוקי פרטיהם לפי יושר שכלם, בחינת מסרן הכתוב לחכמים. נמצא אפוא שלפנינו בעיה עמוקה וחיפוש אחרי הגדרה המדויקת, מה וכיצד מופקע חפץ שנאבד, מחזקת מי שהוא שלו, האם בייאוש ממש, או בעצם אבדתו ונפילתו ממנו, והייאוש צריך רק כדי שיסיח ויעביר דעתו המעכבת מן החפץ.

עד זומם

עוד דוגמא בגמרא בבא קמא⁵⁵⁶: איתמר: עד זומם - אב"י אמר: למפרע הוא נפסל, רבא אמר: מכאן ולהבא הוא נפסל. אב"י אמר למפרע הוא נפסל, מההוא שעתא דאסהיד הוה ליה רשע, והתורה אמרה: אל תשת... רשע... עד; רבא אמר מכאן ולהבא הוא נפסל, עד זומם חידוש הוא, דהא תרי ותרי נינהו, מאי חזית דציית להני? ציית להני, הלכך אין לך בו אלא משעת חידוש ואילך וכו'.

רש"י: למפרע נפסל - העיד בניסן והוזם על עדות זו באייר כל העדיות שהעיד בינתיים פסולות דמשעה שהעיד עדות זו נפסל. מכאן ולהבא - משהוזם. אל תשת - ידך עם רשע. ברש"י סנהדרין⁵⁵⁷: עד זומם - העיד בניסן והוזם בתשרי על עדות זו. למפרע - כל עדויות שהעיד מניסן ואילך פסולין, שהרי משהעיד עדות זו הוא רשע. מיכן ולהבא - משהוזם. חידוש הוא - שנפסלין שנים בשביל שנים

⁵⁵⁵ כ"א, ב'.

⁵⁵⁶ ע"ב, ב'.

⁵⁵⁷ כ"ו, ב'.

שאומרים עמנו הייתם, דמאי חזית דסמכת אהני, סמוך אהני - אלא גזירת הכתוב הוא, הלכך אין לך בו אלא משעת חידוש ואילך, משעה שהוזם.

לכאורה, הספק כאן הוא איך להתייחס אל עניין החידוש שבתורה. המדובר בקביעת אמת שגזרה הכתוב, בלתי מובנת אל שכל אנושי רגיל. בזה נחלקו האם להחשיב אמת כזאת, כאילו היא אמת מבוררת אצלנו, ונפסל למפרע, או אולי יש להתייחס אל עד זומם חידוש, בגדר דבר מחודש, שעדיין לא משנה המציאות שעינינו רואות ומבינות, ונפסל מכאן ולהבא.

לחי העומד מאליו

עירובין⁵⁵⁸: איתמר: לחי העומד מאליו. אב"י אמר: הוי לחי. רבא אמר: לא הוי לחי. היכא דלא סמכין עליה מאתמול - כולי עלמא לא פליגי דלא הוי לחי. כי פליגי - היכא דסמכין עליה מאתמול. אב"י אמר: הוי לחי, דהא סמכין עליה מאתמול. רבא אמר: לא הוי לחי, כיון דמעיקרא לאו אדעתיה דהכי עבידי - לא הוי לחי. קא סלקא דעתך כי היכי דפליגי בלחי פליגי נמי במחיצה וכו' אלא: במחיצות כולי עלמא לא פליגי דהויא מחיצה, כי פליגי בלחי. אב"י לטעמיה, דאמר: לחי משום מחיצה, ומחיצה העשויה מאליה הויא מחיצה. ורבא לטעמיה, דאמר: לחי משום היכר. אי עבידא בידיה - הויא היכר, ואי לא - לא הוי היכר וכו'.

הרי כאן נתבאר בפירוש שורש מחלוקתם, אם לחי משום מחיצה ואם משום היכר, ומ"מ יש לעיין על שאלה הזו בעצמה, ולחקור מדוע סובר כל אחד כדעתו. מן האפשר שנחלקו בגדר תקנת חכמים וכוחה. הלחי, הרי הוא תקנת חכמים ולא מן התורה, ועל כן סובר רבא שא"א להמציא מחיצה חדשה, היות ובאמת מעיקר דין התורה היא לא מחיצה, וודאי משום היכר בלבד תיקנוהו, ואב"י אמנם מחדש שיש כוח ביד החכמים להמציא מחיצה חדשה, ולחי משום מחיצה, וכן הלכה.

ויש לעיין, הלא בדרך כלל נפסק כדעה הפשוטה יותר, וכאן התחדשה מחיצת רבנן. רק יש לומר שאם אמנם חידוש יש בכוח חכמים לחדש מחיצה, הנה הנוגע לעצם פשט לחי, יותר משמע אשר מחיצה היא, שכאן הפשטות אכן היא שלחי משום מחיצה, ואע"פ שאפשרות כזאת אמנם יותר מחודשת.

קידושין שאין מסורין לביאה

קידושין⁵⁵⁹: איתמר: קידושין שאין מסורין לביאה - אב"י אמר: הוו קידושין, רבא אמר: לא הוו קידושין. אמר רבא, בר אהינא אסברא לי: כי יקח איש אשה ובעלה - קידושין המסורין לביאה הוו קידושין, קידושין שאין מסורין לביאה לא הוו קידושין. רש"י: קידושין שאין מסורין לביאה - קידושין אחת משתי אחיות ולא פירש איזוהי מהם דאין יכול לישא אחת מהן דשמא זו היא אחות אשתו. בר אהינא אסברא לי - הבינני דבר זה, שיכולני להביא לו ראייה מן התורה. כי יקח איש - דהיינו קידושי כסף דגמרינן להו קיחה קיחה, וכתוב ובעלה דבעינן ראויה לביאה.

הכורח בהסבר בר אהינא מוכיח כי הפשטות כאב"י, שאין חלות קידושין תלויים באפשרות של ביאה, ורבא מחדש שאכן קידושין תלויים באפשרות של ביאה, וסברתו מאחר שכל עיקר מוסד הקידושין לשם ביאה הוא, ע"ד קידושין⁵⁶⁰: מ"ט תני שלש? משום דרכים, ניתני דברים וניתני שלשה! משום

⁵⁵⁸ ט"ו, א'.

⁵⁵⁹ נ"א, א'.

⁵⁶⁰ ב', ב'.

דקבעי למיתני ביאה, וביאה איקרי דרך, דכתיב: ודרך גבר בעלמה, כן דרך אשה מנאפת. הא תינח ביאה, כסף ושטר מאי איכא למימר? משום ביאה. ותני תרתי אטו חדא? הנך נמי צורך ביאה נינהו. הנה הקידושין שאין מסורים לביאה לא הוו קידושין, לפי שקידושין הללו, הלא עקרים מחוסרי מטרה ועניין הם.

מעתה הספק הוא, אי יש עכ"פ בקידושין קיום מצד עצמם, אע"ג שעיקרם לצורך ביאה, וזו דעת אב"י, או דילמא אין להם מציאות כלל, ללא אפשרות של התגשמות והתממשות שבביאה.

גילוי דעתא בגיטא

גיטין⁵⁶¹: גידול בר רעילאי שדר לה גיטא לדביתהו, אזל שליחא אשכחה דהוה יתבה ונוולה, אמר לה: הא גיטיך, אמרה ליה: זיל השתא מיהא ותא למחר. אזל לגביה וא"ל, פתח ואמר: ברוך הטוב והמטיב. אב"י אמר: ברוך הטוב והמטיב, ולא בטל גיטא; רבא אמר: ברוך הטוב והמטיב, ובטל גיטא. במאי קמיפלגי? בגלוי דעתא בגיטא קמיפלגי, דאב"י סבר: גלוי דעתא בגיטא לאו מלתא היא, ורבא סבר: גלוי דעתא בגיטא מילתא היא וכו' רש"י: הא גיטך - הראהו לה, ולא מסרו לה. ברוך הטוב והמטיב - שלא מסרת לה. ולא בטל גיטא - ואם בא שליח זה ומסרו לה למחר, מגורשת. גלוי דעתא - שאינו חפץ עוד בשליחות זה.

נוכל לבאר שעיקר מחלוקתם באם נצרך ביטול באופן רשמי פורמאלי, או דילמא מספיק גילוי הדעת, אשר מברר רצונו ומחשבתו בלא ספק. שאלה עקרונית לפנינו אפוא, אם חז"ל מקפידים בתקנתם שיהיו הדברים מוכרזים ומוצהרים בפורמאליות רשמית, או אולי אין החיצוניות מעכבת, והעיקר בעצם דעתו המובנת מתוך דבריו בבירור.

מומר אוכל נבילות להכעיס

סנהדרין⁵⁶²: מומר אוכל נבילות לתיאבון - דברי הכל פסול. להכעיס, אב"י אמר: פסול, רבא אמר: כשר. אב"י אמר: פסול, דהוה ליה רשע, ורחמנא אמר אל תשת רשע עד. ורבא אמר: כשר, רשע דחמס בעין וכו' רש"י: הכי גרסינן: מומר אוכל נבילות לתיאבון דברי הכל פסול - דכיון דמשום ממון קעביד, דהא שכיחא בזול טפי מדהיתירא, הוה ליה כרשע דחמס ופסול לעדות. רבינו חננאל: מומר אוכל נבילות לתיאבון, כלומר, אכל נבילה לתיאבון אכילת בשר, דברי הכל פסול לעדות, דאמרינן כשם שבתאותו לאכל בשר עבר על לא תאכלו כל נבילה, כך בתאותו לדבר אחר יקח ממנו ממון ויעבור על לא תענה ברעך עד שקר, אבל האוכל נבילה להכעיס בוראו, אב"י אמר פסול, הוה ליה רשע, והתורה אמרה אל תשת רשע עד, רבא אמר כשר, רשע דחמס בעין.

נוכל לבאר מחלוקתם ביסוד הנפש, אם פגם בין האדם למקום, מחייב חיסרון גם במידות ובמעשים אשר בין האדם לעצמו ובין האדם לחברו, ולפי אב"י, האוכל נבילה להכעיס בוראו, ודאי אין ניתן לסמוך עליו ועל עדותו בשום פנים, אעפ"י שאין העניין נוגע בינו ובין המקום, אלא אל מידת אמינותו האישית ואל מוסרו בין האדם לחברו, וכן הלכה, ואילו רבא סובר שאין הכרח בדבר.

⁵⁶¹ ל"ד, א'.

⁵⁶² כ"ז, א'.

אכן, נכון היה לחבר ספר מופלא, אשר בו פירוש על כל התלמוד, דרך פילוסופיית אמת. אמנם, שיטה המיוחסת אל מרן הגר"ח ז"ל מבריסק, אין ספק כי היא מדרכי המחשבה הפילוסופית, כ"ש שיטה המיוחסת אל הגאון רבי שמעון שקופ ע"ה, ואעפ"י כן השאירו מקום רב בגישתם. בבריסק דגלו בעיקרון המה ולא למה, ובכן הגבילו וצמצמו החקירה וההעמקה, ועוד מפני שאין התלמידים מודים בדבר, ששיטתם משמשת מענפי החשיבה הפילוסופית, אך לדעתם דבריהם מוכרחים ומבוארים בעומק הפשט עצמו, והכול אמת מוחלטת, כהלכה הגלויה עצמה, ועיין על כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב ויינברג⁵⁶³, גם בחידושי בעל שרידי אש⁵⁶⁴, שם מכנה הגישה הזו "פלפול ע"ד היגיון", גם "פלפול מודרני". שו"ת שרידי אש⁵⁶⁵: אמנם ידעתי שהגר"ח בחידושו מפרש דברי הרמב"ם וכו' ואף שהיא חריפות גדולה וראויה לגאון שכמותו, מ"מ פשטות לשון הרמב"ם אינה כן, כמבואר למעין אוהב אמת לאמתו [וכבר אמרתי, שחידושי רבינו הגר"ח הם אמיתיים מבחינת העיון העמוק, אבל לא תמיד במובן היסטורי, כלומר, בכוונת הרמב"ם עצמו, שדרך לימודו היתה אחרת מזו של הגר"ח. ואין זה מקפח ערכו של גאון שכלי זה, שראוי הוא להיקרא "רמב"ם חדש", אבל לא תמיד כמפרש הרמב"ם, אלא שמרן הגר"ח הגיע בחריפותו לאותן מסקנות שהרמב"ם ז"ל הגיע להן בדרך לימודו הוא]. מעשה איש⁵⁶⁶.

אמנם, פילוסופיה העולמית שקרית, כי רגליים אין לה, ולא בסיס ושורש בתורת אמת, ומונחי יסודותיה, הינם מסופקים ומפוקפקים מצד עצמם. אף עקרה היא, אילן סרק ללא ענף פירות, כי אין נ"מ בכל בלבולי פלפוליה, ומירב חשבונותיה.

החשיבה האנושית, אין לה ערך כ"ש, ללא בסיס נבואי א-לוהי, כי אין אמת אלא תורה, ובאדם לא תימצא אמת מצד עצמו. מצד השני, המצוות שבתורה, ההלכה והדין, הינם נ"מ בכל מחשבה התורנית, שהיא לבדה הפילוסופיה המעשית, כאשר סברות כרס של גויים, בלי העול של מעשי המצוות, אין להם משמעות כ"ש בעולם, אך דברי רוח הם בעלמא. לפיכך פילוסופיה הכללית מבקשת רבות לדעת, מהי מציאות ודאית, וכיצד נכיר סביבתנו, וכל עניין הבא לקראתנו, ואין האדם בטוח אפילו במציאות של עצמו, מפני שאמנם אין לה על מה להישען, לבד השכל אנושי, שהוא עצמו בדעת אחרים תלויה.

הדעות והמסקנות של בני אדם ללא אישור תורני, מידי הספק אינם יוצאות לעולם, והנה הם מפוקפקות ועומדות מצד עצמם. חיסרון נ"מ אף פוגעת בעיקר דבריהם, מפני שאין לנו בשר ודם דבר אמת אבסטרקטי מופשט, ללא משמעות מעשית, כפי שאמונת א-לוהים ללא קבלת שום תורה ומצוות, דבר בטל כחלום יעוף פורח היא. אמת אנושית מוגדרת ונגזרת כפי הנ"מ דווקא.

⁵⁶³ ב' עמ' רי"ט.

⁵⁶⁴ ב' עמ' ת"ח.

⁵⁶⁵ חלק א' סימן קע"ח עמוד תקס"ב.

⁵⁶⁶ א' עמוד כ"ג.

למשל, אם נדון על גדרי יום ולילה, הרי יש לברר ראשונה השורש של שמות אלו, ומקור של מושגים אלו, וודאי אין לסמוך על הסכמי אנשים, ולא על הנראה, הנדמה לחושים, והלא אפשר שיום ולילה הינם דבר אחד מתמשך, בהשתנות איטית מחושך לאור ומאור ולחושך.

גם אם יחליטו לומר שהלילה הולך אחר היום או בהיפוך, באין נפקא מינה הכול הבל, גם שקר, שכן הדבר בלתי מוחלט, אלא תלוי הוא במעשה, וע"ד תוספתא זבחים⁵⁶⁷: ובכל מקום היום הולך אחר הלילה, לאכילת קדשים הלילה הולך אחר היום:

אף בשאלת מאימתי מתחיל לילה ומאימתי היום, יכולים לקבוע דעות שונות, שאת כולם יישא רוח ייקח הבל, ללא משמעות ובהעדר מעשיות, אבל אפילו במידה ויכריעו זמני היום והלילה, הלא שקר בימינם ופיהם דיבר שווא, שהרי הכול לפי הפעולה והתוצאה המעשית, כבברכות⁵⁶⁸: משנה. מאימתי קורין את שמע בשחרית? משיכיר בין תכלת ללבן. רבי אליעזר אומר: בין תכלת לכרתי וכו' ובגמרא: תניא, רבי מאיר אומר: משיכיר בין זאב לכלב; רבי עקיבא אומר: בין חמור לערוד; ואחרים אומרים: משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכירנו. אמר רב הונא: הלכה כאחרים. אמר אביי: לתפילין - כאחרים, לקריאת שמע - כותיקין, דאמר רבי יוחנן: ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה וכו'.

מכאן סוד נעשה ונשמע, לפי שהנעשה הינו מגדיר של נשמע, אשר בלעדי הנעשה, הנשמע בטל לחלוטין.

החפץ חיים חייו ופעלו⁵⁶⁹: החפץ חיים היה מציין תמיד, כי התורה היא מקור האמת. לפי השקפתו, אין התורה זקוקה לחפש אישורים על אמיתותה מצד מדעים כלליים. אדרבא, אנשי המדע זקוקים לאישור על הנחותיהם מצד התורה. כה הרחיק לכת באמונתו, עד שפעם התבטא: "מהיכן יודעים אנו שמחר תזרח השמש? משום שכך כתוב בתורה - ויום ולילה לא ישבותו", ושם⁵⁷⁰, חפץ חיים על התורה⁵⁷¹. מחשבת זקנים⁵⁷². עוד.

כבר במקום אחר ביארנו מותר אדם מן הבהמה, והוא ביסוד הנבואה. הנה הכתוב בפרשת בראשית: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ וַיְרְדוּ בְּדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְבִהֵמָה וּבְכָל-הָאָרֶץ וּבְכָל-הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׁ עַל-הָאָרֶץ: רש"י: כדמותנו - להבין ולהשכיל: שם: וַיִּצְרֵן יְיָ אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם עֶפְרָן מִן-הָאֲדָמָה וַיִּפֹּחַ בָּאָפִיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה: לנפש חיה - אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אך זו של אדם חיה שבכולן, שנתוסף בו דעה ודבור: אמנם מסתבר שהדעה והדיבור והכישרון להבין ולהשכיל באדם, מקור מוצאם בדיבור של המקום אליו.

⁵⁶⁷ ו', י"ח.

⁵⁶⁸ ט', ב'.

⁵⁶⁹ א' עמ' רפ"ח.

⁵⁷⁰ חלק ג' עמ' תתתי"ד.

⁵⁷¹ עמ' מ"ט.

⁵⁷² בעמוד קכ"ד, קנ"ג.

ברש"י פרשת עקב: לדבר בם - משעה שהבן יודע לדבר, למדהו תורה צוה לנו משה, שיהא זה למוד דבורו. מכאן אמרו, כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מסיח עמו בלשון הקדש ומלמדו תורה, ואם לא עשה כן הרי הוא כאלו קוּבְרוּ, שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם וגו':

התינוק לומד דיבורו מפי אביו המסיח עמו, ומשם דעתו והבנתו. האדם רוכש שכלו ושיחתו מסביבתו, ולא מעצמו ומנפשו, ובכן התחלת דיבורו ודעתו בראשית תולדות אדם, ודאי שהיא בדבר בוראו המפורש בבראשית אליו.

רש"י פרשת כי תשא: ועוד דבר אחר אני שואל ממך שלא תשרה שכינתך [עוד] על אומות העולם: ונפלינו אני ועמך - ונהיה מובדלים בדבר הזה מכל העם, כמו והפלה ה' בין מקנה ישראל וגו': גם את הדבר הזה - שלא יושרה שכינתי עוד על אומות העולם, אעשה, ואין דבריו של בלעם על ידי שריית שכינה, אלא נופל וגלוי עינים, כגון ואלי דבר יגונב, שומעין על ידי שליח:

בתוספתא חגיגה⁵⁷³: משרבו תלמידי שמי' והלל שלא שימשו כל צרכן, הרבו מחלוקות בישראל ונעשו שתי תורות וכו' מקבילות. להבדיל בני ישראל נמשלו בשכלם בתורתם ובדרכם לתלמידים אשר שמשו כל צורכם, ר"ל שימוש בוראם מלמד תורה לעמו ישראל, בעוד הגויים דומים לתלמידים שלא שמשו כל צורכם, בפרט בעת שסירבו האומות לקבל את התורה, וע"כ כל שכלם, סברתם, דעתם ובינתם, מוגבלים ואף מעוותים.

באיכה רבה⁵⁷⁴: מלכה ושריה בגוים אין תורה. אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים תאמין, הה"ד והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו, יש תורה בגוים אל תאמין, דכתיב מלכה ושריה בגוים אין תורה.

הרי יש לעיין על ההגדרה והנקודה המחלקת, שבין התורה והחכמה. לדרכינו, התורה היא בחינת שימוש גמור כל הצורך, בלי פגם חיסור וערבוביה, ואילו החכמה היא בגדר שימוש בלתי גמור כל הצורך, בעלת שגיאות ותעיות, מחסור ומעצור, כעין המדרש בראשית רבה - פרשת וישב⁵⁷⁵: הה"ד מודיעים לחדשים מאשר יבואו עליך, אמר ר' אבין מאשר ולא כל אשר וכו' וכפי שהאריכו בדבר כבר רבותינו הראשונים, דוגמת רמב"ם, רמב"ן, ר"ן.

ספר הכוזרי⁵⁷⁶: אמר החבר: הפילוסופים אין להאשים אותם, מפני שהם עם לא נחלו חכמה ולא תורה, מפני שהם יונים, ויון מבני יפת השוכנים בצפון, והחכמה שהיא ירושה מאדם, והיא החכמה המוחזקת בכח אלהי, איננה כי אם בזרע שם שהוא סגולת נח, לא פסקה החכמה ולא תפסוק מן הסגולה ההיא מאדם. ולא היתה החכמה ביון, אלא מעת שגברו ונעתקה החכמה אליהם מפרס ואל פרס מכשדים, וקמו בהם הפילוסופים המפורסמים בימים ההם, לא קודם לכן ולא לאחר מכן, ומעת ששבה המלכות לרומיים לא קם בהם פילוסוף מפורסם וכו'

החכמה היהודית מתייחסת אל ספרי הנבואה הקדמונים, ועליהם מושתת משנה ותלמוד, וכל מוסד הלכה ואגדה. הלא בספרות חז"ל "שנאמר" משמשת כאחת מן התיבות היותר שכיחות, וחיפוש

⁵⁷³ ב', ט'.

⁵⁷⁴ פרשה ב'.

⁵⁷⁵ פרשה פ"ה.

⁵⁷⁶ מאמר א' אות ס"ג.

אקראי מעלה אלפי פעמים בה היא מופיעה. חכמת שאר אומות מאידך, לא מודה ולא מכירה בראשיתה השמימית ובמקורה הנבואית, אלא מייחסת מוצאה אל שכל אנושי מוגבל מצומצם. ניתוקה הזה הוא בעוכרה, וע"כ לעולם לא תגיע לתכליתה, ולא תשיג כוונתה.

הא למדת שכל האומר דבר בשם אומרו, מביא גאולה לעולם, שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי. ייחוס סברה הישראלית תורנית, וקישור שכל למדנית תלמודית, אל בורא עולם, מפיו דעת ותבונה, סופו מביא גאולה לעולם, לפי שזו באמת דרך יחידה, הבטוחה, המוכחת והמוצלחת.

כן נאמר בתהילים ובמשלי, ראשית תחילת חכמה יראת י"י – שכל טוב לכל עושיהם. אף ברמב"ם בראש ספרו הענקי, יסודי התורה⁵⁷⁷: יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא ממציא כל נמצא, וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו וכו'.

הרי שהאמונה היא עמוד החכמות, תחילתם וראשיתם. לשיטתנו הטעם מפני שאמנם מקור כולם ביסוד הנבואה, והמתעלם מן הנבואה, הנה הוא מתעלם ממוצא שכל בינה ודעת כולו.

פסיכולוגיה - הפילוסופיה החדשה

בימינו הפסיכולוגיה הרי ירשה הפילוסופיה, והיא מוליכה ומובילה הדעת קהל העולמית. אך גם מבחינה הפסיכולוגית, ודאי שאותו הבדל תהומי קיים בין התורה ובין החכמה. ההלכה המשנאית והתלמודית מלאה היא במאות רבות של אבחנות נפשיות, וקביעות פסיכולוגיות. דוגמה האחת מצאנו במאמרים אשר מתחילים בלשון חזקה אין אדם;

חזקה אין אדם

1. עירובין⁵⁷⁸: וליחוש דלמא שביק פיתחא רבה, ועייל בפיתחא זוטא! - אמר רב אדא בר מתנה: חזקה, אין אדם מניח פתח גדול ונכנס בפתח קטן. - ומאי שנא מדרבי אמי ודרבי אסי? - התם קא ממעט בהילוכא, הכא - לא קא ממעט בהילוכא.
2. יומא⁵⁷⁹: דאמר רבא: מאי טעמא דמחתרת - חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והאי מידע ידע דקאי לאפיה, ואמר: אי קאי לאפאי - קטילנא ליה והתורה אמרה: בא להרגך - השכם להרגו.
3. חגיגה⁵⁸⁰: אלא לרבי יונתן בן אלעזר - נעביד להו שימור בידיה דחבריה! - אמר רבי יוחנן: חזקה, אין אדם משמר מה שביד חברו וכו'.
4. כתובות⁵⁸¹: איתמר אמר רב נחמן אמר שמואל משום רבי שמעון בן אלעזר: חכמים תקנו להם לבנות ישראל לבתולה מאתים, ולא למנה מנה, והם האמינוהו שאם אמר פתח פתוח מצאתי - נאמן. א"כ, מה הועילו חכמים בתקנתם? אמר רבא: חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה.

⁵⁷⁷ פרק א'.

⁵⁷⁸ י', ב'.

⁵⁷⁹ פ"ה, ב'.

⁵⁸⁰ כ', א'.

⁵⁸¹ י', א'.

5. כתובות⁵⁸²: דאמר רבה: מפני מה אמרה תורה מודה מקצת הטענה ישבע? חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו, והאי בכולה בעי דלכפריה, והאי דלא כפר ליה - משום דאין אדם מעיז פניו הוא, ובכולה בעי דלודי ליה, והאי דלא אודי ליה - כי היכי דלישתמיט ליה, וסבר, עד דהוה לי זוזי ופרענא ליה, ורחמנא אמר: רמי שבועה עליה כי היכי דלודי ליה בכוליה; רבי אליעזר בן יעקב סבר: לא שנא בו ולא שנא בבנו אינו מעיז, והלכך לאו משיב אבידה הוי; ורבנן סברי: בו הוא דאינו מעיז, אבל בבנו מעיז, ומדלא העיז - משיב אבידה הוי.

6.

7. שם⁵⁸³: איתיביה אביי: נכנסה לרשות הבעל - הבעל צריך להביא ראיה שעד שלא תתארס היו בה מומין אלו, והיה מקחו מקח טעות; עד שלא תתארס אין, משתתארס לא, ואמאי? לימא: כאן נמצאו וכאן היו! א"ל: משנתארסה, משום דאיכא למימר: חזקה אין אדם שותה בכוס אא"כ בודקו, והאי ראה וניפייס הוא. אי הכי, עד שלא תתארס נמי! אלא אמרין חזקה אין אדם מיפייס במומין, הכא נמי חזקה אין אדם מיפייס במומין! וכו'

8. גיטין⁵⁸⁴: ורמי דרבי יוסי אדרבי יוסי; דתנן: נטיעה של ערלה ושל כלאי הכרם שנתערבו בנטיעות אחרות - הרי זה לא ילקט, ואם ליקט - יעלו באחד ומאתים, ובלבד שלא יתכוין ללקט; ר' יוסי אומר: אף המתכוין ללקט - יעלו באחד ומאתים! הא אתמר עלה, אמר רבא: חזקה אין אדם אוסר את כרמו בנטיעה אחת. וכן כי אתא רבין א"ר יוחנן: חזקה אין אדם אוסר את כרמו בנטיעה אחת.

9. בבא מציעא⁵⁸⁵: ותיפוק ליה דהוה ליה רועה, ואמר רב יהודה: סתם רועה פסול! - לא קשיא, הא - ידידה, הא - דעלמא. דאי לא תימא הכי, אנן חיותא לרועה היכי מסרינן? והא כתיב לפני עור לא תתן מכשל? אלא: חזקה, אין אדם חוטא ולא לו.

10. בבא בתרא⁵⁸⁶: אמר רב הונא: שכיב מרע שהקדיש כל נכסיו, ואמר מנה לפלוני בידי - נאמן, חזקה אין אדם עושה קנוניא על הקדש. מתקיף לה רב נחמן: וכי אדם עושה קנוניא על בניו? דרב ושמואל דאמרי תרוייהו: שכיב מרע שאמר מנה לפלוני בידי, אמר תנו - נותנין, לא אמר תנו - אין נותנין; אלמא אדם עשוי שלא להשביע את בניו, הכא נמי אדם עשוי שלא להשביע את עצמו! וכו'

11. שבועות⁵⁸⁷: מנה לי בידך, אין לך בידי - פטור. אמר רב נחמן: ומשביעין אותו שבועת היסט; מאי טעמא? חזקה אין אדם תובע אלא אם כן יש לו עליו. אדרבה, חזקה אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו! אשתמוטי הוא דקא משתמיט ליה, סבר: עד דהוה לי ופרענא ליה. תדע, דאמר רב אידי בר אבין אמר רב חסדא: הכופר במלוה - כשר לעדות, בפקדון - פסול לעדות.

12. ירושלמי - יבמות⁵⁸⁸: תני טענת בתולים עד שלשים יום דברי רבי מאיר וחכמים אומרים מיד מה נן קיימין אם כשבעל מיד ואם כשלא בעל אפילו לאחר כמה אלא כן אנן קיימין בסתם

⁵⁸² י"ח, א'.

⁵⁸³ דף ע"ה, ב'.

⁵⁸⁴ נ"ד, ב'.

⁵⁸⁵ ה', ב'.

⁵⁸⁶ קע"ד, ב'.

⁵⁸⁷ מ', ב'.

⁵⁸⁸ פרק י"ג הלכה י"ד.

רבי מאיר אמר חזקה אדם מעמיד עצמו שלשים יום, ורבנין אמרין אין אדם מעמיד אפילו יום אחד וכו' ושם בכתובות.
13. אם נחפש: עביד איניש, עבדי/עבידי איניש, הנה נמצא רבים יותר ויותר.

עצות מרחוק

אכן קיימת תפיסה הסוברת שכל מצוות שבתורה הם מכוונות אל נפש אדם מישראל, להשפיע עליו במידותיו, ולשפר תכונותיו ונטיותיו, ובמכילתא דרבי שמעון בר יוחאי - פרשת יתרו: ויעל עשנו כעשן הכבשן מה כבשן זה בודק את החביות מהן יוצאות ליין ומהן יוצאות לשמן ומהן יוצאות חרוזות כך דברי תורה בודקין את בני אדם, וכן הוא אומר אמרת ה' צרופה, הא לא ניתנו מצוות אלא לצרוף בהן את הבריות. מקבילות.

כך ברמב"ם שלהי הלכות תמורה⁵⁸⁹: אף על פי שכל חוקי התורה גזירות הם וכו' ראוי להתבונן בהן וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם תן לו טעם, הרי אמרו חכמים הראשונים שהמלך שלמה הבין רוב הטעמים של כל חוקי התורה, יראה לי שזה שאמר הכתוב והיה הוא ותמורתו יהיה קדש, כענין שאמר ואם המקדיש יגאל את ביתו ויסף חמישית כסף ערכך עליו, ירדה תורה לסוף מחשבת האדם וקצת יצרו הרע, שטבע של אדם נוטה להרבות קניינו ולחוס על ממונו ואף על פי שנדר והקדיש אפשר שחזר בו וניחם ויפדה בפחות משווי אמרה תורה אם פדה לעצמו יוסיף חומש, וכן אם הקדיש בהמה קדושת הגוף שמא יחזור בו וכיון שאינו יכול לפדותה יחליפנה בפחותה ממנה, ואם תתן לו רשות להחליף הרע ביפה יחליף היפה ברע ויאמר טוב הוא, לפיכך סתם הכתוב בפניו שלא יחליף, וקנסו אם החליף ואמר והיה הוא ותמורתו יהיה קדש, וכל אלו הדברים כדי לכופ את יצרו ולתקן דעותיו, ורוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדעות וליישר כל המעשים, וכן הוא אומר הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת, להודיעך קושט אמרי אמת - להשיב אמרים אמת לשולחך.

כך בפירוש המשנה לרמב"ם מסכת אבות - שמונה פרקים⁵⁹⁰: ואשוב אל כוונתי. ואם יאמרו אלו אשר הידמו לאומות מאנשי תורתנו - הואיל ודברי אינם אלא בה - שהם אמנם יעשו מה שיעשו, מהטריח גופותיהם ומהפסיק הנאותיהם, על דרך ההרגל לכוחות הגוף, וכדי שיהיו נוטים אל הקצה האחד מעט, כמו שבארנו בזה הפרק שצריך שיהיה האדם כן - הנה זו טעות מהם, כמו שנבאר. וזה, שהתורה אמנם אסרה מה שאסרה וציוותה מה שציוותה - מזאת הסיבה, רצוני לומר: כדי שנתרחק מן הקצה האחד יותר על צד ההרגל. שאיסור המאכלות האסורות כולם, ואיסור הביאות האסורות, והאזהרה מן הקדשה, וחיוב כתובה וקידושין, ועם כל זה לא תהיה מותרת תמיד, אלא תאסר בעיתות הנידה והלידה, ועם זה סייגו חכמינו למעט התשמיש, והזהירו מזה ביום, כמו שבארנו בסנהדרין - הנה זה כולו אמנם חייבו ה' כדי שנתרחק מן הקצה הרע מרחק רב, ונצא מן המיצוע אל קצה העדר ההרגשה בהנאה מעט, כדי שתיקבע בנפשותינו תכונת הזהירות. וכן כל מה שבא בתורה מנתינת המעשרות והלקט והשכחה והפאה והפרט והעוללות, ודין השמיטה והיובל, והצדקה די מחסורו - אמנם זה כולו קרוב לפזרנות, כדי שנתרחק מקצה הכילות מרחק רב, ונתקרב לקצה הפזרנות, כדי שתיקבע בנו הנדיבות. ובזאת הבחינה בחן רוב המצוות, ותמצאן כולן מרגילות כוחות הנפש. כמו שנאסרו הנקמה וגאולת הדם, באומרו: "לא תקום ולא תטור", "עזוב תעזוב", "הקם תקים", וכו', כדי שיחלש כח הקנאה והכעס. וכן: "השב תשיבם", כדי שתסור תכונת העין הרעה. וכן: "מפני ש[נ]יבה

⁵⁸⁹ פרק ד'.

⁵⁹⁰ פרק ד'.

תקום והדרת פני זקן", "כבד את אביך", "לא תסור [מן] הדבר אשר יגידו לך", כדי שתסור תכונת העזות, ותיקנה תכונת בושת הפנים. ושוב הרחיק מן הקצה האחר גם כן, רצוני לומר: הביישנות, ואמר: "הוכח תוכיח את עמיתך", "לא תגור ממנו", כדי שתסור הביישנות גם כן, ונשאר בדרך האמצעית וכו'.

הנה כבר התבאר מכל מה שזכרנוהו בזה הפרק, שראוי לכוון אל הפעולות הממוצעות, ושאין לצאת מהן אל קצה משני הקצוות אלא על צד הרפואה והעמידה כנגד בהפך. וכמו שהאדם היודע במלאכת הרפואה, אם יראה שמיזגו השתנה שינוי מעט, לא יזניח, ולא יניח החולי להתחזק עד שיצטרך לרפואה חזקה בתכלית, ואם ידע שאיבר מאיברי גופו חלש, ישמרהו תמיד, ויתרחק מן הדברים המזיקים לו, ויכוון למה שיועילהו, כדי שיבריא זה האיבר, או כדי שלא יוסיף חולשה - כן האדם השלם, ראוי לו שיבקר מידותיו תמיד, וישקול פעולותיו, ויבחן תכונות נפשו יום יום, וכל שיראה נפשו נוטה לקצה מן הקצוות - ימהר בריפוי, ולא יניח התכונות הרעות להתחזק בכפילת פועל הרע, כמו שזכרנו. וכן ישים לנגד עיניו המידה הפחותה אשר לו, וישתדל לרפאה תמיד, כמו שהקדמנו, הואיל ואי אפשר לאדם מבלי חסרונות. לפי שהפילוסופים כבר אמרו: קשה ורחוק שיימצא מי שהוא מוכן בטבע למעלות כולן, המידותיות והשכליות. אמנם ספרי הנביאים - נמצא זה בהם הרבה, אמר: "הן בעבדיו לא יאמ[י]ן" וכו', "ומה יצדק? ... ילוד אשה". ושלמה אמר בסתם: "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" וכו'.

ואשוב אל כוונתי. וכאשר יהיה האדם שוקל פעולותיו תמיד, ומכוון לאמצע - יהיה במדרגה העליונה ממדרגות בני האדם, ובזה יתקרב אל ה' וישיג מה שאצלו, וזוהי השלמה שבדרכי העבודה. וכבר זכרו החכמים זה הענין, ואמרו עליו בזו הלשון: "כל השם ארחותיו - זוכה ורואה בישועתו שלהקב"ה, שנאמר: 'ושם דרך אראנו בישע אלהים', אל תקרי: ושם דרך, אלא: ושם דרך". ושומה היא ההערכה והאומדן. וזה הוא הענין אשר פירשנו בזה הפרק כולו בשווה וכו' ובספר ר"א בנו, המספיק לעובדי השם.

חיי עולם

סימן, ראייה והוכחה החזקה והטובה לדרכי האמת, מצוי הוא בהישרדות ובקיום נצחי, המאפיין לגישה היהודית ולתפיסה התורנית. כבר יוסף בן מתתיהו מלפני קרוב אל אלפיים שנה, הציג בספרו הקדמות טיעון הזה, והשתמש בו בעניין המדובר של מעלת תורה ויתרונה האמתי. מה נוסף כיום, אשר כבר עברו מספר שנים יותר מימי יוסיפון עד היום, מאשר מיום מתן התורה ועד זמן חיי יוסף בן מתתיהו.

היהודים ותלמודם, סוד וסיפור אחד משותף בהם. בספר האמונות והדעות⁵⁹¹: ועוד כי אומתנו איננה אומה כי אם בתורותיה, וכיון שאמר הבורא שהאומה תעמוד כל עמידת השמים והארץ, מן ההכרח שתעמד תורותיה כל ימי השמים והארץ, והוא אמרו כה אמר י"י נותן שמש לאור יומם חקות ירח וככבים וגומר אם ימוש החקים האלה מלפני נאם י"י גם זרע ישראל וגו'. וראיתי באחרית הנבואות, מזהיר על שמירת תורת משה עד יום דין ושליחות אליהו הנביא קודם, הוא אמרו זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים. הנה אנכי שולח לכם את אליהו לפני בא יום י"י הגדול והנורא.

⁵⁹¹ מאמר ג'.

1. יומא⁵⁹²: דאמר רבי יהושע בן לוי: למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה - שהחזירו עטרה ליושנה. אתא משה אמר האל הגדל הגבר והנורא, אתא ירמיה ואמר: נכרים מקרקרין בהיכלו, איה נוראותיו? לא אמר נורא. אתא דניאל, אמר: נכרים משתעבדים בבניו, איה גבורותיו? לא אמר גבור. אתו אינהו ואמרו: אדרבה, זו היא גבורת גבורתו שכובש את יצרו, שנותן ארך אפים לרשעים. ואלו הן נוראותיו - שאלמלא מוראו של הקדוש ברוך הוא היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות? ורבנן היכי עבדי הכי ועקרי תקנתא דתקין משה! - אמר רבי אלעזר: מתוך שיודעין בהקדוש ברוך הוא שאמתי הוא, לפיכך לא כיזבו בו.
2. אסתר רבה⁵⁹³: אנדריאנוס קיסר אמר לו לר' יהושע, גדולה היא הכבשה שעומדת בין שבעים זאבים, אמר לו גדול הוא הרועה שמצילה ושוברן לפניהם, הה"ד כל כלי יוצר עליך לא יצלח וגו'. מקבילות.
3. ספר חובות הלבבות⁵⁹⁴: והגדולה שבטובות שהיטיב בהם הבורא לאדם, והראיה החזקה עליו התורה הנתונה למשה נביאו ע"ה, והראות האותות על ידו, ושנות המנהגים והטבעים, והראות המופתים הנוראים, כדי להאמין בבורא יתברך ובנביא, כמ"ש וירא ישראל את ה' הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו, ואמר אתה ה' הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו, ואמר מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש. ואם יבקש אדם בזמן הזה לראות מה שהוא דומה לענינים ההם, יביט בעין האמת עמדתו בין האומות מעת הגלות וסדור עניניו ביניהם, עם מה שאנו בלתי מסכימים עמהם בסתר ובגלוי, והם יודעים בזה. ויראה, כי עניננו אפשר שיהיה קרוב מעניניהם במזונות ובטרפים, ואפשר שיהיה טוב מעניניהם בעת המלחמות והתגרות. ותראה הבינונים והכפריים שבהם טורחים יותר מן הבינוניים שבנו והדלים אשר בקרבנו, כמו שהבטיחנו יוצרנו יתברך: ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתי ולא געלתי וגו', ואמר עזרא: כי עבדים אנחנו ובעבדותנו לא עזבנו אלהינו, ונאמר לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל וגו', בקום עלינו אדם ושאר המזמור וכו'.
4. ספר הכוזרי⁵⁹⁵: אמר הכוזרי: כן הוא, כי לא יעלה במחשבה שאומה מן האומות יקרה בגלות כזאת שלא תשתנה לאומה אחרת, כל שכן עם אורך הזמן הזה, וכמה אומות אבדו שחיו אחריכם לא נשאר להם זכר, מהם אדום ומואב ובני עמון וארם ופלשת וכשדים ומדי ופרס והברהמיים והצביים, וזולתם רבים.
5. באור יחזקאל⁵⁹⁶: וכבר הזכרנו את דברי ר' יעקב עמדין זצ"ל בהקדמה לסדורו. חי' ד' כשאני מתבונן בנס של קיום האומה שקול בעיני יותר מיציאת מצרים וכל הנסים שעשה הקב"ה. כי נס קיום האומה אינו נס לשעה אלא נס תמידי שהרי בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו ורק הקב"ה מצילנו מידם:

⁵⁹² ס"ט, ב'.

⁵⁹³ פרשה י' סימן י"א.

⁵⁹⁴ שער ב' - שער הבחינה פרק ה'.

⁵⁹⁵ מאמר ב' אות ל"ג.

⁵⁹⁶ אמונה - אדם לעמל יולד, עמל אמונה.

שם⁵⁹⁷: קיום עם ישראל וקיום התורה במשך כל זמן הגלות היא אחד מהנסים הגדולים ביותר שנעשו לישראל, וידוע מה שכ' הגר"י עמדן ז"ל חי' ד' בהסתכלי בקיום האומה מעת חורבן הבית גדול בעיני יותר מכל הנסים והמופתים שנעשו במצרים. והנהגה זו של קיום האומה הרי היא נס גדול ורק שהנהגה נסתרת ובעיני בשר לא רואים זאת, אך המשכיל המבין יראה בזה נס גדול, שאל אף כל הצרות שעשו ועושים אומות העולם לישראל נשאר עם ישראל בשלמותו. עמים גדולים וחזקים נאבדו מן העולם ואינם ידועים כלל היום ואילו עם ישראל המוכה והסובל עדיין חי וקיים, ונס זה היינו מה שנתבאר שהנהגת השי"ת של מוליך עמו במדבר ומכה מלכים גדולים נשאר אף עתה, אלא שעתה נעשים הנסים באופן נסתר אבל באמת היא אותה הנהגה עצמה שהיתה במצרים ובמדבר, ולכן כ' החוה"ל שלזה צריך להביט בעין האמת שכיון שהנהגה נסתרת היא צריך הבטה בעין האמת כדי לראותה - והוסיף עוד אם מה שאיננו מסכימים עמהם, והיינו שהרי התורה מבזה את הנכרים בני אומות העולם, ומצד זה לבד היתה חייבת להיות שנאת הנכרים כ"כ גדולה לישראל עד שירצו לכלותם, ואעפ"כ עם ישראל חי וקיים, וכ"ז כלול בכלל הנהגה הנסתרת שגדולה כמעמד הר סיני ויציאת מצרים:

6. משך חכמה - פרשת בחקותי: והנה מעת היות ישראל בגויים, ברבות השנים, אשר לא האמינו כל יושבי תבל כי יתקיימו באופן נפלא אשר לא ישער מחשבת אדם משכיל, היודע קורות הימים והמצולות אשר שטפו באלפי שנים על עם המעט והרפה כח וחדל אונים [אשר זה לבד גם כן מופת נפלא וגדול על קיום האומה למטרה נשגבה א - לקית, אשר נתנבאו עליה הקדמונים] וכו' 7. ס' ערוך השולחן⁵⁹⁸: כתב הסמ"ג בעשין מצוה י"ז מצות עשה לצדק את הדין על כל המאורע שנאמר וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך וכו' עכ"ל ואנחנו בני ישראל עיפי הזמן בלא מנוחה זה קרוב לשני אלפים שנה חייבים אנו לדעת שזהו הכל לטובתינו לזכך אותנו כמו שאמר הנביא זכריה וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון את הזהב הוא יקרא בשמי ואני אענה אותו אמרתי עמי הוא והוא יאמר ה' אלהי וביאור הכתוב להאמין באמונה שלמה שכל צרותינו וכל טלטולינו אינו על דרך הנקימה ח"ו אלא כדי לצרפנו דאל"כ כבר לא היתה ממנו שארית בכל משך ממאות השנים הרבות ואין לך אות ומופת גדול מזה מקיומנו זמן ארוך כזה דאין זה אלא מפני שהשגחתו יתברך עלינו לא סר ולא יסור אף רגע כאב המשגיח על בנו יחידו ומייסרו לטובתו וראיה לזה שהרי בכל זמן הגלות הוא יקרא בשמי ואני אענה אותו כלומר כשאנו מתפללים אליו יתברך עונה אותנו בכל עת צרה וצוקה אמרתי עמי הוא והוא יאמר וגו' כלומר שהרי אנו רואים שבכל זמן הארוך הזה עם בני ישראל הולכים בדרך התורה והמצוה והוא יתברך קורא אותנו עמי ואנחנו קוראים אותו אלהי ישראל:

8. מה זה יהודי?⁵⁹⁹ - מה זה יהודי? השאלה הזאת איננה מוזרה כל כך כפי שהיא נראית ממבט ראשון. הבה נראה: איזה מין בריה זרה היא, שכל המושלים וכל העמים זלזלו בה ונדו אותה, דיכאו והגלו, רמסו ורדפו, שרפו והטביעו, ולמרות הכול עודנה חיה ומצליחה? מה זה יהודי, שאף פעם לא פיתו אותו הפיתויים הגשמיים שהציעו לו הרודפים והעושקים אילו רק סתר את דתו ונטש את אמונת אבותיו? היהודי - בריה קדושה שקיבלה את האש הנצחית משמים, והאירה בה את הארץ וכל יושביה. הוא - המעיין והמקור שממנו שואבים כל העמים האחרים את דתותיהם ואמונותיהם.

⁵⁹⁷ תורה ודעת - מורשה קהלת יעקב.

⁵⁹⁸ אורח חיים סימן א' סעיף י'.

⁵⁹⁹ ושמחת בחיך בעמ' 141 מלב טולסטוי.

היהודי - חלוץ התרבות. מימים קדומים, בורות הייתה בלתי אפשרית בארץ הקדושה - אפילו יותר מהיום באירופה המתקדמת. נוסף על כך, בימים הפרועים ההם, כאשר החיים והמוות של בן אנוש לא היו חשובים, רבי עקיבא התבטא בחופשיות נגד עונש מוות, עונש שבהחלט מותר היום בארצות המתקדמות ביותר.

היהודי - חלוץ החרות. אפילו בימים הפרימיטיביים ההם, כאשר אנשים נבדלו לשתי כתות - משעבדים ומשועבדים - תורת משה אסרה שעבוד של אדם יותר משש שנים.

היהודי - סמל הסובלנות החברתית והדתית. "ואהבתם את הגר", מצווה משה, "כי גרים הייתם בארץ מצרים". המילים האלו נאמרו בימים הרחוקים והברבריים ההם, כאשר היה נהוג בין העמים לשעבד אלה את אלה. בעניין סובלנות דתית, לא רק שהדת היהודית איננה מבקשת גרים, אלא להפך: התלמוד מצווה שאם מי שאינו יהודי רוצה להתגייר, צריך להבהיר לו כמה קשה להיות יהודי, ושגם חסידי וצדיקי כל הדתות האחרות יירשו עולם הבא.

היהודי - סמל הנצחיות. הוא - אשר לא טבח ולא עינוי היו יכולים להשחית, לא אש ולא חרב האינקוויזיציה היו יכולים למחוק מעל פני הארץ. הוא - הראשון להכריז את שם ה', הוא - אשר זמן כל כך ארוך שמר את הנבואה ומסרה לאנושות, אי אפשר שעם כזה יעלם.

היהודי הוא נצחי, הוא ההתגלמות של הנצחיות.

9. בעניין היהודים⁶⁰⁰ - אם הסטטיסטיקה נכונה, היהודים הם רק אחוז אחד של האנושות. בעצם, היהודי כמעט לא היה צריך להישמע. אך בכל זאת שומעים עליו, תמיד שמעו ושומעים עליו. הוא בולט על כדור הארץ כמו כל עם אחר, וחשיבותו הכלכלית אינה עומדת כלל בהקבלה למיעוט כמותו.

תרומותיו לרשימת גדולי העולם בספרות, בטבע, באמנות, במוזיקה, בכלכלה, ברפואה ובלימוד המופשט לגמרי אינם תואמים את מיעוטו המספרי.

הוא נלחם בהצטיינות בעולם הזה בכל הדורות, ותמיד נלחם כשידיו קשורות לו מאחוריו. יכול היה להתגאות, וגאוותו הייתה נסלחת. המצרים, הבבלים והפרסים קמו, מילאו את העולם בקולות וביופי, ואז נמוגו כמו חלום ואינם. היוונים והרומאים באו אחריהם והקימו רעש גדול, ואינם. עמים אחרים צצו והרימו את הלפיד לזמן מה, אבל הלפיד כבה, והם יושבים עתה בערוב ימיהם, או שנעלמו.

היהודי ראה את כולם, ניצח את כולם, והוא נשאר מה שתמיד היה, מבלי להראות שום ניוון, שום ניסת לח מזקנה, שום חולשה, שום האטה במרצו, שום עמעום במוחו הזריז והתוקפני. כל הדברים בני תמותה, להוציא היהודי. כל האומות חולפות מן העולם, והוא שורד ועומד. מה סוד האלמוות שלו?

10. ...הושטתי ידי⁶⁰¹ מרוב יאוש לתנ"ך... איזה ספר גדול ורחב כעולם, שורשיו בתהומות הבריאה וראשו מרקיע לסודות התכלת של השמיים...זריחת השמש ושקיעת השמש, הבטחה וקיומה, לידה ומוות, כל הדרמה של האנושות, הכל מצוי בספר הזה...זהו ספר הספרים, התנ"ך. היהודים יכולים על נקלה להינחם על שהפסידו את ירושלים ואת ארון הברית ואת כלי הזהב ואוצרות שלמה...הפסד כזה הוא כאין וכאפס לעומת התנ"ך, אוצר שהצילו ושלא ניתן להחריבו. אם אינני טועה, היה זה מוחמד שקרא ליהודים "עם הספר", שם שדבק בהם עד היום במזרח, שם בעל משמעות עמוקה. הספר הוא מולדתם, רכושם, שליטם, מזלם ואסונם. הם חיים בתחומים המוגדרים של ספר זה, כאן הם פועלים על פי חוקי אזרחות שלא ניתנים לשלילה,

⁶⁰⁰ שם ממרק טוויין.

⁶⁰¹ היינריך היינה, ועיין על תרגומים שונים.

כאן אי אפשר לגרשם, לבוז להם, כאן הם חזקים וראויים להתפעלות. בהיותם שקועים בקריאת ספר זה, הם הבחינו אך במעט בשינויים שהתרחשו סביבם בעולם המציאות: עמים קמו ונעלמו, מדינות פרחו וקמלו, מהפכות סערו על פני האדמה...אולם הם, היהודים, היו רכונים על ספרם ולא הרגישו דבר מן הצייד הפראי של הזמן שחלף מעל לראשם!

11. כתבי הרב הירש לטבת שבט אדר בעמ' 162 ועוד. ספר אמונת היהדות, מלשון ניקולאי ברדייב, גם מלשון הדיקאן אינג. כרם פתחיה, המעתיק דברי יצחק כרמיע, להבדיל שם בשם וולדימור סולוביאוו, ושם מז'אן דע בלידא. העבר⁶⁰² בשם בוריס ציצרין, גם מעתיקו הדת והחינוך.

ק"ו בן בנו של ק"ו, אחרי השואה האיומה, והתקומה הנפלאה לאחריה, ובה היישוב בא"י המחודש אחר כאלפיים שנות נדודים וגלויות שונות.

מ"מ, מלשון רס"ג ז"ל לעיל למדנו הסוד, כי אומתנו איננה אומה כי אם בתורותיה, וכיון שאמר הבורא שהאומה תעמוד כל עמידת השמים והארץ, מן ההכרח שתעמד תורותיה כל ימי השמים והארץ. דבר ברור שההישרדות מלמדת, כי השיטה נכונה והדרך ישרה, הוא אשר נתן לנו תורת אמת - וחיי עולם נטע בתוכנו, מפני שתורת אמת דווקא, משמשת כערובה לחיי עולם.

איכה רבה⁶⁰³: זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל. ר' אבא בר כהנא אמר משל למלך שנשא אשה וכתב לה כתובה גדולה, וכתב לה כך וכך חופות אני עושה לך, וכך תכשיטין אני עושה לך, וכך וכך כסף וזהב אני נותן לך, והניחה שנים רבות והלך לו למדינת הים, והיו שכנותיה מקנטרות אותה ואומרות לה לא בעליך שבק יתיך, זילי נסבי לך גבר אוחרנן, והיתה בוכה ומתאנחת, ואח"כ היתה נכנסת לתוך חופתה וקראת כתובתה ומתאנחת, לאחר ימים ושנים בא המלך, ואמר לה תמיה אני ממך איך המתנת לי כל השנים הללו, אמרה לו אדוני המלך אילולי כתובתך מרובה שכתבת לי, כבר הטעו אותי שכנותי, כך אומות העולם מונין את ישראל ואומרות להם אלהכון לא בעי יתכון, שביק יתכון, סליק שכינתיה מעליכון, בואו אצלנו ואנו ממנים אתכם דוכוסין ואפרכסין ואיסטרטליטין, וישראל נכנסים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות שלהם, וקורין בתורה ופניתי אליכם והפריתי אתכם [וגו'] ולא תגעל נפשי אתכם, ומתנחמים, למחר כשהגאולה באה אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בני תמיה אני מכם היאך המתנתם לי כל השנים הללו. והן אומרים לפניו רבון כל העולמים אילולי תורתך שנתת לנו, והיינו נכנסים בבתי כנסיות ובתי מדרשות, והיינו קורין ופניתי אליכם, ולא תגעל נפשי אתכם, כבר הטענו אומות העולם ממך, הה"ד לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי. [לכך נאמר זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל]. מקבילות.

בראשית רבה - פרשת תולדות⁶⁰⁴: אמר ר' אבא בר כהנא לא עמדו פילוסופין בעולם כבלעם בן בעור וכאבנומוס הגרדי, אבנומוס הגרדי נתכנסו כל אומות העולם אצלו, אמרו לו תאמר שאנו יכולים להזדווג לאומה זו, אמר לכו וחזרו על בתי כניסיות ובתי מדרשות שלהן, אם מצאתם שם תינוקות מצפצפין בקולן אינכם יכולין להם, אם לאו אתם יכולין שכך הבטיחן אביהן הקול קול יעקב בזמן שיעקב מצווצי בבתי כניסיות אין ידים לעשו.

⁶⁰² ה' עמ' 99.

⁶⁰³ פרשה ג'.

⁶⁰⁴ פרשה ס"ה.

1. מסכת כלה⁶⁰⁵: בן עזאי אומר כל הנותן שלום לרבו, ומחזיר לו, וחולק על ישיבתו, חייב מיתה, וכל האומר דבר מפי חכם שלא גמרו ממנו גורם לשכינה שתסתלק מישראל, וכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי.

2. מסכת כלה רבתי⁶⁰⁶: ר' אליעזר בן דהבאי אומר כל הנותן שלום לרבו, והמחזיר שלום לרבו, והאומר דבר שלא שמע מפי רבו, והחולק על ישיבתו של רבו, גורם לשכינה שתסתלק מישראל, וכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי.

3. מדרש תנחומא (בובר) פרשת במדבר⁶⁰⁷: א"ר חזקיה ור' ירמיה בר אבא בשם ר' יוחנן, כל שאינו אומר דבר בשם אומרו, עליו הכתוב אומר אל תגזול דל כי דל הוא, וצריך אדם כשהוא שומע דבר, לומר אותו בשם אומרו, אפילו משלישי של הלכה, ששנו רבותינו אמר ר' נחום הבלר מקובל אני מר' מייאשא שקיבל [מאבא שקיבלו מן הזוגות שקיבלו] מן הזקנים הלכה למשה מסיני. ומי שאינו אומר דבר בשם אומרו, עליו הכתוב אומר אל תגזול דל, וכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, ממי אתה למד מאסתר, ששמעה הדבר ממרדכי, ואמרה לאחשורוש, שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי, על ידי כן זכתה שנגאלו ישראל על ידיה, הוי אם שמעת דבר הוי אומר בשם אומרו.

4. מדרש משלי: שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו. ואלו הן שש ששנא הקדוש ברוך הוא, עינים רמות ולשון שקר וידיים שופכות דם נקי לב חורש מחשבות און רגלים ממהרות לרוץ לרעה יפיח כזבים עד שקר ומשלח מדנים בין אחים, ואלו הן שבע תועבת נפשו, ע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע וכל המחניף את חברו בדברים, וכל האומר דבר שלא מפי אומרו, שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי, וכל האומר דבר שלא מפי אומרו מביא קללה לעולם. בילקוט שמעוני שם⁶⁰⁸: ד"א שש הנה שנא ה' אלו הן עבודת אלילים וגלוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע וזקן נואף ומחנף חברו [בדברים], והאומר דבר בשם מי שלא אמרו שהוא מביא קללה לעולם, אבל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי.

התורה היא בחינת אומר דבר בשם אומרו, בשם ר"ל בשם שמייים, מפני שמיוחסת אל סיני, אשר ממילא מביא גאולה לעולם בהכרח, בעוד החכמה העולמית, שכופרת ומכחישה העיקר והמקור, מביא קללה לעולם.

בבא מציעא⁶⁰⁹: אמר רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגדה על מה אבדה הארץ, דבר זה אמרו חכמים ולא פירשוהו, אמרו נביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו. שנאמר ויאמר ה' על עזבם את תורת אשר נתתי לפניהם. אמר רב יהודה אמר רב: שלא ברכו בתורה תחילה. נדרים.

⁶⁰⁵ פרק א' הלכה כ"ד.

⁶⁰⁶ פרק ב' הלכה ט"ו.

⁶⁰⁷ סימן כ"ז.

⁶⁰⁸ רמז תתקל"ח.

⁶⁰⁹ פ"ה, א'.

וכל בניך

לא ברכו בתורה תחילה, הנה ניתוק משה קיבל תורה מסיני, שאינם אומרים דבר בשם אומרו המקורי, כאשר כל האומר דבר מפי חכם שלא גמרו ממנו, והאומר דבר שלא שמע מפי רבו - גורם לשכינה שתסתלק מישראל.

בסוף מלאכי אחרון הנביאים נאמר: זָכְרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה עַבְדִּי - אֲשֶׁר צִוִּיתִי אוֹתוֹ בְּחֹרֵב עַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל חֲקִים וּמִשְׁפָּטִים: הִנֵּה אֲנִכִּי שֹׁלַח לָכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא לִפְנֵי בֹא יוֹם יְיָ הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא: וְהָשִׁיב לִב-אֲבוֹת עַל-בָּנִים וְלִב בָּנִים עַל-אֲבוֹתָם - פֶּן-אֲבֹא וְהִכִּיתִי אֶת-הָאָרֶץ חֲרָם:

אשר צוית אתו בחורב על כל ישראל משמע דבר בשם אומרו, משה קיבל תורה מסיני, מביא גאולה לעולם, לכן הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא, והשיב לב אבות ובנים, דבר בשם אומרו, וייחוס אבות ובנים, פן אבוא והכיתי את הארץ חרם, בקללת כל האומר דבר שלא מפי אומרו, בניתוק אבות ובנים.

מעלת תורה ויתרונה המיוחד הוא אפוא בגדר דבר בשם אומרו, התורה היא מן השמים, וכולה הלכה למשה מסיני, אשר מכאן גאולה העולמית מובטחת.

תורת אמת, רעננה ומתחדשת, מוכרחת כדי שהעולם ימשיך לשרוד ולהתקיים. אין ספק שאם בתורת מלומדה, השטחית, מעוותת ועקומה, ודאי ייחרב עולם מיד. רק תורה האותנטית, מנוקה ומקורית, רב כוחה וחילה, להחזיק תבל בל תימוט. אם לא בריתי יומם ולילה – חוקות שמים וארץ לא שמתי. הלא בריתי היא באמת ובתמים ממש. ישעיהו: וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יְעֶזְקֵל נִגַּשׁ הָעָם הַזֶּה בְּפִי וּבִשְׁפָתָיו כְּבִדּוֹנִי וְלִבּוֹ רַחֵק מִמֶּנִּי וְתִהְיֶה יְרֵאָתָם אֵלַי מִצֻּרֹת אֲנָשִׁים מְלֻמָּדָה: לָכֵן הִנְנִי יוֹסֵף לְהַפְלִיא אֶת־הָעַם־הַזֶּה הַפְּלֵא וּפְלֵא וְאַבְדָּה חֻכְמַת חֻכְמָיו וּבִינַת נְבִנָיו תִּסְתַּתֵּר:

בכל עת שיש בעולם פורענות, כפי הנראה חיסרון נמצא בזמן ההוא באיכות תורה הנלמדת. אוי להם לבריות - מעלבונה של תורה. הרמז שכל אוי שיש להם לבריות, ברור שמעלבונה של תורה היא. תורה עלובה, הנלמדת שלא לאמיתתה ומעלתה האין סופית.

אף חייבים חידוש בתורה, ובלעדיו הנה ניוון התורה ח"ו בהכרח, השתחקות, מלומדה והתיישנות;

1. כבחגיגה⁶¹⁰: תנו רבנן: מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר חסמא שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין, אמר להם: מה חידוש היה בבית המדרש היום? אמרו לו: תלמידך אנו, ומימך אנו שותין. אמר להם: אף על פי כן, אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש וכו'.
2. ובירושלמי שם⁶¹¹: דתני מעשה בר' יוחנן בן ברוקה ור' אלעזר חסמא שהיו מהלכין מיבנה ללוד והקבילו ר' יהושע בבקיעין אמ' להן מה חדוש היה לכם בבי' המדרש היום אמרו לו הכל תלמידך ומימך אנו שותין אמר להן אעפ"כ אי אפשר לבית המדרש שלא יהא בו דבר חדש בכל יום וכו' ושם סוטה⁶¹².
3. ובתוספתא סוטה⁶¹³: מעשה בר' יוחנן בן ברוקה ור' לעזר חסמא שבאו מיבנה ללוד והקבילו פני ר' יהוש' בפקיעין אמ' להם ר' יהושע מה חידוש היה בבית המדרש היום אמרו לו תלמידך אנו ומימך אנו שותין אמ' להם אי אפשר שלא יהא חידוש בבית המדרש וכו'.
4. מכילתא⁶¹⁴: כבר שבתו תלמידים ביבנה ולא שבת שם רבי יהושע וכשבאו תלמידיו אצלו אמר להם מה דברים היה לכם ביבנה אמרו לו אחר כך רבי אמר להם ומי שבת שם אמרו לו ר' אלעזר בן עזריה אמר להם אפשר ששבת שם ר' אלעזר בן עזריה ולא חדש לכם דבר וכו'.
5. ובאבות דרבי נתן⁶¹⁵: לעת זקנותו של רבי יהושע נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להם בני מה חידוש [היה] לכם בבית המדרש. אמרו תלמידך אנו ומימך אנו שותים. אמר להם ח"ו שאין דור יתום של חכמים וכו'.

⁶¹⁰ ג', א'.

⁶¹¹ פרק א' הלכה א'.

⁶¹² פרק ג' הלכה ד'.

⁶¹³ ז', ט'.

⁶¹⁴ דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה ט"ז.

⁶¹⁵ נוסחא א' פרק י"ח.

המשמעות שם, אשר בלא חידוש, מיקרי הדור יתום ח"ו. בגמרא בבא מציעא⁶¹⁶: אמר רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגדה על מה אבדה הארץ, דבר זה אמרו חכמים ולא פירשוהו, אמרו נביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו. שנאמר ויאמר ה' על עזבם את תורת אשר נתתי לפניהם. אמר רב יהודה אמר רב: שלא ברכו בתורה תחילה. נדרים.

ברכה היא על עניין חידוש, ע"ד המפורש בברכות רבות. אם אין חידוש לא מברכים, ואם לא בירכו, מפני שלא חידשו דבר, וכאן החורבן נגזר, כי אין עמידה וקיום לישן, ללא חידושים מקורים רעננים. חידושים מקומיים נקודתיים, וחידושים בדרכי הלימוד, ובמידות שהתורה נדרשת ומתחדשת מהם.

פרשת ואתחנן: ראהו למדת אתכם חקים ומשפטים כאשר צונו יי אלהי לעשות לך בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה: ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה: כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים אליו כיי אלהינו בכל קראנו אליו: ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנכי נתן לפניכם היום: רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבבך ולבני בניך: יום אשר עמדת לפני יי אלהיך בחרב באמר יי אלי הקהל לי את העם ואשמעם את דברי אשר ילמדון לראה אתי כל הימים אשר הם חיים עלי האדמה ואת בנייהם ילמדון: וגו'

רש"י: ושמרתם - זו משנה: ועשיתם - כמשמעו: כי הוא חכמתכם ובינתכם וגו' - בזאת תחשבו חכמים ונבונים לעיני העמים: חקים ומשפטים צדיקים - הגונים ומקובלים: רק השמר לך וגו' פן תשכח את הדברים - אז כשלא תשכחו אותם ותעשו על אמתתם תחשבו חכמים ונבונים, ואם תעוותו אותם מתוך שכחה תחשבו שוטים: יום אשר עמדת - מוסב על מקרא שלמעלה ממנו אשר ראו עיניך, יום אשר עמדת בחורב אשר ראיתם את הקולות ואת הלפידים: וכו'

דמיון רב ראינו בין נבואת מלאכי האחרונה, היינו: זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותם בחרב על כל ישראל חקים ומשפטים: הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום יי הגדול והנורא: והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם - פן אבוא והפיתי את הארץ חרם: ובין נוסח המקרא שם בפרשת ואתחנן.

הנה אנכי שולח לכם וגו' והשיב וגו', משמש בעצם תמצית תורת משה עבדי וגו', וכבספרא - קדושים⁶¹⁷: ואהבת לרעך כמוך, רבי עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה וכו' ובשבת⁶¹⁸: שוב מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל, גיירה. אמר לו: דעלך סני לחברך לא תעביד - זו היא

⁶¹⁶ פ"ה, א'.

⁶¹⁷ פרשה ב' פרק ד' אות י"ב.

⁶¹⁸ ל"א, א'.

כל התורה כולה, ואידך - פירושה הוא, זיל גמור. רמב"ם שלהי הלכות מגילה וחנוכה⁶¹⁹: גדול השלום, שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם, שנאמר דרכיה דרכי נעם⁶²⁰ וכל נתיבותיה שלום.

פן אבוא והכיתי את הארץ חרם, ר"ל שחרב מתהפך בחרם. בשבת⁶²¹: והיינו דאמר רבי יוסי ברבי חנינא: חמשה שמות יש לו: מדבר צין - שנצטוו ישראל עליו, מדבר קדש - שנתקדשו ישראל עליו, מדבר קדמות - שנתנה קדומה עליו, מדבר פארן - שפרו ורבו עליה ישראל, מדבר סיני - שירדה שנה לאמות העולם עליו, ומה שמו - חורב שמו. ופליגא דרבי אבהו, דאמר רבי אבהו: הר סיני שמו, ולמה נקרא הר חורב - שירדה חורבה לאמות העולם עליו.

מכאן למשנת אבות⁶²²: אמר רבי יהושע בן לוי, בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה וכו' מהר חורב דווקא.

אף בספרי - פרשת עקב⁶²³: רבי שמעון בן יוחי אומר, ככר ומקל ירדו כרוכים מן השמים, אמר להם, אם עשיתם את התורה הרי ככר לאכל ואם לאו הרי מקל ללקות בו, היכן פירוש של דבר אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו כי פי ה' דבר. רבי אלעזר המודעי אומר, ספר וסייף ירדו כרוכים מן השמים, אמר להם, אם עשיתם את התורה הכתובה בזה, הרי אתם ניצולים מזה, ואם לאו הרי אתם לוקים בו. היכן פירוש של דבר ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים.

מ"מ, לשון רש"י שם: רק השמר לך וגו' פן תשכח את הדברים - אז כשלא תשכחו אותם ותעשו על אמתתם תחשבו חכמים ונבונים, ואם תעוותו אותם מתוך שכחה תחשבו שוטים: יסודי שורשי הוא לעניינינו, מפני שתלוי הכול בצורת תורה הנלמדת והמתקיימת, אם תעשו על אמתתם, ואם תעוותו אותם מתוך שכחה.

שומע ומוסיף

בספר דרך חיים: וכן שמעתי מהגאון רבי ברוך שמעון סלומון זצ"ל, שאמר בשם רבו הגאון רבי אליעזר יהודה פינקל זצ"ל, שלכאורה יש לתמוה מדוע "שומע ומוסיף" אינו נחשב לשני קניינים שונים ["שומע" ו"מוסיף"], וביאר שאם אינו מוסיף, אז חסר בשומע, ולכך הוי קנין אחד וכו' ספר זיכרון להגר"ח שמואלביץ זצ"ל⁶²⁴.

בס' אור יחזקאל⁶²⁵: זאת אשר ראיתי בדברי אדמו"ר ז"ל, תן לחכם ויחכם עוד, אם הוא חכם - אז ויחכם עוד, זה סימן של חכמה, אם לא הוסיף על קבלתו מהחכמה אין זה חכם וגם את אשר שמע

⁶¹⁹ פרק ד'.

⁶²⁰ א"כ, דרכיה דרכי נעם, לא מידה האחת ממידותיה הרבות משמשת אלא מטרת תכליתה, וע"ד כל נתיבותיה שלום בסופה.

⁶²¹ פ"ט, א'.

⁶²² ו', ב'.

⁶²³ פיסקא מ'.

⁶²⁴ עמ' נ"ג.

⁶²⁵ מכתבים - מכתב י"ז.

לא הבין, כי כן הוא דרכי החכמה והבינה להרחיב ידיעות אשר קבל ולבנות בנינים עלי', למען יהיה הנגלות לו פתח ומבוא להנעלם ממנו, והוא מאריך בדברים אלו:

בכתבי הסבא מקלם: עיקר התועלת שעל האדם לקבל, הוא מעצמו "פון זיך" שיביט על עצמו ועל חסרונותיו להתלמד, "תן לחכם ויחכם עוד", ויִדַע לו מה שלא ידע מקודם, אך מי שלא יודע לו מה שלא ידע, זה לאות שלא ידע גם את אשר ידע מכבר, רק כאשר ידע את אשר לא ידע, אז ידע מה שידע.

בספר בית קלם: אמר הכתוב "תן לחכם ויחכם עוד", והאינו חכם מאי? עוד לא יחכם, אבל במה ששמעו שוים הם שניהם - החכם והאינו?

אבל זה אינו, וכלל גדול השמיענו הכתוב בזה. אם תרצה לדעת ולהכיר מי הוא החכם שיקבל ענין בחכמה ודעת, בזאת יבחן, אם יחכים עוד, אות הוא כי קיבל הדבר כחכם ומבין דבר. ואם לא יחכים עוד, אות הוא כי לא בקהל חכמים ילן.

כי כאשר ישמע האדם ויקבל חכמה מרוב, עליו להבין מה ששמע [וזוהי חכמה], וכשיבין יחכים ותתרחב אצלו החכמה ויוסיף ויבין דבר מדבר [וזוהי בינה]. ואם לא יחכים עוד, אות הוא כי אין לו בינה, כי לא הבין היטב החכמה, הרי כי גם החכמה שלולה ממנו.

נמצא כי מי שלא יחכים להרחיב ידיעותיו שקיבל, לבנות עליהם בנינים, למען שהנגלות יהיו לו פתח ומבוא לידיעות שנעלמו ממנו, אות הוא כי גם אשר כבר רכש לו ידיעות ולימודים אינם בחכמה אצלו ולא יבינם.

במס' עבודה זרה⁶²⁶: ואמר רבא: בתחילה נקראת על שמו של הקדוש ברוך הוא ולבסוף נקראת על שמו, שנאמר: בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה. ואמר רבא: לעולם ילמד אדם תורה ואח"כ יהגה, שנאמר: בתורת ה', והדר ובתורתו יהגה. רש"י: נקראת על שמו - של [אותו] תלמיד שטרח בה כדכתיב ובתורתו דמשמע של כל אדם. ילמד אדם - מרבו עד שתהא גירסת התלמוד ופירושו שגורה לו בפיו. ואח"כ יהגה - יעיין בתלמודו לדמות מילתא למילתא להקשות ולתרץ ובראשונה לא יעשה כן שמא יבטל והרב לא ימצא לו כל שעה ועוד לאחר ששנה הרבה הוא מתיישב בתלמודו ומתרץ לעצמו דבר הקשה וה"נ אמרינן בהרואה הסכת הס ואח"כ כתת ומייתין להא דרבא התם. בקידושין⁶²⁷: הדר אמר רבא: אין, תורה דיליה היא, דכתיב: ובתורתו יהגה יומם ולילה. וברש"י: ובתורתו יהגה - כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה בתחילה היא נקראת תורת השם ומשלמה וגרסה היא נקראת תורתו.

במפרשים ובתורתו, ר"ל בחידושי תורתו האישיים. מכאן נלמד, כי התורה נקראת על שמו, רק כאשר מוסיף בה חידוש. אף בבראשית רבה - פרשת בראשית⁶²⁸: כי אם בתורת י"י חפצו אילו שבע מצות שנצטוו, ובתורתו יהגה דבר מתוך דבר אמר מה טעם ריבה הקדוש ברוך הוא בטהורים יותר מטמאים לא שהוא רוצה להקריב לו מהם מיד ויקח מכל הבהמה הטהורה וגו' וכו'.

⁶²⁶ י"ט, א'.

⁶²⁷ ל"ב, ב'.

⁶²⁸ פרשה כ"ו.

ושם פרשת חיי שרה⁶²⁹: כי אם בתורת י"י חפצו שנ' כי ידעתיו למען אשר יצוה וגו', ובתורתו יהגה יומם ולילה אמר ר' שמעון בן יוחי אב לא למדו רב לא היה לו, מאיכן למד את התורה, אלא זימן לו הקדוש ברוך הוא שתי כליותיו כשני רבנן והיו נובעות ומלמדות לו חכמה הה"ד אברך את י"י אשר יעצני אף לילות יסרוני כילותיי וכו'.

מדרש הגדול בפרשת נח: כי אם בתורת ה' חפצו. אלו שש מצוות שנצטוו בהן אדם הראשון. ובתורתו יהגה יומם ולילה, זו מצוה שביעית שניתנה על ידו ואיזו זו אבר מן החי וכו'.

שבת⁶³⁰: אמר ריש לקיש: מאי דכתיב והיה אמונת עתיך חסן ישועות חכמת ודעת וגו' וכו' אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר? ואפילו הכי: אי יראת ה' היא אוצרו - אין, אי לא - לא. רש"י: הבנת דבר מתוך דבר - היינו דעת.

מכאן נמצא מפורש, שדבר זה חיוב גמור, מן העקרים הנדרשים מן האדם, ועתידיים ליתן הדין על עניין החידוש.

1. משנה גיטין⁶³¹: והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה שנאמר לא תהו בראה לשבת יצרה וכו' משנה עדויות⁶³².

2. מדרש תנחומא (בובר) פרשת בראשית⁶³³: להודיעך שכל ק"ל שנה שפירש אדם מחוה, היה הרוחות באות אצלו ומתחממות ממנו, ומוליד מזיקין, באותה שעה אמר הקדוש ברוך הוא אני לא בראתי את עולמי אלא לפריה ורביה, שנאמר לא תהו בראה לשבת יצרה, מה עשה הקדוש ברוך הוא, נתן תאותה של חוה בלבו של אדם, ושימש עמה וילדה שת, שנאמר ויחי אדם מאה ושלשים שנה ויולד בדמותו [כצלמו] וכו'.

3. בראשית רבתי: ד"א בראשית למה התחיל בב' כנגד זכר ונקבה ללמדך שלא ברא הב"ה עולמו אלא כדי שיתעסקו בני אדם בפריה ורביה שנאמר לא תהו בראה לשבת יצרה.

4. ושם: א"ר יוחנן אדה"ר מהול היה שנאמר ויברא אלהים את האדם בצלם אלהים ברא אותו. ולמה לא בראו בדמות, אר"י בשם ר' אחא, אמר הב"ה העליונים נבראו בצלם ובדמות וחיים ואינם פרים ורבים, ותחתונים לא נבראו בצלם ובדמות ופרים ורבים ומתים, ואם אני בורא אותו כעין העליונים בצלם ודמות הוא חי לעולם ואינו פרה ורבה, ואני לא בראתי העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר לא תהו בראה וגו' ואם איני בורא אותו בצלם ולא בדמות הוא, אלא איני בורא אותו בדמות העליונים כדי שיהא פרה ורבה, ואברא אותו בצלם העליונים שאם ימות יחיה ואם יחיה ימות וכו'.

5. מדרש אגדה פרשת בראשית: ד"א [למה בבי"ת], כנגד זכר ונקבה, דכתיב לא תהו בראה וגו', ואמר החכם טובים השנים מן האחד:

⁶²⁹ פרשה ס"א.

⁶³⁰ ל"א, א'.

⁶³¹ ד', ה'.

⁶³² א', י"ג.

⁶³³ סימן כ"ו.

6. מדרש הגדול בפרשת בראשית: אמר להן אדם הראשון, לכו השמעו לבעלכן, לא נברא העולם אלא לפריה ורביה וכו'.
7. ושם בפרשת וירא: בעד כל רחם. אמרי דבי ר' ינאי אפלו תורנגולת שלבית אבימלך לא הטילה ביצתה עד שהתפלל עליהן אברהם אבינו ואמר רבון העולמים לא בראת עולמך אלא לפריה ורביה, שנאמר לא תהו בראה לשבת יצרה, אבימלך וכל נקיבות ביתו יפרו וירבו. ונעתר לו שנאמר וילדו.
8. ושם פרשת תזריע: שוב אמרה לו ימות זה בלא זרע תן לו אשה והוא חבוש כדי שיתקיים ממנו זרע שלא ברא הקדוש ברוך הוא עולמו אלא לפריה ורביה וכו'.
9. במדבר רבה - פרשת נשא⁶³⁴: ד"א אפריון זה העולם למה קראו אפריון שלא בראו אלא לפריה ורביה וכה"א לא תהו בראה לשבת יצרה, עשה לו המלך שלמה שלא בראו הקדוש ברוך הוא אלא ע"מ שיהא שלום בין הבריות שנאמר יוצר אור ובורא חושך עושה שלום וגו'.
10. דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים: אמ' הקדוש ברוך הוא כל עיקר לא בראתי עולמי אלא לפריה ורביה, שנא' לא תהו בראה, וכה"א ויאמר להם אלהים פרו ורבו, כך ברא הקדוש ברוך הוא לאדם ולחיה מתחלה על מנת לפרות ולרבות, שהיו מולידין ופרין ורבין, למה, שכן הוא כבודו של הקדוש ברוך הוא, לפי' כשיצאו ישראל ממצרים יצאו בס' רבוא, שנא' ויסעו בני ישראל מרעמסס וגו', כיון שבאו למדבר פרין ורבין כל שעה, ונקהלים עליהם ומתגאים, שנא' ובני ישראל פרו וישרצו, אמ' להם מה אני יכול לעשות אתכם, והקב"ה שעשה לכם כך, מנין ממה שאמ' בענין ה' אלהי אבותיכם הרבה אתכם.
11. תנא דבי אליהו זוטא⁶³⁵: שנאמר כה אמר ה' בורא השמים הוא האלהים יוצר הארץ ועושה הוא כוננה לא תהו בראה לשבת יצרה אני ה' ואין עוד, צא ולמד מדרך ארץ, כלום אדם בונה בית, אלא על מנת להכניס בו פירות, ולהכניס בו כלים ולהכניס בו כספים, או להצית בו את האור וכו'.

ראה הספר באר שרים – פריה ורביה, המבאר שחידושי התורה הם מעין גדר קיום פריה ורביה. העניין נמצא מפורש בקדמונים, דוגמת אור צדיקים – המבורג ת"נ⁶³⁶, חוזה דוד - אמסטרדם תפ"ד⁶³⁷, ועוד ספרים נכבדים רבים. אף בעניין חידושים, ראה הפירוש זיכרון אבות – מסכת אבות⁶³⁸.

נוכל להוסיף, כי א"כ יש לומר ששש שאלות אשר בשעה שמכניסים אדם לדין אומרים לו מתחלקות אל שתי קבוצות מקבילות של שלוש – שלוש, לפי הסדר שלהם:

צפית לישועה
פלפלת בחכמה
הבנת דבר מתוך דבר

נשאת ונתת באמונה
קבעת עתים לתורה
עסקת בפריה ורביה

⁶³⁴ פרשה י"ב סימן ד'.

⁶³⁵ פרשה ג'.

⁶³⁶ עמ' י"ז עפ"י האוצר.

⁶³⁷ רי"א א'.

⁶³⁸ עמוד צ"ד, קכ"ט, רי"ג, רכ"ד.

אכן, נוסחת מדרש גדול בהקדמה: ראבא אמר בשעה שמכניסין את האדם לדין אומרים לו כלום נשאת ונתת באמונה, כלום קבעת עתים לתורה, כלום עסקת בפריה ורביה, כלום צפית לישועה, כלום פלפלת בתורה, כלום היבנת דבר מתוך דבר. בתורה ולא בחכמה.

ובמשנת רבי אליעזר⁶³⁹: ר' ינאי אומ', אוי לו למי שאין לו פלטין והוא עושה לו בית שער. אף על פי שאדם עוסק בתורה, ונושא ונותן [באמונה], ופקח וחכם ונבון, אין הדבר תלוי אלא ביראת שמים, שנ' והיה אמונת עתך חסן ישועות, אף על פי כן יראת יי' היא אוצרו.

האוצר

בשבת⁶⁴⁰: אמר ריש לקיש: מאי דכתיב והיה אמונת עתך חסן ישועות חכמת ודעת וגו' - אמונת - זה סדר זרעים, עתך - זה סדר מועד, חסן - זה סדר נשים, ישועות - זה סדר נזיקין, חכמת - זה סדר קדשים, ודעת - זה סדר טהרות. ואפילו הכי יראת ה' היא אוצרו. אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר? ואפילו הכי: אי יראת ה' היא אוצרו - אין, אי לא - לא. משל לאדם שאמר לשלוחו: העלה לי כור חטין לעלייה. הלך והעלה לו. אמר לו: עירבת לי בהן קב חומטון? אמר לו: לא. אמר לו: מוטב אם לא העלית. תנא דבי רבי ישמעאל: מערב אדם קב חומטון בכור של תבואה, ואינו חושש וכו' רש"י: היא אוצרו - הוא עיקר החשוב בעיניו, לאצור ולעשות סגולה לזכרון וכו' קב חומטון - ארץ מלחה, ומשמרת את הפירות מהתליע. ואינו חושש - למוכרה בדמי חטין, דלאו אונאה היא - שהרי שמירתן בכך.

לכאורה, הרי מאמר זה התלמודי אגדי, מתקשר ג"כ בלשון הכתוב שם בפרשת ואתחנן: רָאָהוּ לַמִּדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים וּגְו' וּשְׁמִרְתֶּם וְעִשִּׂיתֶם - כִּי הוּא חֻקְמִתְכֶם וּבִינְתְּכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן אֶת כָּל־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ רַק עִם־חֻקְכֶם וְנִבְּלוּ הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה וּגְו' וּמִי גּוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר־לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צְדִיקִים כָּל־הַחֻקִּים הַזֵּאת אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם: רַק הַשְׁמֵר לָךְ וּשְׁמֵר נִפְשְׁךָ מֵאֵד פֶּן־תִּשְׁכַּח אֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר־רָאוּ עֵינֶיךָ וּגְו' יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לְפָנַי יי' אֱלֹהֶיךָ בַּחֲרַבְתָּ וּגְו' אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לִירְאָה אֹתִי כָל־הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל־הָאָדָמָה וּגְו' ז"א שליראה אותי, היא אוצרו מן השכחה והעיוות. אף בברכות⁶⁴¹: דתניא: והודעתם לבניך ולבני בניך, וכתוב בתורה יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב, מה להלן באימה וביראה וברתת ובזיע אף כאן באימה וביראה וברתת ובזיע וכו'.

אמנם מסתבר שיראה הזאת, כוללת מעלות ומידות רבות קיימות מקנייני התורה, המעכבים בדרכה ובהשגתה האמתית. כן נמצא מפורש בביאורי הגר"א למשלי: אך העיקר היא האשה משכלת, שהיא אשה יראת ה', כמ"ש שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' וגו', והיא אשת חיל"ל, שהם המ"ח דברים שהתורה נקנית בהם וכו'.

רבות בנות עשו חיל וגו'. זהו שבח שמשבחה בעלה בכל השלושה פסוקים עד סוף, שכשאדם זוכה למ"ח דברים שהתורה נקנית, נקרא אשת חיל"ל. אבל לא כל אדם זוכה לכולם, אלא זה מעט וזה

⁶³⁹ בפרשה י"ג.

⁶⁴⁰ ל"א, א'.

⁶⁴¹ כ"ב, א'.

מעט, וזה שאמר רבות בנות, ביחד, עשו חי"ל, ואת, שזכית לכל המ"ח, כמו שפירשנו שנקראת אשת חי"ל, הוא יותר מעולה מכולם, שזכו רק ביחד למ"ח דברים הנ"ל.

רבות בנות עשו חיל גו' שהתורה נקנית במ"ח דברים כמ"ש לעיל, וכל מי שיש לו מידות מן אלו המ"ח יותר, יש לו תורה יותר, אבל אי אפשר שיהיה לאדם כל המ"ח, רק שיש לאחד איזה מהם, ולהשני מידות אחרות, עד שבין כולם יהיה כל המ"ח, והתורה כולה אינה נקנית רק ע"י כל המ"ח, וזהו רבות בנות, שהם התלמידי חכמים, עשו חי"ל, שהן המ"ח, וא"ת, שהוא כלל התורה כולה, עלית על כולנה, על ידי כולם: שקר החן והבל היופי אשה וגו' וכו' והעניין שג' נשים הן כמ"ש למעלה, אשת חן, ואשה יפה, ואשה משכלת שהיא אשה יראת ה', והן יפת מראה ויפת תואר ובעלת שכל וכו' וז"ש אל יתהלל חכם גו' גבור גו' העשיר גו' כי אם בזאת גו' השכל גו' וכו' וזהו אשה יראת ה' היא תתהלל:

דוגמאות אחדות, כיצד מידות שבהם נקנית תורה, הינם תלויים בעמוד היראה:

אמונה

המשנה סנהדרין⁶⁴²: ואלו שאין להם חלק לעולם הבא, האומר אין תחיית המתים מן התורה ואין תורה מן השמים וכו' ושם⁶⁴³: תניא אידך: כי דבר ה' בזה - זה האומר אין תורה מן השמים. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו - זהו כי דבר ה' בזה. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזרה שוה זו - זה הוא כי דבר ה' בזה. ובתוספתא סוטה⁶⁴⁴: שמא יאמר אדם בדעתו, הואיל ובית שמיי מטמין ובית הלל מטהרין, איש פל' אוסר ואיש פל' מתיר, למה אני למד תורה מעתה, ת"ל דברים הדברים אלה הדברים, כל הדברים נתנו מרועה אחד, אל אחד בראן, פרנס אחד נתן, רבון כל המעשים ברוך הוא אמרו, אף אתה עשה לבך חדרי חדרים, והכניס בה דברי בית שמיי ודברי בית הלל, דברי המטמאין ודברי המטהרין. הירושלמי - פאה⁶⁴⁵: רבי יהושע בן לוי אמר עליהם ועליהם כל ככל דברים הדברים מקרא משנה תלמוד ואגדה אפילו מה שתלמיד וותיק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה בסיני מה טעם יש דבר שיאמ' ראה זה חדש הוא וגו' משיבו חבירו ואומר לו כבר היה לעולמים.

תורה מן השמים והלכה למשה מסיני אצל מפרשים אחרי מעשה חתימת תלמוד, משמע ברוח הקודש. עיין ספר שו"ת דברי חיים יורה דעה⁶⁴⁶, שו"ת בית שלמה⁶⁴⁷. שם מציינים אף צד השני, אשר שאל לאחד מחכמי הדור וכו' והחכם השיב לו ושם אתכם לסכלים, וכתב שהלא מימות נביאים

⁶⁴² י', א'.

⁶⁴³ דף צ"ט, א'.

⁶⁴⁴ ז', י"ב.

⁶⁴⁵ פרק ב' הלכה ד'.

⁶⁴⁶ חלק ב' סימן ק"ה.

⁶⁴⁷ חלק אורח חיים סימן קי"ב.

אחרונים בטלה רוח הקודש וכו' ולא ידוע על מי מכוון, רק יש לציין ס' עובדות והנהגות⁶⁴⁸, המאורות הגדולים⁶⁴⁹.

אמונה ויראה נרדפות ונקשרות, כפרשת בשלח: וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת יְיָ - וַיֹּאמְרוּ בְּיָדֵינוּ בְּיָדֵי וְבַמֶּשֶׁה עֲבָדוּ:

מעניין הזה וגם מן היראה, היא מידת כבוד, כמושג "יראת כבוד", עיין ס' מסילת ישרים, וכן נתבאר במקרא. בלימוד הכוונה היא לכבד כל מקורותינו במקרא, חז"ל, מפרשים ראשונים ואחרונים, ועד מחברי ימינו, איש לפי מהללו. בפירוש המשנה לרמב"ם מסכת אבות - שמונה פרקים הקדמה: ושמע האמת ממי שאמרה. הכתוב במשלי: בָּזָז לְדַבֵּר יִתְחַבֵּל לֹא - וַיִּקְרָא מִצְוָה הוּא יִשְׁלָם:

חריצות

כך בברכות⁶⁵⁰: אמר רבי טבי אמר רבי יאשיה: כל המרפה עצמו מדברי תורה - אין בו כח לעמוד ביום צרה, שנאמר התרפית ביום צרה צר כחכה. אמר רב אמי בר מתנה אמר שמואל: ואפילו מצוה אחת, שנאמר התרפית - מכל מקום. רמב"ם בהלכות תלמוד תורה⁶⁵¹: אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן, ולא באלו שלומדין מתוך עידון ומתוך אכילה ושתייה, אלא במי שממית עצמו עליהן ומצער גופו תמיד, ולא יתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה, אמרו חכמים דרך רמז, זאת התורה אדם כי ימות באהל, אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו באהלי החכמים, וכן אמר שלמה בחכמתו התרפית ביום צרה צר כחכה, ועוד אמר אף חכמתי עמדה לי - חכמה שלמדתי באף היא עמדה לי וכו' ובמס' עבודה זרה⁶⁵²: משלחי רגל השור והחמור - תנא דבי אליהו: לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכחמור למשאו. הרי שלא שייך בת"ת כל עצלות ורפיון ח"ו בעולם.

רבינו יונה - משלי: ואם בינה שמעה זאת, מה לעצל ולשליחותו בתוך ענין מדות הצדיק והרשע, כי הזכיר למעלה "וצדיק יסוד עולם", ואחרי המקרא הזה יזכיר "יראת ה' תוסיף ימים", ואיך באה שליחות העצל בתוך הדברים האלה. ועתה עמוד והתבונן, כי המשל על מלאכת התורה והמצוות [ועל שליחותם], כי המחזיקים בהם שלוחי השם, ככתוב: "וישלח ה' בדרך"; "כי ה' שלחני לעשות"; "ארור עושה מלאכת ה' רמיה". גם ראה חתימת משלי שלמה שחתם בהם דברי חכמה הורית: "להשיב אמרים אמת לשולחך". ובא להזהירנו עתה על הזריזות במצות ולגנות העצלתיים, והודיענו כי לא יתכן לשלמות מצוה שיש טורח בהקמתה, רק עם הזריזות, והעצל אם יקיים מצוה, יבטל אחד מחובותיה וחוק מחוקיה. גם הנצל לא ינצל מן הנזק לנפשו ומן העונש בקיום המצוה, אף על פי שעשה מצוה מצד אחד והועיל תועלת ושכרו אתו. גם בהגותו בתורה לא יכוין אל כל דברי מלמדיו, ותקראנה אותו השגגות בהוראות תמיד, וכן ארז"ל: משרבו זחוחי הלב, רבו מחלוקות בישראל. וכן במצות תפלין שצריכה זריזות, לא ינצל מן העונש בהסח הדעת, גם נאסר שלא יפיח בהן ולא יישן בהן, ומצותן כל היום. אך העוסק במצות, הוא לבדו פטור מן המצות. וכן בכל חובות השי"ת יתחייב הזריזות, ויקרא עון בעצלתיים, כי ביחדו את הבורא, אם בפיו ובשפתיו יכבדהו ולבו ירחק ממנו, והנה גדול עונו. וככה בעת התפלה, כאשר יתור אחר לבבו וזנה אחר עסקיו, לא יעשה כן כי דבר ידבר עם

⁶⁴⁸ ג' עמ' מ"ז. שם ד' עמוד קכ"ח.

⁶⁴⁹ בעמ' רס"ג.

⁶⁵⁰ ס"ג, א'.

⁶⁵¹ פרק ג'.

⁶⁵² ה', ב'.

מלכים ויועצי ארץ. וכהנה רבות עם העצל, לא ימלט בקיום המצוה מן הנזק באחד העניינים, כאשר לא יתכן לתועלת החומץ מבלתי הנזק לשינים וכו' ויתכן, כי ידבר הענין הזה במתרפה במלאכת החכמה והעבודה, כי המשחית ימיו ושנותיו, לא נופל הוא מאיש משחית ממון. כי בהרבה מקומות בספר הזה, יגנה העצלה בענין החכמה והיראה וכו' טמן עצל ידו בצלחת. דרך הספר הזה, כאשר יזכיר ענין היראה, ידבר על העצלה, וכן כאשר יזכיר ענין החכמה, לפי שהיראה והחכמה צריכות זריזות וגבורה. ואמרו ז"ל: זריזות, מביאה לידי נקיות. וענין מליצת הפסוק הזה כי העצל כאשר יעשה פעולה לא יכלנה. ותבין מזה לענין היראה, כי העושה מצוה ולא ישלים מלאכתה, יקרא עצל במלאכת שמים, ואמרו ז"ל: מי שהתחיל במצוה, אומרים לו גמור.

יסודות

ברכות⁶⁵³: ותניא רבי אליעזר אומר: המתפלל אחורי רבו, והנותן שלום לרבו, והמחזיר שלום לרבו, והחולק על ישיבתו של רבו, והאומר דבר שלא שמע מפי רבו - גורם לשכינה שתסתלק מישראל!

מסכת כלה רבתי⁶⁵⁴: ר' אליעזר בן יעקב אומר כל הנותן שלום לרבו חייב מיתה, ר' אליעזר בן דהבאי אומר כל הנותן שלום לרבו, והמחזיר שלום לרבו, והאומר דבר שלא שמע מפי רבו, והחולק על ישיבתו של רבו, גורם לשכינה שתסתלק מישראל, וכל האומר דבר בשם אמרו מביא גאולה לעולם, שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי.

כל הכתוב לחיים⁶⁵⁵: שאלתי על פירושם שלא שמע מרבו, שהפליגו בעונשן. אמר, זה נאמר על האומר איזה הקדמה ויסוד, אבל פירוש במקרא, או אפילו בגפ"ת, שנראה לו שזה אמת וקרוב לפשוטו, מותר לאומרו. נוסח אחר: בענין פירושם שלא שמע מרבותיו, הפליגו בזה רז"ל למאוד, אמר רבינו ז"ל, שזה קאי רק על האומר איזה הקדמה ויסוד שלא שמע מרבו, אבל איזה פשט בפסוק או בגפ"ת, שיהיה נכון ואמת על פי דברי חז"ל, מותר לאומרו.

בלשון חזון האיש ז"ל: נרתע אני מדבר של חידוש בטבעי, והפשטות היא תמיד האמת, ואמרו שאין לומר דבר שלא שמע מרבו.

הרי איסור זה הוא בפשטות מיראה וחשש, שמא יטעה וייכשל.

יסודיות

רבינו יונה - אבות⁶⁵⁶: והלומד על מנת לעשות, מספיקין בידו ללמוד וללמד ולעשות - ר"ל, שדעתו לפלפל בלימוד, כדי לדעת אמיתת הדברים, ורצונו לטרוח כמה ימים ושנים, להשיג דבר קטן, ולנהוג עצמו על פי האמת, הרי זה למד על מנת לעשות. שכל עיקר מחשבתו אין כי אם על המעשה להיות אמיתי. ולפיכך מספיקין בידו ללמוד וללמד ולעשות, שהכל בכלל המעשה וכו'

⁶⁵³ כ"ז, ב'.

⁶⁵⁴ פרק ב' הלכה ט"ו.

⁶⁵⁵ בעמ' ר"ב.

⁶⁵⁶ ד', ה'.

ודאי שלמד ע"מ לעשות מעניין היראה, וכמפורש בר' עובדיה מברטנורא - אבות⁶⁵⁷: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו - אני שמעתי, שמקדים במחשבתו יראת חטאו לחכמתו, שהוא חושב בלבו אלמוד בשביל שאהיה ירא חטא. וזה על דרך שאמרו תחלת המחשבה - היא סוף המעשה: וכו' וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו - שאינו לומד על מנת לעשות, הואיל ואין לבבו פונה להיות ירא חטא: וכו' כל שמעשיו מרובים מחכמתו - הכא מיירי שזריז במצות עשה, ולעיל בכל שיראת חטאו קודמת לחכמתו איירי שנזהר במצות לא תעשה:

וגם מפורש בפתרון תורה: ושמרתם ועשיתם אותם, ישמור אדם על מנת לעשות, והשומר שלא לעשות נוח לו שלא נברא. א' ר' יהושע בן לוי ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם, ללומדיהם לא נא' כן אילא לכל עושיהם. ושמר ה' אל' לך, אם עשית כן כביכול הק' משמר אותך.

גם מעניין הזה, היא מידת דיוק. דיוק הדקדוק התיבות והאותיות, משמעות ורוח הדברים, במקורות אשר מעיין עליהם, מוכרח הוא לשם תורת אמת, שלא יכשל בשטחיות של שקר. מכלל עניין הזה הוא בירור גרסה הנכונה, המוסמכת והמדויקת, והכרת שינויי המסורות והנוסחאות שבכל מאמר ומקור. ראה חזון האיש באגרות⁶⁵⁸.

כ"ז שייר ביראה, וע"ד מאמרם בברכות⁶⁵⁹: תני רב עובדיה קמיה דרבא: ולמדתם - שיהא למודך תם, שיתן ריוח בין הדבקים וכו' אמר רבי חמא ברבי חנינא: כל הקורא קריאת שמע ומדקדק באותיותיה - מצננין לו גיהנם, שנאמר: בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון, אל תקרי בפרש אלא בפרש, אל תקרי בצלמון אלא בצלמות. רש"י: בפרש שדי - אם תפרש שדי ותבדיל תיבות של מלכות שמים, מלכים בה תשלג בצלמון - התורה אשר בה מלכים ימלוכו תשלג ותצנן לך את צל המות. שיהא לימודך תם דרשו, ולא שתהא קריאתך תמה, ומכאן לכלל לימוד התורה.

הרי ק"ש משמעה היראה, וכמפורש לעיל ברש"י שם⁶⁶⁰: דכתיב ייראוך עם שמש וגו' - מתי מתיראין ממך - כשמוראך מקבלים עליהם, דהיינו מלכות שמים שמקבלין עליהם בקריאת שמע. עוד מצאנו במשנה סוטה⁶⁶¹: משמת רבי עקיבא בטל כבוד התורה, וברש"י שם⁶⁶²: בטל כבוד תורה - שהיה נותן לבו לדרוש כל קוץ וקוץ של כל אות, וכ"ש תיבות יתירות ואותיות יתירות, כגון בת ובת אני דורש, וזה כבוד תורה גדול, שאין בה דבר לבטלה.

ועוד מעניין הזה היא מידת שלם. רעיון היראה היא בלימוד השלם, תורה לשמה היא אותיות תורה שלמה, היינו בהקפת כל מקור רציני אפשרי שבעניין הנלמד. מכל מלמדי השכלתי, אף מן הקטנים ממנו, ומן הרחוקים ממנו בדעות מאוד, כאשר בודק עד מקום שידו מגעת. משלי: בָּז לְדָבָר יִחָבֵל לוֹ - וְיִרָא מִצָּוָה הוּא יִשְׁלָם: רש"י - שיר השירים: מבנות ירושלם - אלו ישראל, יריאים ושלמים להקב"ה:

⁶⁵⁷ ג', ט'.

⁶⁵⁸ ג' ב'.

⁶⁵⁹ ט"ו, ב'.

⁶⁶⁰ ט', ב'.

⁶⁶¹ ט', ט"ו.

⁶⁶² מ"ט, א'.

מעשה

המשנה אבות⁶⁶³: רבי חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת, הוא היה אומר כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת:

רמב"ם: זה דבר מוסכם עליו מן הפילוסופים גם כן, שהרגל המעלות כשיקדם לחכמה, עד שיושגו בקנין חזק, ואחר כך ילמד החכמה אשר תזרזו על הטובות ההן - יוסיף שמחה בחכמה ואהבה בה ושקידה על ההוספה בה, הואיל ותעוררהו אל מה שהורגל. ואם קדמו קנייני הרעות, ואחר כך למד, ותהיה החכמה מונעתו ממה שיתאוה לו בהרגל - תכבד עליו וישליכנה. וברבינו יונה.

השעבוד המעשי משייך בין התלמיד ובין התלמוד, כאשר בלי העול למעשה, הכול מופשט, דברי רוח, הבל לא מועיל, מגדלים פורחים באוויר, אף פעליו סותרים את דיבוריו.

1. בית הבחירה למאירי - אבות⁶⁶⁴: הוא היה אומר כל כו' ואמר הוא בעצמו מאמר אחר, שכל שחכמתו מרובה ממעשיו, והוא שהיה שלם בחכמה ואינו מדקדק במצות עד תכלית מה שראוי לדקדק בהם דומה לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין שרוח קימעא באה ועוקרתו, שיראת ה' היא שורש החכמה, ואין לפרוק עול היראה מעליו וכו'.
2. עקידת יצחק⁶⁶⁵: וזו היא כוונתם באומרם כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת, כי מי שקדמה לו היראה אין ספק שיהיו מעשיו מרובים מחכמתו וכו'.
3. פרקי משה - אבות⁶⁶⁶: ולהיות שהיראת חטא וכל חלקיה הם דברים שבלב, ובני אדם לא יוכלו לראות אם הוא ירא חטא, כי האדם יראה לעינים, על כן הוא בעצמו היה אומר, שהאות על שיראת חטאו תקדם לחכמתו היות מעשיו מרובין מחכמתו, כי היא הוראה שהוא ירא חטא, ומצד היראת חטא שהוא הקודם אצלו הוא מבקש החכמה וכו'.
4. אמרי אמת⁶⁶⁷: איתא כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו וכו' כל שמעשיו מרובין מחכמתו וכו' ושניהם דבר אחד וכו'.

פשוטות

מלשון חזון האיש בכתביו: הפשוטות היא תמיד האמת. כשם שהפשוטות והאמת הם שמות נרדפות וכו' ובקובץ גיליונות⁶⁶⁸: רשמים נוספים מאותו ביקור- החזון איש אמר לי פעם דבר מופלא, "ההשקפה הראשונה בסברא שעולה בעת הלימוד- בדרך כלל היא ההשקפה הנכונה". וסבא הסביר, כי הפשוטות והישרות תמיד אמת, ובדרך כלל המחשבה הראשונה היא הפשוטה והישרה וכו' ועוד מ"כ בספר שני

⁶⁶³ ג', ט'.

⁶⁶⁴ ג'.

⁶⁶⁵ ויקרא - שער ס"ד.

⁶⁶⁶ ג', ט'.

⁶⁶⁷ חנוכה - שנת תר"ע.

⁶⁶⁸ שכ"ח.

המטות⁶⁶⁹: כי דרך הפשוט הוא דרך האמת לכל הוגה דעות כמבואר בספרים וכו' ולא ביאר שם ספרים אלו. ברם מצאתי: האמת נמצאת תמיד בפשטות, ולא בהכפלה ובסיבוכ של דברים. - אייזק ניוטון

Truth is ever to be found in simplicity, and not in the multiplicity and confusion of things.
Variant: Truth is ever to be found in the simplicity, and not in the multiplicity and confusion of things.

Occam's razor, Ockham's razor, Ockham's razor ([Latin](#): *novacula Occami*) or **law of parsimony** ([Latin](#): *lex parsimoniae*) is the problem-solving [principle](#) that "entities should not be multiplied without necessity"^{[1][2]} or, more simply, the simplest explanation is usually the right one. The idea is attributed to English [Franciscan](#) friar [William of Ockham](#) (c. 1287–1347), a [scholastic](#) philosopher and [theologian](#) who used a preference for simplicity to defend the idea of divine miracles... The⁶⁷⁰ *lex parsimoniae*, formulated by William of Ockham essentially means the same – the simplest solution is correct...

העיקרון מהווה חלק מרכזי בתורתו הפילוסופית של ויליאם איש אוקאם, אולם הביטוי עצמו, "תערו של אוקאם", נטבע מאוחר יותר, כנראה בידי הלוגיקאי הסקוטי בן המאה ה-19 ויליאם המילטון (אנ'). השימוש במילה "תער" משמש להדגשת חשיבותו של העיקרון לצורך סילוק ("גילוח") של הסברים מורכבים ומסובכים, כאשר עשויים להיות קיימים הסברים פשוטים יותר עבור תופעה כלשהי (מדעית, חברתית, כלכלית וכדומה).

ובתורת משה - הקדמה: והנה מפרשי התורה מצאנו אותם על אחד מארבעה דרכים שבהם יכנסו לפרדס, הדרך הראשון הוא "הפשט" שבו הלכו רוב גדולי הראשונים, וכבר אמרו חז"ל⁶⁷¹ אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ומאור עינינו רש"י ז"ל שם אותו ליסוד פירושו כמ"ש במקומות רבות, "ואני לפרש פשוטו של מקרא באתי", ועיי' ג"כ ברשב"ם ריש פ' וישב.

ברכות⁶⁷²: אמר רבי אלכסנדר אמר רבי יהושע בן לוי: לא נבראו רעמים אלא לפשוט [לפשט]⁶⁷³ עקמומית [עקמומיות] שבלב, שנאמר והאלהים עשה שיראו מלפניו. בכ"י אחדים: לפסוק, אך לכאורה היא ט"ס. מבואר שלפשוט עקמומיות שבלב, מיקרי יראת שמים.

רש"י - משלי: הולך בישרו ירא - מי שהוא ירא ה', ומי שהוא נלוז דרכים, כלומר עקום דרכיו: בוזוהו - להקב"ה:

ועוד מעניין הזה היא מידת ריווח, היא שיש לברוח מן הדוחק, רק יש לבקש תמיד המרווח בדרכים.

⁶⁶⁹ נ"ו.

⁶⁷⁰ <https://blogs.timesofisrael.com/the-simplicity-of-truth/>

⁶⁷¹ שבת ס"ג ע"א.

⁶⁷² נ"ט, א'.

⁶⁷³ עפ"י ילקוט.

בבא מציעא⁶⁷⁴: הוה עובדא בנהרדעא, ופשטה רב ששת מהא מתניתא. - אמר ליה רב עמרם: דלמא לירד ולמכור תנן? - אמר ליה: דלמא מפומבדיתא את, דמעילין פילא בקופא דמחטא? והא דומיא דנשותיהם [ובניהם] קתני, מה התם - כלל לא, אף הכא נמי - כלל לא.

לשון הזה נמצא אף בברכות⁶⁷⁵: אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: אין מראין לו לאדם אלא מהרהורי לבו, שנאמר אנת מלכא רעיוןך על משכבך סלקו, ואיבעית אימא מהכא ורעיוני לבבך תנדע. אמר רבא: תדע, דלא מחוו ליה לאינש לא דקלא דדהבא, ולא פילא דעייל בקופא דמחטא.

אמנם מפורסם שו"ת חתם סופר⁶⁷⁶: ואם אולי יש את נפשו תירוץ אחר על התוס' וריא"ז זולת סברתי אשר הסברתי, יודיעני ואודה לו, ובלבד שתירוצו יהי' גם כן סברה ואפילו מדוחק, כי הדוחקים רובם אמתיים, אמנם השכליים וההמצאות רובם שקר, והם המכסים פני האמת וגורמים לבעליהם להחזיק בשקר בתורת ה', כי רע בעיניהם להודות על האמת ולעזוב החריפות שלהם, וזאת המכשלה תחת יד החריפים וכו' וצריך לעיין.

קיצור

פסחים⁶⁷⁷: ובאורייתא מי לא כתיב טמא? - אלא: כל היכא דכי הדדי נינהו - משתעי בלשון נקיה, כל היכא דנפישין מילי - משתעי בלשון קצרה. כדאמר רב הונא אמר רב, ואמרי לה אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר: לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה.

חולין⁶⁷⁸: תניא, רבי אומר: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שבהמה טמאה מרובה מן הטהורות - לפיכך מנה הכתוב בטהורה, גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעופות טהורין מרובין על הטמאין - לפיכך מנה הכתוב בטמאין. מאי קמ"ל? כדרב הונא אמר רב, ואמרי לה אמר רב הונא אמר רב משום ר' מאיר: לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה.

הכלל מופיע אף ברש"י פעמים מספר, כמו הפשטות שבוחר רש"י כנ"ל. גם פירוש המשנה לרמב"ם - אבות⁶⁷⁹: ואמנם המצווה והאהוב, אם יוכל האדם לדבר כל ימיו בהם - הרי זו היא התכלית. אבל ראוי לו עם זה שני דברים וכו' והענין האחר - הקיצור, ושישתדל להרבות העניינים במעט הדברים, לא שיהיה הענין בהפך, והוא אומרם: "לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה".

ובחיבורו הגדול בפ"ב מהלכות דעות: וכן בדברי תורה ובדברי חכמה--יהיו דברי החכם מועטים, וענייניהם מרובים. והוא שציוו חכמים ואמרו, לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה. אבל אם היו הדברים מרובים והעניין מועט, הרי זו סכלות; ועל זה נאמר "כי בא החלום, ברוב עניין; וקול כסיל,

⁶⁷⁴ ל"ח, ב'.

⁶⁷⁵ נ"ה, ב'.

⁶⁷⁶ קובץ תשובות סימן פ"ב.

⁶⁷⁷ ג', ב'.

⁶⁷⁸ ס"ג, ב'.

⁶⁷⁹ פרק א' משנה ט"ז.

ברוב דברים". - סייג לחכמה, שתיקה. לפיכך לא ימהר להשיב, ולא ירבה לדבר; וילמד לתלמידים בשובה ונחת, בלא צעקה, בלא אריכות לשון וכו'

ובאיגרת תחיית המתים: ויראה שאשר הביא אלו האנשים לטעות ולספק בדברינו בתחית המתים, היותנו מאריכים בספור העולם הבא, ולבאר מאמרים אמתיים, ולזכור כל דברי הנביאים והחכמים המורים עליו, וכשזכרנו בתחית המתים, זכרנום בדברים מועטים, ואמרנו שתחית המתים פנה אמיתית, והביא אל זה שני דברים: האחד מהם - שכל חבורינו אמנם הם קב ונקי, אין כונתנו להגדיל גוף הספרים, ולא לכלות הזמן במה שלא יביא אל תועלת, ולזה כשנפרש לא נפרש אלא מה שצריך לפירוש ובשיעור שיובן לבד, וכשנחבר לא נחבר רק קצור הענינים וכו' ומה היה לנו אפשר לומר בו או להאריך. התחשוב שהמבוקש ממנו אצל אלו שאדרוש בחבורי הדרשות באו בזה הענין וההגדות ההן, וזה יותר ראוי לזולתנו כפי כונת מה שיחבר בו? אתם, עדת המעיינים בחבורנו, כבר ידעתם שאני לעולם נוטה לחסר המחלוקת והויכוחים, ולו היה אפשר לי לשית התלמוד כלו בפרק אחד לא הייתי משים אותו בשנים. ואיך יבוקש ממני זכרון הדרשות וההגדות והן נמצאות במקומות, ויקרא שם, ומה תועלת לכפלן ונאמר שאנחנו חברנו? וכו' אמנם השלמים בחכמות - הרמיזה תספיק להם, ואינם צריכים לא לכפול ולא להאריך בפירוש, רק אל ראשי הפרקים כמו שעשינו באלה הענינים העמוקים כלם בספר "מורה הנבוכים" חבורנו. כמו שלמדונו רבותינו זכרונם לברכה: אמר לו: פרשהו! אמר לו: אין מפרשים לחכם! אמר לו: שנה! אמר לו: אין שונים לחכם! הנה כבר התבאר לך, שהדבור עם השלמים לא יצטרך לכפול ולא לפרש, תן לחכם ויחכם עוד! וכו'

ר"א בן הגר"א: וכן אמר שלמה, בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתיים אך למחסור, אם נבין מלת עצב על הדאגה והיגון, לאו סיפא רישא דהאי פסוקא, על כן נראה שעצב בכל מקום כוונתו על צמצום, על דרך שאמרו רז"ל כאן באמות עוצבות כאן באמות שוחקות, והורה לנו כלל גדול שהריבוי בדבר הוא אך למחסור, גם להבין את כוונתו לזולתו צריך שיצמצם דיבורו בכדי שזולתו יעמיק בדבריו, ועל שפתיו יוסיף לקח, וזהו כוונתו, בכל עצב יהיה מותר, אם תצמצם דברך יהיה מותר, שחבירך יקיים דברך, יקשור חבל בחבל ונימא בנימא להוציא לאור כוונתך, ודבר שפתיים, מה שתוסיף להרחיב דיבורך, יקוץ חבירך להקשיב עוד בקולך, ויתאמץ לסתור דברך זה את זה או ממקום אחר וכו'

בלשון הרמב"ם לעיל: אבל אם היו הדברים מרובים והעניין מועט, הרי זו סכלות; ועל זה נאמר "כי בא החלום, ברוב עניין; וקול כסיל, ברוב דברים" וכו' ובמפרשים אחרים מבואר שהקיצור בכדי שלא יכשל בלשונו, והיינו מעניין היראה.

מגילת אסתר, שאין השם ולא בית מקדש מוזכרים בה, הרי כרוכה וקשורה היא בהם מאוד. דרשות רז"ל על המגילה, הלא מלאים ברמזי השם והמקדש ג"כ. לדוגמא;

1. מגילה⁶⁸⁰: אחשורוש, אמר רב: אחיו של ראש, ובן גילו של אחשורוש, אמר רב: אחיו של ראש, ובן גילו של ראש. אחיו של ראש - אחיו של נבוכדנצר הרשע שנקרא ראש, שנאמר אנת הוא רישא די דהבא. בן גילו של ראש, הוא הרג - הוא ביקש להרוג, הוא החריב - הוא בקש להחריב, שנאמר ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על ישיבי יהודה וירושלים.

2. שם⁶⁸¹: בימים ההם כשבת המלך, וכתוב בתורה בשנת שלוש למלכו. אמר רבא: מאי כשבת - לאחר שנתיישיבה דעתו. אמר: בלשצר חשב וטעה, אנא חשיבנא ולא טעינא. מאי היא? דכתיב כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם, וכתוב למלאות לחרבות ירושלים שבעים שנה. חשוב ארבעין וחמש דנבוכדנצר, ועשרים ותלת דאוויל מרודך, ותרתי ידידיה - הא שבעים, אפיק מאני דבי מקדשא ואשתמש בהו. ונבוכדנצר מנלן דארבעין וחמש שנים מלך? - דאמר מר: גלו בשבע, גלו בשמונה, גלו בשמונה עשרה, גלו בתשע עשרה. גלו בשבע לכיבוש יהויקים - גלות יהויכין, שהיא שמונה לנבוכדנצר. גלו בשמונה עשרה לכיבוש יהויקים גלות צדקיהו שהיא תשע עשרה לנבוכדנצר, דאמר מר: שנה ראשונה כיבש נינוה, שניה כיבש יהויקים, וכתוב ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה בשנים עשר חדש בעשרים וחמשה לחדש נשא אויל מרדך מלך בבל [בשנת מלכותו] את ראש יהויכין מלך יהודה ויצא אתו מבית הכלוא, תמני ותלתין ושבע - הרי ארבעין וחמש דנבוכדנצר. ועשרין ותלת דאוויל מרודך - גמרא, ותרתי ידידיה - הא שבעין. אמר: השתא ודאי תו לא מיפרקי, אפיק מאני דבי מקדשא ואשתמש בהו. היינו דקאמר ליה דניאל: ועל מרא שמיא התרוממת ולמאניא די ביתה היתיו קדמך, וכתוב בה בליליא קטיל בלשאצר מלכא [כשדאי] וכתוב ודריש מדא קבל מלכותא כבר שנים שתין ותרתי. אמר: איהו מיטעא טעי, אנא חשיבנא ולא טעינא. מי כתיב למלכות בבל? לבבל, כתיב. מאי לבבל, - לגלות בבל. כמה בצירן - תמני. חשיב ועייל חילופייהו. חדא דבלשצר, וחמש דדריש וכוורש, ותרתי ידידיה הא שבעין. כיון דחזי דמלו שבעין ולא איפרוק, אמר: השתא ודאי תו לא מיפרקי, אפיק מאני דבי מקדשא ואשתמש בהו. - בא שטן וריקד ביניהן והרג את ושת. - והא שפיר חשיב? - איהו נמי מיטעא טעי, דאיבעי ליה למימני מחרבות ירושלים. - סוף סוף כמה בצירן - [חד סרי], איהו כמה מלך - ארביסר, בארביסר ידידיה איבעי ליה למיבני בית המקדש! אלמה כתיב באדין בטלת עבדת בית אלהא די בירושלם! - אמר רבא: שנים מקוטעות הוו וכו'

3. שם⁶⁸²: שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחאי: מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור כליה? אמר להם: אמרו אתם! - אמרו לו: מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע. - אם כן שבשושן יהרגו, שבכל העולם כולו אל יהרגו! - אמרו לו: אמור אתה! - אמר להם: מפני שהשתחוו לצלם וכו' בהראתו את עשר כבוד מלכותו אמר רבי יוסי בר חנינא: מלמד שלבש בגדי כהונה: כתיב הכא יקר תפארת גדולתו וכתוב התם לכבוד ולתפארת וכו' והשקות בכלי זהב וכלים מכלים שונים - משונים מיבעי ליה! אמר רבא: יצתה בת קול ואמרה להם: ראשונים כלו מפני כלים ואתם שונים בהם?

⁶⁸⁰ י"א, א'.

⁶⁸¹ י"א, ב'.

⁶⁸² י"ב, א'.

4. שם⁶⁸³: ויאמר לה המלך לאסתר המלכה מה בקשתך עד חצי המלכות ותעש, חצי המלכות ולא כל המלכות, ולא דבר שחוצץ למלכות, ומאי ניהו - בנין בית המקדש.
5. שם⁶⁸⁴: בלילה ההוא נדדה שנת המלך, אמר רבי תנחום: נדדה שנת מלכו של עולם.
6. שם⁶⁸⁵: וחמת המלך שככה, שתי שכיכות הללו למה? אחת של מלכו של עולם ואחת של אחשורוש וכו'.

7. אסתר רבה⁶⁸⁶: אשר למלך אחשורוש, ר' יודן ור' לוי בשם ר' יוחנן כל מקום שנאמר במגלה זו למלך אחשורוש במלך אחשורוש הכתוב מדבר וכל מקום שנאמר למלך סתם משמש קדש וחול.

מסתבר שסוד העניין הוא אשר באמת, כל מעשה המגילה ומטרתו היא בעצם מעין הכנת מקדש בגולה, ובמגילה⁶⁸⁷: רבה בר עופרן פתח לה פיתחא להאי פרשתא מהכא: ושמתי כסאי בעילם והאבדתי משם מלך ושרים. מלך - זו ושתי, ושרים - זה המן ועשרת בניו. רש"י: ושמתי כסאי בעילם - שושן הבירה היתה בעילם, דכתיב בספר דניאל בשושן הבירה אשר בעילם המדינה.

ושם⁶⁸⁸: תניא, רבי שמעון בן יוחי אומר: בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקדוש ברוך הוא. שבכל מקום שגלו - שכינה עמהן. גלו למצרים - שכינה עמהן, שנאמר: הנגלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים וגו', גלו לבבל - שכינה עמהן, שנאמר: למענכם שלחתי בבלה. ואף כשהן עתידין ליגאל שכינה עמהן, שנאמר: ושב ה' אלהיך את שבותך, והשיב לא נאמר אלא ושב, מלמד שהקדוש ברוך הוא שב עמהן מבין הגליות. בבבל היכא? אמר אביי: בבי כנישתא דהוצל, ובבי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא. ולא תימא הכא והכא, אלא: זמנין הכא, וזמנין הכא. אמר אביי: תיתי לי, דכי מרחיקנא פרסה - עיילנא ומצלינא התם. אבוה דשמואל [ולוין] הוו יתבי בכנישתא דשף ויתיב בנהרדעא, אתיא שכינה, שמעו קול ריגשא. [קמו ונפקו רב ששת הוה יתיב בבי כנישתא דשף ויתיב בנהרדעא, אתיא שכינה] ולא נפק. אתו מלאכי השרת וקא מבעתו ליה, אמר לפניו: רבונו של עולם! עלוב ושאינו עלוב מי נדחה מפני מי? - אמר להו: שבקוהו. ואהי להם למקדש מעט, אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל. ורבי אלעזר אמר: זה בית רבינו שבבבל. דרש רבא: מאי דכתיב ה' מעון אתה היית לנו - אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות. אמר אביי: מריש הואי גריסנא בביתא ומצלינא בבי כנישתא, כיון דשמעית להא דקאמר דוד ה' אהבתי מעון ביתך, - הואי גריסנא בבי כנישתא.

בירושלמי מסכת תענית⁶⁸⁹: תני רבי שמעון בן יוחי בכל מקו' שגלו ישר' גלת השכינה עמהן גלו למצרי' וגלת השכינה עמהן מה טעמא הנגלה נגילתי לבית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה גלו לבבל וגלת שכינה עמהן מה טעמא למענכם שולחתי בבלה גלו למדי וגלת השכינה עמהן מה טעמ' ושמתי כסאי בעילם ואין עילם אלא מדי כמה דאת אמ' ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה גלו ליון וגלת

⁶⁸³ ט"ו, ב'.

⁶⁸⁴ ט"ו, ב'.

⁶⁸⁵ ט"ז, א'.

⁶⁸⁶ פרשה ג' סימן י'.

⁶⁸⁷ י', ב'.

⁶⁸⁸ דף כ"ט, א'.

⁶⁸⁹ פרק א' הלכה א'.

השכינה עמהן מה טעמ' ועוררתי בניך ציון על בניך יון גלו לרומי וגלת השכינה עמהן מה טעמא אלי קורא משעיר שומר מה מלילה וכו'

מעין העניין נמצא בגמרא יומא⁶⁹⁰: דאמר רבי חמא ברבי חנינא: מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם. היו במצרים - ישיבה עמהם, שנאמר לך ואספת את זקני ישראל, היו במדבר - ישיבה עמהם, שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל. אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה היה, שנאמר ואברהם זקן בא בימים, יצחק אבינו זקן ויושב בישיבה היה שנאמר ויהי כי זקן יצחק, יעקב אבינו זקן ויושב בישיבה היה, שנאמר ועיני ישראל כבדו מזקן. אליעזר עבד אברהם זקן ויושב בישיבה היה, שנאמר ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המשל בכל אשר לו, אמר רבי אלעזר: שמושל בתורת רבו. הוא דמשק אליעזר - אמר רבי אלעזר: שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים. רבינו חננאל: אי נמי זקנים יושבין בישיבה היו כלומר שכינה עמהם כו'. ובקובץ שיטות קמאי: אי נמי זקן ויושב בישיבה היה, דאמר מר מימיהם של אבותינו לא פסקה ישיבה מהן - כלומר זקנים ויושבים בישיבה ושכינה ביניהן. [הערוך ערך אסטגנין].

לשונם: מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע, אף מפני שהשתחוו לצלם, פגמים ועיוותים בפולחן השכינה ובבניין המקדש שבגולה הם. אך בחזרתם למוטב בכוח הסרת טבעת, כבמגילה⁶⁹¹: ויסר המלך את טבעתו אמר רבי אבא בר כהנא: גדולה הסרת טבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להן לישראל, שכולן לא החזירום למוטב, ואילו הסרת הטבעת החזירתן למוטב. בירושלמי מסכת תענית⁶⁹²: דאיתפלגון רבי ליעזר אומר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלי' לעולם שנאמר בשובה ונחת תושעון אמר לו רבי יהושע וכי אם יעמדו ישראל ולא יעשו תשובה אין נגאלין לעולם אמר לו רבי אליעזר הקדוש ברוך הוא מעמיד עליהן מלך קשה כהמן ומיד הן עושין תשובה והן נגאלין מה טעמא ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע וכו' זכו ותיקנו מצב שכינה ומקדש בגולה, וכאילו בנו מקדש מחדש.

בברכות⁶⁹³: אמר רב אמי: גדולה דעה שנתנה בתחלת ברכה של חול. ואמר רב אמי: גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות, שנאמר: כי אל דעות ה'. וכל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו, שנאמר: כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו. אמר רבי אלעזר: גדול מקדש שנתן בין שתי אותיות, שנאמר: פעלת ה' מקדש ה'. ואמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו דעה - כאילו נבנה בית המקדש בימיו; דעה נתנה בין שתי אותיות, מקדש נתן בין שתי אותיות. מתקיף לה רב אחא קרחינאה: אלא מעתה, גדולה נקמה שנתנה בין שתי אותיות שנאמר: אל נקמות ה'! - אמר ליה: אין, במילתה מיהא גדולה היא. והיינו דאמר עולא: שתי נקמות הללו למה? אחת לטובה ואחת לרעה, לטובה - דכתיב: הופיע מהר פארן, לרעה - דכתיב: אל נקמות ה' אל נקמות הופיע. סנהדרין⁶⁹⁴.

⁶⁹⁰ כ"ח, ב'.

⁶⁹¹ י"ד, א'.

⁶⁹² פרק א' הלכה א'.

⁶⁹³ ל"ג, א'.

⁶⁹⁴ צ"ב, א'.

בראש השנה⁶⁹⁵: ומי הרגו - ישמעאל בן נתניה הרגו, ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלהינו. ובתוספתא - סוטה⁶⁹⁶. ספרי - פרשת ואתחנן⁶⁹⁷. איכה רבה⁶⁹⁸: קשה הוא סילוקן של צדיקים לפני הקדוש ברוך הוא ממאה חסר שתים תוכחות שבמשנה תורה, ומחרבן בית המקדש, בתוכחות כתיב והפלא ה' את מכותך, ובירושלים כתיב ותרד פלאים, ובסילוקן של צדיקים כתיב לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא, וכל כך למה, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבونی תסתתר וכו'.

ובשבת⁶⁹⁹: מאי בנאין? - אמר רבי יוחנן: אלו תלמידי חכמים, שעוסקין בבנינו של עולם כל ימיהן. גם בברכות⁷⁰⁰: אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך, אל תקרי בניך אלא בוניך. - יהי שלום בחילך שלוח בארמנותיך - למען בית ה' אלהינו אבקשה טוב לך. פירוש סידור התפילה לרוקח⁷⁰¹: אמר ר' אלעזר א"ר חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר בזכותם, כל בניך לימודי ה', אל תיקרי בניך אלא בוניך, הם תלמידי חכמים הבונים הליכות עולם. מקבילות. כיו"ב מאמרים אחרים.

אפשר שבניינו של עולם, ר"ל בניין המקדש, ע"פ בבא בתרא⁷⁰²: א"ל: אנא הוא, אי הואי ידענא דזהרי רבנן כולי האי לא הוה קטילנא להו, השתא מאי תקנתיה דההוא גברא? א"ל: הוא כבה אורו של עולם, דכתיב: כי נר מצוה ותורה אור, ילך ויעסוק באורו של עולם, דכתיב: ונהרו אליו כל הגוים. איכא דאמרי, הכי א"ל: הוא סימא עינו של עולם, דכתיב: והיה אם מעיני העדה, ילך ויתעסק בעינו של עולם, דכתיב: הנני מחלל את מקדשי גאון עוזכם מחמד עיניכם. אף בזבחים⁷⁰³: דרש רבא, מאי דכתיב: וילך דוד ושמאל וישבו בנויות ברמה, וכי מה ענין ניות אצל רמה? אלא, שהיו יושבין ברמה ועוסקין בנויו של עולם וכו' ובמיוחס - רש"י שלספר דברי הימים: ורבותינו אמרו, וישאל ויאמר איפה שמואל ודוד, ויאמר הנה בנויות ברמה, עוסקין היו בבנינו של עולם, הוא ב"ה וכו' וכן נמצא בכ"י הספרייה הלאומית של צרפת, פריס, צרפת Ms. hebr. 161, אשר ממנו נוסח היסוד המשמש במקראות גדולות - כתר, דף 371ב בכ"י.

מרדכי ואסתר בדעתם, במסירתם, במעשיהם ובצדקת קדושתם, מעין המקדש מעלתם.

ובאסתר: וַתֹּאמֶר אֶסְתֵּר לְהָשִׁיב אֶל מֶרְדֵּכָי: לֶךְ כְּנוֹס אֶת כָּל הַיְּהוּדִים הַנִּמְצָאִים בְּשׁוֹשַׁן וְצוּמוּ עָלַי וְאַל תֹּאכְלוּ וְאַל תִּשְׁתּוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים לִילָה וַיּוֹם גַּם אֲנִי וְנַעֲרַתִּי אֲצוּם כֵּן וּבִכְן אָבּוֹא אֶל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר לֹא כָדַת

⁶⁹⁵ י"ח, ב'.

⁶⁹⁶ ו', י'.

⁶⁹⁷ פיסקא ל"א.

⁶⁹⁸ פרשה א'.

⁶⁹⁹ קי"ד, א'.

⁷⁰⁰ ס"ד, א'.

⁷⁰¹ [ק"א] אין כאלהינו - פיטום הקטורת.

⁷⁰² ד', א'.

⁷⁰³ נ"ד, ב'.

וְכַאֲשֶׁר אֲבָדְתִּי אֲבָדְתִּי: וַיַּעֲבֹר מֶרְדֵּכִי וַיַּעַשׂ כְּכֹל אֲשֶׁר צִוְּתָה עָלָיו אֶסְתֵּר: ס וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַתִּלְבַּשׁ אֶסְתֵּר מְלָכוּת וַתַּעֲמֵד בַּחֲצַר בֵּית הַמֶּלֶךְ הַפְּנִימִית נֹכַח בֵּית הַמֶּלֶךְ וַיּוֹשֶׁב עַל כִּסֵּא מְלָכוּתוֹ בְּבֵית הַמְּלָכוּת נֹכַח פֶּתַח הַבַּיִת: וַיְהִי כִּרְאוֹת הַמֶּלֶךְ אֶת אֶסְתֵּר הַמְּלָכָה עֹמֶדֶת בַּחֲצַר נִשְׁאַה חֵן בְּעֵינָיו וַיִּזְשָׁט הַמֶּלֶךְ לְאֶסְתֵּר אֶת שְׂרָבִיט הַזֶּהָב אֲשֶׁר בְּיָדוֹ וַתִּקְרַב אֶסְתֵּר וַתִּגַּע בְּרֹאשׁ הַשְּׂרָבִיט: בַּמְּגִילָה⁷⁰⁴: אֶסְתֵּר - דְּכָתִיב וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַתִּלְבַּשׁ אֶסְתֵּר מְלָכוּת, בְּגָדֵי מְלָכוּת מִיִּבְעֵי לִיָּהּ! אֵלֹא: שִׁלְבַשְׁתָּה רוּחַ הַקֹּדֶשׁ. כְּתִיב הַכֹּא וַתִּלְבַּשׁ וְכָתִיב הֵתָם וְרוּחַ לְבַשָּׁה אֶת עַמְשִׁי וְגו'.

הַתַּעֲנִית שֶׁל אֶסְתֵּר, וּבִיאָתָהּ לַחֲצַר בֵּית הַמֶּלֶךְ הַפְּנִימִית, נֹכַח בֵּית הַמֶּלֶךְ וְגו', וְדֹאֵי דוֹמָה הִיא אֶל כְּנִיסַת כֹּהֵן גָּדוֹל בְּצוּם יוֹה"כ לִפְנֵי וּלְפָנִים, פּוֹרִים וְכִיפּוֹרִים.

תּוֹסַפְתָּא - מְגִילָה⁷⁰⁵: כְּרֻכִּים הַמּוֹקֵפִין חוֹמָה מִיָּמוֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן קוֹרִין בַּחֲמִשָּׁה עֶשֶׂר ר' יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קֶרַח' אֹמֵר מִיָּמוֹת אַחְשׁוּרוֹשׁ אִמ' ר' יוֹסֵה בֶן יְהוּדָה הֵיכָן מְצִינוּ לְשׁוֹשֵׁן הַבִּירָה שִׁמּוֹקֶפֶת חוֹמ' מִיָּמוֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן וְכו' וּבִירוּשָׁלַיִם מְגִילָה⁷⁰⁶: כְּרֻכִּים הַמּוֹקֵפִין חוֹמָה מִיָּמוֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן קוֹרִין בַּחֲמִשָּׁה עֶשֶׂר רַבִּי סִימּוֹן בִּשְׁם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֹוִי חִלְקוֹ כְּבוֹד לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל שֶׁהִיָּתָה חֲרִיבָה בְּאוֹתָן הַיָּמִים וַתִּלּוּ אוֹתָהּ מִיָּמוֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן. חֲדוּשֵׁי הַרְמֵב"ן מְגִילָה⁷⁰⁷: לֹא רָאוּ שִׁיְהִי יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ וְכָל עַרְיָהּ יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל הַבְּצוּרוֹת נִידוֹנוֹת כְּעַרְיָהּ הַפְּרָזִים וְכו' הַבַּבְלִי מְגִילָה⁷⁰⁸: מִתְּנִיתִין דְּלֹא כִי הָאִי תִנָּא, דְּתִנָּא, רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קֶרַח אֹמֵר: כְּרֻכִּין הַמּוֹקֵפִין חוֹמָה מִיָּמוֹת אַחְשׁוּרוֹשׁ קוֹרִין בַּחֲמִשָּׁה עֶשֶׂר. מֵאִי טַעְמָא דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קֶרַח? - כִּי שׁוֹשֵׁן, מֵה שׁוֹשֵׁן מוֹקֶפֶת חוֹמָה מִיָּמוֹת אַחְשׁוּרוֹשׁ וְקוֹרִין בַּחֲמִשָּׁה עֶשֶׂר - אִפְּ כָל שִׁמּוֹקֶפֶת חוֹמָה מִיָּמוֹת אַחְשׁוּרוֹשׁ קוֹרִין בַּחֲמִשָּׁה עֶשֶׂר. וְתִנָּא דִּידֵן מֵאִי טַעְמָא? - יִלִּיף פְּרָזִי פְּרָזִי, כְּתִיב הַכֹּא עַל כֵּן הִיְהוּדִים הַפְּרָזִים, וְכָתִיב הֵתָם לְבַד מֵעַרְיָהּ הַפְּרָזִי הַרְבֵּה מֵאֵד, מֵה לְהֵלֵן מוֹקֶפֶת חוֹמָה מִיָּמוֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן - אִפְּ כֹאֵן מוֹקֶפֶת חוֹמָה מִיָּמוֹת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוֹן. - בְּשִׁלְמָא רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קֶרַח לֹא אָמַר כְּתִנָּא דִּידֵן - דְּלִית לִיָּהּ פְּרָזִי פְּרָזִי, אֵלֹא תִנָּא דִּידֵן מֵאִי טַעְמָא לֹא אָמַר כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קֶרַח? - מֵאִי טַעְמָא? דֵּהֵא אִית לִיָּהּ פְּרָזִי פְּרָזִי! - הֵכִי קָאֵמַר: אֵלֹא שׁוֹשֵׁן דְּעַבְדָּא כְּמֵאֵן, לֹא כְּפְרָזִים וְלֹא כְּמוֹקֵפִין! - אָמַר רַבָּא וְאָמַרִי לֵה כְּדִי: שְׁאֲנִי שׁוֹשֵׁן הוֹאִיל וְנַעֲשֶׂה בֵּה נִס. וּבִטּוֹרִי אֲבָן.

הַיּוֹם נִיכְרַת רוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁל הַחֲכָמִים, מִפְּנֵי שֶׁאֵלְמֵלָא תִּלּוּהּ בִּיָּמוֹת יְהוֹשֻׁעַ, לֹא הִיָּה קִיּוֹם לְמַצּוֹת מוֹקֵפִים חוֹמָה, וְזָכַר אֶל ט"ו בְּאֶדֶר כְּפּוֹרִים שֶׁל שׁוֹשֵׁן לֹא שֶׁרַד כָּלִל כִּיּוֹם בְּשׁוּם מְקוֹם, מִלְּבַד עֵיִירוֹת מִסְפָּר, שְׁקוֹרָאִים יוֹמִיִּים מִצַּד הַסְּפָקוֹת.

מ"מ מִפּוֹרֶשׁ שְׁאֲנִי שׁוֹשֵׁן הוֹאִיל וְנַעֲשֶׂה בֵּה נִס. מִכֵּאֵן נִלְמַד כִּי אֲכַן הָעִיר שׁוֹשֵׁן הַבִּירָה נִדְמָתָה וְנִמְשָׁלָה לִירוּשָׁלַיִם. נַעֲשֶׂה בֵּה נִס, ר"ל גִּילּוֹי הַשְּׁכִינָה, וְכַעֲיִן קְדוּשַׁת א"י. מִשְׁנַת מִידוֹת⁷⁰⁹: חֲמִשָּׁה שְׁעָרִים הָיוּ לְהֵר הַבַּיִת וְכו' שֶׁעַר הַמְּזֻרְחִי עָלָיו שׁוֹשֵׁן הַבִּירָה צוּרָה, שְׁבּו כֹהֵן גָּדוֹל הַשּׁוֹרֵף אֶת הַפְּרָה וּפְרָה וְכָל

⁷⁰⁴ י"ד, ב'.

⁷⁰⁵ א', א'.

⁷⁰⁶ פֶּרֶק א' הַלְכָה א'.

⁷⁰⁷ ב', א'.

⁷⁰⁸ ב', ב'.

⁷⁰⁹ א', ג'.

מסעדיה יוצאים להר המשחה: ובמנחות⁷¹⁰: תנן התם: שער המזרח עליו שושן הבירה צורה. מאי טעמא? רב חסדא ורב יצחק בר אבדימי, חד אמר: כדי שידעו מהיכן באו, וחד אמר: כדי שתהא אימת מלכות עליהן.

לדרכינו, הרי גם בגולת שושן הבירה, נקבעה הקדושה והשכינה, וכעין המקדש בירושלים, ומכאן לשער שושן הבירה המזרחי שבמקדש. גם במפרשים ומחברים מצאנו דברים דומים לכך, כמו בס' עזרת כוהנים, אורה ושמחה, ובייחוד עיין ליקוטי אמונת עתיך.

במדרש תנחומא (בובר) פרשת נשא⁷¹¹: ד"א ויהי ביום כלות משה. רבי אומר כל מקום שנאמר ויהי [דבר חדש הוא, ורשב"י אומר כל מקום שהוא אומר ויהי] דבר שהיה ופסק להרבה ימים, וחזר להיות לכמות שהיה, זש"ה באתי לגני וגו', בשעה שברא הקדוש ברוך הוא העולם, התאוה שיהא לו דירה בתחתונים, כשם שיש לו בעליונים, קרא את אדם וצוהו ואמר לו מכל עץ הגן אכול תאכל, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, ועבר על ציווי, א"ל הקדוש ברוך הוא כך נתאויתי, כשם שיש לי דירה בעליונים, כך יהא לי בתחתונים, ודבר אחד צויתי אותך, ולא שמרת אותו, מיד סילק הקדוש ברוך הוא שכינתו לרקיע, מנין שנאמר וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום, [וכיון שעברו את ציווי סילק את שכינתו לרקיע הראשון], עמד קין והרג את הבל, מיד סילק שכינתו מרקיע הראשון לרקיע השני, עמדו דור אנוש והיו עובדי ע"ז, שנאמר אז הוחל לקרא בשם ה', וסילק שכינתו מן השני לשלישי, עמדו דורו של מבול, וכתוב בהם ויאמרו לאל סור ממנו, מיד סילק שכינתו מן הרקיע השלישי לרביעי, עמדו דור הפלגה אמרו לא כל הימנו, לבור לו את העליונים, וליתן לנו את התחתונים, מה אמרו, הבה נבנה לנו עיר, ומה עשה להם הקדוש ברוך הוא, ויפץ ה' אותם משם, עמד וסילק שכינתו מן הרקיע הרביעי לחמישי. עמדו הסדומיים מה כתיב בהם, ואנשי סדום רעים וחטאים [לה' מאד], רעים זה לזה, וחטאים בגילוי עריות, לה' בע"ז, מאד בשפיכות דמים, מיד סילק שכינתו מן הרקיע החמישי לששי. עמדו הפלשתים והכעיסו להקב"ה מיד סילק שכינתו מרקיע הששי לשביעי. אמר הקדוש ברוך הוא שבעה רקיעים בראתי ועד עכשיו יש לרשעים לעמוד, מה עשה הקדוש ברוך הוא קיפל כל דורות הרשעים והעמיד לאברהם אבינו, כיון שעמד אברהם אבינו ועשה מעשים טובים, מיד ירד הקדוש ברוך הוא מרקיע השביעי לששי, עמד יצחק ופשט צוארו על גבי המזבח, וירד מרקיע הששי לחמישי, עמד יעקב וירד מן החמישי לרביעי, עמד לוי והיו מעשיו נאים וירד מן הרביעי לשלישי, עמד קהת וירד מן השלישי לשני, עמד עמרם והורידו מן השני לרקיע הראשון, עמד משה והוריד את השכינה, אימתי כשהוקם המשכן, אמר הקדוש ברוך הוא באתי לגני לדבר שהייתי מתאוה לי, וזה הוא ויהי ביום כלות משה, מכאן אמר ר' שמעון בן יוחאי אין ויהי אלא דבר שהיה ונפסק להרבה ימים וחזר לכמות שהיה. ובמקבילות.

מאמרם בשעה שברא הקדוש ברוך הוא העולם, התאוה שיהא לו דירה בתחתונים, כשם שיש לו בעליונים, משמש סוד היצירה, ובמגילה⁷¹²: והכתיב ויהי ביום השמיני, ותניא: אותו היום היתה שמחה לפני הקדוש ברוך הוא כיום שנבראו בו שמים וארץ, כתיב הכא ויהי ביום השמיני, וכתוב התם ויהי [ויהי ערב ויהי בקר] יום אחד! וכו' ספרא - שמיני⁷¹³. רמב"ן סוף פרשת בא: וכוונת כל המצות שנאמין

⁷¹⁰ צ"ח, א'.

⁷¹¹ סימן כ"ד.

⁷¹² י', ב'.

⁷¹³ מכילתא דמילואים אות ט"ו.

באלהינו, ונודה אליו שהוא בראנו, והיא כוונת היצירה, שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה, ואין אל עליון חפץ בתחתונים, מלבד שידע האדם ויודה לאלהיו שבראו, וכוונת רוממות הקול בתפלות וכוונת בתי הכנסיות וזכות תפלת הרבים, זהו שיהיה לבני אדם מקום, יתקבצו ויודו לאל שבראם והמציאם ויפרסמו זה ויאמרו לפניו בריותיך אנחנו וכו'.

וכ"כ בדרשת תורת ה' תמימה: והיא כוונת היצירה, שאין לנו טעם אחר ביצירת האדם, ואין לא-להים חפץ בתחתונים רק זה, שידע האדם ויודה לא-להיו שבראו. וכוונת רוממות הקול בתפלות ובבתי כנסיות, וזכות תפלת הרבים זהו, שיהא לבני אדם מקום שיתקבצו בו, ויודו לא-ל שבראם והמציאם, ויאמרו לפניו "בריותיך אנו".

ואין אל עליון חפץ בתחתונים וכו' מעין לשון חז"ל לעיל, שהקב"ה התאוה שיהא לו דירה בתחתונים, כשם שיש לו בעליונים. ממילא, בכל מקום ובכל מצב גם בגלות, דבר מוכרח הוא שתהא לו דירה בתחתונים, וא"ל בטל טעם יצירת תחתונים, וכל העולם בסכנה להיחרב.

ברכות⁷¹⁴: אמר ליה רבא לרפרם בר פפא: לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא! אמר ליה, הכי אמר רב חסדא: מאי דכתיב אהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב - אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. והיינו דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד. ואמר אביי: מריש הוה גריסנא בגו ביתא ומצלינא בבי כנישתא, כיון דשמענא להא דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד - לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא. רבי אמי ורבי אסי אף על גב דהוו להו תליסר בי כנישתא בטבריא לא מצלו אלא ביני עמודי, היכא דהוו גרסי.

יש לעיין, היאך לשון גמרא זו מתיישב עם לשון גמרא מגילה הנ"ל, אמר אביי: מריש הוה גריסנא בביתא ומצלינא בבי כנישתא, כיון דשמעית להא דקאמר דוד ה' אהבתי מעון ביתך, - הוה גריסנא בבי כנישתא. אמנם בכ"י מצאנו נוסחאות שונות שם במגילה.

הנוגע לעניינינו הוא שהרי מדגישים ארבע אמות וביני עמודי, כי כביכול שכינה היא בשם משכן, האוהל, בית וכיוצא בהם דווקא.

אף בפסחים⁷¹⁵: ואמר רבי אלעזר: מאי דכתיב והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב וגו', אלהי יעקב ולא אלהי אברהם ויצחק? אלא: לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר אשר יאמר היום בהר ה' יראה, ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה. אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר ויקרא את שם המקום ההוא בית אל. רש"י: שקראו בית - מקום מיושב.

מקום מיושב, מכאן לשם ישיבה, ומימיהם של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם. ישיבה היא בבית, אשרי יושבי ביתך, שבת בבית י"י.

רש"י פרשת שמות: וייטב למילדות - מה היא הטובה, ויעש להם בתים - בתי כהונה ולויה ומלכות, שקרוין בתים - ויבן את בית י"י ואת בית המלך. כהונה ולויה מיוכבד, ומלכות ממרים, כדאיתא

⁷¹⁴ ח', א'.

⁷¹⁵ פ"ח, א'.

במסכת סוטה. ובמדרש תהלים⁷¹⁶: דבר אחר יאמרו נא בית אהרן. אלו המילדות בשביל שלא שמעו לפרעה, שנאמר ותיראן המילדות את האלהים, ומה עשיתי להן, ויהי כי יראו וגו' ויעש להם בתיים. יאמרו נא יראי ה'. מה הן יראי ה', זה היתה ביתו של דוד, שנאמר חבר אני לכל אשר יראוך, ומה עשה עמו דוד, [ראה נא] אנכי יושב בבית ארזים וגו', ומה עשיתי לו, אף אני [וגו'] לעולם אשמר לו חסדי [וגו'] ושמתי לעד [זרעו וכסאו כימי שמים] וכו' ובילקוט.

ביראי השם לא מופיע בית כמו בית אהרן, גם בית הלוי, שם בתהילים, ראה הספרים לתולדות כתת המוסראים⁷¹⁷, הגדול ממינסק⁷¹⁸, אבל ממדרש זה המשמעות שאף יראי השם בכלל בית ובתיים.

אף בשבועות⁷¹⁹: מאן תנא להא דתנו רבנן: ושחט את שעיר החטאת אשר לעם - שאין הכהנים מתכפרין בו, ובמה מתכפרין? בפרו של אהרן, יכול לא יתכפרו בפרו של אהרן, שהרי כבר נאמר: אשר לו, מעתה אין להן כפרה? כשהוא אומר: יכפר על הכהנים - מצינו להן כפרה, במה הן מתכפרין? מוטב שיתכפרו בפרו של אהרן, שהרי הותר מכללו אצל ביתו, ואל יתכפרו בשעיר הנעשה בפנים, שלא הותר מכללו אצל ביתו, ואם נפשך לומר? הרי הוא אומר: בית אהרן ברכו את ה', בית הלוי ברכו את ה', יראי ה' ברכו את ה' וכו' ומאי אם נפשך לומר? וכ"ת, ביתו כתיב! כולן קרויין ביתו, שנא': בית אהרן ברכו את ה'... יראי ה' ברכו את ה'.

ומאידך, במדרש במדבר רבה⁷²⁰: איש או אשה וגו' הה"ד ה' אוהב צדיקים וגו' כך אמר הקדוש ברוך הוא אני אוהבי אהב וכה"א כי מכבדי אכבד הם אוהבים אותי ואף אני אוהב אותם, ולמה הקדוש ברוך הוא אוהב צדיקים שאין נחלה אינם משפחה, את מוצא הכהנים בית אב הם, הלויים בית אב הם, שנאמר בית אהרן ברכו את ה', בית הלוי ברכו את ה', אם מבקש אדם להיות כהן אינו יכול להיות, לוי אינו יכול, למה שלא היה אביו לא כהן ולא לוי, אבל אם מבקש אדם להיות צדיק אפילו גוי יכול הוא שאינו בית אב, לכך הוא אומר יראי ה' ברכו את ה', בית יראי ה' לא נאמר אלא יראי ה', אינו בית אב אלא מעצמם נתנדבו ואהבו להקב"ה, לפיכך הקדוש ברוך הוא אוהבם, לכך נאמר ה' אוהב צדיקים וגו', הרבה הקדוש ברוך הוא אוהב את הגרים וכו'.

וברבינו יונה - אבות⁷²¹: וזה הכתר גדול על שני הכתרים וכו' ועוד ראייה אחרת, כי למלכות ולכהונה יחד להם בתיים. בית למלכות כמו שנאמר בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט. בית לכהונה כמו שנאמר בית אהרן בית הלוי. אבל ליראת השם שהוא כתר התורה אין בית מיוחד שנאמר יראי ה' ברכו את ה' בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך:

⁷¹⁶ מזמור קי"ח.

⁷¹⁷ בעמוד ה'.

⁷¹⁸ עמ' 30.

⁷¹⁹ י"ג, ב'.

⁷²⁰ פרשה ח' סימן ב'.

⁷²¹ ד', י"ג.

במגילה⁷²²: במתניתא תנא: לא מאסתי - בימי כשדים, שהעמדתי להם דניאל חנניה מישאל ועזריה, ולא געלתי - בימי יוונים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק, וחשמונאי ובניו, ומתתיה כהן גדול, לכלותם - בימי המן, שהעמדתי להם מרדכי ואסתר, להפר בריתי אתם, - בימי פרסיים, שהעמדתי להם של בית רבי וחכמי דורות, כי אני ה' אלהיהם - לעתיד לבוא, שאין כל אומה ולשון יכולה לשלוט בהם וכו'.

הרי כל אלו, בתי שכינה הם בגולה ובמקום בית מקדש. גם בימי שלטון היוונים, במקום בית ראשון. לשונם בית רבי אפשר שהיינו משפחת רבי, אך לעיל לשון גמרא מגילה: ואהי להם למקדש מעט, אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל. ורבי אלעזר אמר: זה בית רבינו שבבבל. בית רבינו, בית דווקא.

יש לציין סגנון הדומה לו והנעתק משם מדורות אחרונים, אשר משפחת ראשי ישיבת וולוז'ין המעטירה, הם מורינו הגאון ר"ח, בנו הגאון רבי יצחק, חתנו הגאון נצי"ב, מכונה היא "בית הרב" בכתבי התלמידים תמיד.

החשמונאים מכונים במקומות רבים בית חשמונאי. אף כיוצא בדרש זה, נמצא במדרש תהלים⁷²³: דבר אחר עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר. מדבר בארבע מלכיות, עורה בבבל, שעתידין לעמוד לה חנניה מישאל ועזריה. עורה במדי, שעתידין לעמוד לנו מרדכי ואסתר. עורה ביון, שעמדה להן בית חשמונאי. עורה באדום, שעתיד לעמוד להם מלך המשיח. עורה בחורבן בית ראשון שעתיד להבנות על ידי עזרא. עורה בחורבן בית שני שעתיד להבנות על ידך בנין שלם, הדא הוא דכתיב בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס.

אמנם בית חשמונאי יכול להיות אף כינוי אל בית מקדש שני שחינכו מלכי החשמונאי, אך כאן לשון עמדה להם בית חשמונאי אינו משמע בית מקדשם, אלא אולי כינוי המשפחה הזאת.

מ"מ, דבר זה נמצא בכל דור ודור, דירה המיוחדת של שכינה, ושם דור מלשון הדירה הוא. תיבת נח נחשבת כמשכן היינו מקדש. רש"י פרשת נח: מהעוף למינהו – אותם שדבקו במיניהם, ולא השחיתו את דרכם, ומאיליהם באו, וכל שהתיבה קולטתו הכניס בה וכו' הטהורה – העתידה להיות טהורה לישראל. למדנו שלמד נח תורה. ובסנהדרין⁷²⁴: וישלח את היונה מאתו לראות הקלו המים, אמר רבי ירמיה: מכאן שדירתן של עופות טהורים עם הצדיקים. מהרש"א [חדושי אגדות]: וכן הוא בב"ר שהטהורים היו אצל נח בתיבה, ודקאמרינן לעיל העליונים לאדם, היינו העיקר לאדם ואח"כ לכל הנלוים אליו וק"ל:

לענ"ד, מקום יש לבאר, כי עופות טהורים, סימן הם, מעין המלאכים והכרובים בעלי הכנפיים, אשר כעין הנמצא בבית קודש קדשים, אף צדיקים ידורו העופות טהורים בעלי כנפיים איתם. דמיון המלאכים והכרובים לעופות, מפורש במדרשי רז"ל. גם תיבת נח נחשבת כמקדש, שבו הכרובים מופיעים.

⁷²² י"א, א'.

⁷²³ מזמור כ"ב.

⁷²⁴ ק"ח, ב'.

בבראשית רבה פרשת לך - לך⁷²⁵: אמר ריש לקיש האבות הן - הן המרכבה, [ויעל אלהים מעל אברהם], ויעל מעליו אלהים, והנה י"י נצב עליו ויאמר. מקבילות. הרמב"ן הקדמת שמות: והנה הגלות איננו נשלם עד יום שובם אל מקומם, ואל מעלת אבותם ישובו. וכשיצאו ממצרים, אף על פי שיצאו מבית עבדים, עדיין יחשבו גולים, כי היו בארץ לא להם, נבוכים במדבר, וכשבאו אל הר סיני ועשו המשכן ושב הקדוש ברוך הוא והשרה שכינתו ביניהם, אז שבו אל מעלות אבותם, שהיה סוד אלוה עלי אהליהם, והם הם המרכבה, ואז נחשבו גאולים, ולכן נשלם הספר הזה בהשלימו ענין המשכן, ובהיות כבוד ה' מלא אותו תמיד:

רש"י - פ' חיי שרה: ויביאה האהלה שרה אמו – ונעשת דוגמת שרה אמו, כלומר, והרי היא שרה אמו. כל זמן שהייתה שרה קיימת, היה נר דולק באהל מערב שבת לערב שבת, וברכה מצויה בעיסה, וענן קשור על האהל, ומשמתה פסקו, וכשבאת רבקה חזרו. בראשית רבה. היינו מעין המשכן, ע"ד המפרשים בזה.

העניין נמצא אף באדם הראשון בגן עדן, ע"ד מאמרם בבא בתרא⁷²⁶: אמר רבי חמא ברבי חנינא: עשר חופות עשה הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון בגן עדן, שנאמר: בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה וגו'. מר זוטרא אמר: אחת עשרה, שנאמר: כל אבן יקרה. אמר רבי יוחנן: וגרוע שבכולן זהב, דקא חשיב ליה לבסוף. ויקרא רבה - פרשת אחרי מות⁷²⁷: ר' לוי בש' ר' חמא בר' חנינ' שלש עשרה חופות קשר לו הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון בגן עדן, הה"ד בעדן גן אלהים היית. ר' שמעון בן לקיש אמ' חד עשר, ורבנין אמ' עשר. ולא פליגי מן דעבד יתהון תלת עשר עביד כל אבן יקרה מסוכתך תלת, ומן דעבד להון חד עשר עביד להון חדא, ומן דעבד להון עשרה לא עבד חד מנהון. ראה המקבילות.

מסתבר שחופות אלה הם מעין הבתים והאוהלים, אשר משמעם ועניינם, מקדש של שכינה ותורה. הקשר בין הדברים, מפורש במקורות רבים. לדוגמא;

1. באלשיך - תהלים⁷²⁸: מזמור לדוד ה' מי יגור באהלך וכו'. הנה מפורסם בדברי רבותינו ז"ל שהקב"ה עושה צל וחופות לצדיקים בגן עדן, וקראו אהל כי החופה מאהלת עליו כאהל, ואמר דוד כמגדיל הזכיות שצריך להשיגו, ואמר מי יגור באהלך כלומר מי ומי יהיה הזוכה לכך שיהיה גר שם עד בא התחיה, ולא יצטרך להתגלגל, וישכון אחר כך בירושלים בהר קדשך בגוף ונפש:
2. גור אריה פרשת נשא: ככלה הנכנסת לחופה. לפי שהמשכן הוא החופה, שהיה נקרא "אהל מועד" להתוועד עם ישראל ולהתחבר עמהם וכו' ושם בצידה לדרך: רש"י ד"ה ויהי ביום כלות משה. כלת כתיב וכו'. י"מ כתבו וז"ל, אין דעת רש"י שיהיה חסר וי"ו שהרי בכל הס"ת המדוייקים נכתב מלא, ועוד בפרשת כי תשא בפסוק ויתן משה ככלתו, פירש רש"י ככלתו כתיב חסר, וכאן לא פירש חסר כתיב, אלא ר"ל שהיו ליה לנקוד כלות בשב"א מפני שהוא דבוק, אלא להכי נקד הכ"ף בפת"ח לומר לך ככלה הנכנסת לחופה, ור"ל האהל מועד היה החופה וישראל הם הכלה,

⁷²⁵ פרשה מ"ז.

⁷²⁶ ע"ה, א'.

⁷²⁷ פרשה כ'.

⁷²⁸ פרק ט"ו.

עכ"ל. לכאורה, הכוונה היא לספר דבק טוב - ונציה שמ"ח⁷²⁹. בצרור המור בפרשת חיי שרה: וספר שהביאה אל אהל שרה אמו להיות במקומה. ואולי רמז שהביאה האהלה לעשות לה חופה וכו'.

3. ספר נצח ישראל⁷³⁰: ואמר 'אשקא דריספק חרב ביתר', ומפרש לקמן שמיד שנולד לאחד בן היו נוטעים ארז, כדלקמן, וסימן זה להם שיהיה הזוג כמו נטיעה חזקה, ויהיה מושבם חזק כמו נטיעת ארזים בארץ. וביום חופתם היו עושים חופה מהם, וזהו סימן שיהיה להם אוהל בל יצען בארץ, ויהיה אל הזוג הזה בית נאמן. וידוע כי הארז הוא הנטיעה ביותר חזקה, וכדכתיב "כאהלים נטע ה' כארזים עלי מים", ולכך היו נוטעים ארז, כלומר שיהיה להם נטיעה חזקה בארץ. שם⁷³¹: וכאשר נשאו ביחד, עשו חופה ממנו, שיהיה להם בית יתד נאמן אוהל בל יצען. חדושי אגדות [ספרי המהר"ל] - גיטין⁷³²: ואמר אשקא דריספק חרב ביתר, ומפרש לקמן שמיד שנולד אחד היו נוטעים ארז כדלקמן, וסימן זה להם שיהיו כמו נטיעה חזקה ויהיה מושבם חזק כמו ארזים בארץ, וביום חופתם היו עושים חופה מהם וזהו סימן שיהיה להם אוהל בל יצען כי הוא יתברך מושיב יחידים ביתה ויהיה הזוג הזה תקיף בארץ בבית נאמן.

4. ס' ערוך השולחן⁷³³: והרא"ש ז"ל כתב וצ"ע מה היא החופה אי במקום שמברכין ברכת נשואין דהיינו תחלת נשואין ולכך קרו לה חופה א"א לומר כן דלפעמים שמברכים אותה ברחוב העיר כשהעם מרובים אלא במקום עיקר ישיבת החתן והכלה קרו ליה חופה ולא במקום העשוי לאקראי בעלמא ושם מברכים ברכת חתנים כל שבעה ונוהגין באשכנז שעושין אפריון ומושב החתן והכלה והוא נקרא חופה עכ"ל וזהו כעין הדיעה הקודמת ויש לזה סמך מן המקרא יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה הרי שיש מקום קבוע לזמן זה המקום הנקרא חופה כמו שכתוב והוא כחתן יוצא מחופתו כלומר מהאוהל ששם החופה כדכתיב מקודם לשמש שם אוהל בהם:

אף מצות סוכה, הרי היא מעניין הזה, ובפרשת אמור: בַּסֹּכֶת תִּשְׁבּוּ שִׁבְעַת יָמִים כָּל הָאֶזְרָח בְּיִשְׂרָאֵל יִשְׁבּוּ בַּסֹּכֶת: לְמַעַן יֵדְעוּ דִּלְתִּיכֶם כִּי בַּסֹּכֶת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי יי אֱלֹהֵיכֶם: יַשְׁעִיהוּ: וּבָרָא יי עַל כָּל מְכוֹן הָרָצִיץ וְעַל מְקַרְאָה עֵנָן יוֹמָם וְעֶשֶׂן וְנֹגֶה אֲשֶׁר לְהִבֶּה לְלִילָה כִּי עַל כָּל כְּבוֹד חֲפָה: וְסִכָּה תִּהְיֶה לְצֵל יוֹמָם מִחֶרֶב וּלְמַחֲסֵה וּלְמִסְתָּוֶר מִזֶּרֶם וּמִמְּטָר: מְכִילֵתָא⁷³⁴: סוכותה. סוכות ממש היו דכתיב ויעקב נסע סוכתה דברי רבי אליעזר וחכמים אומרים אין סוכות אלא מקום שנאמר ויסעו מסוכות ויחנו באיתם מה איתם מקום אף סוכות מקום. רבי עקיבא אומר אין סוכות אלא ענני כבוד שנאמר וברא ה' על מכוון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ונוגה אש להבה לילה כי על כל

⁷²⁹ צ"ד ב'.

⁷³⁰ פרק ה'.

⁷³¹ פרק ז'.

⁷³² נ"ה, ב'.

⁷³³ אבן העזר - סימן נ"ה סעיף ח'.

⁷³⁴ דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה י"ד.

כבוד חופה אין לי אלא לשעבר לעתיד לבא מנין ת"ל וסוכה תהיה לצל יומם מחורב וגו' ואומר ופדויי ה' ישובון ושמחת עולם על ראשם וכו' שם בשלח⁷³⁵. בסוכה⁷³⁶.

שם⁷³⁷: ואמר רבי אבא בר זבדא אמר רב: חתן והשושבינין וכל בני החופה פטורין מן הסוכה כל שבעה, מאי טעמא? משום דבעו למיחדי - וליכלו בסוכה, וליחדו בסוכה! - אין שמחה אלא בחופה. - וליכלו בסוכה, וליחדו בחופה! - אין שמחה אלא במקום סעודה. - וליעבדו חופה בסוכה! - אב"י אמר: משום ייחוד. ורבא אמר: משום צער חתן. מאי בינייהו? - איכא בינייהו: דשכיחי אינשי דנפקי ועיילי להתם. למאן דאמר משום ייחוד - ליכא, למאן דאמר משום צער חתן - איכא. אמר רבי זירא: אנא אכלי בסוכה וחדי בחופה, וכל שכן דחדי ליבאי, דקא עבידנא תרתי. ירושלמי מס' סוכה⁷³⁸: רבי בא בר זבדא אמר שושבינין וכל בני חופה פטורין מן הסוכה.

החופה והסוכה, הרי הם מיסוד ועיקר אחד, כ"י על כל כבוד חפה - וסוכה תהיה לצל יומם, לכך כל בני החופה הינם פטורים מן הסוכה. ויש לדמות קצת אל לשון ס' עקידת יצחק⁷³⁹: והנה הסוכה הזאת אשר על זה האופן, צדיקים יבאו בה, ולא יצאו ממנה בשום דבר של קביעות, כמו שלא הותר להשתמש חוץ ממנה, רק אכילה ושתייה פחותה מכשיעור, או דבר שאין קובעין עליו, לדעת קצת, גם שינת עראי. אמנם לימוד של עיון הותר, לפי שהלמוד אשר על זה התואר, הוא עצמו גופה של סוכה וטעמה, כמו שאמרנו וכו'.

עמודי הבתים

ספר הכוזרי⁷⁴⁰: אמר החבר: הלא הקדמתי לך בדברי, כי ההתחכמות והסברא בתורה איננו מביא אל רצון האלהים. ואם לא, המשנים ואנשי הקדמות ובעלי הרוחניות והנגזרים בהרים ושורפי בניהם באש, משתדלים להתקרב אל האלהים, וכבר אמרנו שאין מתקרבים אל האלהים כי אם במצות האלהים עצמם, בעבור שהוא יודע שעורם ומשקלם וזמנם ומקומותם ומה שהוא תלוי באלה הקבלות, אשר בהשלמתם יהיה הרצון והדביקה בענין האלהי, כמו שהיה במעשה המשכן אשר אמר בכל מלאכה ממנו: ויעש בצלאל את הארון ויעש כפרת ויעש יריעות ובכל אחת מהם כאשר צוה ה' את משה רוצה לומר בלא תוספת ומגרעת, ואין בדבר מהמלאכות ההם מה שהוא מסכים לדעתנו ולסברתנו, וחתם בה באמרו: וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' כן עשו ויברך אותם משה. והיה סמוך להשלמתו חול השכינה, מפני שנשלמו שני הענינים אשר הם עמודי התורה, האחד מהם שתהיה התורה מאת האלהים, והשני שתהיה מקובלת בלב נאמן מהקהל. והמשכן היה ממצות האלהים והיה מעשהו מכל הקהל, כמו שנאמר: מאת כל איש אשר ידבנו לבו, בתכלית החפץ והרצון, והתחייב השלמת התולדה שהיא השכינה, כאשר אמר: ושכנתי בתוכם. וכבר דמיתי לך ביצירת הצמח והחיים, ואמרתי כי הצורה אשר בה יהיה עצם צמח מבלתי צמח וחי מבלתי חי, איננה מן הטבעים אך מעשה אלהי מאת האלהים יתברך, קוראים אותו החכמים טבע, ואמת הוא כי

⁷³⁵ מסכתא דויהי פתיחתא.

⁷³⁶ ב', א', ב', ב'.

⁷³⁷ דף כ"ה, ב'.

⁷³⁸ פרק ב' הלכה ה'.

⁷³⁹ ויקרא שער ס"ז.

⁷⁴⁰ מאמר ג' אות כ"ג.

הטבעים מזדמנים לקבול המעשה ההוא כפי ערכם מהחום והקור והלחות והיובש, ויהיה זה תמר וזה גפן וזה סוס וזה ארי. והערכים ההם אין אנו יכולים לשער אותם, ואילו היינו יכולים לשער אותם, היינו יכולים לעשות דם וחלב דרך משל, ושכבת זרע מלחיות שנשער מזגיהם, עד שנוכל לברוא חיים שיחול הרוח בהם, או שנוכל לעשות מה שיעמוד במקום הלחם מדברים שאינם מן המזונות, בשערנו החום והלחות והקור והיובש, כל שכן אם נדע הערכים הגלגליים ומעשיהם העוזרים, על דעת החוזים, בכל מה שרוצים להראותו בעולם הזה. וכבר ראינו חרפת כל מי שהשתדל בדבר מהדרכים האלה מבעלי הכמי"א ובעלי הרוחניות. ואל תשיבני ממה שיכולים עליו האנשים מבריאת בעלי חיים בעשות הדבורים מבשר הבקר, והיתושים מהיין, כי זה איננו משעורם וחכמתם, אבל הוא מנסיונות שמצאום, כאשר מצאו המשגל יהיה ממנו הולד, ואין לאדם בה יותר מהנחת הזרע באדמה, שהיא מזומנת לקבולו ולהצלחתו בה ושעור הערכים שראויה להם הצורה האנושית איננו כי אם ליצורה יתברך. וכן שעור האומה החיה הראויה לחול הענין האלהי בינה, איננו כי אם לאלהים לבדו, וצריך לשמוע אותו השעור והערך ממנו, ואל יתחכם אדם על דברו, כמו שאמר: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'. ואיך אתה רואה התחבולה שנתדמה לאבותינו ללכת אחריהם ולא נתחכם אנחנו בתורה.

הבית שתחול עליו העניין הא-לוהי, היינו רוח הקודש, תלוי הוא בתורה והלכה. הארבע אמות של הלכה המדוקדקת דווקא, יוצרת בית שכינה וקדושה. חידוש אמנם יש בלשון הכוזרי כאן הכותב: והיה סמוך להשלמתו חול השכינה, מפני שנשלמו שני העניינים אשר הם עמודי התורה, האחד מהם שתהיה התורה מאת האלהים, והשני שתהיה מקובלת בלב נאמן מהקהל. והמשכן היה ממצות האלהים, והיה מעשהו מכל הקהל, כמו שנאמר: מאת כל איש אשר ידבנו לבו, בתכלית החפץ והרצון, והתחייב השלמת התולדה שהיא השכינה, כאשר אמר: ושכנתי בתוכם.

ספר כוזרי רובו מוקדש לעניין הראשון, הוא שתהיה התורה מאת הא-לוהים, והמשכן הוא ממצוותו. העניין השני, שתהיה מקובלת בלב נאמן מהקהל, אינו נזכר כ"כ בספר, וכאן הינם מוצגים יחדיו בגדר שני העניינים אשר הם עמודי התורה. והיה מעשהו מכל הקהל, כמו שנאמר: מאת כל איש אשר ידבנו לבו, בתכלית החפץ והרצון, והתחייב השלמת התולדה שהיא השכינה, כאשר אמר: ושכנתי בתוכם.

מסתבר שבית ראשון נחרב אמנם מפני העדר וביטול עמוד הראשון. לעומתו בית שני, שעניין הראשון נתקיים בו, הנה נחרב מצד העדר וביטול עמוד השני. ירושלמי - יומא⁷⁴¹: מצאנו שלא חרב הבית בראשונה אלא שהיו עובדים עבודה זרה ומגלים עריות ושופכי דמים, וכן בשיני, רבי יוחנן בר תורתא אמר, מצאנו שלא חרבה שילה אלא שהיו מבזים את המועדות ומחללין את הקדשים, מצאנו שלא חרב הבית בראשונה אלא שהיו עובדי עבוד' זרה ומגלי עריות ושופכי דמים, אבל בשיני, מכירין אנו אותם שהיו יגיעין בתורה וזהירין במצות ובמעשרו', וכל ווסת טובה היתה בהן, אלא שהיו אוהבין את הממון ושונאין אילו לאילו שנאת חנם, וקש' היא שנאת חנם שהיא שקולה כנגד ע"ז וגילוי עריו' ושפיכות דמים דלמה רבי זעורה ור' יעקב בר אחא ורבי אבונה הוון יתבין אמרין ביותר, שבראשון נבנה ובשיני לא נבנה, אמר רבי זעורה הראשונים עשו תשובה והשניים לא עשו תשובה, אמר רבי אלעזר הראשונים נתגלה עוונם ונתגלה קיצם השניים נתגלה עוונם ולא נתגלה קיצם, שאלו את רבי אליעזר דורות האחרונים כשרים מן הראשונים, אמר להן עידיכם בית הבחירה יוכיח, אבותינו העבירו את התקרה ויקל את מסך יהודה, אבל אנו פעפענו את הכתלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה, אמרו כל דור שאינו נבנה בימיו מעלין עליו כאילו הוא החריבו.

⁷⁴¹ פרק א' הלכה א'.

העמוד הרופף בימינו הוא אפוא זה השני של כאיש אחד בלב אחד, הנדרש שתחול עניין הא-לוהי, כמו במעמד הר סיני, שם נוסד משכן השם.

ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלהינו, מפני שני העניינים אשר בהם. ת"ח הצדיקים מצטיינים באמת ובשולם, בעולם אשר כולו היפוכם. בראשית רבה - פרשת בראשית⁷⁴²: אמר ר' סימון בשעה שבא הקדוש ברוך הוא לבראות אדם הראשון נעשו מלאכי השרת כיתים וחבורות, מהם אומרים יברא, מהם אומרים אל יברא ה"ה חסד ואמת נפגשו צדק ושולם נשקו, חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, אמת אומר אל יברא שכולו שקר, צדק אומר יברא שעושה צדקות, שולם אומר אל יברא דכוליה קטט, מה עשה הקדוש ברוך הוא נטל אמת והשליכה לארץ, אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא רבון העולמים מה את מבזה אלטיכסייה שלך, תעלה אמת מן הארץ ה"ה אמת מארץ תצמח. אך תלמידי חכמים מרבים שולם בעולם, שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שולם בניך, אל תקרי בניך אלא בוניך.

כאן נאמר שהקב"ה נטל אמת והשליכה לארץ, לא שולם, אע"ג שגם שולם אומר אל יברא, אלא מפני ששולם שמו של הקב"ה, ובשבת⁷⁴³: אין שם שאילת שולם מסייע ליה לרב המנונא משמיה דעולא, דאמר: אסור לאדם שיתן שולם לחבירו בבית המרחץ, משום שנאמר ויקרא לו ה' שולם. - אלא מעתה, הימנותא נמי אסור למימר בבית הכסא, דכתיב האל הנאמן! וכי תימא: הכי נמי, והאמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: שרי למימר הימנותא בבית הכסא! - התם שם גופיה לא איקרי הכי דמתרגמין אלהא מהימנא, הכא - שם גופיה איקרי שולם, דכתיב ויקרא לו ה' שולם.

1. בתוספתא בבא קמא⁷⁴⁴: ואו' מזבח אבנים לא תניף עליהן ברזל וכי מה ראה הכתו' לפסול את הברזל יותר מכל מיני מתכות מפני שהחרב נעשית ממנו והחרב סימן פורענות והמזבח סימן כפרה מעבירין דבר שסימן פורענות מדבר שסימן כפרה והלא דברים קל וחומר ומה אם אבנים שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות על שמטילות כפרה בין ישראל לאביהם שבשמי' אמ' הכת' לא תניף עליהן ברזל בני תורה שהן כפרה לעולם על אחת כמה וכמה שלא יגע בהן אחד מן המזיקין כולן. הרי הוא או' ⁷⁴⁵ אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אליך אבנים שמטילות שולם והלא דברים קל וחומר ומה אם אבנים שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות על שמטילות שולם בין ישראל לאביהם שבשמים אמ' המקום יהיו שלימות לפני בני תורה שהן שולם בעולם על אחת כמה וכמה שיהיו שלימים לפני המקום.

2. חגיגה⁷⁴⁶: ובירושלים נאמנין על הקודש וכו' ובשעת הרגל אף על התרומה, מנהני מילי? אמר רבי יהושע בן לוי: דאמר קרא ויאסף כל איש ישראל אל העיר כאיש אחד חברים - הכתוב עשאו כולן חברים.

⁷⁴² פרשה ח'.

⁷⁴³ י', ב'.

⁷⁴⁴ ז' הלכה ו'.

⁷⁴⁵ הלכה ז'.

⁷⁴⁶ כ"ו, א'.

3. ירושלמי חגיגה⁷⁴⁷: ובירושלם נאמנין אף על הקודש אף על פי שיש עדים יודעים אמר רבי יהושע בן לוי ירושלם הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו עיר שהיא עושה כל ישראל חברים מעתה אפילו בשאר ימות השנה אמר רבי זעורה ובלבד בשעה ששם עלו שבטים.
4. ספרי זוטא - במדבר: וכן אתה מוצא שלא נמשלה התורה אלא בשלום שנא' וכל נתיבותיה שלום. [וכן את מוצא שלא נתן הקדוש ברוך הוא שכר תלמוד תורה אלא שלום שנא' שלום רב לאוהבי תורתך. - וכן את מוצא שלא נמשלה ירושלם אלא בשלום שנא' יהי שלום בחילך]. וכן את מוצא שאין הקדוש ברוך הוא עתיד לנחם את ירושלם אלא בשלום שנא' וישב עמי בנוה שלום. וכן את מוצא שלא כונן הקדוש ברוך הוא את מלכות בית דוד אלא בשלום שנא' למרבה המשרה ולשלום אין קץ.
5. משנת רבי אליעזר⁷⁴⁸: גדול הוא השלום, שכל מדות שברא הקדוש ברוך הוא נתן להן קצבה, חוץ משתי מדות, התורה והשלום. התורה מניין, שנ' לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד. השלום מניין, שנ' למרבה המשרה ולשלום אין קץ. לפיכך נתן הקדוש ברוך הוא שכר עמילי תורה שלום ושכר רודפי שלום תורה. שכר עמילי תורה שלום מניין, שלום רב לאוהבי תורתך. שכר רודפי שלום תורה מניין, וליועצי שלום שמחה. ואי זה היא שמחה, זו תורה, שנ' פקודי יוי ישרים משמחי לב. ללמדך, שאין חביב משתיהן.
6. גם שם: [וכשנתברכה] ירושלם לא נתברכה אלא בשלום, שנ' שאלו שלום ירושלם. לא נתחנך בית המקדש אלא בשלום, שנ' יהי שלום בחילך. לא נתחברו בית ישראל זה עם זה אלא בשלום, שנ' למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך.
7. גם שם: וכן מצינו שלא גלו אבותינו עד שהניחו השלום ותפסו המחלוקת, שנ' חלק לבם עתה יאשמו. לפיכך גלינו לבין האומות שאין יודעין שלום, שנא' ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה. ולא עוד, אלא שאנו מדברין עמהן דברים של שלום ומשיאין אותנו לדברים אחרים, שנ' אני שלום וכי אדבר המה למלחמה. ולא עוד, אלא ששונאין אותנו לפי שאנו אוהבין שלום, שנ' רבת שכנה לה נפשי עם שונא שלום. נוהגין מחשבת רע יותר מן השלום. כיצד. השלום פעם אחת ביום, והן מחשבין רע כמנין רגעים שביום, שנ' ועל רגעי ארץ דברי מרמות יחשבון. אף הקדוש ברוך הוא מזכירנו את כל אלה ואומ' כי מי יחמל עליך ירושלם ומי ינוד לך ומי יסור לשאול לשלום לך. מזכירינו חרבן הבית, שמיום שחרב נתמעט השלום, שנ' ונדמו נאות השלום מפני חרון אף יי'. מנין לדרוש זה את שלום זה ולדבר זה על זה שלום, שנ' אלה הדברים אשר תעשו. וכשם שחייבין אנו לדרוש זה את שלום זה, כך אנו חייבין לבקש שלום עירנו ומקדשינו, שנ' ודרשו את שלום העיר. ואם אנו חושבין זה על זה שלום, ויועצין זה על זה שלום, אף הקדוש ברוך הוא יועץ עלינו שלום, שנ' כי אנכי יודע כל המחשבות. ואם אנו חולקין זה על זה, ומרחיקין את השלום, אף הוא מתרחק ממנו, שנ' נתיבותיהם עקשו להם כל דרך בה לא ידע שלום. כת' אחריו על כן רחק משפט ממנו.
- בשלשה מקומות ויתר הקדוש ברוך הוא על ע"ז ולא ויתר על המחלוקת. ראשונה, בימי דור אנוש. הן הן התחילו לעבוד ע"ז, שנ' אז הוחל לקרוא בשם יי', ולפי שהיה ביניהן שלום האריך להן הקדוש ברוך הוא. אבל דור המבול, שהיו גוזלין וחומסין זה את זה, והיו באין לידי ריב וניצה, לא ויתר להן הקדוש ברוך הוא, שנ' כי מלאה הארץ חמס מפניהם. שנייה, בדור המדבר. כשבאו ישראל לידי מעשה העגל מחל להן הקדוש ברוך הוא, אבל כשהיו באין מחלוקת לא ויתר להן. בכל מקום שאתה מוצא וילנו, אתה מוצא שם מכה, וגדולה מכולן מחלקתו שלקרח. השלישית,

⁷⁴⁷ פרק ג' הלכה ו'.

⁷⁴⁸ פרשה ד'.

משנחלקו עשרת השבטים על שבט יהודה, ולא היה ביניהם שלום, נעשו אלו פורענות לאלו ואלו פורענות לאלו. כשהיו אלו חוטאין, היה הקדוש ברוך הוא מביא אלו ופורעין מהן, וכשהיו אלו חוטאין, היה הקדוש ברוך הוא מביא אלו ופורעין מהן. כשחטאו עשרת השבטים, באו שבט יהודה ובנימין ונפרעו מהן, שנ' וירדף אחרי ירבעם, וכשחטאו שבט יהודה ובנימין, באו עליהן עשרת השבטים ונפרעו מהן, שנ' ויהרג פקח בן רמליה ביהודה מאה ועשרים אלף.

8. מסכת דרך ארץ - פרק שלום⁷⁴⁹: אמר ר' יהושע בן לוי אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, אתם גרמתם להחריב את ביתי ולהגלות את בני, היו שואלין בשלומה ואני מוחל לכם, הדא הוא דכתיב שאלו שלום ירושלם, ואומר ודרשו את שלום העיר, ואומר יהי שלום בחילך שלום בארמנותיך, ואומר למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך.

9. סנהדרין⁷⁵⁰: אמר רבי אלכסנדר: כל העוסק בתורה לשמה, משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה, שנאמר או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי. רב אמר: כאילו בנה פלטרין של מעלה ושל מטה, שנאמר ואשם דברי בפך ובצל ידי כסיתך לנטע שמים וליסד ארץ [רבי יוחנן אמר]: אף מגין על כל העולם כולו, שנאמר ובצל ידי כסיתך, ולוי אמר: אף מקרב את הגאולה, שנאמר ולאמר לציון עמי אתה.

10. המשנה - עדויות⁷⁵¹: וחכמים אומרים [אין אליהו בא] לא לרחק ולא לקרב אלא לעשות שלום בעולם, שנאמר הנני שולח לכם את אליה הנביא וגומר והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם:

בני התורה הם שלום בעולם, אשר זהו העמוד החסר, ולכן חכמים אומרים שאין אליהו בא אלא להעמיד דבר זה. הפירוש המשנה לרמב"ם - מסכת דמאי⁷⁵²: חבר, קורין לכל תלמיד חכמים. וכן קורין לתלמידי חכמים חברים. וקראום בשם זה מפני שחברותם זה לזה היא החברות האמתית מפני שהיא לשם שמים. ורב שלום בניך – בוניך, לב אבות ובנים, יהי שלום בחילך כלשון החיל בעזרה, ושלוה בארמנותיך. למען בית י"א - אבקשה טוב לך. ירושלים משמשת כעיר השלום, בית המקדש - בית השלום.

וכל נתיבותיה

1. הרמב"ם בשלהי הלכות חנוכה⁷⁵³: גדול השלום, שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם, שנאמר "דרכיה, דרכי נועם; וכל נתיבותיה, שלום".

2. בבלי - גיטין⁷⁵⁴: א"ל אביי לרב יוסף: מפני דרכי שלום? דאורייתא היא! א"ל: דאורייתא, ומפני דרכי שלום. כל התורה כולה נמי מפני דרכי שלום היא, דכתי': דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום!

⁷⁴⁹ הלכה כ'.

⁷⁵⁰ צ"ט, ב'.

⁷⁵¹ ח', ז'.

⁷⁵² פרק ב' משנה ג'.

⁷⁵³ פרק ד'.

⁷⁵⁴ נ"ט, ב'.

3. פסיקתא דרב כהנא⁷⁵⁵: זהו' שאמ' הכת' דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה. דרכיה דרכי נועם, ביקש הקדוש ברוך הוא ליתן תורתו לישראל בשעה שיצאו ישראל ממצרים והיו חלוקין אילו על אילו והיו אומ' נתנה ראש ונשובה מצרימה. מה כת', ויסעו מסוכת ויחנו באיתם, היו נוסעים במריבה וחונים במריבה, לא עשה אלא כשבאו לרפידים הושוו כולהם ונעשו אגודה אחת, שנ' ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני. ומניין שהושוו כולם ונעשו אגודה אחת, שנא' ויחנו שם ישראל אין כת' כאן, אלא ויחן שם ישראל נגד ההר. א' הקדוש ברוך הוא התורה כולה שלום, למי אני נותנה לאומה שהיא אוחזת בשלום, הד' דכ' וכל נתיבותיה שלום. מדרש תנחומא (בובר) פרשת יתרו⁷⁵⁶: אמר הקדוש ברוך הוא התורה כולה שלום, ולמי אתננה לאומה שאוהבת שלום, הוי וכל נתיבותיה שלום.
4. מדרש תנחומא בפרשת צו: וזאת תורת זבח השלמים. זש"ה דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, כל מה שכתוב בתורה, [אף המלחמות לשום] שלום הוא נכתב, אעפ"י שכתוב בתורה מלחמות, לשם שלום נכתבו וכו'.
5. מדרש תנחומא (ורשא) פרשת פינחס⁷⁵⁷: לכן אמור הנני נותן לו וגו' גדול השלום שנתן [לפנחס] שאין העולם מתנהג אלא ע"פ השלום, והתורה כלה שלום, שנאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום וכו' במדבר רבה⁷⁵⁸. מדרש אגדה - פרשת בלק.
6. משנת רבי אליעזר⁷⁵⁹: שכל מצותיה של תורה שלום, שנ' וכל נתיבותיה שלום.
7. במדבר רבה⁷⁶⁰: עשה לו המלך שלמה, זה הקדוש ברוך הוא שהשלום שלו, ועשה כן התורה כולה, שנאמר וכל נתיבותיה שלום.

אמת ושלום

מסתבר מכ"ז שהשלום משמש מעין עמוד התווך פנימי של כל התורה כולה. וברש"י ריש בחקתי: ונתתי שלום – שמא תאמרו: הרי מאכל והרי משתה, אם אין שלום אין כלום, תלמוד לומר אחר כל זאת: ונתתי שלום – מגיד שהשלום שקול כנגד הכל, וכן הוא אומר: עושה שלום ובורא וגו'.

בלשון הכתוב בישעיהו: יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא רע אני יי' עשה כל אלה: נשמע אשר שלום ורע חשובות כהפכים. א"כ יוצא שטוב ושלום נרדפות, כי ידוע אשר אין היפוך רע אלא טוב. גם בתהלים פרק ל"ד: לכו בנים שמעו לי - יראת יי' אלמדכם: מי האיש החפץ חיים - אהב ימים לראות טוב: נצר לשונך מרע - וספתיך מדבר מרמה: סור מרע ועשה טוב - בקש שלום ורדפהו: ורדפהו השלום לטוב.

⁷⁵⁵ פסיקא י"ב - בחדש השלישי.

⁷⁵⁶ סימן ט'.

⁷⁵⁷ סימן א'.

⁷⁵⁸ פרשה כ"א סימן א'.

⁷⁵⁹ פרשה ד'.

⁷⁶⁰ פרשה י"ב סימן ד'.

מן הנודעות, דברי הספר שערי קדושה⁷⁶¹: בפגם הנמשך על ידי מדות המגונות: והנה ענין המדות הן מוטבעות באדם בנפש השפלה הנקראת יסודית הכלולה מארבע בחינות, הדומם והצומחת והבהמית והמדברת. כי גם הן מורכבות מטוב ורע, והנה בנפש הזה תלויות המדות הטובות והרעות, והן כסא ויסוד ושורש אל הנפש העליונה השכלית, אשר בה תלויין תרי"ג מצות התורה וכו' ולפיכך אין המדות מכלל התרי"ג מצות, ואמנם הן הכנות עקריות אל תרי"ג המצות בקיומן או בביטולם, יען כי אין כח בנפש השכלית לקיים המצות על ידי תרי"ג איברי הגוף אלא באמצעות נפש היסודית המחוברת אל הגוף עצמו, בסוד כי נפש כל בשר דמ"ו בנפשו הוא, ולפיכך ענין המדות הרעות קשים מן העברות עצמן מאד - מאד:

ובזה תבין ענין מה שאמרו רבותינו ז"ל, כל הכועס כאלו עובד עבודה זרה ממש, שהיא היותר שקולה ככל תרי"ג המצות, וכן אמרו מי שיש בו גסות הרוח הוא ככופר בעיקר וראוי לגדעו כאשירה ואין עפרו ננער וכו' וכאלה רבות. והבן זה מאד, כי להיותם עקרים ויסודות לא נמנו בכלל תרי"ג המצות התלויות בנפש השכלית, ונמצא כי יותר צריך לזהר ממדות הרעות יותר מן קיום המצות עשה ולא תעשה, כי בהיותו בעל מדות טובות בנקל יקיים כל המצות:

ובזה תבין גם כן דברים מתמיהין שאמרו רבותינו ז"ל בענין המדות, כי הענוה ושפלות מביאין לידי רוח הקדש ושורה עליו שכינה, ואמר אליהו זכור לטוב אין התורה מתפרשת אלא במי שאינו קפדן, אף אני איני נגלה אלא למי שאינו קפדן, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל שלחו מתם איזהו בן העולם הבא כל שהוא שפל ברך וענותן וכו' וכאלה רבות, לא זכרו בהן קיום המצות אלא המדות הטובות. ושים בעיניך דברים אלו, ותצליח דרכיך בלי ספק:

גם במעלת מידת שלום ובקושי גנות מחלוקת, כבר ראינו מקצת דברי רז"ל שהפליגו בהם יותר מרוב מצוות ועבירות.

כיו"ב בספר חובות הלבבות⁷⁶²: ואמר קצת החסידים לתלמידיו: אלו לא היו לכם עוונות, הייתי מפחד עליכם ממה שהוא גדול מן העוונות. אמרו לו: מה הוא גדול מן העוונות? אמר: הגבהות והגאווה, כמ"ש הכתוב: תועבת ה' כל גבה לב.

שם⁷⁶³: כי הצדיק אין בטוחים בו, שלא יתגאה ויגבה לבו וירום במעשהו, וכבר נאמר, כי יש חטא שמועיל לשב יותר מכל צדקות הצדיק, ויש צדקה שמזקת לצדיק יותר מכל חטאות השב, כשיפנה לבו מן הכניעה ודבק בגאות ובחונף ואהבת השבח, כמ"ש אחד מן הצדיקים לתלמידיו: אלו לא היה לכם עון, הייתי מפחד עליכם ממה שהוא גדול מן העון. אמרו לו: ומהו גדול מן העון? אמר להם: הגאות והחונף.

גם שלום מיוחסת אל ענווים, בספרי - פרשת נשא⁷⁶⁴: גדול השלום שניתן לענווים, שנא' וענווים ירשו ארץ והתענגו על רוב שלום.

⁷⁶¹ חלק א' שער ב'.

⁷⁶² שער ג' - שער עבודת האלוקים פרק ד'.

⁷⁶³ שער ז' - שער התשובה פרק ח'.

⁷⁶⁴ פיסקא מ"ב.

אפשר שתפילת רבים, סוד כוחה היא במידת שלום אשר ביניהם. ברכות⁷⁶⁵: אמר ליה רבי יצחק לרב נחמן: מאי טעמא לא אתי מר לבי כנישתא לצלויי? אמר ליה: לא יכילנא. אמר ליה: לכנפי למר עשרה וליצלי. אמר ליה: טריחא לי מלתא. - ולימא ליה מר לשלוחא דצבורא, בעידנא דמצלי צבורא ליתי ולודעיה למר. - אמר ליה: מאי כולי האי? אמר ליה: דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, מאי דכתיב ואני תפילתי לך ה' עת רצון - אימתי עת רצון - בשעה שהצבור מתפללין. רבי יוסי ברבי חנינא אמר, מהכא: כה אמר ה' בעת רצון עניתיך. רבי אחא ברבי חנינא אמר, מהכא: הן אל כביר ולא ימאס, וכתיב: פדה בשלום נפשי מקרב - לי כי ברבים היו עמדי. תניא נמי הכי, רבי נתן אומר: מנין שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים, שנאמר: הן אל כביר ולא ימאס, וכתיב: פדה בשלום נפשי מקרב - לי וגו'. אמר הקדוש ברוך הוא כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור - מעלה אני עליו כאילו פדאני, לי ולבני, מבין אומות העולם.

פדה בשלום נפשי - כי ברבים היו עמדי. יסוד עמדי רבים במעלת שלום תלוי. אף במשנת רבי אליעזר⁷⁶⁶: ומנין שאין תפלת הצבור נשמעת אלא אם היה ביניהן שלום, שנ' וגליתי להם עתרת שלום ואמת. עתרת, זו תפלה, שנ' ויעתר יצחק ליי'. בזמן שהעתרת יש בה שלום, הרי היא אמת, ואם לאו, אינה אמת.

כאן הוקשו האמת והשלום. תוספתא יבמות⁷⁶⁷: אף על פי שנחלקו בית שמיי כנגד בית הלל בצרות ובאחיות ובספק אשת איש ובגט ישן ובמקדש את האשה בשוה פרוטה והמגרש את אשתו ולנה עמו בפונדקי לא נמנעו בית שמיי לישא נשים מבית הלל ולא בית הלל מבית שמיי אלא נהגו האמת והשלום ביניהן שנ' האמת והשלום אהבו.

הרי אלה השתי מידות שמייחדות ת"ח. בגמרא יומא⁷⁶⁸: ויצעקו אל ה' אלהים בקול גדול מאי אמור? - אמר רב ואיתימא רבי יוחנן: בייא, בייא! היינו האי דאחרביה למקדשא, וקליה להיכליה, וקטלינהו לכולהו צדיקי, ואגלינהו לישראל מארעהון, ועדיין מרקד בין. כלום יהבתיה לן אלא לקבולי ביה אגרא - לא איהו בעינן. ולא אגריה בעינן. נפל להו פיתקא מרקיעא, דהוה כתב בה אמת. אמר רב חנינא, שמע מינה: חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת. סנהדרין⁷⁶⁹.

גם פתקת שלום מצאנו, בבא מציעא⁷⁷⁰: נפל פתקא מרקיעא בפומבדיתא: רבה בר נחמני נתבקש בישיבה של מעלה. נפקו אביי ורבא וכולהו רבנן לאיעסוקי ביה, לא הוו ידעי דוכתיה. אזלו לאגמא חזו צפרי דמטללי וקיימי, אמרי: שמע מינה התם הוא. ספדוהו תלתא יומי ותלתא לילותא. נפל פתקא: כל הפורש יהא בנידוי. ספדוהו שבעה יומי, נפל פתקא: לכו לביתכם לשלום.

⁷⁶⁵ ז', ב'.

⁷⁶⁶ פרשה ד'.

⁷⁶⁷ א', י'.

⁷⁶⁸ ס"ט, ב'.

⁷⁶⁹ ס"ד, א'.

⁷⁷⁰ פ"ו, א'.

ירמיהו: כה אמר יי אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו אל יתהלל עשיר בעשרו: כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי - כי אני יי עשה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם יי: שם: התמלך כי אתה מתחרה בארץ אביך הלוא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו: דן דין עני ואביון אז טוב - הלוא היא הדעת אתי נאם יי: הושע: וארשתיה לי לעולם וארשתיה לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים: וארשתיה לי באמונה - וידעת את יי:

אחת מדרכי ההשגחה העליונה העיקריות, ומן המטרות שביצירה הגדולות, מצאנו בדעה, הדעת של להודיע לכל באי העולם אמת ואמונה. ובמשנת אבות⁷⁷¹: הוא היה אומר הילודים למות והמתים להחיות והחיים לידון **לידע להודיע ולהודע** שהוא אל הוא היוצר הוא הבורא הוא המבין הוא הדיין הוא עד הוא בעל דין והוא עתיד לדון וכו' במקרא למען ידעו, למען ידעו, למען אשר ידעו, למען דעת, ועוד רבים דוגמתם.

סנהדרין⁷⁷²: ואמר רבי אלעזר: גדולה דעה, שניתנה בין שתי אותיות, שנאמר כי אל דעות ה' וכו' ואמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו דעה כאילו נבנה בית המקדש בימיו, שזה ניתן בין שתי אותיות וזה ניתן בין שתי אותיות. ואמר רבי אלעזר: כל אדם שיש בו דעה לסוף מתעשר, שנאמר ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים. ואמר רבי אלעזר: כל אדם שאין בו דעה - אסור לרחם עליו, שנאמר כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עשהו ויצרו לא יחננו. ואמר רבי אלעזר: כל הנותן פיתו למי שאין בו דעה - יסורין באין עליו, שנאמר לחמך ישימו מזור תחתיו אין תבונה בו, ואין מזור אלא יסורין, שנאמר וירא אפרים את חליו ויהודה את מזרו. ואמר רבי אלעזר: כל אדם שאין בו דעה - לסוף גולה, שנאמר לכן גלה עמי מבלי דעת. ברכות⁷⁷³.

בנדרים⁷⁷⁴: בחוסר כל וכו' אמר אביי, נקטינן: אין עני אלא בדעה. במערבא אמרי: דדא ביה כולא ביה, דלא דא ביה מה ביה? דא קני מה חסר? דא לא קני מה קני?

ויקרא רבה - פרשת ויקרא⁷⁷⁵: ר' תנחומא פתח יש זהב ורוב פנינים וכלי יקר שפתי דעת. בנוהג שבעולם אדם יש לו זהב וכסף אבנים טובות ומרגליות וכל חמדה טובה שבעולם ודעת אין בו מה הנייה יש לו. במתלא אמ' דיעה קנית מה חסרת, דעה חסרת מה קנית. יש זהב, הכל הביאו נדבתו שלמשכן זהב. הה"ד וזאת התרומה וגו'. ורוב פנינים, זה נדבתם שלנשיאים. הה"ד והנשיאים הביאו וגו'. וכלי יקר שפתי דעת, לפי שנפשו שלמשה היתה עגומה עליו, אמ' הכל הביאו נדבתו שלמשכן ואני לא הבאתי, אמ' לו הקדוש ברוך הוא חייך שדיבורך חביב עלי מכל אילו. תדע לך שהוא כן, שמכולם לא קרא הדיבור אלא למשה, דכתיב ויקרא אל משה וכו'

דבר אחר ויקרא אל משה וידבר יי. מיכן אמרו כל תלמיד חכם שאין בו דעת נבלה טובה הימנו. תדע לך שכן, צא ולמד ממשה, אבי חכמה, אבי הנביאים, שהוציא ישראל ממצרים ועל ידו נעשו כמה נסים

⁷⁷¹ ד', כ"ב.

⁷⁷² צ"ב, א'.

⁷⁷³ ל"ג, א'.

⁷⁷⁴ מ"א, א'.

⁷⁷⁵ פרשה א'.

במצרים, נפלאות בארץ חם נוראות על ים סוף, ועלה לשמי מרום והוריד תורה מן השמים, ונתעסק במלאכת המשכן, ולא נכנס לפני לפני עד שקרא לו, שנא' ויקרא אל משה וידבר.

אין הדבר ברור, אם אמנם דעה ודעת שבכל אלו, מכוונם אחת. מ"מ מסתבר שמפעלים רבים ועלילות נוראיות שבעולם, מטרת תכליתם לשם דעת, ר"ל להודיע בעולם אמת שמימית.

כי עתה ידעתי

רש"י - פרשת וירא: כי ידעתי - לשון חיבה, מודע לאישה, מודעתנו, ואדעך. ואמנם עיקר כולם אינו אלא לשון ידיעה, שהמחבב את האדם, מקרבו אצלו ויודעו ומכירו. ולמה ידעתי: למען אשר יצוה - לפי שהוא מצוה את בניו עלי לשמור דרכי. ואם תפרשהו כתרגומו: יודע אני בו שיצוה את בניו כן, אין למען נופל על הלשון וכו' למען הביא - כך הוא מצוה לבניו: שמרו דרך י"י כדי שיביא על אברהם וכו' כי עתה ידעתי - מעתה יש לי מה אשיב לשטן ולאומות התמיהים: מה היא חבתי אצלך. **ידעתי לי פתחון פה**, עכשיו שרואים כי ירא אלהים אתה. ושם פרשת וירא: ויאמר אליו אני י"י - נאמן לשלם שכר טוב למתהלכים לפני. ולא לחנם שלחתיך, כי אם לקיים דברי לאבות הראשונים. ובלשון הזה מצינו שהוא נדרש בכמה מקומות: אני י"י - נאמן ליפרע, כשהוא אמור אצל עונש, כגון: וחללת את שם אלהיך אני י"י, וכשהוא אמור אצל קיום מצוה, כגון: ושמרתם מצותי ועשיתם אתם אני י"י - נאמן ליתן שכר. וארא אל האבות באל שדי - הבטחתים הבטחות, ובכולן אמרתי להם: אני אל שדי. ושמי י"י לא נודעתי להם - לא הודעתי אין כתוב כאן, אלא: לא נודעתי - לא נכרתי להם במדה אמיתית שלי שעליה נקרא שמי י"י, נאמן לאמת דברי, שהרי הבטחתים ולא קיימתי וכו' [קרוב לעניין הזה שמעתי פרשה זו מר' ברוך בר' אליעזר, והביא לי ראייה מקרא זה: כי בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גבורתי וידעו כי שמי י"י - למדנו שכשהקב"ה מאמין את דבריו אפילו לפורענות מודיע שם ששמו י"י, וכל שכן האמנה לטובה. זהו פשוטו וכו']

בראשית רבה - פרשת וירא⁷⁷⁶: כי עתה ידעתי, עתה ידעתי לכל שאת אוהבני. אמנם במקורות רבים אחרים, ידעתי כמו הודעתי. משנת אבות⁷⁷⁷: עשרה דורות מאדם עד נח, להודיע כמה ארך אפים לפניו, שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שהביא עליהם את מי המבול עשרה דורות מנח עד אברהם, להודיע כמה ארך אפים לפניו, שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שבא אברהם וקבל עליו שכר כולם: עשרה נסיונות⁷⁷⁸ נתנסה אברהם אבינו עליו השלום ועמד בכולם, להודיע כמה חבתו של אברהם אבינו עליו השלום:

אפשר שדעת ר"ל בחוש מוחש, ע"ד התשמיש שהיא במקרא ידיעה, והאדם ידע, באשר כל שאינו במעשה הפועל, לא בגדר דעת מיקרי, כ"א רוח הרהור דברים שבלב בעלמא, ע"ד רמב"ן לפרשת וירא שם: והאלהים נסה את אברהם - ענין הנסיון הוא לדעתי, בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת בידו, אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה, יקרא "נסיון" מצד המנוסה, אבל המנוסה יתברך יצוה בו להוציא הדבר מן הכח אל הפועל, להיות לו שכר מעשה טוב לא שכר לב טוב בלבד. ודע כי השם צדיק יבחן, כשהוא יודע בצדיק שיעשה רצונו וחפץ להצדיקו יצוה אותו בנסיון, ולא יבחן את הרשעים אשר לא ישמעו. והנה כל הנסיונות שבתורה לטובת המנוסה וכו' כי עתה ידעתי -

⁷⁷⁶ פרשה נ"ו.

⁷⁷⁷ ה' משנה ב'.

⁷⁷⁸ משנה ג'.

מתחילה היתה יראתו בכח, לא יצא לפועל במעשה הגדול הזה, ועתה נודעה במעשה, והיה זכותו שלם, ותהי משכורתו שלימה מעם ה' אלהי ישראל:

מבואר שהניסיון הינו בייחוד מכוון לעניין הדעת, כי בניסיון הוצאת דברים מן הכוח בפועל. משל לדבר מניסיון המדע בדורותינו. היום מוסכם בעולם אשר אין מדע אמת כלל, כ"א אחר בדיקה ניסיונית ממשית.

1. כיו"ב פרשת עקב: וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך יי אלהיך זה ארבעים שנה במדבר - למען ענתך לנסתך - לדעת את אשר בלבבך התשמר מצותו מצותיו אם לא: ויענך וירעבך ויאכלך את המן אשר לא ידעת ולא ידעון אבתיך - למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי יי יחיה האדם: שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה: - וידעת עם לבבך כי כאשר יסר איש את בנו יי אלהיך מיסרג: - המאכלך מן במדבר אשר לא ידעון אבתיך למען ענתך ולמען נסתך להיטבך באחרייתך:
2. פרשת ראה: ובא האות והמופת אשר דבר אליך לאמר נלכה אחרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם ונעבדם: לא תשמע אל דברי הנביא ההוא או אל חולם החלום ההוא כי מנסה יי אלהיכם אתכם - לדעת הישכם אהבים את יי אלהיכם בכל לבבכם ובכל נפשכם:
3. שופטים: ואלה הגוים אשר הניח יי לנסות בם את ישראל את כל אשר לא ידעו את כל מלחמות כנען: רק למען דעת דרות בני ישראל ללמדם מלחמה רק אשר לפנים לא ידעו וגו' ויהיו לנסות בם את ישראל - לדעת הישמעו את מצות יי אשר צוה את אבותם ביד משה:
4. קהלת: כי גם פעמים רבות ידע לבך אשר גם את אתה קללת אחרים: כל זה נסיתי בחכמה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני: רחוק מה שהיה ועמק עמק מי ימצאנו: סבותי אני ולבי לדעת ולתור ובקש חכמה וחשבון ולדעת רשע כסל והסכלות הוללות:
5. דברי הימים: וכן במליצי שרי בבל המשלחים עליו לדרש המופת אשר היה בארץ עזבו האלהים לנסותו לדעת כל בלבבו:

בדיקה הדעתנית שבניסיון, נמצאת מפורש בלשון הירושלמי, כלפי המעשה המפורסם בגמרא ברכות⁷⁷⁹: בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה, והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: רבינו, עד כאן? אמר להם: **כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך - אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי: מתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו? וכו'**

ובירושלמי שם⁷⁸⁰: רבי עקיבה הוזה קיים מיתדין קומי טונוס טרופוס הרשע רחתת ענתה דקרית שמע שרי קרי קרית שמע וגחך אמר ליה סבא אי חרש את אי מבעט בייסורין את אמר ליה תיפח רוחיה דההוא גברא לא חרש אנא ולא מבעט בייסורין אנא אלא כל יומי קריתי פסוק זה והייתי מצטער ואומר אימתי יבואו שלשתן לידי ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך רחמתיה בכל לבי ורחמתיה בכל ממוני, **ובכל נפשי לא הוה בדיקה לי**, וכדון דמטת בכל נפשי והגיעה זמן קרית שמע ולא אפלגא דעתי לפום כן אנא קרי וגחך לא הספיק לומר עד שפרחה נשמתו.

⁷⁷⁹ ס"א, ב'.

⁷⁸⁰ פרק ט' הלכה ה'.

מכאן לכתוב ושמי השם לא נודעתי להם, ר"ל בניסיון העובדה והמציאות שבפועל, אלא באזכור שם בלבד ע"ד רש"י.

אף בפרשת שמות: וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל - וַיֵּדַע אֱלֹהִים: תרגום אונקלוס: וגלי קדם יי שעבודא דבני ישראל - ואמר במימריה למפרקהון יי: בני יששכר⁷⁸¹: בהקדים הפסוק וירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים, והנה הפסוק אינו מובן כפשוטו, והנה תירגם אונקלוס ואמר במימריה למפרקהון יי, ואינו מובן ג"כ האיך צודק הדבר במקרא וכו' רבי אברהם בן הרמב"ם: וידע. יש בו טעם מטעם ההבטה, כמו שאמר וירא, וטעם ההשגחה, נגזר מן יודע ה' דרך צדיקים, וזה טעם מאמר המתרגם, ואמר במימריה למפרקהון: עקידת יצחק⁷⁸². ידיעה התנכית מוחשית ומעשית, שלכך תרגום וידע א-לוהים - ואמר במימריה למפרקהון.

מכשורו של עולם

אכן, הגלויות והשמדות כולם, אף גזירות ופורעניות רחמנא ליצלן, הינם מכוונות למען דעת, כי השקר מכריח הביטול. כל עוון, הינו בחינת שקר שאין לו רגליים, שיקרא לא קאי. העמדת דעת אמת ובירור גילוייה, היא סיבה וגרמה להפיכה, ואף מצדיקה החורבן ח"ו. בפרשת וירא: אַרְבָּה נָא וְאֶרְאָה הַכְּצַעֲקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי עָשׂוּ כָלָה - וְאִם לֹא אֵדְעָהּ: בפרשת כי תשא: וַיֹּאמֶר יי אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּם עִם קִנְיָה עֶרְפָּה רָגַע אֶחָד אֶעֱלֶה בְּקֶרֶבְךָ וְכָלִיתִיךָ וְעַתָּה הוֹרֵד עֲדִיךָ מֵעַלֶיךָ וְאֵדְעָה מָה אֶעֱשֶׂה לָּךְ:

כל גלגולי ההיסטוריה וקורות תהפוכות ארצות ועמים מימי קדם ועד היום, מטרתם דעת דרכי ההשגחה העליונה: וידעו מצרים. בפרשת שמות: וַיֵּקֶם מֶלֶךְ חֲדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף: וגו' וַיֹּאמֶר פֶּרְעֶה מִי יי אֲשֶׁר אֲשַׁמֵּעַ בְּקִלּוֹ לְשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל - לֹא יָדַעְתִּי אֶת יי וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח: חטא באי ידיעה, העלמה, הכחשה וכפירה, וכאן הגיעו מכות מצרים, אשר כה אמר יי בְּזֹאת תֵּדַע כִּי אֲנִי יי הִנֵּה אֲנֹכִי מִפְּנֵי וְגו' וכיו"ב רבים.

אמת מנצחת תמיד, ומארץ תצמח. אמרי אינשי שהחיים הם בי"ס, והניסיונות אף צרות וקשיים, מעין רבי געלט, ר"ל שכר לימוד, כאשר יצאו הפסדם בשכרם. מקור מצאנו בקידושין⁷⁸³: ר' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי, אמר: כמה הרפתקי עדו עלייהו דהני.

1. רש"י: הרפתקי - מקראות וצרות, וראו נסים הרבה ומופתים. עדו עליהן - עברו עליהם.
2. רבינו יהונתן מלוניל על הרי"ף: כמה הרפתקי. כלומר כמה מקרים וצרות עברו עליהם וראו אותות ומופתים, ש"מ שהשם אוהב אותן שיחיו בעולם, וש"מ שהיו צריכין לבני העולם, הילכך חייבין אנו בכבודן.
3. קובץ שיטות קמאי: כמה הרפתקי עדו עלייהו דהני - פי' זמנים רעים. "נכון למועדי רגל" תרג' מכוון להרפתקי [זמנא]. "תשימון קנצי למילין" תרג' תשוון הרפתקי. [הערוך ערך הרפתקי]. כיו"ב בכל ס' ערוך לפנינו.
4. מהרש"א [חדושי אגדות]: [כמה הרפתקי דעדו עליהם כו'. עיי' פרש"י, ובערוך תרגום זמנים הרפתקי וק"ל]: משמיט עניין רעים.

⁷⁸¹ מאמרי חודש ניסן מאמר ט' - מר עובר.

⁷⁸² שמות שער נ"ד.

⁷⁸³ ל"ג, א'.

5. עקידת יצחק - במדבר⁷⁸⁴: והג' מה שתתחייב לראשונות והיא קדימתו העצומה בזמן, כי מלבד מה שיוסיף האדם ברוב קדמתו הפלגת חכמה ועומק עצה ותחבולה ובקיאות גדולות ברוב הנסיונות ואורך זמן, כמ"ש כמה הרפתקי עדו עלי דהני, כי כל זה מה שיועיל מאד אצל כל הענינים, ויותר מהמה לעסקי המלחמה ותחבולותיה, הנה גם כן הוא דבר מועיל מאד בעניני ההשגחה האלהית, כי הקדומים בזמן, הנה הם חשובים לפניו יתעלה, והתורה אמרה יי' קנני ראשית דרכו וגו', ובכמה מקומות חלק הב"ה כבוד לזקנים, ונאמר לאיוב הראשון אדם תולד. עין אברהם.

רלב"ג על איוב: ושפט כי היה בלתי אפשר בצופר שידע מפעלות השם יתברך ונפלאותיו השיעור אשר היה הוא יודע אותו בזה, כי הוא היה צעיר ממנו, ואורך הזמן יוסיף אמות בעניינים, מצד מה שיושג בו מהמוחש וכו' ושם משלי: עטרת תפארת שיבה - הנה השיבה היא עטרה של תפארת, כי האנשים כלם יכבדו איש שיבה, ויגיעו האנשים לזה בדרך צדק ויושר, במדות ובדעות, כי בזולת זה יתכן שימות האדם בלא עתו. או יהיה הרצון בזה, כי השיבה אשר בדרך צדקה תמצא הוא עטרת תפארת, כי מצד היושר בדעות ובמדות ומצד הישישות אשר יחובר עמהם, תגדל מדרגת האיש ההיא ומעלתו בחכמה ובפלוסופיא המדינית, כי בישישי' חכמה וארך ימים תבונה, מצד רוב מה שעמד עליו מהחוש, ומצד אורך הזמן אשר שקדו בבקשת החכמה, ומצד השקט רתיחת הטבעים בעת השיבה:

הקניית דעת אמת מוחשית, משמשת אפוא מטרה נשגבה, וסיבה העליונה, המצדיקה ומסבירה הרבה עניינים נפלאים בהשגחה, הן הנוגע לציבור והן הנוגע ליחיד, התמוהים בהשקפה הראשונה. לשון רבי הלל צייטלין הי"ד הוא: שדווקא מתוך טרגדיה נשמתית עצומה מאוד, מגיעים לידי הכרת אלוהים באמת וכו' הרי שדעת א-לוהים מושגת מתוך ייסורים דווקא.

⁷⁸⁴ שער פ"א.

